Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет
Кафедра політології

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 9

за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та політико-інституційні відносини в умовах російсько-української війни та кризи світового розвитку: український, європейський і світовий виміри» – дев'ятої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 15–16 листопада 2024 року

Організовано та підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу у рамках «Програми Еразмус+» за напрямом «Жан Моне для вищої освіти» (Модуль «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by the European Union

Фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань культури та освіти. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність.

Львів
2025

УДК 321.1:323+329:324
П 504

Рецензенти:

Бортніков В.І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Наумкіна С.М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 83/5 від 30 травня 2025 р.)

П 504 **Політичні партії і вибори : українські та світові практики** : зб. ст. і тез за результатами Міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та політико-інституційні відносини в умовах російсько-української війни та кризи світового розвитку : український, європейський і світовий виміри» – дев'ятої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 15–16 листопада 2024 року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. – Вип. 9. – 432 с.

ISBN 978-617-10-0929-5

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників дев'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвяченої темі міжінституційних і партійно-виборчих процесів та відносин в умовах євроінтеграції, війни і політичної трансформації та проведеної для вшанування пам'яті партолога і псефолога Ю. Р. Шведи. Збірник організовано за тематичними частинами. Висвітлено новітні тренди виборчого процесу та партійної політики, особливості функціонування політичних інститутів, партій і ОГС та перспективи євроінтеграції України. Увагу приділено аналізу політичних процесів в країнах ЄС й Україні, викликам демократизації в умовах війни і невизначеності та проблемам протидії загрозам. Збірник сприятиме глибшому розумінню сучасних політичних процесів і трансформацій в Україні та світі.

УДК 321.1:323+329:324
ISBN 978-617-10-0929-5
© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2025

Ministry of Education and Science of Ukraine
Ivan Franko National University of Lviv

Faculty of Philosophy
Department of Political Science

КАФЕДРА
ПОЛІТОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices

Volume 9

based on the materials of the International scientific conference «Party-Electoral Processes and Political-Institutional Relations in the Context of the russian-Ukrainian War and the Global Development Crisis: Ukrainian, European and Worldwide Dimensions» – the ninth conference within the series of international scientific conferences of the Department of Political Science «Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices» (in memory of Yuriy Shveda) on November 15–16, 2024

Organized and prepared with the financial support of the European Union as part of the «Erasmus+ Program» under the direction «Jean Monnet actions in the field of higher education» (Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by
the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Lviv
2025

УДК 321.1:323+329:324
П 504

Reviewers:

Bortnikov V.I. – Doctor of Political Science, Professor, Professor at the Department of Political Science and Public Administration, Lesya Ukrainka Volyn National University

Burdiak V.I. – Doctor of Political Science, Professor, Professor at the Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Naumkina S.M. – Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

Approved for publication by the Academic Council at Ivan Franko National University of Lviv (protocol No 83/5 dated May 30, 2025)

П 504 **Political Parties and Elections : Ukrainian and World Practices** : Collection of proceedings of the International scientific conference «Party-Electoral Processes and Political-Institutional Relations in the Context of the russian-Ukrainian War and the Global Development Crisis: Ukrainian, European and Worldwide Dimensions» – the ninth conference within the series of international scientific conferences of the Department of Political Science «Political Parties and Elections : Ukrainian and World Practices» (in memory of Yuriy Shveda) on November 15–16, 2024 / [edited by Anatoliy Romanyuk and Vitaliy Lytvyn]. – Lviv : IFNUL, 2025. – Vol. 9. – 432 p.

ISBN 978-617-10-0929-5

The collection presents articles and abstracts of the participants of the ninth international scientific conference «Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices». It is dedicated to the topic of inter-institutional and party-electoral processes and relations in the context of European integration, war and political transformation, and was held in memory of partologist and psephologist Y. Shveda. The collection is divided into thematic parts. It covers the latest trends in the electoral process and party politics, peculiarities of the functioning of political institutions, parties and NGOs, and prospects for Ukraine's Eurointegration. Attention is given to the analysis of political processes in the EU and Ukraine, the challenges of democratization, and the problems of countering threats. The collection will contribute to a deeper understanding of current political processes and transformations in Ukraine and the world.

УДК 321.1:323+329:324
ISBN 978-617-10-0929-5
© Ivan Franko National University of Lviv, 2025

ЗМІСТ / CONTENT

Передмова / Preface 9

Частина 1 / Part 1. Новітні тренди, чинники, проблеми і наслідки виборчого процесу та партійної політики у світі, країнах Європи й Україні в умовах війни та невизначеності 13

Юрій Остапець, Михайло Зан. Політико-партійна динаміка в країнах Європейського Союзу у контексті виборів до Європейського парламенту 6-9 червня 2024 року .. 13

Володимир (Зеєв) Ханін, Велвл Чернін. Євреї та єврейська етно-політика в незалежній Україні в роки миру і війни: погляд з Ізраїлю 42

Robert Alberski. Characteristics of Electorates in Regional Elections in Poland in April 2024 68

Marcin Jankowski, Dawid Pieniężny. Проблема пропорційності виборів до воєводських зборів у Польщі 82

Ігор Мороз. Вибори до органів місцевого самоврядування 2024 р. у Республіці Польща: значення для України 97

Віктор Савінок. Позиція Соціал-демократичної партії Німеччини стосовно оборонної підтримки України 105

Василь Бусленко. Потенціал та ресурси проросійських політичних партій в Словаччині 111

Ольга Шаран. Солідарність з Україною: як допомога нашій державі спричиняє конфлікти між політичними партіями у Хорватії 117

Marian Lopata. Role of Polish far-right parties in the dissemination of Russian propaganda and disinformation in Poland after the full-scale invasion of Ukraine 121

Віталій Лебедюк. Моделювання основних параметрів виборчої системи на місцевих виборах 2020 року в Україні 133

Степан Рішко. Кореляція індексів волатильності, ефективної кількості партій та пропорційності виборчих систем (на рівні міських рад) з рівнем економічного розвитку українських міст (Київ та всі області центри) 144

Юлія Сліпецька. Перші поствоєнні вибори в Україні: виклики і загрози 151

Олег Миколайчук. Політичні партії в умовах російсько-української війни: регіональний вимір 155

Марія Поправка. Гібридні загрози в контексті політичної боротьби: виклики для міжнародних виборчих практик 157

Сергій Іващенко, Аріна Алєксєєва. Вплив військових дій на виборчі процеси в Україні 166

Тетяна Мадрига. Маніпулятивні технології під час виборчого процесу: основні тенденції та тренди 171

Наталія Дукач-Василенко. Участь етнонаціональних меншин та корінних народів у виборчих процесах: міжнародний та національний досвід 176

Частина 2 / Part 2. Чинники і рамки функціонування та трансформації політичних інститутів, партій і організацій громадянського суспільства в Україні, країнах Європи та світі 182

Анатолій Романюк. Інституційна і/або функціональна відповідність політичних партій України 182

Павло Молочко. Інституційна слабкість політичних партій: досвід України та світові тенденції 194

Ростислав Балабан. Партії та організації громадянського суспільства в Україні: вади функціонування і загрози легітимності 202

Владислав Вельгус. До методології інтерпретації поняття «акторів» у сфері дослідження громадянського суспільства 221

Ганна Трушевич. Ідеологічна і партійна ідентифікація представників волонтерського руху в Україні 230

Іван Івасюк. Функціонування молодіжних рад та їх вплив на політичну участь в територіальних громадах 236

Юрій Махно. Політична участь молодіжних організацій в суспільному житті Західної України: 1918-1939 рр. 244

Мар'яна Міщук, Андрій Міщук. Політична участь допоміжних партійних організацій УРП-УСРП (на прикладі Союзу українських працюючих жінок «Жіноча Громада») .. 246

Маркіян Михайлишин. Роль партій і партійних організацій у видозміні доменної динаміки міжінституційних відносин 255

Мартін Железнік. Політичні партії етнічних меншин в контексті етнонаціональної політики Республіки Сербія 259

Ігор Осадчук. Особливості партійних урядових кабінетів у контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Фінляндії у XX ст. 275

Тарас Смук. Електоральні ефекти участі партій у великих коаліціях: на прикладі ФРН і Румунії..... 279

Ірина Куречко. Політичні зміни як наслідок діяльності суспільно-політичних рухів: інституційні та неінституційні результати..... 287

Роман Друль. Електоральна динаміка правих партій країн ЄС за 2010-2019 роки 296

Юрій Ліпар. Пандемія COVID-19 як системна соціальна криза та реакція на неї громадянського суспільства: загальні тренди й специфічні випадки 304

Частина 3 / Part 3. Перспективи і ризики подолання кризи та продовження інтеграційного поступу Європейського Союзу на тлі національного політичного процесу: інституційні, політичні, партійні і виборчі чинники та контекст України й інших країн 313

Ігор Вдовичин. Теоретичні та історичні аспекти парламентаризму і сьогодення демократії..... 313

Роман Мегела. Парламентська опозиція як аксіоматична ознака і характеристика представницької демократії: ретроспектива, чинний стан і перспектива 320

Тарас Юзьков. Роль PR-стратегій в боротьбі з корупцією: сприяння євроінтеграційним процесам України в умовах війни» 330

Анжеліка Савчук-Конарська. Український курс на євроінтеграцію в умовах війни: риторика Офісу президента Володимира Зеленського 334

Михайло Радіо. Правові аспекти державного регулювання агітації в соціальних медіа: досвід іноземних держав та України 338

Тетяна Костюк, Всеволод Карасевич. Демократизація та ціннісні орієнтири як чинники ефективного розвитку та інтеграції в спільноту прогресивних держав: електоральний вимір 343

Василь Войтович. Проросійські політичні партії: чинники електоральних успіхів у країнах Європейського Союзу..... 347

Юрій Садовий. Моделі політико-інституційного та соціально-економічного розвитку держав Центральної та Східної Європи періоду посткомунізму і напередодні вступу в ЄС..... 351

Віталій Сливчук. Децентралізація як інструмент зміцнення місцевого самоврядування: політичний аспект..... 359

Віталій Литвин. Концепт «ніколи незавершуваного» політичного транзиту: верифікація і кейси на прикладі країн Центрально-Східної, Південно-Східної та Східної Європи 363

Богдан Грушецький. Роль політичних партій у формуванні та реалізації європейського та євроатлантичного курсу Болгарії (1989-2007 рр.) 386

Іріна Дудінська, Міхал Цірнер. Порівняння проблемних моментів рамок транскордонного співробітництва в регіональному самоврядуванні Словаччини та Чехії..... 394

Наталія Марадик. Транскордонне співробітництво в рамках словацько-українських кордонів..... 401

Daniel Kamenský. Výskum hraníc a cross-border governance ako cezhraničná správa vecí verejných..... 411

Андрій Панарін. Персональний бренд політика в умовах війни та кризи 419

Тамара Козак. Англійська мова в сучасній Азії: локалізація між культурною адаптацією та глобальним впливом..... 422

Для нотаток / For notes 429

ПЕРЕДМОВА

Увазі читачів пропонується збірник матеріалів IX міжнародної наукової конференції кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка «Політичні партії і вибори : українські та світові практики». Особливостями періоду після попередньої VIII конференції стали продовження повномасштабної російсько-української війни та активних дискусій на різних рівнях щодо доцільності проведення виборів глави держави та парламенту в умовах війни. Оскільки обидва інститути влади завершили визначені для них регулярні каденції і в 2024 р. мали б відбутися чергові вибори, які з об'єктивних причин відтерміновані правовим режимом воєнного стану в Україні. Абсолютна більшість політичних акторів, національних та міжнародних експертів були і залишаються одностайні, що вибори під час воєнного стану проводити не можна. Головними аргументами є: наявна нормативно-правова база України, яка забороняє проведення виборів під час воєнного стану; політичні чинники навколо небезпеки потенційного розколу суспільства під час виборів; різні організаційні складнощі забезпечення демократичного процесу за умови значної кількості внутрішньо переміщених осіб і майже 6 млн мігрантів за межами України.

Серед інших аргументів у публічному просторі були та залишаються оцінки стану самих політичних акторів, в першу чергу партій, які переживають низку кризових явищ, пов'язаних зі слабкістю членської бази й організаційних структур, браку зрозумілої громадянам політичної позиції з широкого спектра суспільних проблем, квінтесенцією чого виступає низький рівень довіри і натомість величезний рівень недовіри до діючих партій. Але як раніше, так і досі експертне середовище і громадськість одночасно жваво дискутують над результатами соціологічних опитувань, які зафіксували стійкий запит суспільства на появу нових партій, здатних подолати численні критичні оцінки діючих політсил. Надзвичайно цікавими часто є дискусії стосовно можливих варіантів модифікації самих виборів – шляхом запровадження електронного голосування або інших сучасних моделей дистанційного волевиявлення. Ці обговорення мають цінність зокрема в тім, що артикулюють позитивні і проблемні питання можливих модифікацій виборчої системи та партійного представництва України. Означені і не лише питання також стали предметом активного обговорення учасників міжнародної конференції. Загалом можна констатувати, що увага дослідників була сконцентрована на питаннях інституційної, партійної і виборчої структуризації політичного процесу як в Україні, так і в інших країнах в умовах війни. Традиційно на конференції значну увагу приділено аналізу політичних інститутів і процесів у демократичних країнах світу, а також в ЄС. Уважний читач знайде цікаві дослідження партійних та виборчих трансформацій, які мали чи мають місце в низці країн Західної і Центрально-Східної Європи та в Державі Ізраїль. Представлення у доповідях аналізу різних/відмінних партійних та виборчих практик дозволяє нам краще розуміти ролі основних політичних інститутів демократичних

країн, а також виокремленню спільних й особливих характеристик цих інститутів та чинників, які спроможні різною мірою впливати на всі політичні інститути, зокрема на партії і виборчі процеси, особливо у форматі результатів та наступних наслідків.

У рамках міжнародної конференції відбулось три секції, присвячені питанням: новітніх трендів, чинників, проблем і наслідків виборчого процесу та партійної політики в умовах війни та невизначеності; чинників й рамок функціонування і трансформації політичних інститутів, партій та організацій громадянського суспільства; інституційних, політичних, партійних і виборчих перспектив і ризиків подолання кризи та продовження євроінтеграційного поступу на тлі національного політичного процесу. У кожній із секції йшлось і про Україну, і про інші країни Європи та світу. Водночас конференція концентрувалася на дослідженні української партійної системи, зокрема її регіональних і національних аспектів як під час війни, так і в довоєнний період і на перспективу. Незважаючи на відсутність виборчих кампаній протягом 2024 року, дослідники мали змогу продовжити вивчення попередніх українських електоральних процесів. Крім того, програма конференції охопила аналіз виборчих кампаній, що проводились у різних демократичних країнах Європи/світу і в ЄС у 2024 році та раніше.

Участь у конференції взяли представники з таких установ, як Університет імені Бар-Ілана (Ізраїль), Вроцлавський університет, Університет Марії Кюрі-Склодовської (Польща), Печський університет (Угорщина), Пряшівський університет (Словаччина), Карлів університет у Празі (Чехія), Львівський національний університет імені Івана Франка, Український Католицький Університет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет "Острозька академія", Ужгородський національний університет, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України тощо.

Захід відбувся, а збірник матеріалів конференції підготовано й опубліковано за фінансової підтримки Європейського Союзу у рамках Модуля Жана Моне «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України».

Анатолій Романюк
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка

Віталій Литвин
доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, координатор проєкту № 101126702 – PISE-CEfU (Модуль Жана Моне «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України»)

PREFACE

The proceedings of the IX International Scientific Conference of the Department of Political Science at Ivan Franko National University of Lviv «Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices» are presented to the readers. The peculiarities of the period after the previous VIII conference were the continuation of the full-scale Russian-Ukrainian war and active discussions at various levels on the expediency of holding presidential and parliamentary elections in the context of war. Since both institutions of power have completed their regular terms of office and regular elections were due in 2024, but they were postponed for objective reasons by the legal regime of martial law in Ukraine. The vast majority of political actors, national and international experts have been and remain unanimous that elections cannot be held under martial law. The main arguments against it are: the existing legal framework of Ukraine, which prohibits holding elections during martial law; political factors surrounding the danger of a potential split in society during the elections; various organizational difficulties in ensuring the democratic process in the face of a significant number of internally displaced persons and nearly 6 million migrants outside Ukraine.

Other arguments in the public space included assessments of the state of the political actors themselves, primarily the parties, which are experiencing a series of crises related to the weakness of their membership base and organizational structures, the lack of a political position on a wide range of social issues that is clear to citizens, which is reflected in the low level of trust and the high level of distrust in the current parties. However, both the expert community and the public have been actively discussing the results of opinion polls, which have shown a strong public demand for new parties capable of overcoming the numerous criticisms of the current political parties. Discussions about possible changes in the elections themselves, such as the introduction of electronic voting or other modern models of remote voting, are often extremely interesting. These discussions are particularly valuable because they articulate both positive and problematic aspects of possible changes to the electoral system and party representation in Ukraine. These and other questions were actively discussed by the participants of the conference. In general, it can be said that the attention of researchers was focused on the issues of institutional, party, and electoral structuring of the political process both in Ukraine and in other countries during the war. Traditionally, the conference focuses on the analysis of political institutions and processes in democratic countries as well as in the EU. The attentive reader will find interesting studies of party and electoral transformations that have taken place or are taking place in a number of countries in Western, Central and Eastern Europe, as well as in the State of Israel. Presenting an analysis of different party and electoral practices in the papers of researchers allows us to better understand the role of the main political institutions of democratic countries, as well as to highlight

the common and specific characteristics of these institutions and the factors that can influence all political institutions, including parties and electoral processes, to varying degrees, especially in terms of outcomes and succeeding consequences.

The international conference was divided into three sections/parts dedicated to the following topics: recent trends, factors, problems and consequences of the electoral process and party politics in the context of war and insecurity; factors and framework for the functioning and transformation of political institutions, parties and civil society organizations; institutional, political, party and electoral prospects and risks of overcoming the crisis and continuing European integration progress against the background of the national political process. Each of the sections dealt with Ukraine and other countries of Europe and the world. At the same time, the conference focused on the Ukrainian party system, including its regional and national aspects during the war, in the pre-war period, and in the future. Despite the absence of election campaigns in 2024, researchers were able to continue studying previous Ukrainian election processes. In addition, the conference program included the analysis of election campaigns held in various democratic countries of Europe/the EU and the world in 2024 and earlier.

The conference was attended by representatives from such institutions as Bar-Ilan University (Israel), University of Wroclaw, Maria Curie-Sklodowska University (Poland), University of Pécs (Hungary), University of Presov (Slovakia), Charles University in Prague (Czech Republic), Ivan Franko National University of Lviv, Ukrainian Catholic University, Taras Shevchenko National University of Kyiv, National University of Ostroh Academy, Uzhhorod National University, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Lesya Ukrainka Volyn National University, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, I. Mechnykov Odesa National University, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, etc.

The event has taken place, and the conference proceedings have been prepared and published with the financial support of the European Union under the Jean Monnet Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine».

Anatoliy Romanyuk
Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Political Science at Ivan Franko National University of Lviv

Vitaliy Lytvyn
Doctor of Political Science, Professor, Professor at the Department of Political Science at Ivan Franko National University of Lviv, coordinator of the project # 101126702 – PISE-CEfU (Jean Monnet Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine»)

ЧАСТИНА 1 / PART 1

НОВІТНІ ТРЕНДИ, ЧИННИКИ, ПРОБЛЕМИ І НАСЛІДКИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ПАРТІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СВІТІ, КРАЇНАХ ЄВРОПИ Й УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Юрій Остапець
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Михайло Зан
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Політико-партійна динаміка в країнах Європейського Союзу у контексті виборів до Європейського парламенту 6-9 червня 2024 року

2024 рік був названий експертами роком виборів, позаяк у 70 країнах світу на виборчі дільниці прийшли близько половини населення світу. Глобальними трендами виборчих кампаній стала перемога опозиційних кандидатів і партій. За словами політолога Гарвардського університету С. Левіцькі з початку пандемії у Європейському Союзі (2020 р.) за результатами виборів було звільнено посадовців у 49 країнах з 54 в яких відбувалися вибори.

У 2024 р. в Європейському Союзі відбулися парламентські вибори в Португалії (10.03.2024), Хорватії (17.04.2024), Болгарії (9.06.2024; 27.10.2024), Бельгії (9.06.2024), Франції (30.06.2024 р.; 7.07.2024 р.), Австрії (29.09.2024), Литві (11.10.2024; 27.10.2024), Ірландії (29.11.2024), Румунії (01.12.2024) та вибори до Європейського парламенту (6-9 червня 2024 р.).

Вибори до Європейського парламенту. Національні парламентські вибори 2024 р. в країнах Європейського Союзу відбуваються під впливом виборів до Європейського парламенту. До головних чинників впливу на виборчі процеси у країнах Європейського Союзу можна віднести такі:

1) російсько-українська війна;

2) міграційні процеси та розробка міграційної політики європейських держав;

3) конкуренція у боротьбі за голоси виборців «мейнстримних» партій і партій «нової політики»;

4) національні особливості виборчих кампаній, де вплив на результати виборів мали локалізовані і фрагментовані соціально-політичні конфлікти, які мали тимчасовий, монопроблемний характер. В той же час у рамках парламентських електоральних циклів такі суперечності обумовлюють електоральний вибір;

5) популярність праворадикальних політичних партій, які суттєво змінили свою риторику та зробили відчутний «зсув» до центру по шкалі «ліві – праві» трансформуючись у класичні консервативні партії, які в свою чергу також змістилися до центру, перетворюючись на правоцентристські партії з ідеологічним вкрапленням лібералізму і соціал-демократії;

6) євроскептицизм [8, с. 66].

Зазначимо, що вибори до Європейського парламенту (європейські вибори) мали троякий вплив на національні парламентські виборчі кампанії:

1) вплив у контексті підготовки до європейських виборів (Португалія, Хорватія);

2) безпосередній вплив у країнах, де вибори проходили в один день (Бельгія, Болгарія);

3) поствиборчий вплив результатів європейських виборів на національні соціально-політичні процеси, в тому числі і на результати парламентських (Франція, Австрія, Литва, Болгарія, Ірландія, Румунія) та місцевих виборів (Німеччина) [7].

За результатами виборів до Європейського парламенту станом на 16.07.2024 р. було сформовано 8 фракцій. Структурування Європарламенту за результатами виборів 2019 і 2024 рр. подано у таблиці 1.

Якщо розглядати структуру Європарламенту по шкалі «ліві – праві», то вона виглядає наступним чином: «Ліві» (The Left), «Прогресивний альянс соціалістів і демократів» (S&D), «Зелені – Європейський вільний альянс» (Greens/EFA), «Оновлення Європи» (Renew Europe), «Європейська народна партія» (EPP), «Європейські консерватори та реформісти» (помірні праві, м'які євроскептики) (ECR), «Патріоти за Європу» (радикальні праві, жорсткі євроскептики) (PfE), «Європа суверенних націй» (ESN) (ультраправі, жорсткі євроскептики). А також 33 мандати залишилося позафракційним депутатам.

У порівнянні з виборами до Європарламенту 2019 р. кількість депутатів, які належать до праворадикальних фракцій, збільшилася на 69 представників. Змінилася і структура Європарламенту у розрізі депутатських фракцій. По-перше, перестала існувати однойменна фракція європейської праворадикальної партії «Ідентичність і демократія». По-друге, були утворені дві нові фракції праворадикальних політичних сил: «Патріоти за Європу» та «Європа суверенних націй».

Таблиця 1

Порівняння політичної структури Європарламенту 2019 та 2024 років (станом на початок установчої сесії 16.07.2024)

Назва депутатської групи (фракції)	К-ть депутатів, 2024 р.	К-ть депутатів, 2019 р.
Європейська народна партія	188	176
Прогресивний альянс соціалістів і демократів	136	139
Патріоти за Європу	84	–
Оновлення Європи	77	102
Європейські консерватори та реформісти	78	69
Ідентичність і демократія	–	49
Зелені – Європейський вільний альянс	53	71
Ліві	46	39
Європа суверенних націй	25	–
Позапартійні	33	62
Інші	–	–
Всього	720	705

Джерело: побудовано авторами на підставі [21].

Про створення фракції «Європа суверенних націй» оголосив 9 липня 2024 р. лідер чеської ультраправої партії «Свобода і пряма демократія» Т. Окамура. Основою цієї фракції стала німецька ультраправа партія «Альтернатива для Німеччини», яку виключили за неонацистську риторику з партії «Ідентичність і демократія». Діяльність фракції, за словами Т. Окамури, буде спрямована проти «зеленого курсу», міграції та ісламізації Європи. Днем раніше під егідою В. Орбана була утворена фракція «Патріоти за Європу» (налічує 84 депутати з 12 країн ЄС). Зазначимо, що для утворення фракції у Європарламенті необхідно мати 23 депутати з 7 країн ЄС [7].

Із вказаних фракцій Європарламенту чотири є проєвропейськими: 1) «Європейська народна партія», 2) «Прогресивний альянс соціалістів і демократів», 3) «Оновлення Європи», 4) «Зелені – Європейський вільний альянс» (454 депутати) і чотири євроскептичні: 1) «Європейські консерватори та реформісти», 2) «Ліві», 3) «Патріоти за Європу», 4) «Європа суверенних націй» (233 депутати).

Враховуючи успіх праворадикалів на європейських виборах ми подаємо в таблиці 2 розподіл національних партій за праворадикальними фракціями Євро-

парламенту. Кількісні характеристики представництва праворадикалів, а також інших партій, які брали участь у виборах, у розрізі країн-членів ЄС показано у додатку А до нашої статті.

Таблиця 2

Представництво національних партій у праворадикальних фракціях Європейського парламенту

Назва фракції (кількість депутатів)	Національні політичні партії, які утворюють фракцію
Європейські консерватори та реформісти (78 депутатів). Лідер – Дж. Мелоні («Брати Італії»)	«Брати Італії» (24), «Право і Справедливість» (Польща) (20), «Альянс за союз румунів» (6), коаліція «Нескорена Франція» (утворена партією «Реконкіста») (4), «Новий фламандський альянс» (3), «Шведські демократи» (3), коаліція «Разом» (Чехія) (3), «Грецьке рішення» (2), партія «Є такий народ» (Болгарія) (2), «Вітчизняний рух» (Хорватія) (1), «Національний народний фронт» (Кіпр) (1), «Естонська народна консервативна партія» (1), «Істинні фіни» (1) та інші.
Патріоти за Європу (84 депутати). Лідер – Ж. Барделл («Національне об'єднання»)	«Національне об'єднання» (Франція) (30), «Фідес» (Угорщина) (11), «Ліга Сальвіні» (Італія) (8), «ANO 2011» (Чехія) (7), «Австрійська партія свободи» (6), «Партія свободи» (Нідерланди) (6), «Голос» (Іспанія) (6), «Фламандський інтерес» (Бельгія) (3), «Chega!» (Португалія) (2), «Данська народна партія» (1) та інші.
Європа суверенних націй (25 депутатів). Лідер – Р. Ауст («Альтернатива для Німеччини»)	«Альтернатива для Німеччини» (14), «Відродження» (Болгарія) (3), «Конфедерація Свободи та Незалежності» (Польща) (3), «Свобода і пряма демократія» (Чехія) (1), «Наша Батьківщина» (Угорщина) (1), «Республіка» (Словаччина) (1), «Союз народу та справедливості» (Литва), «Реконкіста» (Франція) (1).

Джерело: побудовано авторами на підставі [14; 15; 21].

У відповідності до електоральних результатів праворадикальних політичних партій на виборах до Європарламенту можна виокремити такі кластери країн:

1) країни, де праворадикальні партії перемогли на виборах (Франція, Бельгія, Італія);

2) країни, в яких праворадикальні партії здобули високий результат (2, 3 або 4 місце за результатами виборів) (Німеччина, Швеція, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Греція, Румунія, Чехія, Польща, Словаччина);

3) країни, де такі партії не мають суттєвої електоральної підтримки (інші країни ЄС) (див. Додаток А.).

Отже, вибори до Європарламенту з одного боку показали зростання рейтингу праворадикальних сил у Європейському Союзі, а з іншого – незважаючи на популярність праворадикалів, мейнстримні право- (EPP) та лівоцентристи (S&D), центристи (Renew Europe) залишаються і надалі найбільшими фракціями Європарламенту, основою депутатської більшості, що свідчить про незмінність курсу на розвиток демократії, захист індивідуальних та колективних свобод у ЄС.

Парламентські вибори в Португалії. Депутати португальського парламенту (Асамблея Республіки) обираються за пропорційною виборчою системою у 18 округах (226 депутатів) без виборчого бар'єру, а ще 4 обираються португальськими громадянами, які проживають за межами країни. Малі виборчі округи разом з методом розподілу мандатів Д'Ондта дозволяють «відсікати» малі партії від участі у розподілі депутатських мандатів. Результати виборів подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати виборів до Асамблеї Республіки 10 березня 2024 року

Назва партії / блоки (рік створення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія
1	*2*	*3*	*4*
Виборчий блок «Демократичний альянс» на чолі з Соціал-демократичною партією (1974)	28,02 80 (+7)*	31,7 (7)	ліберальний консерватизм, християнська демократія
Соціалістична партія (1973)	28,0 78 (-41)	32,7 (8)	соціал-демократія
Chega («Достатньо!») (2019)	18,0 50 (+38)	9,9 (2)	націоналізм, консерватизм, правий популізм
Ліберальна ініціатива (2017)	4,9 8 (0)	9,9 (2)	лібералізм

Продовження табл. 3

1	*2*	*3*	*4*
«Лівий блок» (Революційна соціалістична партія, Народний демократичний союз) (1999)	4,3 5 (0)	4,3 (1)	демократичний соціалізм екосоціалізм
Коаліція демократичної єдності (Комуністична партія, Партія зелених, Демократичний наступ) (1987)	4,3 4 (-2)	4,2 (1)	комунізм, зелена політика
«Livre» (2014)	3,17 4 (нова)	3,8 (0)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
«Люди – Тварини – Природа» (2009)	3,16 1 (0)	1,24 (0)	зелена політика, екофемінізм

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів

Джерело: побудовано авторами на підставі [21; 22].

Отже, за результатами позачергових парламентських виборів 2024 р. конфігурація партійної системи Португалії залишилася незмінною – двоблоковою. Відзначимо успіх праворадикальної партії «Chega», яка стала третьою за рейтингом, і у порівнянні з попередніми виборами здобула на 38 депутатських мандатів більше.

Парламентські вибори в Хорватії. Хорватський однопалатний парламент Сабор (151 депутат) обирається за пропорційною виборчою системою з п'ятивідсотковим виборчим бар'єром і закритими виборчими списками. Розподіл місць між списками здійснюється пропорційно отриманим голосам на основі методу Д'Ондта, а також 8 місць резервуються для представників національних меншин. Результати виборів подано у таблиці 4.

Отже, на парламентських виборах перемогу здобула політична партія «Хорватський демократичний союз» (ХДС), отримавши при цьому 61 депутатський мандат. Друге місце посіла коаліція на чолі з Соціал-демократичною партією Хорватії, неформальний лідер якої президент З. Міланович залишається одним із найбільш проросійських президентів країн ЄС.

Таблиця 4

Результати виборів до парламенту Хорватії (Сабор) 17 квітня 2024 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
Коаліція на чолі з партією «Хорватський демократичний союз» (1989)	61 (-5)*	34,6 (6)	правоцентризм, консерватизм, християнська демократія
Коаліція «Рестарт» на чолі з Соціал-демократичною партією (1990)	42 (+1)	25,9 (4)	соціал-демократія
Коаліція на чолі з партією «Вітчизняний рух» М. Шкоро	14 (-2)	8,8 (1)	націоналізм, правий популізм
Партія «Міст незалежних списків»	11 (+3)	–	правоцентризм, економічний лібералізм
Політична платформа «Можемо» (2019)	10 (+3)	5,9 (1)	зелена політика
Незалежна платформа Півночі (2021)	2 (нова)	–	демократичний соціалізм
Істрійський соціал-демократичний форум (1996)	2 (нова)	5,6 (0)	соціал-демократія, регіоналізм
Фокус, Республіка	2 (нова)	–	лібералізм, зелена політика
Інші (національні меншини)	8		

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх виборів

Джерело: побудована авторами на підставі [21; 22].

Урядова коаліція була утворена 18 травня 2024 р. партіями «Хорватський демократичний союз» та «Вітчизняний рух», які є ідеологічно близькими, оскільки партія «Вітчизняний рух» була утворена колишніми членами ХДС, які вийшли з партії, оскільки були незадоволені її дрейфом до центру (від консервативної ідеології) [6].

Парламентські вибори в Бельгії. Федеральний парламент Бельгії складається Сенату та Палати представників. Палата представників складається з 150 депутатів, які обираються прямим голосуванням за пропорційною системою в 11 виборчих округах. Мандати розподіляються відповідно до методу д'Ондта між списками, які набрали не менш як 5 % поданих голосів. Обраними можуть бути громадяни Бельгії, які постійно проживають у країні, яким виповнилося 21 рік, і які мають всі права цивільні та політичні. Право голосу мають усі громадяни, яким виповнилося на момент виборів 18 років. Голосування на виборах є обов'язковим, а за ухилення від голосування передбачений штраф. Результати виборів подано в таблиці 5.

Таблиця 5

Результати виборів до нижньої палати парламенту Бельгії 9 червня 2024 року

Політична партія (рік створення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
Новий Фламандський Альянс (N-VA) (2001)	16,71 (24)	13,9 (3)	правоцентризм, фламандський націоналізм
Фламандський інтерес (VB) (2004)	13,76 (20)	14,5 (3)	націонал-консерватизм, фламандський націоналізм
Реформаторський рух (MR) (2002)	10,28 (20)	12,6 (3)	лібералізм
Соціалістична партія Валлонії (PS) (1978)	8,05 (16)	7,4 (2)	соціал-демократія
Партія праці Бельгії (PTB) (1979)	9,86 (15)	5,5 (1)	демократичний соціалізм
«Les Engagés» (2022)	6,78 (14)	5,1 (1)	соціальний лібералізм
«Вперед» (1978) (Соціалістична партія Фландрії)	8,11 (13)	7,9 (2)	соціал-демократія
Християнські демократи і фламандці (CD&V)(2001)	7,98 (11)	8,3 (2)	християнська демократія
Відкриті фламандські ліберали та демократи (Open VLD) (1992)	5,44 (7)	5,7 (1)	лібералізм
«Зелені» Groen(1982)	4,63 (6)	6,3 (1)	зелена політика
«Еколо» (Ecolo) (1980)	2,93 (3)	3,6 (1)	зелена політика

Побудовано авторами на підставі: [21; 22]

Отже, політичний ландшафт Бельгії відображає внутрішній регіональний поділ у країні: Фландрія, Валлонія та Брюссель. Праворадикальні партії «Новий Фламандський альянс» та «Фламандський інтерес» в основному підтримують виборці з Фландрії. Партія «Фламандський інтерес» (до 2004 р. «Фламандський блок») взагалі виступає за відділення регіону від Бельгії. Франкомовна Валлонія здебільшого підтримує ліві та центристські політичні сили.

За результатами виборів у Бельгії ліберальна проурядова партія «Відкриті фламандські ліберали і демократи» прем'єр-міністра А. де Кроо з результатом (5,5 %, 1 депутатський мандат) зазнала поразки від двох фламандських праворадикальних партій («Новий фламандський альянс», «Фламандський інтерес») внаслідок чого голова уряду подав у відставку. Тепер Бельгію чекає процес формування нового уряду, який у країні є досить складним і довгим (після виборів 2019 р. він тривав 500 днів).

Парламентські вибори в Болгарії (09.06.2024). Парламентські вибори 9 червня 2024 року стали шостими за останні три роки, а відтак явка на них становила 32,5 %, що є найменший показник посткомуністичних виборів у країні. До складу парламенту увійшли 7 партій, з яких шість були представлені в попередньому парламенті і одна нова націоналістична партія «Велич». Результати виборів подано у таблиці 6.

Таблиця 6

Результати виборів до Народних зборів Болгарії 9 червня 2024 року

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
1	*2*	*3*	*4*
Виборчий блок «ГЄРБ – Союз демократичних сил» (2021)	24,7 (68)	23,5 (5)	консерватизм, популізм, проєвропеїзм
Партія «Рух за права і свободи» (1990)	17,0 (45)	14,6 (3)	соціальний лібералізм, захист інтересів турецької національної меншини
Виборчий блок «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія» (2021)	14,3 (40)	14,4 (3)	соціальний лібералізм

Продовження табл. 6

1	*2*	*3*	*4*
Партія «Відродження» (2014)	13,7 (38)	13,9 (3)	національний консерватизм, русофільство, євроскептицизм
Болгарська соціалістична партія (1990)	7,0 (19)	7,0 (2)	соціал-демократія, лівий популізм
Партія «Є такий народ» (2020)	5,9 (17)	6,0 (1)	популізм, проєвропеїзм, соціальний консерватизм
Партія «Велич» (2023)	4,6 (13)	4,0 (0)	націоналізм

Джерело: побудовано авторами на основі [21; 22]

Отже, переможцем виборів черговий раз став блок «Громадяни за Європейський розвиток Болгарії – Союз демократичних сил», друге місце у політичної партії «Рух за права і свободи» (представляє інтереси турецькомовної меншини, третє – належить проєвропейському ліберальному блоку «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія». Зазначимо і про успіх праворадикалів – партія «Відродження» збільшила кількість мандатів на один (всього 38) і до парламенту пройшла нова націоналістична, можна навіть сказати, що ультраправа партія – «Велич». Успіх правих пов'язують з низькою явкою виборців (зауважимо, що радикальні сили є більш організованими) та впливом Росії на політичні процеси в країні. Урядова більшість у болгарському парламенті так і не була створена, тому були призначені нові вибори на 27 жовтня 2024 р.

Парламентські вибори у Франції. Особливий політичний резонанс отримали результати європейських виборів у Франції, де пропрезидентський блок «Потреба Європи» (лідер Е. Макрон) набрав удвічі менше голосів (14,6 %), аніж політична партія «Національне об'єднання» (НО) (неформальний лідер Марін Ле Пен) (31,3 %, 30 депутатських місць). Блок соціалістів «Прокидайся Європа» набрав 13,8 %, політична партія «Нескорена Франція» – 9,8 %, партія «Республіканці» – 7,2 %, блок «Зелених» – 5,4 %, коаліція «Горда Франція» на чолі з племінницею Марін Ле Пен – М. Марешаль (в основі партія «Реконкіста») – 5,4 %, коаліція «Об'єднані ліві» – 2,3 % [21]. Після оголошення результатів формальний лідер НО Ж. Барделл закликав Е. Макрона розпустити парламент, що і було зроблено

Президентом Франції. Таке рішення Е. Макрона було неоднозначним і могло як згуртувати націю перед фактом «правої загрози», так і привести до перемоги правих сил на позачергових парламентських виборах. Після розпуску парламенту французька газета «Монд» (Le Monde) назвала Е. Макрона «інженером хаосу».

Позачергові вибори нижньої палати парламенту Національних зборів Франції були призначені на 30 червня та 7 липня 2024 р. (верхню палату парламенту відповідно до конституції президент не має права розпускати). Національні збори (асамблея) складається з 577 депутатів та обирається за двотуровою мажоритарною системою в одномандатних округах. Після першого туру депутатом стає кандидат, який набирає більше 50 % голосів виборців, які прийняли участь у голосуванні, і в той же час не менше 25 % голосів зареєстрованих виборців в окрузі. У другий тур виходять кандидати, які здобули не менше 12,5 % голосів виборців.

Перемогу на виборах за підсумками другого туру здобув альянс лівих сил «Новий народний фронт» (178 депутатів). Президентська коаліція Е. Макрона «Разом за Республіку» (150 депутатів) виборола друге місце, а праворадикальна партія «Національне об'єднання» – посіла третє, збільшивши своє представництво в парламенті на 36 депутатів (125 депутатських місць) [11]. Зазначимо, що в першому турі результати були такі: Партія «Національне об'єднання» – 29, 2 %, ВБ «Новий народний фронт» – 28,06 %, ВБ «Разом за Республіку» – 20,04 %, партія «Республіканці» – 6,5 %, «Різні праві» – 3,6 %, партія «Союз крайніх правих» – 3, 9 %. Інші політичні сили не набрали 3 % голосів виборців. Результати виборів подано в таблиці 7. Слід констатувати, що структурування політичних сил на виборах до Європарламенту було дещо іншим, ніж на парламентських виборах. Як видно з таблиці у виборах до ЄП брали участь лише три політичні сили, які потім прийняли участь і виборах до національного парламенту: «Національне об'єднання», «Республіканці» та «Екологи». Йдеться про те, що до виборів у Національну асамблею відбулося незначне переструктурування політичних сил: політичні гравці були одні і ті ж самі, а назви самих сил нові. Результати парламентських виборів подано у таблиці 7.

Таблиця 7

Результати виборів до французького парламенту 30 червня та 7 липня 2024 р.

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
1	*2*	*3*	*4*
Виборчий блок «Новий народний фронт» (2024)	178 (+47)	–	соціал-демократія, соціалізм, екосоціалізм

Продовження табл. 7

1	*2*	*3*	*4*
Ліберальна коаліція «Разом за Республіку» (2021)	150 (-95)	–	центризм, соціал-лібералізм
Партія «Національне об'єднання» (1972)	125 (+36)	31,3 (30)	націоналізм, правий популізм, євроскептицизм
Партія «Республіканці» (2002)	39 (-25)	7,2 (6)	ліберальний консерватизм, християнська демократія
«Різні праві»*	27 (+17)	–	правий популізм, націоналізм
Союз крайніх правих (2024)	17 (нова)	–	правий популізм, націоналізм
«Різні ліві»	12 (-10)	–	соціалізм, комунізм, екосоціалізм
«Регіоналісти»	9 (-1)	–	регіоналізм
«Різні центристи»	6 (+2)	–	центризм
Екологи (Європа – Екологія – Зелені) (2010)	1 (+1)	5,5 (5)	зелена політика
Незалежні кандидати	1 (0)	–	
«Різні ультраправі»	1 (+1)	–	радикалізм, націоналізм, популізм

* у Франції називаються кандидати з лівою /правою/центристською орієнтацією, що не є членами жодної великої партії. Вони включають і маленькі партії і дисидентів, що були виключені з партій за боротьбу проти партійних кандидатів. Політичний термін «без назви» не вписуються в терміни Міністерства внутрішніх справ. З 2001 р. багато кандидатів і списків «неназваних» були класифіковані як «різні праві» «різні ліві», «різні центристи» в залежності від їх політичних переконань.

Джерело: побудовано авторами на підставі [21; 22]

Парламентські вибори в Австрії. Нижня палата австрійського парламенту (Національна рада) має чисельність 183 депутати, які обираються за пропорційною виборчою системою відкритих списків в дев'яти багатомандатних виборчих округах, межі яких збігаються з межами земель (з різною кількістю мандатів, від 7 до 36) з виборчим порогом у 4 %. Лідером опитувань громадянської думки напередодні виборів стабільно була праворадикальна Австрійська партія свободи. Партія з 2016 р. є партнером «Єдиної Росії», протидіє антиросійським санкціям, виступає проти постачання зброї Україні [3; 4]. Її лідер Г. Кікль заявив, що Австрія має стати у Європі «фортецею проти мігрантів». Г. Кікль разом з В. Орбаном (партія «Фідес», Угорщина) та А. Бабішем (партія «ANO 2011», Чехія) після виборів до Європарламенту започаткували політичну групу («Патріоти за Європу»), яка в підсумку залучила головні ультраправі політсили в Євросоюзі та стала третьою за кількістю у новому скликані Європейського парламенту. Результати виборів подано в таблиці 8.

Таблиця 8

Результати виборів до нижньої палати австрійського парламенту (Національна рада) 29 вересня 2024 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
Австрійська партія свободи (1949)	28,9 57 (+26)*	25,3 (6)	популізм, правий радикалізм
Австрійська народна партія (1945)	26,3 51 (-20)	24,5 (5)	християнська демократія
Соціал-демократична партія Австрії (1884)	21,2 40 (0)	23,2 (5)	соціал-демократія
NEOS (2012)	9,1 18 (+3)	10,4 (2)	лібералізм
Зелені (1986)	8,2	11,0 (2)	зелена політика

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів

Джерело: побудована авторами на підставі [21; 22]

Як бачимо з таблиці 8 перемогу на виборах до австрійського парламенту здобула Австрійська партія свободи, що в черговий раз демонструє зміцнення позицій праворадикальних партій у Європейському Союзі. Але вказана партія залишилася без коаліційних партнерів. І президент Австрії А. ван дер Беллен 22 жовтня доручив сформувати уряд чинному канцлеру та лідеру Австрійської народної партії – К. Негаммеру. На жаль упродовж 100 днів К. Негаммеру не вдалося утворити урядову коаліції, відтак наступним хто буде її створювати за дорученням президента це лідер Австрійської партії свободи Г. Кікль.

Вибори до ландтагів східних німецьких земель: Тюрінгії, Саксонії, Бранденбурга. 1 вересня 2024 р. вибори до ландтагів земель відбулися у Тюрингії та Саксонії, а 22 вересня 2024 р. – у ландтаг Бранденбурга. Результати виборів подано в таблиці 9.

Таблиця 9

Результати виборів до ландтагів Тюрингії і Саксонії 1 вересня 2024 року та Бранденбурга 22 вересня 2024 року

Партія	Тюрингія	Саксонія	Бранденбург
Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН)	6,1 % (5 місце)	7,3 % (4 місце)	30,9 % (1 місце)
Альтернатива для Німеччини (АдН)	32,8 % (1 місце)	30,6 % (2 місце)	29,2 % (2 місце)
Християнсько-демократичний союз (ХДС)	23,6 (2 місце)	31,9 % (1 місце)	12,1 % (4 місце)
«Альянс Сари Вагенкнехт» (АСВ/BSW)	15,8 (3 місце)	11,8 % (3 місце)	13,4 % (3 місце)
Ліві	13,1 % (4 місце)	4,5 % (6 місце)	не подолали виб. бар'єр
Союз 90 / Зелені	не подолали виб. бар'єр	5,1 % (5 місце)	не подолали виб. бар'єр

Джерело: побудовано авторами на підставі [2]

Отже, на виборах до ландтагу східної німецької землі Бранденбург СДПН О. Шольца здобула перемогу з результатом 30,9 % голосів виборців. Попри те, що цей регіон вважається оплотом соціал-демократів, цього разу перемога була важкою, а відтак друге місце здобула АдН – 29,2 %. Третє місце дісталося ліворадикальному ССВ (має проросійську позицію щодо України), ХДС отримав четверте місце (12,1 %), а інші члени чинної німецької урядової коаліції («Союз 90/Зелені» та Вільна демократична партія) взагалі не змогли потрапити до бранденбурзького ландтагу.

Не кращими були результати урядових сил і на виборах до ландтагів інших східних земель 01.09.2024 р. – Тюрингії і Саксонії. У Тюрингії вперше з часів закінчення Другої світової війни перемогу здобула до представницького органу влади праворадикальна партія – АдН, а в Саксонії вона посіла друге місце. Третє місце на виборах до ландтагів усіх вказаних трьох земель здобула проросійська ультраліва партія АСВ (повна назва «Альянс Сара Вагенкнехт – за здоровий глузд і справедливість», офіційно зареєстрована 8 січня 2024 р.). Партія утворилась в результаті виходу низки політиків з партії «Ліві». Головні ідеологічні маркери партії: обмеження міграції, антиглобалізм, критика зеленої політики, припинення військової допомоги Україні, справедлива соціальна політика, популістські наративи щодо економічних труднощів та можливостей їх швидкого вирішення тощо. Аналогічними є і головні меседжі АдН. Головна відмінність між ними в тому, що АдН сприймається у суспільстві як токсична партія з якою не хочуть мати справу політики з інших сил, а відтак ті хто хочуть підтримувати вище вказані наративи голосують за АСВ. Таким чином, намагання німецького мейнстриму обмежити АдН призвели до побічного ефекту – посилення іншої відверто популістської сили – «Альянсу Сари Вагенкнехт». Зазначимо, виборчий розклад, наприклад, у Тюрингії є таким, що АдН та АСВ мають достатньо голосів, щоб створити більшість та земельний уряд самостійно [2]. Високі результати АдН та АСВ у східних землях напередодні парламентських виборів до німецького Бундестагу констатують неможливість ігнорувати федеральною владою інтереси цих партій у регіонах, де вони виграли вибори, як і в Німеччині в цілому.

Парламентські вибори в Литві. На виборах до литовського Сейму застосовується змішана виборча система, відповідно до якої 71 член парламенту обирається по мажоритарній системі абсолютної більшості з голосуванням в 71 одномандатному виборчому окрузі, а 70 членів парламенту обираються в єдиному загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі по пропорційній системі з голосуванням закритими списками. В одномандатних округах вибори вважаються такими, що відбулися, якщо в них взяли участь 40 % і більше виборців. Вибраним в окрузі вважається кандидат, підтриманий більш ніж 50 % голосів виборців, із числа, що прийняли участь у голосуванні. У випадку, якщо в одномандатному окрузі жоден з кандидатів не одержав необхідної для перемоги кількості голосів у свою підтримку, проводиться другий тур голосування, до участі у якому допускаються 2 кандидата, що одержали в першому турі найбільшу кількість голосів. Вибраним у другому турі голосування вважається кандидат, який одержав у свою підтримку більше голосів, ніж його конкурент [16].

До участі в розподілі мандатів допускаються лише ті партії, які одержали у свою підтримку не менш 5 % голосів виборців, і блоки, які одержали у свою підтримку не менш 7 % голосів виборців по багатомандатному виборчому округу. При перерахунку голосів у депутатські мандати застосовується формула Т. Хейра. Відповідно до

закону про вибори всі партії та блоки, які подолали виборчий бар'єр, повинні бути наділені підтримкою не менше 60 % голосів виборців. Якщо такої підтримки не має, то до розподілу депутатських мандатів долучаються й інші суб'єкти виборчого процесу, які не подолали виборчий бар'єр: доти, поки не буде досягнуто рівень підтримки у загальнонаціональному окрузі на рівні 60 % голосів виборців.

У виборах до Сейму Литовської Республіки, які відбулися 11 жовтня (1 тур) та 27 жовтня (2 тур) прийняли участь 14 партій і одна виборча коаліція. Перемогу на виборах здобула опозиційна Соціал-демократична партія Литви. Результати виборів подано у таблиці 10.

Таблиця 10

Результати виборів до Сейму Литовської Республіки 11 та 27 жовтня 2024 року

Назва партії/виборчої коаліції (рік утворення)	Результат за пропорційною системою, %	Результат за мажоритарною системою	Разом	Ідеологія
Соціал-демократична партія Литви (1896)	19,3 (18)	34	52 (+39*)	соціал-демократія, соціальний лібералізм
«Союз Вітчизни – Християнські демократи Литви» (1993)	18,0 (17)	11	28 (-22)	ліберальний консерватизм, християнська демократія
«Зоря Німану» (2024)	14,9 (14)	5	20 (нова)	популізм, антиелітизм, екологізм
«Союз демократів «Во ім'я Литви» (2022)	9,2 (8)	6	14 (нова)	зелена політика, центризм
Рух лібералів (2006)	7,7 (7)	5	12 (-1)	консервативний лібералізм
«Союз селян і зелених Литви» (2001)	7,0 (6)	2	8 (-24)	аграризм,

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх виборів.

Джерело: побудована авторами на підставі [21; 22]

На виборах до Європарламенту (11 депутатських мандатів) голоси виборців розподілилися наступним чином: по два мандати отримали партія «Союз Вітчизни – Християнські демократи Литви» (16,4 %), Соціал-демократична партія Литви (16,3 %), партія «Рух лібералів» (15,6 %) та «Порядок і справедливість» (13,4 %); по одному мандату отримали 3 партії: Партія праці (12,1 %), коаліція «Виборчої акції поляків Литви і Альянс росіян» (7,6 %), партії «Союз селян і зелених Литви» (6,2 %).

Отже, за результатами парламентських виборів СДПЛ здобула впевнену перемогу і саме нею буде формуватись урядова більшість. Вибори показали високий рівень електоральної волатильності (за даними таблиці 52,1 %), який пов'язаний з приходом до Сейму двох нових партій («Зоря Німану», «Союз демократів «Во ім'я Литви») та різким коливанням підтримки Соціал-демократичної партії Литви (+39 мандатів), «Союз Вітчизни – Християнські демократи Литви» (-22), «Союз селян і зелених Литви» (-24).

Показовою є виборча кампанія партії «Зоря Німану», яка базувалася на екологічній проблематиці, патріотизмі та збереженні національних традицій. А направлена вона була в основному на молодь. Успіх партії став результатом стратегічного підходу до використання соціальних медіа, яскравих меседжів та активної взаємодії з молодим поколінням.

«Зоря Німану», зазначає Попов Б., стала однією з перших політичних партій у Литві, яка активно використовувала TikTok як основну платформу для спілкування з молоддю. Партія створювала вірусні відео, які часто включали екологічні флешмоби, виклики та меми, що миттєво здобули популярність серед молоді. Цей формат дозволив партії ефективно передавати свої ідеї у невимушеній формі, залучаючи широку аудиторію» [12; 13]. Активно використовувала партія в агітаційній кампанії й Instagram.

Як результат, партія «Зоря Німану» стала яскравим прикладом того, як сучасні політичні сили можуть завойовувати голоси молоді, використовуючи інноваційні методи комунікації та діджитал маркетинг. Їхній успіх заснований на вдалому поєднанні екологічних і соціальних цінностей, підтриманих активною участю в соціальних мережах і залученням молодіжних лідерів.

Коаліційна угода була підписана 11 листопада 2024 р. трьома партіями: Соціал-демократична партія Литви, партією «Союз демократів «В ім'я Литви» та нова партією «Зоря Німану» (86 мандатів з 140).

Парламентські вибори в Болгарії (27.10.2024). Позачергові, сьомі за останні три роки парламентські вибори в Болгарії пройшли 27 жовтня. За результатами виборів до парламенту пройшли 8 політичних партій, що черговий раз вказує на те, що швидко утворити урядову коаліцію не вдасться. Явка становила 38,9 %. Результати виборів подано в таблиці 11.

Таблиця 11

Результати виборів до Народних зборів Болгарії 27 жовтня 2024 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
Виборчий блок «ГЄРБ – Союз демократичних сил» (2021)	26,3 69 (+1)	23,5 (5)	консерватизм, популізм, проєвропеїзм
Виборчий блок «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія» (2021)	14,2 37 (-3)	14,4 (3)	соціальний лібералізм
Партія «Відродження» (2014)	13,3 35 (-3)	13,9 (3)	національний консерватизм, русофільство, євроскептицизм
Партія «Рух за права і свободи – Нові починання» (1990)	11,5 30 (нова)	– (партія «Рух за права і свободи» до розколу здобула 14,6) (3)	соціальний лібералізм, захист інтересів турецької національної меншини
Болгарська соціалістична партія (1990)	7,5 20 (+1)	7,0 (2)	соціал-демократія, лівий популізм
Альянс за права і свободи	7,4 19 (нова)	–	соціальний лібералізм, захист інтересів турецької меншини
Партія «Є такий народ» (2020)	6,7 18 (+1)	6,0 (1)	популізм, проєвропеїзм, соціальний консерватизм
МЕЧ (Мораль, єдність, честь)	4,5 12 (нова)	–	євроскептицизм, популізм

Джерело: побудовано авторами на підставі [21; 22]

Отже, переможцем виборів раз став блок «Громадяни за Європейський розвиток Болгарії – Союз демократичних сил». Друге місце належить проєвропейському ліберальному блоку «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія», третє – праворадикальній партії «Відродження». У політичній партії «Рух за права і свободи» (представляє інтереси турецькомовної меншини) стався розкол, і у виборах взяли участь дві новоутворені партії «Рух за права і свободи – Нові починання» (лідер Д. Пеєвський) і «Альянс за права і свободи» (лідер А. Доган), які разом здобули 18,9 % голосів виборців. Не змогла подолати виборчий поріг праворадикальна партія «Велич» (3,99 %), яка на попередніх виборах неочікувано отримала депутатські мандати. Втім, замість «Величі» до парламенту пройшла інша популістська партія під назвою «МЕЧ» («Мораль, єдність, честь») на чолі з одіозним керівником Р. Василевим. Партія євроскептичною та проросійською [5]. 16 січня 2025 р. була утворена урядова коаліція у складі партій «Громадяни за Європейський розвиток Болгарії – Союз демократичних сил», Болгарської соціалістичної партій, «Є такий народ», уряд очолив представник «ГЄРБ» Р. Желязков.

Парламентські вибори в Ірландії (29.11.2024). Парламент Ірландії (Еряхтас) складається з двох палат – нижньої (Палата представників – Дойл Ерен) і верхньої – (Сенад Ерен). Позачергові вибори до Палати представників відбулися 29 листопада 2024 р. У зв'язку зі збільшенням населення Ірландії у 2023 р. прийнято рішення про збільшення кількості депутатів нижньої палати з 160 до 174 депутатів. Згідно з ірландською системою пропорційного представництва, кожен з 43 виборчих округів обирає кількох депутатів, а виборці розставляють їх за своїми уподобаннями. Це дозволяє невеликим партіям та незалежним кандидатам з сильною місцевою підтримкою відносно легко отримати місця в парламенті. Це і є головною причиною значної кількості незалежних депутатів.

Головними суб'єктами виборчого процесу були партії «Фін Гел» («Клан гелів»), «Фіана Файл» («Солдати долі») та «Шин Фейн» («Ми самі»), які і утворюють основу партійної системи Ірландії. Зазначимо, що починаючи з 1932 р. партії «Фіне Гел» і «Фіана Файл» змінювали одна іншу при владі, або утворювали спільну владну коаліцію. «Фіне Гел» – це ліберально-консервативна партія Ірландії, утворена у 1933 р., а «Фіана Файл» ліберальна партія, утворена 1926 р. після розколу у русі «Шин Фейн». «Шин Фейн» – націоналістична партія, котра ставить за мету об'єднання з Північною Ірландією, яка перебуває у складі Великої Британії та останнім часом перебудовує свою ідеологію у бік лівоцентризму та соціального консерватизму. Партія також представлена в Північній Ірландії, де здобула більшість за підсумками виборів до місцевого законодавчого органу влади у 2022 році. А на початку 2024 р. після тривалої кризи у Північній Ірландії уряд вперше в історії очолила представниця «Шин Фейн».

Серед інших суб'єктів виборчого процесу можна виокремити наступні рейтингові партії: Лейбористську партію, яка утворена у 1912 р. як політичне крило ірландського профспілкового руху; «Зелену партію» (1981); «Соціал-демократів» – соціал-демократичну партію, яка пропагує скандинавську модель суспільного устрою і проєвропейські цінності (2015 р.), партія «Енту (Об'єднаймося)» (2019 р., виступає за об'єднання Ірландії).

Головними темами цієї виборчої кампанії були вартість життя, інфляція, висока вартість житла та його нестача, міграція, соціальний захист. Найбільшу кількість голосів виборців здобули «Фіана Файл», «Шин Фейн», «Фіне Гел», «Соціал-демократи» та Лейбористська партія. Загалом депутатські мандати отримали представники 8 політичних сил [10]. Електоральні здобутки інших були суттєво меншими. Результати виборів подано у Таблиці 12.

Таблиця 12

Результати виборів до Палати представників ірландського парламенту 24 листопада 2024 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
«Фіана Файл» (1926)	21,9	48 (+10)*	лібералізм, ліберальний консерватизм
«Шин Фейн» (1905)	19,0	39 (+2)	націоналізм, лівоцентризм, соціальний консерватизм
«Фіне Гел» (1933)	20,8	38 (+3)	консерватизм, християнська демократія
«Соціал-демократи» (2015)	4,8	11 (+5)	соціал-демократія
Лейбористська партія (1912)	4,7	11 (+5)	соціал-демократія

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудована авторами на підставі [22]

Парламентські вибори в Румунії (01.12.2024). Вибори до двопалатного національного парламенту Румунії відбулися 1 грудня, що є знаковим для усіх румунів, адже це – Національний день або День Великого Союзу, що відзначається на честь об'єднання територій Трансильванії, Бессарабії та Буковини з Румунським королівством у 1918 році. Ймовірно, сама символіка Дня єдності румунів у поєднанні з агресивною політичною рекламою незалежного кандидата на пост Президента Келіна Джорджеску, який раніше входив до ультраправого «Альянсу за об'єднання румунів» й критикував ЄС та НАТО, спонукала багатьох виборців до голосування за політичні партії, що репрезентують так званий сувереністський рух Румунії («Альянс за об'єднання румунів», «S.O.S. Румунія», Партія молодих людей).

Загалом за результатами виборів до парламенту пройшли 7 політичних сил Румунії. Найбільше голосів отримала Соціал-демократична партія Румунії. До Сенату за неї проголосували понад 2 065 087 виборців (22,3 % голосів; 37 сенаторів), а до Палати депутатів – 2 030 144 виборців (21,98 % голосів; 86 депутатів). Праворадикальна політична партія «Альянс за об'єднання румунів», яку очолює епатажний прибічник румунського іредентизму Ґеорґе Сіміон (персона нон грата в Молдові та Україні – Ю.О., М.З.), у порівнянні з парламентськими виборами 2020 року рівно вдвічі (18,3 %) збільшила свій електоральний вплив. Відтак до Сенату партія делегувала 28 представників (у 2020 році – 14 сенаторів), а до Палати депутатів – 64-х парламентарів, що на 30 більше, ніж у 2020 році [19; 20; 23].

Національно-ліберальна партія, асоційована в уряді з соціал-демократами, отримала 14,28 % голосів виборців до Сенату Румунії (22 представники) та 13,2 % – до Палати депутатів (50 парламентарів). Політична сила «Союз порятунку Румунії», який очолює кандидатка на пост Президента Румунії Елена-Валеріка Ласконі, отримав 12,26 % голосів до Сенату (19 представників) 12,4 % ж – до Палати депутатів (40 представників) [19; 20; 23].

П'ятивідсотковий виборчий поріг успішно подолали та стали новими парламентськими акторами етнонаціоналістичні, праві популістські політичні сили «S.O.S. Румунія» (7,76 % голосів / 11 сенаторів; 7,36 % / 27 депутатів) та Партія молодих людей (6,39 % / 7 сенаторів; 6,46 % / 24 депутати [19; 20; 23].

Демократичний союз угорців Румунії, який безперервно присутній у національному парламенті посткомуністичної Румунії (з 1990 року), за результатами голосування (понад 590 тис. голосів; 6,38 %) збільшив своє представництво (+1) в Сенаті (всього 10 сенаторів). Так само він покращив свої позиції у Палаті депутатів Румунії (див. табл. 12). У рамках політики позитивної дискримінації національних меншин Румунії у Палаті депутатів репрезентовані 19 лідерів міноритарних етнічних груп Румунії (в тому числі українців і русинів) [19; 20; 23].

Таблиця 13

Результати виборів до Палати депутатів Румунії 1 грудня 2024 року

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів (к-ть місць), нац. парл.	% голосів (к-ть місць), Європарл.	Ідеологія партії
Соціал-демократична партія (2001)	21,98 86 (-24)	48,7 (у коаліції з Національно-ліберальною партією) (11)	соціал-демократія, лівий популізм
Альянс за об'єднання румунів (2019)	18,01 64 (+31)	14,9 (6)	етнонаціоналізм, правий популізм, суверенізм
Національно-ліберальна партія (1990)	13,2 50 (-43)	48,7 (у коаліції з Соціал-демократ. партією) (8)	консервативний лібералізм, націонал-консерватизм, пан'європеїзм, правий популізм
Союз порятунку Румунії (2015)	12,4 40 (-15)	8,6 (у коаліції з партіями народного руху і «Сила правих») (3)	соціальний лібералізм, єврофедералізм
«S.O.S. Румунія» (2021)	7,36 27 (нова)	5,04 % (2)	етнонаціоналізм, правий радикалізм (націонал-популізм), русофільство, антисемітизм
Партія молодих людей (2023)	6,46 25 (нова)	–	етнонаціоналізм, правий популізм, націонал-консерватизм, суверенізм
Демократичний союз угорців Румунії (1989)	6,33 22 (+1)	6,6 (2)	соціальний консерватизм, етнонаціоналізм,автономізм (трансільванізм)
Представники від громадських організацій меншин Румунії (1990–2000)	19	–	етнонаціоналізм, центризм

Джерело: побудовано авторами на підставі [21; 22]

Як і передбачалося, 11 грудня 2024 року проєвропейська коаліція у національному парламенті Румунії (понад 65 % депутатських місць) була сформована на платформі правлячих Соціал-демократичної партії та Національно-ліберальної партії разом із політичною партією «Союз порятунку Румунії», Демократичним союзом угорців Румунії та парламентською групою національних меншин, яка репрезентує 19 етнічних громад Румунії. Новосформована парламентська коаліція заявила про свій намір ізолювати праворадикалів, представників «Альянсу за об'єднання румунів», «S.O.S. Румунія» і Партії молодих людей від механізму прийняття й ухвалення політичних рішень. В свою чергу представники «Альянсу за об'єднання румунів», які зайняли друге місце, заявили, що будуть працювати з «суверенністськими політичними партіями» («S.O.S. Румунія» та Партії молодих людей – Ю.О., М.З.) з метою утворення «руху за реконструкцію Румунії». Очільниця політичної партії «S.O.S. Румунія», депутатка Європарламенту Діана Шошоаке запропонувала співпрацю суверенністських партій задля формування «уряду меншості», який візьме на себе відповідальність «за виведення Румунії з хаосу та банкрутства» [18].

Можна припутити, що задекларовані наміри відмежувати правих радикалів від політики з боку правлячої влади Румунії реалізувалися ще раніше за створення самої парламентської коаліції. Зокрема, за 2 дні до другого туру президентських виборів (6 грудня 2024 року) Конституційний суд Румунії ухвалив рішення про скасування результатів виборів у першому турі, на яких перевагу (23 %) здобув ультраправий, проросійський політик Келін Джорджеску. За офіційною інформацією, підставою для цього стало отримання Конституційним судом документів, які розсекретила Вища рада оборони Румунії. Згідно документів, виборча кампанія праворадикала Келіна Джорджеску стала результатом інформаційних маніпуляції з-за кордону, зокрема, через агітацію в соціальній мережі «ТікТок» [1].

Висновки. Композиція більшості у Європарламенті за результатами виборів не змінилася. Це фракції (406 депутатів) Європейської народної партії (190 депутатів), Прогресивного альянсу соціалістів і демократів (136), «Оновлення Європи» (утворюють європейські ліберали, 80 депутатів). Вказані фракції і попередньому парламенті утворювали більшість. У порівняння з попередніми результатами виборів до Європарламенту 2019 р. більше на 14 мандатів здобула Європейська народна партія, Європейські консерватори і реформісти (більше на 14 мандатів).

Європейські вибори – 2024 проходили у контексті протистояння традиційних (мейнстримних) партій та ліво- і праворадикальних партій, перш за все щодо бачення майбутнього Євросоюзу, його інституційної перебудови. Це було і основною причиною високої явки виборців. Ріст популярності праворадикальних партій у Європейському Союзі спостерігається починаючи з 90-х рр. XX ст. А станом на 01.10.2024 р. в 21 європейській державі праворадикальні партії (28 партій) мають свої фракції в національних парламентах, в тому числі приймають участь в урядових коаліціях

(Швеція, Фінляндія, Італія, Нідерланди, Хорватія). У Європарламенті вказані партії об'єднані у форматі фракцій «Європейські консерватори і реформісти», «Патроіоти за Європу» та «Європа суверенних націй». У новому складі Європарламенту кількість депутатів-праворадикалів зросла на 69 представників.

Високий рейтинг і вагомий вплив праворадикальних партій і рухів у країнах Європейського Союзу пов'язаний з тим, що більшість з них в ході модернізації суспільства змогли оновити власну ідеологію і політичну стратегію у відповідності до викликів сьогодення та національних традицій держав, створивши свій власний профіль та досягнувши значної підтримки громадян. У цьому контексті політичні програми праворадикальних партій і рухів досить часто можна характеризувати як реновацію цінностей консерватизму в умовах постіндустріальних суспільств. Йдеться про те, що мейнстримні консервативні партії на ідеологічній шкалі «ліві – праві» під впливом низки чинників змістилися дещо вліво, відповідно їх місце і було зайняте модернізованими праворадикальними (або «новими правими») партіями. До основних причин популярності радикальних правих у Євросоюзі відносимо такі: 1) міграційні процеси / міграційна криза 2015–2016 рр.; 2) появу нового соціально-політичного розмежування по лінії «глобалізація – антиглобалізація / націоналізація». У цьому контексті саме проблематика антиглобалізації, захисту національних інтересів і представлена в програмах праворадикальних партій; 3) зростання недовіри до «мейнстримних» партій; 5) трансформацію системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних; 6) безпрецедентне розширення Євросоюзу, що зумовило формування нових викликів та нових форм інституційної нестабільності і популізму; 7) електоральні правила (пропорційна виборча система з низьким виборчим бар'єром) [9]. Результати праворадикальних партій на парламентських виборах 2024 р. в країнах ЄС подано в Таблиці 14.

Однак, незважаючи на популярність праворадикалів, мейнстримні партії (консерватори, соціал-демократи, ліберали) залишаються і надалі проєвропейською більшістю Європейського парламенту, що свідчить про незмінність курсу на розвиток демократії, захист індивідуальних та колективних свобод у Європейському Союзі.

Таблиця 14

Електоральні результати праворадиикальних партій країн Європейського Союзу на парламентських виборах у 2024 році

Країна / назва парламенту (к-ть місць)	Назва партії (рік створення)	Електоральний результат %, к-ть місць	Участь в урядовій коаліції
Португалія / Асамблея Республіки (226)	Chega («Досить!») (2019)	18,0 (50) (+38) **Третій результат**	–
Хорватія / Сабор (151)	Вітчизняний рух (2020)	14 депутатів (-2)	+
Бельгія / нижня Палата представників (150)	Новий Фламандський альянс (2001)	16,7 (24) (-1) **Перший результат**	Не створена
	Фламандський інтерес (1979)	13,7 (20) (-2) **Другий результат**	
Франція / нижня палата Національні збори (577)	Національне об'єднання (1972)	125 депутатів (+36) **Третій результат**	–
	Різні праві	27 деп. (+17)	
	Союз крайніх правих (2024)	17 (нова)	
Австрія / нижня палата Національна рада (183)	Австрійська партія свободи (1949)	28,9 (57) (+26) **Перший результат**	Не створена
Болгарія / Народні збори (240)	Відродження (2014)	13,3 (35) (- 3) **Третій результат**	Не створена
Румунія / Палата депутатів (329)	Альянс за об'єднання румунів (2019)	18,01 (64) (+31) **Другий результат**	–
	«S.O.S. Румунія» (2021)	7,36 (27) (нова) **П'ятий результат**	–
	Партія молодих людей (2023)	6,46 (25) (нова) **Шостий результат**	–

Джерело: побудовано авторами на підставі [22]

Отже, більшість у Європарламенті зберігають політичні сили, які підтримують Україну. Однак, високий результат праворадикальних партій вказує наявність

тенденцій, які пов'язані з підтримкою політики В. Путіна та посиленням позицій прихильників компромісу з Москвою. Перш за все, зазначимо, що праворадикали на чолі із Марін Ле Пен та Ж. Барделлом були за крок від влади у Франції. По-друге, в Німеччині проворадикальна АдН та ліворадикальна партія «Альянс Сари Вагенкнехт» отримали вагому підтримку на виборах до ландтагів Тюрингії, Саксонії, Бранденбурга. По-третє, вибори до Європарламенту посилили позиції прихильників Росії в Австрії та Чехії. В Австрії виразником таких настроїв є ультраправа «Партія свободи», яка здобула на європейських виборах 25,7 % голосів виборців, і 29 вересня перемогла на виборах до Федерального парламенту Австрії. Ця партія ще у 2016 р. уклала угоду з партією В. Путіна «Єдина Росія» про співпрацю і нині протидіє наданню допомоги Україні. По-четверте, в Чехії, уряд якої координує закупівлю боєприпасів для України, і де частково базується оборонне виробництво для потреб Збройних сил України, вибори в Європарламент завершилися перемогою опозиційних партій, які виступають проти поставок зброї Україні (партія «ANO 2011» (26,1 %), коаліція «Присяга і автомобілісти» (10,2 %), коаліція на чолі з комуністами «Достатньо!» (9,5 %), партія «Свобода і пряма демократія» (5,7 %).

Список використаних джерел:

1. Алнатт Л., Карлуджа С.-Т., Костіта Дж., Добринін С., Крутов М. «Король TikTok» у Румунії та ймовірна схема підтримки ультраправих кандидатів у президенти. Радіо Свобода. Дата оновлення: 07.12.2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rfe-rl-tiktok-rumuniya-vybory-prezydenta/33230460.html (дата звернення: 14.12.2024).
2. Березенко В. Німеччина звикає до нових друзів Путіна. Чому проросійську Сару Вагенкнехт беруть до коаліції. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/10/8/7195760/ (дата звернення 01.11.2024).
3. Бондарєва Х. Австрія захиталася: чому тріумф ультраправих поки не став катастрофою для України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/09/30/7195166/ (дата звернення 01.11.2024).
4. Бондарєва Х. Бунт проти ультраправих: як Австрія уникла приходу до влади проросійської партії. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/10/24/7196874/ (дата звернення 01.11.2024).
5. Герасимчук С., Назарій-Гавріш В. Сьома спроба Болгарії: чому нові вибори дають шанс на вихід з глибокої політичної кризи. URL:

https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/10/29/7197231/ (дата звернення 01.11.2024).
6. Іщенко Н. Праві популісти або «друг Путіна»: чому вибори у Хорватії не зняли небезпеку для України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/19/7184163/ (дата звернення 01.11.2024).
7. Остапець Ю., Зан М. Вибори до Європарламенту 2024 року: характеристика результатів та їхній вплив на структурування національних партійних систем країн-членів Європейського Союзу. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2024. № 48. С. 208–217.
8. Остапець Ю., Грабчак Е. Вплив парламентських виборів 2023 року в країнах Європейського Союзу на трансформацію партійних систем. Актуальні питання публічного управління в регіоні: зб. наук. праць аспірантів, викладачів, стейкголдерів; Відп. ред.: Маріан Токар; Ред. колег.: М. Токар, В. Пересоляк, Ю. Остапець, Ю. Ковач, Г. Кумар, П. Габрин / УжНУ; Наук.-прак. група здобув. осв. зі спец. ПУА; НДІ політичної регіоналістики. Вип. 2. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2024. С. 66–74.
9. Остапець Ю., Петрінко В. Праворадикальні партії Європейського Союзу: генеза, ідеологічні маркери, електоральні результати. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 329–355.
10. Павлюк О. Голосування навколо об'єднання острова: чим завершилися парламентські вибори в Ірландії. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/12/3/7199774/ (дата звернення 10.12.2024).
11. Панченко Ю. Макрон-переможець: як Франція зупинила прихід до влади ультраправих і що це означає для України. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/07/8/7189712/ (дата звернення 01.11.2024).
12. Панченко Ю. Литва обирає «антисемітську» коаліцію: навіщо Вільнюс підставився під гостру критику союзників. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/11/11/7198066/ (дата звернення 12.11.2024).
13. Попов Б. Як партія «Зоря Німану» завоювала молодіжний електорат Литви. URL: https://weukraine.tv/blog/jak-partija-zorja-nimanu-zavojuvala-molodizhnij-elektorat-litvi/ (дата звернення 02.11.2024).

14. Присяжнюк М. Новий Європарламент. Троянські коні Путіна. URL: https://dif.org.ua/article/noviy-evroparlament-troyanski-koni-putina (дата звернення).
15. Присяжнюк М. Політична динаміка в окремих державах Європи у контексті виборів 2024 року: вплив на підтримку України (Франція, Австрія, Велика Британія, Бельгія, Нідерланди). URL: https://dif.org.ua/article/politichna-dinamika-v-okremikh-derzhavakh-evropi-u-konteksti-viboriv-2024-roku-vpliv-na-pidtrimku-ukraini-frantsiya-avstriya-velika-britaniya-belgiya-niderlandi (дата звернення 01.11.2024).
16. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
17. Сидоренко С. Альтернатива для Угорщини. Як Петер Мадяр став загрозою для Орбана та чого чекати Україні. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/05/24/7186653/ (дата звернення 01.11.2024).
18. Ardelean A. Partidele se poziționează în vederea formării noului guvern și a votului la prezidențiale. Europa Liberă România. Дата оновлення: 03.12.2024. URL: https://romania.europalibera.org/a/formarea-guvernului-turul-doi-prezidentiale/33224640.html (дата звернення: 14.12.2024).
19. Biroul Electoral Central. Proces–verbal privind rezultatele ale alegerilor pentru Senat. Anexa № 21. 07.12.2024. URL: https://parlamentare2024.bec.ro/wp-content/uploads/2024/12/RF_2.pdf (дата звернення: 13.12.2024).
20. Biroul Electoral Central. Proces–verbal privind rezultatele ale alegerilor pentru Camera Deputaților. Anexa № 22. 07.12.2024. URL: https://parlamentare2024.bec.ro/wp-content/uploads/2024/12/RF_3.pdf (дата звернення: 13.12.2024).
21. European elections. URL: https://elections.europa.eu/en (дата звернення 23.07.2024).
22. The European Elections Monitor. URL: https://www.robert-schuman.eu/en (дата звернення 18.07.2024).
23. Rezultate alegeri europarlamentare 2024. Lista cu cei 33 de aleși care vor reprezenta România. HotNews.ro. Дата оновлення: 10.06.2024. URL: https://hotnews.ro/rezultate-alegeri-europarlamentare-2024-lista-cu-cei-33-de-alesi-care-vor-reprezenta-romnia-gabriela-firea-diana-sosoaca-gheorghe-piperea-claudiu-trziu-pleaca-la-bruxelles-a-fost-913892 (дата звернення: 12.06.2024).

ДОДАТОК А

Фракційна структура Європарламенту у розрізі представництва депутатів від країн-членів Євросоюзу (станом на початок установчої сесії 16.07.2024)

Країна	К-ть деп.	Ліві	ПАСД	З-ЄВА	ОЄ	ЄНП	ЄКР	ПзЄ	ЄСН	Н
Західна Європа										
Австрія	20		5	2	2	5		6		
Бельгія	22	2	4	2	5	3	3	3		
Греція	21	4	3			7	2	1		4
Данія	15	1	3	3	4	2	1	1		
Ірландія	14	3	1		6	4				
Італія	76	10	21	4		9	24	8		
Іспанія	61	4	20	4	1	22		6		4
Кіпр	6	1	1			2	1			1
Люксембург	6		1	1	1	2	1			
Мальта	6		3			3				
Німеччина	96	4	14	15	8	31			14	10
Нідерланди	31	1	4	6	7	6	1	6		
Португалія	21	2	8		2	7		2		
Фінляндія	15	3	2	2	3	4	1			
Франція	81	9	13	5	13	6	4	30	1	
Швеція	21	2	5	3	3	5	3			
Всього ЗЄ	**512**	**46**	**108**	**47**	**55**	**118**	**41**	**63**	**15**	**19**
Центральна Європа										
Болгарія	17		2		5	6	1		3	
Угорщина	21		2			7		11	1	
Чехія	21			1		5	3	9	1	2
Латвія	9		1	1	1	2	3	1		
Литва	11		2	1	2	3	2		1	
Польща	53		3		1	3	20		3	3
Румунія	33		11	1	3	10	6			2
Словаччина	15				6	1			1	7
Словенія	9		1	1	2	5				
Хорватія	12		4	1		6	1			
Естонія	7		2		2	2	1			
Всього ЦЄ	**208**	**0**	**28**	**6**	**22**	**70**	**37**	**21**	**10**	**14**
Всього ЄС	**720**	**46**	**136**	**53**	**77**	**188**	**78**	**84**	**25**	**33**

Н*– незалежні

Джерело: побудовано автором.

Володимир (Зеєв) Ханін
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних досліджень,
керівник програми дослідження пострадянських конфліктів
Університету імені Бар-Ілана (Держава Ізраїль)

Велвл Чернін
доктор наук, професор
Аріельський університет (Держава Ізраїль)

Євреї та єврейська етно-політика в незалежній Україні в роки миру і війни: погляд з Ізраїлю

Вступ

Історія євреїв на території України налічує понад два тисячоліття, якщо починати відлік із єврейської громади, яка існувала в грецькій колонії Пантікапей, на місці нинішньої Керчі на півострові Крим. Перша згадка про Київ міститься у виявленому в Каїрській ґенізі рекомендаційному листі єврейської громади цього міста X ст. н. е. Сучасне, ашкеназьке у своїй основі єврейство України походить переважно від мігрантів, які переселилися в Пізньому Середньовіччі із Західної та Центральної Європи. У низці міст України досі збереглися монументальні будівлі синагог кріпосного типу, зведені у XV-XVIII століттях. У середині XVII століття євреї України зазнали тяжких втрат з боку козаків Богдана Хмельницького. Ці криваві події, що наклали незабутній відбиток на відносини між євреями та українцями, увійшли до єврейської історії під назвою «Ґзерот ТаХ» («Кари 5408 року»).[1] Масові

[1] У ході повстання 1648-1649 рр. війська Богдана Хмельницького у низці місць поголовно винищували євреїв (Див.: Яковенко 2010). Відповідно до пункту сьомого Зборівського миру, укладеного між Богданом Хмельницьким та польським королем Яном II Казимиром, євреям фактично заборонялося проживати у Гетьманщині. За оцінками істориків, у 1648-1667 рр. у Речі Посполитій, головним чином на її українських землях, було знищено 40-50 тисяч євреїв, близько чверті всього єврейського населення держави. Інші історики дають менші цифри. Проте практично всі джерела погоджуються з фактом тотального зникнення єврейських громад на території, охопленій повстанням (Stampfer 2003). Оскільки у Речі Посполитій проживала у XVII столітті найбільша єврейська громада світу, ці трагічні події стали частиною загальнонаціонального єврейського наративу.

вбивства євреїв (та католиків) мали місце також у середині XVIII століття, під час повстання гайдамаків (Див. Павленко і Батракова 2008).

Незважаючи на це, на початок XIX століття на території нинішньої України проживала одна з найбільших єврейських громад світу, яка відіграла величезну роль у русі єврейського національного відродження, одним із наслідків активності якої стало створення Держави Ізраїль. На теренах України народилися і жили багато видатних діячів, які сформували вигляд сучасної єврейської культури – прозаїки Менделе Мойхер-Сфорім, Шолом-Алейхем та Шмуель-Йосеф Аґнон, основоположник єврейського театру Авраам Ґольдфаден, поети Хаїм-Нахман Бялік Шауль Черніховський, Урі-Цві Ґрінберґ і Авраам Шльонський, історик Йосеф-Ґедалія Клаузнер та багато інших. Там же народилися другий президент Ізраїля Їцхак Бен-Цві, четвертий президент Ізраїля Ефраїм Кацір, другий прем'єр-міністр Ізраїля Моше Шарет, третій прем'єр-міністр Ізраїля Леві Ешколь, четвертий прем'єр-міністр Ізраїля Ґолда Меїр, сьомий спікер Кнесету Їцхак Берман, восьмий спікер Кнесета Менахем Савідор, одинадцятий спікер Кнесета Шевах Вайс, шістнадцятий спікер Кнесета Юлій Едельштейн, перший начальник Генштабу ЦАГАЛа Яаков Дорі і шостий начальник Генштабу ЦАГАЛа Цві Цур. Навіть такого далеко не повного списку видатних культурних, політичних і військових діячів єврейської держави, що народили в Україні, достатньо, щоб зрозуміти, наскільки великий історичний вплив українського єврейства на сучасний Ізраїль.

Але вплив українських євреїв – у XIX столітті однієї з найбільших єврейських громад світу – на політику самої України ніколи не був особливо великим, при тому, що євреї становили дуже помітний відсоток населення країни, особливо на заході, у центрі та на півдні. Так, за даними всеросійського перепису населення 1897 року, євреї становили 13,2% населення Волинської губернії, 12,2% населення Подільської губернії, 12% населення Київської губернії, 11,8% населення Херсонської губернії, 11,8% населення Бессарабської губернії (більша частина її території входить зараз до складу Молдови), 5% населення Чернігівської губернії 4,7% населення Катеринославської губернії, 4% населення Полтавської губернії, 3,8% населення Таврійської губернії і менше 1% населення в Харківській губернії, що перебувала поза Смугою осілості (в Харківському повіті – 2,8%). (ECO 1917, X, 76, [1]) Однак антиєврейські закони, що діяли в Російській імперії, фактично не допускали участі євреїв у владних структурах. У західній частині України, що входила тоді до складу Австро-Угорської імперії, частка єврейського населення, що формально користувалася рівноправністю в цій країні, була навіть дещо вищою: у Східній Галичині – 13,7%, на Закарпатті – 13,3%, у Буковині – 12,5% (Чернін, Ї). Але й там їхня участь у політичному житті перелічених територій була незначною.

Проголошення у червні 1917 року автономного Українського краю у складі Росії (пізніше – УНР), який надав рівноправність усім своїм громадянам, незале-

жно від національності та віросповідання, призвело до деякої активізації участі євреїв у політичному житті країни. Спираючись на свій електоральний потенціал, єврейські партії отримали 50 (з 822) місць у Центральній раді та 5 (з 55) місць у її виконавчому органі (Малій раді). Крім цього, 3 євреї увійшли до Центральній ради від російських та українських партій. Було утворено спеціальне міністерство єврейських справ.[1]

Після розпуску Центральної ради гетьманом Павлом Скоропадським, який захопив владу в квітні 1918 року, демократичні перетворення в Україні були згорнуті. Щоправда, міністром торгівлі та промисловості в уряді гетьмана був єврей Сруль (Сергій) Ґутник. Директорія Симона Петлюри, яка прийшла до влади в грудні 1918 року, відновила обіцяну євреям Центральною радою культурно-національну автономію. Однак погроми, які здійснювали війська директорії, різко погіршили ставлення єврейських мас до Петлюри. Погроми 1919 року, що здійснювалися як українськими селянами, так і росіянами з військ Денікіна, і польськими військами під час взяття Львова, та деякими частинами Червоної Армії, міцно увійшли до колективної свідомості українських євреїв, знайшовши своє яскраве художнє відображення у написаних слідами подій поемах Переца Маркіша «Ді купе» («Купа»), Лейба Квітки «1919» та Урі-Цві Ґрінберґа «Ін малхус фун цейлем» («В царстві хреста»).

Більшовики єврейського походження брали активну участь у встановленні радянської влади в Україні. У 1925-1928 рр. пост першого секретаря ЦК КП(б) України обіймав Лазар Каганович. При цьому після встановлення радянської влади в Україні було розпущено всі єврейські партії, включаючи марксистські (Бунд та Поалей-Ціон).[2]

Голокост, внаслідок якого загинуло щонайменше половина всіх євреїв України, міграція євреїв за її межі (переважно до Росії), політика насильницької асиміляції, що виливалася у кампанії агресивного антисемітизму, різко скоротили демографічний потенціал українського єврейства. Якщо, за даними перепису 1926 року, євреї становили 5,43% населення УРСР (без Західної України), то у 1989 року, напередодні проголошення незалежності України, лише 0,95%. Масова репатріація до Ізраїлю та еміграція на Захід призвели до подальшого скорочення абсолютної та відносної чисельності євреїв в Україні. За даними перепису 2001 року в Україні проживало лише 103,6 тисячі євреїв, що становили 0,21% її населення. На муніципальному рівні максимальні показники частки євреїв у населенні були зафіксовані в Одесі (1,2%), Могилів-Подільському (1,1%) та Дніпропетровську (1%). (http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/)

[1] Докладніше див. Petrova 2018

[2] Докладніший огляд української єврейської партійної політики у 1920-х див. Козерод 2019.

Сучасні оцінки авторитетних демографів визначали чисельність «етнічного ядра» єврейського населення України (тобто осіб, які мають батьків євреїв і мають стійку єврейську ідентичність) на початку 2022 року, тобто напередодні прямого російського вторгнення в Україну, в 42.5 тис. осіб, а «розширеної єврейської популяції», куди включають переважну більшість осіб, які відповідають критеріям отримання ізраїльського громадянства – як близько 200 тис. осіб. Через два роки, станом на 2023 рік чисельність цих двох груп оцінювалася відповідно, в 33 і 150 тис. осіб (Tolts 2023; Della Pergola 2023).

Євреї та політика в незалежній Україні

За таких умов єврейські громадяни України не є скільки-небудь помітною групою електорату. Незважаючи на інтенсивні конфлікти та протиріччя різних еліт та груп інтересів у боротьбі за лідерство всередині єврейської спільноти, процеси асиміляції та акультурації, які далеко зайшли, призвели до того, що, як і в інших країнах колишнього СРСР, українські євреї не виступають як окрема, нехай невелика, організована сила, що має своє представництво у загальнонаціональній політиці (Khanin 2002).

Це було справедливо навіть у перше десятиліття незалежності України, коли місцеве «розширене єврейське населення» все ще було принаймні у 2,5–4 рази більше, ніж зараз (від 400 000 до 550 000 осіб, залежно від визначення та року [Della Pergola 2001, Zissels 2006; Tolts 1997, 147-175]), а інституціональна інфраструктура організованої єврейської громади країни розвивалася досить швидко (Gidwitz 2007).

Зі скасуванням державного антисемітизму радянських часів побутовий антисемітизм також пішов на спад. Українська громадська думка ставилася досить нейтрально до створення єврейських організацій у новій незалежній державі. Щодо українського політичного керівництва, більша частина якого в 1990-х і на початку 2000-х років складалася з дещо орієнтованої на українські національні (або навіть націоналістичні) пріоритети колишньої комуністичної партійно-державної бюрократії, то воно було зацікавлене у представленні світові «демократичного образу» нового режиму. Хороші відносини з місцевою єврейською громадою та Державою Ізраїль бачилися їм засобом розвитку ширших відносин із Заходом і, таким чином, отримання доступу до його технологічних ринків та фінансової допомоги. Крім того, в новому українському політичному істеблішменті була і ліберальна фракція, яка і увійшовши до уряду, зберегла філосемітську спадщину більшої частини українського національно-демократичного руху, що симпатизувала національному руху єврейського народу і рішуче не готова була прийняти будь-який антисемітизм. (Khanin 2001, 92 – 94).

На перший погляд, були підстави очікувати, що всі ці фактори сприятимуть прямому залученню організованого єврейства до загальноукраїнської політики, подібно до інших національно-культурних об'єднань етнічних меншин, що швидко політизувалися. Однак єврейські общинні лідери спочатку прийняли рішення утриматися від цього кроку. У тому числі – з урахуванням специфічної атмосфери в правлячих колах країни, включаючи неоднозначне ставлення частини політиків та державних чиновників до самої ідеї єврейського етнічного культурного відродження в Україні, їх небажання прийняти неупереджену оцінку подій української історії, які мають ключове значення для єврейської громади, та реституції колишньої єврейської власності. Не кажучи вже про ту частину українського політичного істеблішменту, яка була готова розіграти антисемітську карту для просування власних політичних інтересів під час різних парламентських та муніципальних виборчих кампаній та інших заходів. (Khanin 2001, 94).

В результаті, за численними свідченнями, впродовж перших десяти -дванадцяти років української незалежності відношення між керівництвом держави і єврейським рухом обмежувалися більш менш позитивними особистими і дуже прагматичними зв'язками: уряд не живив особливої любові до євреїв, але і не втручалося в справи єврейської громади. У свою чергу, лідери і активісти, що виступали від імені українських євреїв як політично інституціоналізованої етнічної групи, дуже зрідка претендували на особливе місце в українській публічній політиці.

Відповідно, не виникла і політична ніша для створення єврейських політичних партій – нових чи відродження тих, що існували на початку XX століття. Сильна сіоністська традиція, яка існувала в Україні в перші десятиліття того століття, хоч і не зникла повністю, зазнала процесу значної трансформації від оперативної політичної позиції до почуття внутрішнього, емоційного зв'язку з Ізраїлем (Khanin 2003, 27–29). (Від-)творена в 1992 році Сіоністська федерація України жодних амбіцій щодо загальнонаціональної політики також не виявляла. Та й загалом для лідерів української єврейської громади вирішальне значення у цій сфері мав нейтралітет, тоді як за місце у керівних органах міжнародних єврейських організацій, таких як Всесвітній єврейський конгрес чи Всесвітня сіоністська організація, вони вели активну боротьбу (див. наприклад: Заславская 2017). Відповідно до такого підходу, ці лідери тривалий час намагалися уникнути будь-якого вираження своїх політичних позицій.

З іншого боку, євреї, які були членами офіційних та неофіційних політичних структур на національному, як і на регіональному рівні, зазвичай не позиціонували себе як представники єврейської громади і зазвичай дистанціювалися від організованого єврейського руху. В результаті, з часу проголошення Україною у 1991 році незалежності та принаймні до української антиавторитарної «помара-

нчевої революції» 2004 року, єврейські лідери віддавали перевагу особистим зв'язкам та іншим неформальним засобам лобіювання як основному політичному механізму.

Удосконалену модель цієї тенденції демонстрували деякі відомі українські політики-бізнесмени («олігархи»), такі як українсько-ізраїльський підприємець, президент Конгресу об'єднаної єврейської громади України, газовий, банківський та медіа-магнат Вадим Рабінович, який був близьким соратником президента України Леоніда Кучми та вважався основним спонсором його передвиборчої президентської кампанії 1998 року. Наприкінці 1997 року Рабіновича у «кухонному кабінеті» Леоніда Кучми змінив його «конкурент» на українській єврейській вулиці Григорій Суркіс, власник великої фінансової імперії, депутат Верховної Ради України та один із засновників Єврейської конфедерації України. Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років обидва були глибоко включені в систему неформальних політичних зв'язків на вищих рівнях влади в країні (див. Khanin 2000).

Фактично, в наступні роки це було правильно і на вищому рівні. З п'яти основних політичних кланів – територіальних фінансово-промислових політичних груп, два очолювалися єврейськими магнатами – перший Ігорем Коломойським та Геннадієм Боголюбовим, а інший Віктором Пінчуком (Червоненко 2015), які, як і бізнес-політики будь-якого іншого етнічного походження, цілком відкрито провадили свою діяльність через підпорядковані ним медіа-активи, партнерські політичні партії та парламентські фракції України, у той час як ці та інші помітні постаті, як лідери організованого єврейського руху, віддавали перевагу відстоюванню єврейські общинних інтересів (переважно у сфері релігії, освіти, культури та історичної пам'яті, а також відносин з Державою Ізраїль) головним чином – методами інформаційних кампаній та персонального лобіювання на місцевому, регіональному чи загальнодержавному рівні.[1]

Однак при цьому окремі політики єврейського походження грають велику, інколи ж визначальну роль у політичному житті України.

Насамперед у цьому контексті необхідно згадати обраного у 2019 році президентом України Володимира Зеленського. Йдеться про фігуру воістину епохального масштабу. Незалежно від того, як завершиться російсько-українська війна, Володимир Зеленський, який очолював Україну в критичний для її державності момент і проявив при цьому велику особисту мужність і безперечний політичний талант, назавжди залишиться в історії країни як знакова фігура. При цьому єврейське походження президента Україна вже зіграло і продовжує відігравати

[1] Характерним прикладом таких кроків може стати рішучий протест Українського єврейського Вааду у листопаді 2022 року проти схвалення Україною пакету антиізраїльських резолюцій ООН. Див. «Open statement of the Vaad of Ukraine», November 13, 2022, https://vaadua.org/node/4181

помітну роль у політичному дискурсі. Найцікавішою при цьому є реакція на єврейське походження Володимира Зеленського з боку радикальних українських націоналістів та з боку російської пропаганди.

Позицію етноцентричних українських націоналістів з цього питання досить чітко висловив після початку повномасштабної російської агресії проти України лідер партії «Братство», яка не має представництва у Верховній Раді, один із засновників радикально-націоналістичної організації УНА-УНСО Дмитро Корчинський. Він заявив в інтерв'ю українському телеканалу ISLND TV: «Я злився на український народ: ну, як він міг обрати одним з національних символів єврея? Ну, єврей може бути голова нацбанку (*в 2013-2014 рр. головою Національного Банку України був єврей Ігор Соркін – автори.*), навіть, прем'єр-міністром (*в 2016 – 2019 рр. прем'єр-міністром України був єврей Володимир Гройсман – автори*). Президент це такий самий національний символ, як прапор, гімн і так далі. Він має бути національним, має бути українець. Виявилося, що якімсь боком зараз найкраще, що він єврей, бо спробуйте пред'явить зараз нацизм (Україні – *автори*) … Заходу саме такий образ потрібний … Зеленський … приносить нам половину всього співчуття, яке ми маємо. Плюс він такі не перелякався. Ця невисока смішна людина виявилася не боязкою. І це от чудова така гармонія, яку просто неможливо було якось спрогнозувати»[1].

Дмитро Корчинський – послідовний та ідейний український націоналіст. Він не опускається на рівень побутового антисемітизму, який, природно, також є присутнім в українському суспільстві. Під час президентських виборів 2019 року Корчинський відкрито та вельми агресивно підтримував Петра Порошенку[2]. При цьому він повністю ігнорував чутки про нібито єврейське походження попереднього українського президента, що активно поширювалися в Україні, за якими його справжнє прізвище нібито не Порошенко, а Вальцман[3].

Такого роду «вбудований дисонанс» характерний не тільки для українських політиків-націоналістів, а й для українського суспільства в цілому, в якому латентні антисемітські стереотипи, що зберігаються, співіснують із засудженням публічних проявів антисемітизму, про що свідчать зокрема результати пілотного опитування щодо ставлення до євреїв та інших етнічних та релігійних груп насе-

[1] Див.: https://www.youtube.com/watch?v=_zrl9pg2_BA (10.7. 2024)

[2] Див. VN 2019

[3] Див.: «Петро Вальцман (Порошенко): неофіційна біографія»: https://www.chitalnya.ru/work/2172185/; «Так Вальцман или Порошенко? О прошлом отца президента Украины. Журналистское расследование», Антикор, 9.11.2015: https://antikor.com.ua/articles/72016-tak_valjtsman_ili_poroshenko_o_proshlom_ottsa_prezidenta_ukrainy_-_hurnalistkoe_rassledovanie; «Петр Порошенко – не Вальцман, его отец – не «цеховик»«, Київвлада, 10.10.2014: https://kievvlast.com.ua/gossip/petr_poroshenko__ne_valcman_ego_otec__ne_cehovik

лення міста Дніпро. Це опитування будо проведено співробітниками Українського Інституту вивчання Голокосту «Ткума» за анкетою, яку запропонував Зеєв Ханін, в травні 2018 року (Khanin 2019). Як показало опитування, п'ята частина опитаних відчуває стосовно євреїв «роздратування, ворожість, недовіру чи страх». Інтерес і симпатію до них мають лише 12%, а близько 70% респондентів ставляться до євреїв нейтрально.

Однак і ті респонденти, які заявляли про своє нейтральне ставлення до євреїв, нерідко заявляли також, що вони не бажають бачити їх при владі і не готові допустити появу в Україні президента-єврея. Загалом за вибіркою таких виявилося близько третини, причому серед студентської молоді – у півтора рази більше, ніж серед мешканців міста загалом. Проте менш ніж через рік після цього опитування, у другому турі президентських виборів в квітні 2019 р. мешканці Дніпропетровської області віддали 87.25% голосів за єврея Володимира Зеленського, а за етнічного українця Петра Порошенка – лише 10.81%. [1]

Та ж тенденція була помітною і на загальнонаціональному рівні: опитування Київського міжнародного інституту соціології незадовго до президентських виборів 2019 року показало, що в той час, як 70% українців були готові бачити в кріслі президента жінку, лише 36% були готові підтримати кандидата-єврея[2]. Тим не менш, у середньому по країні Зеленський отримав утричі більше голосів, ніж його опонент (відповідно 73.22% та 24.45%).[3]

Іншими словами, якщо у 90-ті рр. багато членів єврейської громадської еліти, були готові підписатися під відвертою заявою Юхима Звягільського, одного з колишніх лідерів Єврейської конфедерації України, який оцінюючи свій одинадцятимісячний досвід виконувача обов'язків прем'єр-міністра України у 1994 році, прийшов до висновку, що «єврей не може бути прем'єр-міністром у державі 52 мільйонів неєвреїв. Це було б трагічною помилкою» (цит. за: *Дзеркало тижня* 12 грудня 1996), то через 10 років ситуація помітно змінилася. Досить показово, що у певний момент євреї чи особи з єврейським корінням одночасно займали кілька вищих політичних постів в Україні – президента країни (Володимир Зеленський), прем'єр-міністра (Володимир Гройсман), лідера парламентської опозиції (Вадим Рабінович) та мера столиці (Віталій Кличко). До них можна додати і віце-прем'єра у 2020 – 2021 рр., міністра оборони у 2021 – 2023 рр. Олексія Резнікова.

Можна припустити, що тепер, коли повномасштабна війна триває вже понад два з половиною роки, що неминуче прискорює формування української гро-

[1] https://kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=805&page=1 (accessed on July 10, 2024).
[2] https://kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=805&page=1
[3] https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2019/04/21/7213071/

мадянської нації, міркування колективної соціальної доцільності видаються українському суспільству навіть актуальнішими, ніж міркування етнічної солідарності.

У такій суспільній атмосфері українські політики, подібні до процитованого вище Корчинського, виявилися готовими публічно визнати, що вони помилялися у своєму неприйнятті Володимира Зеленського. І навіть сказати, що єврейське походження шостого президента України йде на користь боротьбі України проти російської агресії. Цю останню обставину чудово розуміють і в російському керівництві та намагаються нейтралізувати її. Саме так треба трактувати заяву голови російського МЗС С. Лаврова, яка викликало обурення в Ізраїлі. Він сказав: «Він (*Володимир Зеленський – автори*) висуває аргумент: яка в них може бути нацифікація, якщо він єврей. Можу помилитися, але в А. Гітлера теж була єврейська кров. Це абсолютно нічого не означає» (МИД РФ 2022). Ту ж мету ставив і президент РФ В. Путін, коли заявив на зустрічі з так званими «воєнкорами»: «Здивування викликає той факт, що український президент Володимир Зеленський – людина з єврейським корінням – підтримує фашизм» (Регнум 2023).

Сам Володимир Зеленський, не заперечуючи свого єврейського походження, уникає того, щоб публічно так чи інакше позиціонувати себе як єврея – навіть у тій частині його приватного життя, яке стає надбанням гласності. Наприклад, багато хто помітив, що мер Києва Віталій Кличко, єврей по матері, у той час, коли російські війська знаходилися на підступах до української столиці, неодноразово виступав по телебаченню зі свого робочого кабінету, причому було видно, що в цьому кабінеті є ханукія (ритуальний дев'ятисвічник для єврейського свята Ханука). Володимира Зеленського, на відміну від нього, не було помічено виступаючим на тлі єврейських символів. Колишній прем'єр-міністр України Володимир Гройсман назвав свого сина зухвало єврейським в умовах України ім'ям Давид, Володимир Зеленський назвав свого сина неєврейським ім'ям Кирило.

Ще більш показовою у цьому сенсі є зустріч, яку Володимир Зеленський провів у 2023 році напередодні Рош га-Шана з рабинами України. На цій церемонії пролунав шофар, як належить наприкінці місяця елул. Президент нагородив у ході її кількох українських військовослужбовців-євреїв і похвалив «Федерацію єврейських громад України», яка допомагає підтримувати єврейське життя в країні, незважаючи на всі труднощі воєнного часу (Як 2023). При цьому він ані жодного слова на сказав про свої емоції як єврея з приводу єврейського свята.

Зі свого боку, головний рабин Дніпра Шмуель Каменецький у своєму вітальному слові сказав, зокрема, Володимиру Зеленському: «Завдяки вам славна єврейська громада зі своєю багатовіковою історією продовжує процвітати. Ви справжній лідер, і єврейські громади всіма силами підтримують вас і Україну у війні світла проти темряви. Євреї, які живуть тут, пов'язали свою долю з Україною і ро-

блять свій внесок у її майбутнє» (там же). Єврейство президента при цьому прямо рабином згадано не було. Те саме він сказав би і президенту-неєврею.

У свою чергу Володимир Зеленський опублікував за підсумками зустрічі заяву для ЗМІ, в якій серед іншого сказав: «Напередодні Нового року я зустрівся з представниками української єврейської громади. Дякуємо за підтримку **нашої** (*підкреслено авт*.) країни та за віру у наше прагнення миру, який може бути досягнутий лише після перемоги України» (Detaly 2023).

Тобто, на зустрічі з рабинами з приводу єврейського свята президент-єврей поводився цілком відсторонено від єврейства, ніби підкреслюючи словосполученням «наша країна», що він – президент України, він – цілком і повністю українець, незалежно від свого етнічного коріння. а рабини, які репрезентують Федерацію єврейських громад України, представляють в його очах не так частину громадян України, як світове єврейство та Ізраїль. Відповідно, під час цієї зустрічі президент Володимир Зеленський робив заяви, адресовані не українським євреям, а військово-політичному керівництву Держави Ізраїль.

Так само Володимир Зеленський жодного разу не згадав про своє єврейство у своєму виступі в Кнесеті під час візиту до Ізраїлю у березні 2022 року. На завершення свого виступу президент сказав: «Можна довго запитувати, чому ми не можемо отримати від вас зброю. Або чому Ізраїль не запровадив потужні санкції проти Росії, чому не тисне на російський бізнес. Але відповідь все одно обирати вам, шановні брати й сестри. І вам із цією відповіддю потім жити, народе Ізраїлю. Українці зробили свій вибір. 80 років тому. Рятували євреїв. І тому серед нас є Праведники народів світу. Народе Ізраїлю! Тепер і у вас є такий вибір» (Зеленський 2022). За великого бажання можна витлумачити звернення «брати та сестри» як натяк на етнічний зв'язок президента України з народом Ізраїлю. Але не більш того.

Зовсім інакше позиціонував себе мільярдер Ігор Коломойський, який виступав свого часу як патрон Володимира Зеленського, який обіймав під час російського вторгнення в Крим і на Донбас пост губернатора Дніпропетровської області. З 1999 року він є президентом та головним спонсором Федерації єврейських громад України, голова правління якої – вже згаданий рабин Шмуель Каменецький[1]. При цьому саме Ігор Коломойський не допустив захоплення російськомовного Дніпропетровська, який називають «економічною столицею України», проросійськими сепаратистами. Саме він фінансував (на кошти найбільшого в Україні «Приват-банку») створення добровольчих підрозділів, які не допустили захоплення всього Донбасу росіянами і проросійськими колабораціоністами.

[1] Див. Інтернет-сайт цієї громадської організації: https://jew.org.ua/leaders

Саме Коломойський, призначений новим керівництвом країни губернатором Дніпропетровської області, зумів за умов повної розгубленості офіційних силових структур відновити цивільний управлінський контроль у прифронтових регіонах. І тим самим він непрямим чином зробив свій внесок у те, що проросійські сепаратисти не досягли успіху також у Харкові, Маріуполі, Одесі та інших важливих переважно російськомовних містах та районах країни, і росіянам, крім Криму, вдалося встановити свій контроль лише над частиною Донецької та Луганської областей, де проросійські сепаратисти проголосили тоді незалежність нині анексованих РФ Донецької та Луганської «народних республік».

Не випадково український бізнесмен і політик Сергій Тарута, який обіймав 2014 року посаду начальника Донецької обласної державної адміністрації, заявив в одному інтерв'ю: «У сприйнятті багатьох на Донбасі і Ярош, і Коломойський – це ті два супротивники, з якими бореться регіон» (LB 2023.) Однак єврейське походження, що їх об'єднувало, і українська патріотична орієнтація не завадили Зеленському, коли його політичні інтереси розійшлися з інтересами Коломойського, позбавити останнього українського громадянства президентським указом під приводом, що він має громадянство Ізраїлю. (Полищук 2022).

«Інструментальне єврейство»

Так чи інакше, єврейська тематика – включаючи сюжети, пов'язані з антисемітизмом, толерантністю та пам'яттю про Голокост, широко використовувалася українськими політиками, поза їхньою ідентифікацією та національністю. Згадані вище, а також інші громадські діячі відігравали помітну роль в інформаційній війні, що ведеться на тлі відкритого російсько-українського конфлікту після анексії Росією Криму в 2014 році. Спеціальне дослідження, проведене одним із авторів цієї статті, показало широке використання філо- та антисемітської складової у формуванні образу ворога як в Україні, так і в Росії (Khanin 2019). Ця складова була потрібна українським та російським політикам для мобілізації низової підтримки у відповідних державах, але особливо – на зовнішній пропагандистській арені.

Зауважимо, що використання теми антисемітизму у відриві від реальних проблем з політичною метою, насамперед – для дискредитації опонентів, на пострадянському просторі застосовувалося неодноразово. Але саме в протистоянні Москви та Києва, починаючи з «Помаранчевої революції» 2004 року використання антисемітської складової стало важливим, а часом – домінуючим елементом класичної, ще радянської доби дефініції російською стороною прихильників української незалежності як «бандерівців» і «фашистських посібників Гітлер». (Khanin 2019, 23).

Російська пропаганда завзято впроваджувала цей образ у свідомість прихильників «Руского міра» в самій Росії та Україні, включаючи її окуповані частини, намагаючись одночасно донести його і до різних, головним чином російськомовних аудиторій за кордоном, перш за все, на Заході та в Ізраїлі. У відповідь українська пропаганда постійно наголошувала як на внутрішньополітичному дискурсі, так і на міжнародній арені, що путінський режим поставив своїм завданням відновити «радянську імперію» і по суті є спадкоємцем антисемітського радянського режиму (Radio Liberty 2018).

Звинувачення в антисемітизмі на адресу політичних кіл, що прийшли до влади в Україні внаслідок повалення проросійського президента Віктора Януковича, прозвучало в сумнозвісній «кримській» промові президента РФ В. Путіна 18 березня 2014 року. Він заявив тоді зокрема, що до влади у Києві прийшли «націоналісти, неонацисти, русофоби й **антисеміти**»[1]. Звинувачення в антисемітизмі на адресу нової влади України були повторені і в заяві МЗС РФ від 13 квітня 2014 року, яка мала своєю головною метою виправдати анексію Криму[2]. У відповідь на цей демарш російської дипломатії 28 квітня 2014 року відбулася заява МЗС України, в якій було згадано резолюцію Ради Європи від 30 квітня 2013 року про захист національних меншин у Російській Федерації і стверджувалося, що в Російській Федерації посилилися прояви ксенофобії, антисемітизму та расизму, а «низький рівень захисту прав національних меншин (...) ледве дотягує загальновизнаних європейських стандартів у цій сфері»[3]. Слід зазначити, що євреї були згадані у цьому документі як би «попутно». Головним у ньому була відповідь на звинувачення з боку Росії у «порушеннях прав російськомовного населення України» звинуваченням у утиску мовних прав «мільйонів етнічних українців та інших національних меншин, що мешкають на території Росії».

У діяльності української контрпропаганди у відповідь на російські звинувачення в антисемітизмі було видно два основні напрямки: перший – оголошувати будь-які антисемітські акти та висловлювання в Україні діями російської агентури.

---

[1] Повний тест цієї промови див.: Обращение президента Российской Федерации В. В. Путина к обеим палатам Федерального Собрания Российской Федерации. Москва, Кремль, 18 березня 2014 року: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D1%8B%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%8C_%D0%9F%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0_(2014)

[2] Див.: «Statement by the Russian Ministry of Foreign Affairs regarding the aggravation of the situation in the South-Eastern regions of Ukraine», 13-04-2014, http://www.mid.ru/web/guest/maps/ua//asset_publisher/ktn0ZLTvbbS3/content/id/65894?p_p_id=101_INSTANCE_ktn0ZLTvbbS3&_101_INSTANCE_ktn0ZLTvbbS3_languageId=en_GB

[3] Коментар МЗС України щодо порушень прав національних меньшин у РФ. Прес-служба міністерства закордонних справ, Київ, 28.03.2014 http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=247152066

Друге – мобілізувати підтримку з боку єврейського населення України та наголошувати на тому, що євреї відіграли в українській Революції гідності. Сенс цього напряму зводився до формули: «Які ми антисеміти, якщо в нас стільки євреїв?» І частина місцевих єврейських лідерів активно включилися в цю кампанію, використовуючи свої можливості спілкування з офіційними західними структурами на користь Україні. При цьому треба визнати, що докази української контрпропаганди мали під собою певні підстави, враховуючи, що, як було зазначено вище, деякі громадяни України, які відкрито асоціюються з євреїством, справді зайняли ключові позиції в новій системі.

Чимало єврейських активістів в Україні сподівалися у зв'язку з цим, що, як тепер прийнято говорити в українському політичному дискурсі, «народження української політичної нації на Майдані» вже ліквідувало напруженість у відносинах між українцями та євреями, яка існувала протягом багатьох поколінь, відправивши «ці стереотипи на периферію місцевої свідомості» (Нахманович 2017, 387).

Проте реальність, природно, була значно складнішою. У цьому зв'язку була потрібна, наприклад, поширена 4 травня 2018 року заява МЗС України, в якій відкидалися «будь-які інсинуації та звинувачення в нібито зростанні проявів антисемітизму на території держави». Згідно з цією заявою, «антисемітські провокації часто інспіровані кремлівським режимом, який за допомогою інструментів гібридної агресії намагається розхитати політичну ситуацію в Україні та ще раз кинути на Україну тінь антисемітизму»[1].

Важко засумніватися в тому, що заява Президії Ваада України, прийнята лише через 5 днів після процитованої вище заяви МЗС України у відповідь на лист 57 американських конгресменів, які критикували антисемітські прояви в Україні, була погоджена з українською владою. У згаданій заяві Ваада було зокрема сказано: «У тексті листа міститься ціла низка невідповідних дійсності тверджень, або, щонайменше, некоректних формулювань ... Нам не відомий жоден факт, коли б українська держава підтримувала заперечення Голокосту в тому чи іншому вигляді ... Доповідь ізраїльського Міністерства у справах діаспори (...) не може сприйматися як серйозне джерело достовірної інформації. Наш моніторинг не зафіксував протягом 2017 року в Україні (...) жодного антисемітського інциденту, пов'язаного з насильством. Водночас, у багатьох країнах Західної Європи і в США кількість нападів на ґрунті антисемітизму вимірюється десятками. Хоча у випадку з останнім листом у нас немає (...) інформації про те, хто був причетний до написання тексту і як лобіювалося його підписання конгресменами (...) його поява є

[1] Цит. за: МЗС 2018. Див. також: «МИД: Антисемитские провокации часто инспирированы Кремлем», 112.UA, 05.05.2018, https://112.ua/glavnye-novosti/mid-antisemitskie-provokacii-chasto-inspirirovany-kremlem-444342.html

частиною нової хвилі антиукраїнської пропаганди спекуляції на темі антисемітизму»[1]. Таким чином, лідери Вааду України не лише повністю підтримали офіційну версію влади України, а й недбало відкинули висновки доповіді, підготовленої ізраїльським міністерством у справах Діаспори.

Цей феномен переваги українського наративу загально-єврейському в тих випадках, коли між двома цими наративами є протиріччя, набув додаткового звучання з початком повномасштабного російського вторгнення. Згадана промова Володимира Зеленського в Кнесеті може бути яскравим прикладом спроби апропріації політичними лідерами України та ідеологами українського національного руху єврейського наративу жертви Голокосту.

Тепер у ролі жертви геноциду виступають українці, а єврейську державу закликають надати їм допомогу, допомогти врятувати українців від геноциду, як під час Голокосту, згідно з викладеним Володимиром Зеленським наративом, українські праведники народів світу рятували євреїв. Вибір небагатьох праведників і сміливців, які рятували євреїв під час Голокосту, незважаючи на смертельну загрозу, український президент подав у вигляді вибору всіх українців як таких. Притому, що деяка частина ізраїльтян, на хвилі співчуття до українців були готові прийняти таку версію, або не загострювати увагу на цю тему, у багатьох інших в Ізраїлі це викликало роздратування.

Задля справедливості треба зазначити, що Володимир Зеленський не єдиний український політик єврейського походження, який намагається використовувати єврейський наратив про Голокост на користь України. Дещо делікатніше за нього, але набагато послідовніше цим же займається протягом кількох років віце-президент Конгресу національних громад України, співголова Вааду України Йосип Зісельс, який рішуче виступав на останніх президентських виборах на підтримку Петра Порошенка та проти Володимира Зеленського. Дуже показовою є його позиція в полеміці навколо проекту меморіалу в Бабиному Яру. Ось що сказав із цього приводу він сам у 2017 році:

«Відбувся круглий стіл з обговорення концепції Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр», що був ініційований кількома людьми, яких ми умовно називаємо «російськими олігархами», хоча вони єврейського походження і навіть народилися в Україні – це Михайло Фрідман, Герман Хан і Павло Фукс. Ця ідея обговорюється вже понад рік, і викликає дуже багато запитань і критики з боку дослідників і частини єврейської громади».

[1] «Заявление Президиума Ваада Украины в связи с письмом конгрессменов США о ситуации с антисемитизмом в Польше и Украине» (російськомовна версія), *Київ, 9 травня 2018 р.* http://vaadua.org/news/zayavlenie-prezidiuma-vaada-ukrainy-v-svyazi-s-pismom-kongressmenov-ssha-o-situacii-s

Зісельс не став пояснювати, чому згадані ним «ми» заперечують право російських олігархів єврейського походження, які народилися в Україні, і взагалі право всіх євреїв, чиї сім'ї походять з України та втратили своїх членів під час Голокосту в Україні, мати свою думку щодо концепції Меморіального. центру в Бабиному Яру. Більше того, він готовий «боротися» із зарубіжними (не обов'язково російськими) єврейськими організаціями через цю концепцію. «Ми пережили «велику війну» у 2003-2005 рр., коли американська організація «Джойнт» хотіла створити аналогічний патерналістський проєкт. З Америки їм було видніше, що у нас потрібно тут зробити – а саме побудувати центр «Спадщина» в Бабиному Яру», завершує Зісельс.

Тож у чому полягає його концепція Меморіального центру, яку він захищає від «Джойнта», від російських єврейських олігархів, від частини єврейської громади України? Зісельс пояснює свою позицію так: «У Бабиному Яру загинули не тільки євреї. Зі ста тисяч загиблих у цьому місці, дві третини – євреї. (...) У самій назві «Меморіальний центр Голокосту Бабин Яр» уже приховано протиріччя. Бабин Яр був тільки частково Голокостом, він був «ширшим», ніж Голокост». Далі слідує абсолютно логічний при характерному для Йосипа Зісельса та його прихильників інструментальному підході до єврейської тематики висновок: «Це має бути український проект, (...) його потрібно робити істинно українським» (CECU 2017).

Українська єврейська політика і Держава Ізраїль

На тлі затяжного військового протистояння з супротивником, який чисельно й фінансово перевершує Україну, заперечує саме право України на незалежне існування і застосовує найнелюдніші методи ведення війни, для чималої кількості українців Ізраїль перетворюється природним чином на приклад для наслідування. Факт наявності тривалих історичних зв'язків між українцями та євреями, а Держави Ізраїль – з українським єврейством робить цю модель як би більш зрозумілою та здатною для реалізації в українських умовах. Ще в радянські роки, відомий український інтелектуал та дисидент, майбутній голова українського відділення ПЕН-клубу Євген Сверстюк висловив нові ейфорійні настрої доби незалежності: висловлюючи думку багатьох ліберально налаштованих українських інтелектуалів, він заявив, що «українців окрилює диво відродження Ізраїлю, диво витримки народу, який крізь тисячоліття гонінь зберіг свій дух і проніс волю до вільного життя»« (Сверстюк 1994, 15).

Елементи такого бачення українського керівництва та українців загалом помітні вже на ранньому етапі державної незалежності. Крім самого факту впливу міжнародного значення Ізраїлю на підхід лідерів України до місцевих євреїв, був

значний інтерес і до партнерства між Україною та єврейською державою. На початку 1990-х років цю ідею просував відомий український поет та видатний діяч українського національного ліберального руху Дмитро Павличко, який тоді був радником президента з міжнародних відносин. Він був переконаний, що «Україна має стратегічні інтереси у відносинах із Ізраїлем» (Цит. за Khanin 1999, 95). Юрій Щербак, відомий діяч українського демократичного руху, який був членом першого уряду незалежної України та високопоставленим дипломатом, виступаючи у Вашингтоні, визнав, що Україні необхідно запозичити ізраїльський досвід у створенні високорівневої, всебічної системи національної безпеки; надійної енергетичної незалежності; розвитку сільського господарства; підтримці науково-технічного потенціалу оборонної промисловості та науки загалом; а також у відродженні національної мови та культури. (Цит. за: Chomiak 1996).

По-своєму примітно, що подібні ідеї висловлювали і деякі представники українського радикально-націоналістичного табору. Серед них, наприклад, тодішній лідер ОУН Ярослава Стецько. В інтерв'ю Тель-Авівській російськомовній газеті «Вести» (6/04/2000) вона наполягала на тому, що антисемітські настрої серед українців повністю відсутні, що євреї традиційно почувалися в Україні комфортно і що «те, що в Україні відбувалися єврейські погроми, - це не що інше, як вигадка росіян».

Хоча далеко не всі очікування початку 1990-х років виправдалися, особливо у сфері оборони, «популярність» Ізраїлю в очах українських політиків залишалася високою незалежно від особистих почуттів цих людей щодо єврейської держави. Так, як висловився у розмові із З. Ханіним тодішній голова Департаменту Близького та Середнього Сходу МЗС України: «З одного боку, Україна мало що може запропонувати ізраїльському ринку... і нам доводиться орієнтуватися на економічне співробітництво з набагато менш розвиненими арабськими державами. Однак [ця] маленька країна [Ізраїль] є великою державою. І немає нікого в Україні, хто не міг би взяти цей факт до уваги».

Помітне зростання симпатій українців до Ізраїлю було явно пов'язане з інтересом до досвіду єврейської держави, яка зуміла в умовах безперервного збройного конфлікту побудувати справжню ліберальну демократію та високотехнологічну економіку, надати своїм громадянам серйозні гарантії у соціальній сфері, побудувати стратегічний союз із США та стійкі стосунки з ЄС.

Проте насамперед ізраїльський досвід приваблює українців тим, що єврейська держава створила ефективну систему національної безпеки (Зарембо 2017). За словами українського соціолога Євгена Головахи, «українці відчули спільність долі з Ізраїлем, який живе у ворожому оточенні країн, що територіально і чисельно перевершують єврейську державу. Ізраїль став сприйматися як позитивний

приклад у багатьох сферах, і це ставлення проектується на місцевих євреїв» (Хадашот 2018).

Так було вже в ході АТО на сході України у 2014–2015 роках. Ще більшою мірою ці тенденції виявилися після початку повномасштабної російської агресії проти України 24 лютого 2022 року (Khanin 2023). Ідея Ізраїлю як ефективної моделі протистояння перманентної військової агресії та створення в її умовах розвиненого та загалом благополучного суспільства звучить у виступах багатьох українських політичних коментаторів, зокрема двох найбільш впливових українських журналістів та політичних коментаторів єврейського походження – Віталія Портникова та Дмитра Гордона.

Хоча на початку протистояння України російському вторгненню у 2022 році Київ вважав ізраїльську підтримку та допомогу недостатніми, що змусило деяких місцевих коментаторів говорити про «кризу завищених очікувань», загалом сприйняття Ізраїлю населення як оптимальної «рольової моделі» для України практично не змінилося. Так, згідно з опитуваннями, проведеними Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), порівняно з груднем 2021 року, тобто до повномасштабного російського вторгнення, до січня 2023 року частка громадян України, які вважали Ізраїль за дружню країну, практично не зменшилася. Крім того, це ж опитування показало майже 2,5-кратне зростання порівняно з груднем 2021 року (64% і 27% відповідно) частки українців, які підтримали єврейську державу в конфлікті між Ізраїлем та Іраном.

Цей позитивний погляд значно посилився після 7 жовтня 2023 року, коли палестинський арабський терористичний рух ХАМАС прорвав межі сектора Газа з Ізраїлем та влаштував різанину в ізраїльських посіданнях на його півдні. Українське суспільство буквально захлеснула хвиля солідарності та співчуття Ізраїлю та ізраїльтянам. Згідно з опитуванням, проведеним КМІС у листопаді та на початку грудня 2023 року, дві третини (69%) опитаних у цьому конфлікті українців підтримали Ізраїль, 18% підтримують обидві сторони однаково, і лише 1% симпатизують палестинським арабам (решта 12% не змогли визначитися) зі своєю думкою). Порівнюючи це дослідження з аналогічними у США, Великобританії та Росії (проведеними у листопаді та жовтні), виконавчий директор КМІС Антон Грушецький робить висновок: «Україна – найбільш проізраїльська» (КМІС 2023).

Політичне розмежування у єврейському істеблішменті України

За останні двадцять років поступове залучення українських євреїв не лише в особистому, а й певною мірою на колективному рівні в загальноукраїнську політику час від часу призводило до внутрішньо-суспільних політичних розколів із загальнонаціональних питань. Це стало очевидним під час антиавторитарних ук-

раїнських революцій 2004 року та грудня 2013 року – лютого 2014 року. Дві основні київські синагоги – на вулиці Щекавицькій на Подолі, очолювана представниками Карлин-Столинського хасидського двору, та пов'язана з любавичськими хасидами синагога Бродського в центрі міста, стали одночасно і символом політичного розколу в місцевому єврействі та його общинно-політичній еліті.

У той час як перший табір підтримував промосковського кандидата Віктора Януковича, протеже президента України Леоніда Кучми, другий табір симпатизував активістам антикорупційного руху «Україна без Кучми» та їхньому кандидатові Віктору Ющенку. Багато хто, однак, пояснював ці дві конфронтаційні внутрішньообщинні тенденції не лише дисонансом світогляду, а й впливом головного спонсора громади Подільської синагоги Ігоря Суркіса – неформального прихильника Януковича та близького друга Леоніда Кучми. У той час як у опікунській раді синагоги Бродського, яка в ті дні стала свого роду «єврейським штабом» антиавторитарного київського Майдану, було багато єврейських олігархів, ідеологічно та особисто близьких до Ющенка.

У будь-якому випадку рабин і громада «синагоги Бродського», як зазначив спостерігач, «організував(ла) практично цілодобове безплатне харчування для маніфестантів із Майдану. Він же (рабин) на безоплатній основі організував надання їм першої медичної допомоги, а приїжджим надавався нічліг. Щодня від цієї синагоги здійснював кілька рейдів у центр міста общинний мікроавтобус із гарячою їжею для жителів (протестного) наметового містечка та їхніх прихильників. Єврейські «симпатики» Ющенка не тільки надавали йому пряму допомогу, а й входили до його передвиборчого штабу і найближчого оточення. Досить значна група справжніх релігійних євреїв щодня виходили на Майдан з ізраїльським прапором саме на підтримку опозиційного кандидата» (Глезин 2005, 80).

У наступному раунді українських прозахідних антиавторитарних виступів, «Революції гідності» взимку 2013-2014 рр., внутрішньосуспільний розкол був менш очевидним. Як зауважив кореспондент «Jewish Telegraphic Agency» Сем Сокол, єврейське керівництво України висловило широкий спектр поглядів щодо революції. Деякі лідери, особливо ортодоксальні, цього разу попередили своїх прихильників триматися подалі від політики. «Ми можемо припустити, робить висновок Сокіл, що саме це і зробила більша частина єврейських прихильників Януковича, що залишилися. (Цит. за: Liphshiz 2019). Інші були або активними прихильниками «Євромайдану», як Йосип Зісельс, голова Ваада України, або його критиками, як ті євреї, які були досить широко представлені у пропрезидентському таборі, який виступає проти Майдану, особливо у парламентській фракції правлячої партії (Гурвиц 2014).

Очевидно, що цей розкол мав дуже мало спільного з євреями як організованою етнонаціональною чи етнокультурною спільнотою. Хоча були єврейські ін-

телектуали, які наполягали на тому, що класичні єврейські цінності «тікун олам» («перетворення світу на кращий» – івр.) були вагомою причиною для євреїв бути на Майдані, їхня присутність по обидва боки була набагато більше стимульована баченням загальнонаціонального порядку денного (Гарань 2014).

«Що було робити євреям у цьому чужому їм протистоянні?» – питає В. Портников, – «Євреї природним чином ... виявлялися інтегрованими в процеси, що відбувалися на територіях їхнього проживання. Тому євреї західних і центральних областей акцептували відродження української культури, нехай навіть в її етнічному варіанті, а євреї сходу та півдня залишалися все тими же радянськими людьми, свято впевненими у своєму зв'язку з російською культурою і приматі цієї культури над усіма іншими. Те, що на сцені Майдану були президент Євразійського конгресу Йосип Зісельс або автор цих рядків, так само природно, як і те, що в Харкові місцеві авторитети Михайло Добкін і Геннадій Кернес стали символами неорадянського шовінізму» (Портников 2014).

Можна припустити, що це також стосувалося і членів так званої «єврейської сотні» – ополчення єврейських добровольців, які брали участь у забезпеченні безпеки демонстрантів та активістів Євромайдану і стали одним із свого роду символів, а згодом – одним з основних елементів полку «Азов» «, який брав участь в обороні міста Маріуполя від проросійських сепаратистів (Голд 2914).

«Після революції, коли Росія напала, єврейська громада згуртувалася навколо уряду. Хоча багато хто вважав розсудливим залишатися осторонь внутрішніх політичних конфліктів, набагато складніше займати нейтральну позицію, коли б'ється із зовнішнім агресором, і всі громадяни повинні вишикуватися в лінію на підтримку своєї країни», – вважає Сокол.

Після початку повномасштабної російської агресії проти України Йосип Зісельс ініціював відкритий лист «українських євреїв»«[1] із закликом до Ізраїлю надати Україні військову допомогу. Таким чином, зрештою, співголова Ваада України діє під час повномасштабної війни щодо єврейської держави повністю в рамках політики вищого військово-політичного керівництва України, як і у разі полеміки з приводу Меморіалу Голокосту у Бабиному Яру.

Послідовно антикомуністичних та прозахідних поглядів дотримується і Едуард Гуревич, який займав у 1994 – 1996 та у 2005-2010 рр. пост міського голови Одеси, неодноразово обирався у Верховну Раду – спершу як самовисуванець, потім від блоку «Наша Україна» Віктора Ющенка, а в 2012 році від партії УДАР на чолі з Віталієм Кличком. Він завжди був прихильником зміцнення суве-

[1] Лапки використані в даному випадку тому, що це визначення Йосип Зісельс поширює лише на патріотично налаштованих по відношенню до України людей з єврейським корінням, а не на всіх євреїв, що народилися в Україні.

ренітету України. При цьому Едуард Гуревич пишається своїм єврейством та Державою Ізраїль. Наприклад, у 2013 році, в інтерв'ю інтернет-сайту Асоціації єврейських організацій та громад України він, зокрема, заявив: «Жити в страху у євреїв не в моді вже цілу вічність. В Ізраїлі давно навчилися не боятися ні світських диктаторів-євреєненависників, ні «Хезболли», ні «Аль-Каїди»» (Цит. за Vaad UA 2013).

Однак далеко не всі українські політики єврейського походження займали в недавньому минулому відверто прозахідні та антиросійські позиції. Найвідомішим і найвпливовішим українським політиком, якого нинішня влада України на тих чи інших підставах визначає як «проросійського», є Вадим Рабінович, який з 2014 року був депутатом Верховної Ради від Опозиційного блоку, а в 2016 році заснував партію «Опозиційна платформа – За життя «. З 1997 року Вадим Рабинович є президентом та головним спонсором громадської організації Всеукраїнський єврейський конгрес. 18 червня 2022 року Вадим Рабинович був позбавлений указом президента Володимира Зеленського українського громадянства, як і Ігор Коломойський, під тим приводом, що він є громадянином Ізраїлю (ізраїльтянам Вадим Рабінович відомий насамперед, як філантроп, який пожертвував Інституту Храму в Єрусалимі золоту менору) і, відповідно, позбавлений депутатських повноважень[1].

Влітку 2023 року українська влада звинуватила Вадима Рабиновича у державній зраді і навіть заочно (він знаходиться за межами України) засудила його до арешту. Суть держзради полягала, за твердженням української влади, у тому, що «він поширював серед населення та політичного керівництва країн Євросоюзу антиукраїнську пропаганду», а його виступи були «маніпулятивні та шкодили суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, державній, економічній та інформаційній безпеці України» (NV 2023).

Депутатом Верховної Ради від Партії Регіонів, а потім від «Опозиційного Блоку – За життя» був і бізнесмен Олександр Фельдман, який очолює і фінансує з 1997 року громадську організацію Єврейський Фонд України. Олександр Фельдман дуже активний як єврейський діяч. У 2005 році він був обраний віце-президентом Міжнародної ради єврейських парламентаріїв, з 2007 року є членом Ради лідерів Центру Симона Візенталя, з 2009 року представляє Україну у Всесвітній міжпарламентській комісії з боротьби з антисемітизмом.

Набагато менш впливовим, але все ж таки помітним проросійським українським політиком єврейського походження був міський голова Харкова у 2010 – 2020 рр. Геннадій Кернес (1950-2020), що перебував у 2005 – 2014 роках у проросійській Партії Регіонів, а в 2016 року він створив свою регіоналістську партію

[1] Див.: Верховна Рада України дев'ятого скликання. Восьма сесія. Протокол: https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74006.pdf

«Блок Кернеса – Успішний Харків». При цьому Кернес був у вкрай ворожих (на ґрунті місцевої політики) відносинах з Олександром Фельдманом.

Висновок: основні принципи сучасної «єврейської політики» в Україні

Як і в інших країнах колишнього СРСР, євреї України як група, що становить незначну меншість у місцевому суспільстві, мають невеликий політичний, особливо електоральний вплив. Однак на особистому рівні євреї широко представлені на найвищих політичних та значущих громадських посадах. Схема, яка розглядає діяльність усіх перелічених політиків єврейського походження, незалежно від їхніх політичних поглядів, виглядає так:

По-перше, їхня політична і партійна приналежність ніяк не визначається їх єврейством. У сучасній Україні немає єврейських чи принаймні «квазі-єврейських» партій. (Якщо, наприклад, у США можна сказати, що більшість «корінних» американських євреїв підтримують Демократичну партію, а євреї-іммігранти з колишнього СРСР та Ізраїлю – Республіканську партію, то в Україні аналогів цьому явищу немає.) Одним із сьогоднішніх винятків із цього загального правила став уже згаданий феномен «двох київських синагог», який стався під час Помаранчевої революції 2004 року та став символом поділу єврейської громади України між проросійським і проєвропейським кандидатами, обидва українського походження.

На практиці йшлося не так про українсько-єврейську версію протистояння «західних лібералів» та «пострадянських традиціоналістів», як про роз'єднаність усередині єврейського бізнес-істеблішменту, залученого до патрон-клієнтських мереж конкуруючих політичних кланів країни того часу. Не дивно, що через кілька років цей квазі-ідеологічний розкол практично втратив свою актуальність. Тим не менш, сам феномен – наявність таких євреїв, як Коломойський, Фельдман, Рабінович, серед дуже помітної частки найбагатших і тому впливових верств суспільства, представники яких у ряді випадків безпосередньо конвертують свій фінансовий та інший капітал, у політичну владу та вплив, все ще присутній. Це частково компенсує відсутність електоральної ваги єврейського населення сучасної України.

По-друге, політична конкуренція найбільш заможних євреїв України відбивається і на єврейському общинному житті. В результаті замість єдиної парасолькової громадської організації існують квазі-общинні організації, які безпосередньо пов'язані з конкретним політиком-філантропом: Коломойський – Федерація єврейських громад України, Фельдман – Єврейський фонд України, Рабінович – Всеукраїнський єврейський конгресом.

По-третє, якщо «пересічні» українські політики єврейського походження не приховують свого єврейства, зв'язків з Ізраїлем та симпатій до нього, то такі євреї як Володимир Зеленський, який обійняв посаду президента та вважається

українським національним символом, воліють дистанціюватися від єврейства. Це повністю відповідає стереотипу, висловленому Дмитром Корчинським, за яким єврей може обіймати будь-яку найвищу державну посаду в Україні, але не може бути президентом країни.

Світська єврейська культура, по суті, залишається поза сферою інтересів як релігійно-общинного єврейського лобі, так і світської організації Ваад України, яка, як було зазначено вище, зосередилася на інструментальному використанні єврейської тематики на користь української держави. Такі установи, як створений з ініціативи Леоніда Фінберга та керований ним Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства при Києво-Могилянській Академії, який робить реальні зусилля у сфері вивчення, підтримки, популяризації та розвитку світської єврейської культури,[1] є поодинокими винятками.

Тобто на цьому етапі підходи та внутрішньообщинні політичні розмежування євреїв України переважно сфокусовані на темах, пов'язаних із зовнішніми викликами та інтересами країни проживання – ситуація, мало схожа на більшість єврейських громад світу. І рівно протилежна багаторічним тенденціям у єврейській державі, у якої, згідно з багаторазово і широко цитованою максимою колишнього держсекретаря США Генрі Кіссінджера «не існує зовнішньої політики, є тільки внутрішня» (Цит. за: Inbar 2011).

Ситуація розвивається швидко та динамічно. На момент написання цієї статті на горизонті не видно не лише завершення активної фази війни між Росією та Україною, а й тієї війни, в яку було втягнуто 7 жовтня 2023 року Державу Ізраїль. Наслідки цих війн позначаться по всьому світу і, безумовно, на «єврейській політиці» в Україні. Проте вже зараз з достатнім ступенем упевненості можна припустити, що в найближчому майбутньому Україна та Ізраїль будуть знаходитися в одному військово-політичному таборі як «прифронтові держави» вільного світу. Неминучий у таких умовах розвиток співпраці між ними вплине на організовану єврейську політику України та на єврейську політичну активність в Україні. Не виключено, що вже зараз присутня в Україні єврейська лобістська активність, про яку було сказано вище, посилиться і буде спрямована на дві сторони – як на просування єврейських (зокрема ізраїльських) інтересів в Україні, так і на просування українських інтересів в Ізраїлі.

Прийняття України в ЄС може за певних умов стати для частини ізраїльтян, пов'язаних походженням з Україною, прагнути отримання українського громадянства, як це вже зараз відбувається щодо громадянства таких держав, як Румунія, Польща, Литва, Німеччина тощо, та навіть переїхати туди на тимчасове чи постійне проживання. Таким чином, не виключено, що найгостріша демографічна

[1] Про діяльність Центра див. його інтернет-сайт: https://judaicacenter.kiev.ua/

криза, яка переживається євреєством України протягом останніх десятиліть, може бути частково подолана. Однак більш конкретно про перспективи розвитку українського єврейства і єврейську політику в Україні можна буде говорити лише після закінчення воєн, що зараз йдуть.

Список використаних джерел:

1. Гарань О. (2014). Вячеслав Лихачев: «Евреи на Майдане: почему и для чего?» 24.01. 2014 https://blogs.pravda.com.ua/authors/haran/52e20d18ceaa2/page_5/
2. Глезин Э. (2005). «Проданная революция» *Коммерсант Власть*, №3, 24.01.2005 https://www.kommersant.ru/doc/542018 (accessed on July 12, 2024)
3. Голд М. (2014) «Стоило жить в этой стране, чтобы дожить до Майдана», Хадашот, февраль 2014, https://vaadua.org/news/stoilo-zhit-v-etoy-strane-chtoby-dozhit-do-maydana#sthash.ryim1P4u.dpuf
4. Гурвиц Э. (2014). Государственная провокация. Кто заложил мину под еврейский вопрос? *glavcom.ua*, 11 February https://glavcom.ua/publications/123823-gosudarstvennaja-provokatsija.-kto-zalozhil-minu-pod-evrejskij-vopros.html
5. ECO (1917). *Еврейское население России по данным переписи 1897 г. и по новейшим источникам* / Еврейское статистическое общество. Петрогоал: «Кадима», 1917. (Также в книге: П. Клинчин, «Численность еврейского населения России к 1917 г.» сс. I – X) http://elib.shpl.ru/ru/nodes/46403-evreyskoe-statisticheskoe-obschestvo-evreyskoe-naselenie-rossii-po-dannym-perepisi-1897-g-i-po-noveyshim-istochnikam-pg-1917 (accessed on July 8, 2024)
6. Заславская Е. (2015). И. Зисельс: История сионистского движения в Украине. Еврейский Ваад Украины, июнь https://vaadua.org/news/i-zisels-istoriya-sionistskogo-dvizheniya-v-ukraine (accessed 25.08.2025)
7. Зеленський В. (2022). «Промова Президента України Володимира Зеленського в Кнесеті», Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво, 20.3.2022: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-kneseti-73701
8. Зисельс И. (2006). «Динамика численности еврейского населения Украины», Асоціація єврейських громандських організацій та общин України, https://www.vaadua.org/analitika/dinamika-chislennosti-evreyskogo-naseleniya-ukrainy
9. Йяк Й. (2023). «Владимир Зеленский встретился с раввинами Украины», Канал 7 (Ізраїль), https://www.7kanal.co.il/news/254600 (10.7.2024)
10. Хадашот (2018). «Заместитель директора Института социологии НАНУ Евгений Головаха: политический антисемитизм в Украине резко пошел на спад». *«Хадашот»*, Май http://hadashot.kiev.ua/ru/content/zamestitel-direktora-instituta-sociologii-nanu-evgeniy-golovaha-politicheskiy-antisemitizm-v

11. Чернін Велвл, «Єврейська преса Королівства Галичини та Володимирії», Ї: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Velvl_Yevrejska_presa_korolivstva_Halychyny.htm
12. КМІС (2023). Прес-реліз КМИС «Кому українці симпатизують в ізраїльсько-палестинському конфлікті: результати телефонного опитування, проведеного 29 листопада – 9 грудня 2023 року», 15.12.2023 https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1334&page=1
13. МЗС України (2018). «Коментар МЗС України у зв'язку з інсинуаціями та звинуваченнями у нібито зростанні проявів антисемітизму на території нашої держави», 4 травня 2018, http://goo.gl/ZXUDpG
14. МИД РФ (2022). «Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова итальянской телекомпании «Медиасет», Москва, 1 мая 2022 года», Министерство иностранных дел Российской Федерации: https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811569/
15. Козерод О. (2019). «Нові акценти в національній політиці і єврейство України». In: *Єврейська громадсько-політична думка XX – початку XXI сторіччя в Україні*, под ред. А. Подольского. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Сс. 190 – 278.
16. Нахманович В. (2017). Єврейське питання в Україні: ставлення населення («Jewish nutrition in Ukraine: the situation of the population») // *Розвиток і взаємодія єврейських громад на європейському просторі*. Под ред. А. Подольского. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, сс. 386 – 442.
17. Павленко В., Батракова М. (2008). «Народні рухи на Правобережній Україні у XVIII ст.: історіографія та джерела //Південний архів (Сер. Історичні науки), Вип. 28-29. – С. 393-399.http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pain_2008_28-29_49
18. Регнум (2023). «Путин напомнил о еврейских корнях поддержавшего фашизм Зеленского», Регнум, 3.6.2023: https://regnum.ru/news/3812919 (accessed on July 10, 2024).
19. Сверстюк, Є. (1994). Зерна українсько-ізраїльської солідарності //*Поле відчаю й надії*. Альманах № 1 Київ: Наукова книга, сс: 6-15.
20. Червоненко В. «Карта олигархов Украины и их влияние на власть», *BBC News Ukraine*, 27 марта https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/03/150327_ru_s_oligarch_ukraine_map
21. Яковенко Н. (2010). «Післямова»/ Глибокий мул. Хроніка Натана Гановера/ Яковенко Н. – науковый ред. перекладу й автор коментарів. Київ: «Дух і літера», 2010, с. 155 – 166.

22. CECU (2017). Иосиф Зисельс. Мемориальный центр Холокоста «Бабий Яр»- проект патерналистский». Конгресс национальных общин Укпваины, 11 июля http://www.kngu.org/uk/iosif-zisels-memorialnyi-centr-holokosta-babii-ar-proekt-paternalistskii (accessed on July 10, 2024)
23. Chomiak, Rostyslav L. (1996). «Ukrainian-Jewish conference notes new trends in Ukraine.» *The Ukrainian Weekly*, April 7, No. 14
24. Della Pergola, Sergio (2001), «World Jewish Population, 2001». In *American Jewish Yearbook 101*, edited by David Singer and Lowrance Grossman. New York: American Jewish Committee, pp. 532-569
25. _____ (2023). «World Jewish Population, 2023», In: *American Jewish Year Book 2023*, Volume 123, edited by A. Dashefsky and I. Sheskin. Dordrecht: Springer, 2023, forthcoming
26. Detaly (2023). «Зеленский на встрече с раввинами слушал шофар, награждал солдат-евреев и критиковал Израиль», Detaly, 14.09.2023 https://detaly.co.il/zelenskij-na-vstreche-s-ravvinami-slushal-shofar-nagrazhdal-soldat-evreev-i-kritikoval-izrail/ (accessed on July 10, 2024).
27. Gidwitz, Betsy (2007). «Jewish Life in Independent Ukraine: Fifteen Years After the Soviet Collapse» (Part 1), *JCPA*, No. 19, 15 April / 27 Nissan 5767 https://jcpa.org/article/jewish-life-in-independent-ukraine-fifteen-years-after-the-soviet-collapse-part-1/
28. Inbar, Efraim (2011). «Peace Negotiations and Israeli Domestic Politics», by *IEMed Mediterranean Yearbook 2011*, https://www.iemed.org/publication/the-peace-negotiations-and-israeli-domestic-politics/ (accessed on July 12, 2024)
29. Khanin, Vladimir Ze'ev (1999). The Postcommunist Order, Public Opinion and the Jewish Community of Independent Ukraine, Harvard Ukrainian Studies, Cambridge, Mass., Vol. 23, Nos. 1/2, June 1999, (issued December 2001) pp. 85-108
30. _____ (2000). «Money and Politics: Jewish Community Reconstruction in Post-Communist Ukraine», *Shvut: Studies in Russian and East European Jewish History and Culture*, Tel-Aviv, No 9/25 (2000), pp. 205-220
31. _____. ed. (2002) *Jewish Politics and Community-Building in the Former Soviet Union*. Special issue of *Jewish Political Studies Review*, Vol. 14, Nos. 1-2.
32. _____ (2003). *Documents on Ukrainian Jewish Identity and Emigration, 1944-1990*. London: Frank Cass
33. _____ (2019), *Antisemitism and Philo-Semitism in Russia and Ukraine: from Evolution to Revolution*. Research and analytical reports series, Issue No 1 (Tel-Aviv: Center for Jewish Diaspora Research, Tel-Aviv University and Institute for Euro-Asian Jewish Studies, Herzliya)
34. _____ __ (2023). «'The Middle Eastern Front' of the Russian-Ukrainian War: A View from Jerusalem», PSCRP-BESA Reports No 22 (December 26, 2023),

https://besacenter.org/the-middle-eastern-front-of-the-russian-ukrainian-war-a-view-from-jerusalem/
35. LB (2023). «Сергій Тарута: «Рінат думав, що своїм авторитетом розрулить ситуацію»«, LB.ua, 20.8.2023
36. Liphshiz, Cnaan (2019). «How Ukraine's bloody 2014 revolution affected Jews», the JTA, November 11, https://www.jta.org/2019/11/11/global/how-ukraines-bloody-2014-revolution-affected-jews
37. NV (2023). «Суд заочно арестовал экс-нардепа от ОПЗЖ Рабиновича» NV, August 2nd, 2023: https://nv.ua/ukraine/politics/sud-zaochno-areshtuvav-eksnardepa-vid-opzzh-rabinovicha-50343293.html (accessed on July10, 2024)
38. Petrova, Olga (2018). Jews in the Ukrainian People's Republic Bodies of Power: Hopes, disillusions and achievements». In: Євреї України: *Революція та післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство* , edited by Serhiy Hirik. Kyiv: Laurus, pp. 9 – 26
39. Radio Liberty (2018). «Мертвое и живое: Виталий Портников о национальном выборе». Radio Liberty (Russian Service), May 12, https://www.svoboda.org/a/29220731.html (accessed on July 10, 2024)
40. Stampfer S. What Actually Happened to the Jews of Ukraine in 1648? (англ.) // Jewish History. 2003, Vol. 17, pp. 207—227.
41. SSC (2003-2004). *About number and composition population of Ukraine by data All-Ukrainian population census'2001*. Kyiv: State Statistics Committee of Ukraine http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/ (accessed 25.08.2024)
42. Tolts, Mark (1997). «Demographic trends among the Jews in three Slavic republics of the former USSR: A comparative analysis,» In Sergio DellaPergola and Judith Even (eds.), *Papers in Jewish Demography 1993*, (Jerusalem, Hebrew University of Jerusalem, 1997):147-175
43. _____ (2023). «Annual estimates of Jewish population in Russia and Ukraine, 1989-2023 (Dataset)». Jerusalem: Division of Jewish Demography and Statistics, Institute of Contemporary Jewry, Hebrew University of Jerusalem. https://www.academia.edu/92418343/Annual_estimates_of_Jewish_population_in_Russia_and_Ukraine_1989_2023
44. Vaad UA (2013) «Эдуард Гурвиц: «Жить в страхе у евреев не в моде уже целую вечность…» (Eduard Gurvitz: «Living in fear has not been fashionable for Jews for ages now») https://vaadua.org/news/eduard-gurvic-zhit-v-strahe-u-evreev-ne-v-mode-uzhe-celuyu-vechnost (accessed on July 10, 2024)
45. VN (2019). «Битою, праскою, 500 гривнями: Кого не переконаємо голосовать за Порошенко, будем вбивать, – Корчинский», *Волинськи новини* 5 .11. 2019 https://www.volynnews.com/news/all/bytoiu-praskoiu-500-hryvniamy-koho-ne-perekonayemo-holosuvaty-za-porosh/ (accessed 25.08.2024)

Robert Alberski
PhD in Political Science, Dr. Hab.,
Professor at the Institute of Political Science,
University of Wroclaw (Republic of Poland)[1]

Characteristics of Electorates in Regional Elections in Poland in April 2024

Poland's April 2024 local elections were held under special political conditions. Several factors contributed to this. First, they were held 6 months after the parliamentary elections that brought the end of Zjednoczona Prawica (The United Right) 8 years of ruling. Second, it was the first election after the formation of a new coalition government, so these elections could provide an answer to the question of how their first months in power are viewed by voters. Third, the local elections were a kind of prelude to the campaign before the elections to the European Parliament, which were set for June 9, 2024. Fourth, and last, the elections marked the end of a record long term of more than 5 years for local government bodies. Prior to the previous election, which took place in October 2018, the right-wing parliamentary majority had led to an extension of the term of all local government bodies from four to five years. This led to a situation where elections to the Parliament and local elections should be held almost on the same date, in the fall of 2023. To avoid this, the term of local government bodies was extended again, this time until April 30, 2024[2], and voting was set for April 7 (first round) and April 21, 2024 (second round).

Local elections are the most complicated election of all those held in Poland. In the first round, councils of municipalities, counties, cities with county rights[3] and provincial assemblies are elected. Except for the smallest municipalities (up to 20,000 residents), which have a majority electoral system, councils and provincial assemblies are elected under a proportional system – the d'Hondt formula and a 5% electoral threshold apply. In addition, in all municipalities and cities with county rights, the executive body is elected in direct elections: the head of municipality (called wójt), mayor or city president. An absolute majority system applies – if no candidate receives

[1] ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3529-2106
[2] Act of September 29, 2022, on extending the term of office of local government bodies, OJ. 2022, item 2418.
[3] The system of local government for the capital city of Warsaw is slightly different: both the Warsaw Council and the councils of the capital's individual districts are elected.

more than 50% of the vote, a second round of voting is held with the two best candidates selected in the first vote.

This article aim is to analyze only one part of the local government election – the elections to provincial assemblies. It is based on an analysis of data contained in election statistics and the results of exit pool surveys published after the vote.

Elections to provincial assemblies are the most «partyized» part of local government elections. The competition involves both major political forces and regional committees, often built by local government leaders who are popular in the area – usually mayors of large cities who have the ambition to participate in regional politics as well. The number of seats in each of the 16 provincial assemblies depends on the population – ranging from 30 to 51 seats. A total of 552 seats are up for distribution. Each of the 16 provinces is divided into electoral districts (from 4 to 7). Elections are held in a total of 85 districts. The average size of an electoral district is 6.5, so these are relatively small districts[1].

Turnout in elections to provincial assemblies

Local elections in Poland are characterized by relatively low voter turnout – compared to parliamentary or presidential elections. However, there has been a mild upward trend since the 2002 elections, culminating in a record high turnout in the 2018 local elections. Turnout in 2024 was lower than in 2018 but exceeded 50% for the second consecutive time. The decline in turnout occurred in all provinces, but it was least in eastern and southeastern Poland (Podkarpackie, Lubelskie, Świętokrzyskie, Podlaskie), regions where Prawo i Sprawiedliwość (Law in Justice, in short – PiS) enjoys high and stable support. As in previous local elections, relatively the largest number of voters went to the polls in Mazowieckie (although in this case the result is influenced by the much higher-than-average turnout in Warsaw – in 2024 it was nearly 59%), while the smallest number went to the polls in Opolskie and Śląskie provinces. Data on turnout in elections to provincial assemblies between 1998 and 2024 is provided in Chart 1, while data on individual provinces compared to the 2018 elections is presented in Table 1.

[1] R. Alberski, System wyborczy do sejmików województw. Gra o zmiennych regułach, [in:] Wybory do sejmików województw w 2006 roku, R. Alberski, M. Cichosz, Ł. Tomczak (eds.), Wrocław 2010, pp. 11-18.

Chart 1. Turnout in provincial assembly elections from 1998 to 2024

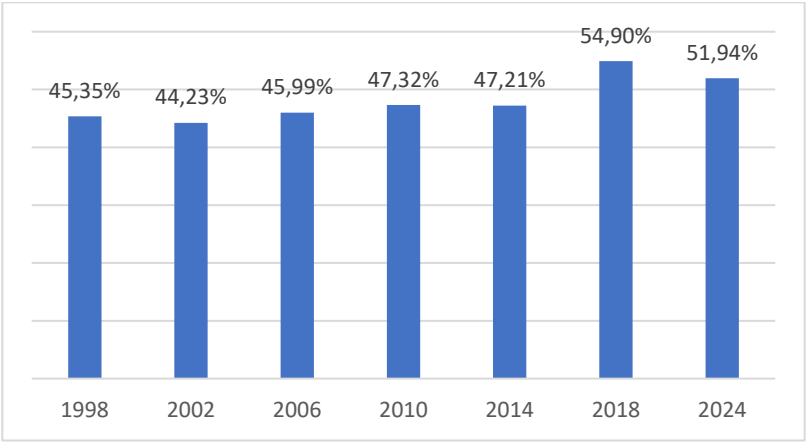

Source: Own compilation based on data from the State Election Commission.

Table 1. Turnout in elections to assemblies by province in 2018-2024

Province	Turnout 2018	Turnout 2024	Change 2018-2024
Dolnośląskie	53,07%	50,00%	- 3,07
Kujawsko-Pomorskie	52,87%	49,66%	- 3,21
Lubelskie	54,38%	52,92%	- 1,46
Lubuskie	52,31%	49,19%	- 3,12
Łódzkie	57,02%	53,61%	- 3,41
Małopolskie	55,26%	52,59%	- 2,67
Mazowieckie	60,93%	56,99%	- 3,94
Opolskie	48,66%	46,43%	- 2,23
Podkarpackie	53,18%	52,38%	- 0,80
Podlaskie	53,03%	51,65%	- 1,38
Pomorskie	55,80%	51,42%	- 4,38
Śląskie	52,29%	48,66%	- 3,63
Świętokrzyskie	56,72%	55,36%	- 1,36
Warmińsko-Mazurskie	51,56%	49,42%	- 2,14
Wielkopolskie	55,93%	52,23%	- 3,70
Zachodniopomorskie	52,21%	49,30%	- 2,91

Source: Own compilation based on data from the State Election Commission.

As the exit poll data shows[1], age was an important factor affecting the turnout rate. It was lowest among the group of the youngest voters, aged 18-29 – it was only 38,6%, which was more than 13 points lower than among the general voting population. Among voters aged 30 to 60, turnout gradually increased – it was 49,5% in the 30-39 age group, 55,1% in the 40-49 age group and as high as 62,4% in the 50-59 age group. In the 60+ age group, 51,4% of eligible voters took part in the election.

Exit poll data indicated that, unlike in the 2023 parliamentary elections, greater voter mobilization took place in countryside and small towns, while less mobilization took place in medium and large cities (50,000 to 200,000 residents). This was confirmed by data from the State Election Commission. According to them, the turnout in the countryside was 54,13%, in cities 50,45%[2]. Chart 2 shows the turnout according to the population of the municipality.

Chart 2. Turnout by municipal population in the 2024 provincial assembly elections

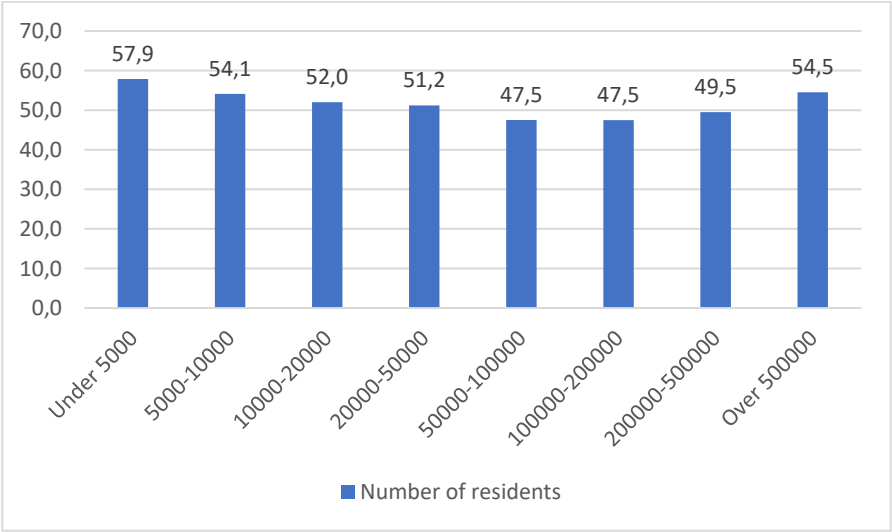

Source: Own compilation based on data from the State Election Commission.

[1] All exit pool data quoted in the article comes from a poll conducted by Ipsos and was published on the TVN24 television website (tvn24.pl).

[2] https://samorzad2024.pkw.gov.pl/samorzad2024/pl/frekwencja/pl [accessed: 12.11.2024].

An analysis of the voter turnout data shows that the mobilization of the various electorates decreased significantly after the 2023 parliamentary elections. However, this is less true of the PiS electorate than of the «October 15 Coalition» voters. This is evidenced by the relatively high turnout in provinces in the east of Poland, in the countryside and in small towns, while turnout in medium-sized cities has fallen. The demobilization of young voters, who had a significant impact on the outcome of the parliamentary elections, is also very evident. The different degree of mobilization of the electorates of the various political forces had a significant impact on the results of the elections to the provincial assemblies.

Results of elections to provincial assemblies in 2024

The previous elections to provincial assemblies held in 2018 were a success for Prawo i Sprawiedliwość. The party won 34,13% of the vote nationwide, won in 9 out of 16 provinces and won a total of 254 seats in the provincial assemblies, accounting for 46% of all available seats. Koalicja Obywatelska (The Civic Coalition, in short – KO) won 26,97% of the vote, which allowed it to win in 7 provinces and gave it 194 seats in the assemblies (35%). The third force in the provincial assemblies was Polskie Stronnictwo Ludowe (The Polish People's Party, in short PSL), which won 12,07% of the vote and a total of 70 seats (12,7%). Only these three entities gained representation in all 16 assemblies. The remaining 34 seats went to SLD-Lewica Razem coalition (The SLD-Left Together coalition) and other smaller groups. Bezpartyjni Samorządowcy (The Non-Party Local Governments – a political movement founded in Dolnośląskie province by local government activists, including city mayors) won 15 seats and was represented in the assemblies of five provinces, mainly in western Poland, while SLD-Lewica Razem coalition won 11 seats in seven assemblies. In addition, in the Opolskie regional assembly, 5 seats went to representatives of Mniejszość Niemiecka (German Minority), in Dolnośląskie 2 seats were won by representatives of the center-right association Obywatelski Dolny Śląsk (The Civic Lower Silesia), and in the Świętokrzyskie province 1 seat went to the local association Projekt Świętokrzyskie (Project Świętokrzyskie)[1].

The political structure of the executive bodies in the regions (provincial boards) that were formed after the 2018 elections reflected the predominance of PiS. The party ruled alone in seven provinces. These were Podkarpackie, Lubelskie, Podlaskie, Łódzkie, Małopolskie, Świętokrzyskie and Śląskie. In addition, in Dolnośląskie province, PiS party ruled in coalition with the Non-Party Local Government. In five provinces, KO and PSL held power. These were Pomorskie, Wielkopolskie, Kujawsko-Pomorskie,

[1] https://wybory2018.pkw.gov.pl/pl/geografia#general_committee_stat [accessed: 12.11.2024].

Warmińsko-Mazurskie and Mazowieckie provinces. In the latter province, the situation was interesting in that the first place in the elections in Mazowieckie was won by PiS, which received 34% of the vote and 24 seats, but power was taken by a coalition of the second (KO) and third (PSL) parties, which had 26 seats. In Lubuskie and Zachodniopomorskie, a coalition consisting of KO, PSL and SLD-Lewica Razem ruled. In Opolskie Voivodeship, this three-element coalition was supplemented by councilors from Mniejszość Niemiecka[1].

After the formation of the new government led by Donald Tusk in December 2023, the parties in the new ruling coalition were very much hoping to win the local elections and significantly reduce the influence of PiS in the provincial assemblies. However, as the aggregate results of the April 2024 regional elections (Table 2), show this intention succeeded only partially. Prawo i Sprawiedliwość maintained its position as the strongest party, beating Koalicja Obywatelska by more than 0,5 million votes. Compared to the 2018 elections, Jaroslaw Kaczynski's party lost a total of only 15 seats. KO slightly improved its result from the previous election, gaining an additional 16 seats. Polskie Stronnictwo Ludowe, this time running in coalition with Szymon Holownia Polska '2050 (Szymon Hołownia Poland '2050) party under the banner of Trzecia Droga (Third Way, in short TD), also scored slightly better than 2018, increasing its holdings from 70 to 80 seats. The other parliamentary parties – Nowa Lewica (New Left, in short NL) and Konfederacja (Confederation, in short Conf.) – performed poorly. Konfederacja didn't even benefit from the split among Bezpartyjni Samorządowcy, some of whom ran in coalition with the party, while others ran on their own as an association. Nonetheless, the parties in the government coalition collectively controlled many assemblies' seats – 298 out of 552, (54% of the possible seats), giving hope of building a majority in at least some of the provinces where PiS ruled in 2018-2024.

An analysis of election results by province shows that compared to 2018, only two provinces saw a change in the winner in the elections to the regional assemblies. In Dolnośląskie province, Prawo i Sprawiedliwość took first place in 2018, winning 28,5% of the vote and 14 seats. In 2024, Koalicja Obywatelska won 33,5% of votes and 15 seats.

[1] M. Cichosz, *Zwycięzca jest tylko jeden (?). Podsumowanie rywalizacji w wyborach do sejmików województw w 2018 r.* [in:] *Gra o regiony'2018.Wybory do sejmików województw,* R. Alberski, M. Cichosz (eds.), Wrocław 2020, pp. 300-306.

Table 2. Aggregated results of elections to regional assemblies in Poland in 2024

Election Committee	Number of votes	Percentage of votes	Number of seats	Percentage of seats
Prawo i Sprawiedliwość (Law and Justice)	4 941 092	34,3	239	43,3
Koalicja Obywatelska (Civic Coalition)	4 409 607	30,6	210	38,0
Trzecia Droga – Polskie Stronnictwo Ludowe i Polska 2050 (Third Way – Polish People Party and Poland 2050)	2 054 152	14,3	80	14,5
Nowa Lewica (New Left)	911 430	6,3	8	1,5
Konfederacja i Bezpartyjni Samorządowcy (Confederation and Non-Party Local Governments)	1 042 328	7,2	6	1,1
Śląscy Samorządowcy (Silesian Self-Governance)	53 338	0,4	5	0,9
Stowarzyszenie «Bezpartyjni Samorządowcy (Association «Non- Party Local Government»)	434 086	3,0	3	0,5
Koalicja Samorządowa «OK Samorząd Local Self-Government Coalition «OK local self-government»)	165 714	1,1	2	0,2
Others	405 319	2,8	-	-
	14 417 065	**100,0**	**552**	**100,0**

Source: Own compilation based on data from the State Election Commission.

A similar change occurred in Śląskie province. In 2018, PiS won 32,1% of the votes and 22 seats in this province, while in 2024 KO took first place, winning 32,4% of the votes and 20 seats. This means that Koalicja Obywatelska won the elections in 9 out of 16 provinces, with the best result in Pomorskie province (43,8% of the votes), Prawo i Sprawiedliwość won this time in seven provinces, with the best result in Podkarpackie province (52% of the votes).

Chart 3. Regional election winners in 2024

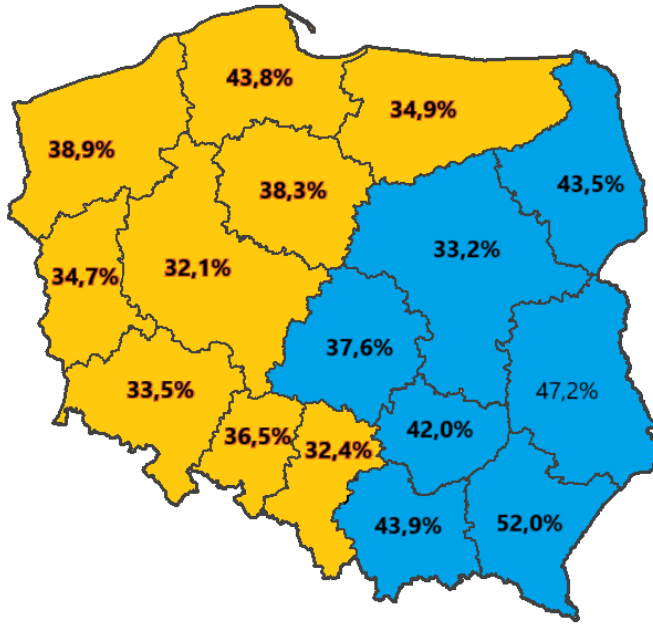

Source: Own compilation based on data from the State Election Commission.

Despite its victory in seven provinces, PiS holds executive power in only four of them (Podkarpackie, Lubelskie, Małopolskie and Świętokrzyskie). This is primarily due to the party's very low coalition potential. In six provinces, provincial boards were formed by a coalition consisting of Koalicja Obywatelska and Trzecia Droga (Lubuskie, Kujawsko-Pomorskie, Pomorskie, Warmińsko-Mazurskie, Mazowieckie and Podlaskie). In four more provinces (Łódzkie, Śląskie, Wielkopolskie, Zachodniopomorskie), the coalition was expanded to include Nowa Lewica. In Dolnośląskie, a provincial board has been formed based on a majority formed by the KO, Trzecia Droga and Bezpartyjni

Samorządowcy, while in Opolskie the KO and Trzecia Droga coalition is supplemented by councilors of Śląscy Samorządowcy (The Silesian Self-Governmentalists) election committee.

Electorates of major political parties in local elections

Research conducted during local elections has shown that age, education and place of residence of voters have a significant impact on their voting preferences. As Table 3 shows, the propensity to vote for the two strongest parties increases with age. Platforma Obywatelska (Civic Platform) has an advantage over Prawo i Sprawiedliwość among voters under 50, while Jaroslaw Kaczynski's party dominates among those older than 50. For Konfederacja, the opposite trend is observed. Support for the party declines with age – from 15,4% among voters 18-29 to just 3,0% among those over 60. A similar trend also applies to Nowa Lewica, although in this case the drop-in support is somewhat smaller, from 12,7% among the youngest to 5,3% among the oldest voters.

Table 3. Provincial assembly elections 2024 – Voting preferences by age

Election Committee	18-29 years old	30-39 years old	40-49 years old	50-59 years old	60 years and older
KO	24,2	28,3	32,8	31,5	36,5
PiS	21,6	26,4	29,8	38,3	42,5
TD	16,9	16,6	15,8	13,1	8,9
NL	12,7	7,8	6,4	5,2	5,3
Conf.	15,4	11,9	7,5	5,8	3,0
BS	4,2	4,0	3,0	2,4	1,4
Other	5,0	5,0	4,7	3,7	2,4

Source: Ipsos data for TVN24.

Based on the data presented in Table 3, the distribution of support in the two extreme age groups of voters is the most interesting. The group of voters aged 18-29 appears to be the least polarized. KO and PiS together achieve about 45% support in this group, while other parliamentary parties can count on results in the range of 12-17 percentage points. In the group of voters over 60, the main parties achieve nearly 80% support combined, while other parties fall within the range of 3 to 9 percentage points. Considering that there are significantly more people over 60 in Polish society than those under 30, and that older individuals participate in voting much more frequently, we can assume that the political behavior patterns in this group have a deci-

sive impact on the balance of power on the political scene, stabilizing the bipolar rivalry between «Liberal Poland» and «Solidary Poland», which has been present in Poland for at least 20 years.

Regarding the impact of education level on voting preferences, the data presented in Table 4 indicates that this primarily affects the strongest Polish parties. Many voters with less than a high school education declared their support for PiS. Among voters with secondary education, both parties have similar levels of support. KO has a clear advantage among voters with higher education. In this group, TD and NL also achieve relatively high support. Konfederacja achieves slightly higher support among those with secondary education.

Table 4. Provincial assembly elections 2024 – voting preferences by education

Election Committee	Basic education	Professional education	Secondary education	Higher education
KO	18,6	20,2	30,3	39,2
PiS	53,0	54,4	31,5	22,4
TD	10,5	9,7	13,3	15,4
NL	4,7	3,9	6,3	8,7
Conf.	6,5	5,9	8,4	7,4
BS	2,8	2,0	2,6	3,1
Other	3,9	3,9	4,0	3,8

Source: Ipsos data for TVN24.

Table 5. Provincial assembly elections 2024 – voting by place of residence

Election Committee	Village	City up to 50 thousand	City of 50 – 200 thousand	City of 200 – 500 thousand	City over 500 thousand
KO	20,6	33,5	41,7	46,3	48,0
PiS	43,2	31,4	26,5	22,7	20,0
TD	15,5	15,1	10,5	8,3	9,4
NL	4,9	6,1	7,9	8,7	13,2
Conf.	8,9	6,9	7,1	6,1	5,6
BS	2,9	2,7	3,2	1,6	2,5
Other	4,0	4,3	3,1	6,1	1,3

Source: Ipsos data for TVN24.

The data presented in Table 5 indicates that PiS garner the most support among voters living in the countryside, while support in cities is inversely proportional to their size. KO dominates in the largest metropolises, but its support decreases to the point where in cities with up to 50,000 inhabitants, it has only a 2-percentage point lead over PiS. Among smaller parties, the electorate of the NL shows a similar pattern to KO, being most numerous in the largest cities and least numerous in rural areas. The distribution of Trzecia Droga and Konfederacja electorates is like that of Prawo i Sprawiedliwość voters, although the decline in the number of voters associated with the increase in city size isn't as significant as in the case of Jarosław Kaczyński's party.

Gender is a factor that usually does not significantly differentiate the preferences of Polish voters. However, regarding the 2024 regional assembly elections – like the last parliamentary elections – two parties stand out: Konfederacja and Nowa Lewica. The former achieved 10,1% support among men, but only 5,4% among women. Conversely, 7,5% of women and 6,0% of men voted for NL, according to exit poll studies. No other electorate shows such large differences in voting between men and women[1].

In the exit poll studies, respondents were also asked how they voted in the 2023 parliamentary elections and the second round of the 2020 presidential elections. This allowed for tracking the voter flow that occurred during the 2024 local elections.

Table 6. Structure of the electorate in the 2024 provincial assembly elections according to the declared vote in the 2023 parliamentary elections

Provincial assembly election '24	Parliamentary elections '23						Total
	PiS	KO	TD	NL	Conf.	Other	
PiS	86,9	2,6	3,6	0,7	3,5	2,7	100,0
KO	2,5	75,1	9,7	5,8	1,8	5,1	100,0
TD	7,9	24,7	49,8	5,1	3,9	8,6	100,0
NL	4,9	20,1	9,9	56,8	2,8	5,5	100,0
Conf.	15,9	5,7	5,1	1,3	63,9	8,1	100,0

Source: Ipsos data for TVN24.

The obtained data indicates that the most stable electorate was that of PiS, which consisted of almost 87% of voters who had voted for this party in the parliamentary elections. On the other hand, Jarosław Kaczyński's party minimally attracted supporters from other parties – relatively most often from Konfederacja and Trzecia

[1] Based on Ipsos data for TVN24.

Droga. The regional assembly elections confirmed that Konfederacja has the potential to attract former supporters of Prawo i Sprawiedliwość – almost 16% of Konfederacja voters in the regional elections had voted for PiS in the parliamentary elections in October 2023. If this trend continues in future elections, it could pose a serious threat to PiS, as both parties will compete for the support of right-wing voters.

The data presented in Table 6 clearly shows that within the «October 15 coalition», voters quite freely «flow» between the individual parties. Over 15% of the KO electorate in the regional assembly elections consisted of those who had voted for Trzecia Droga and Nowa Lewica in October 2023. Conversely, almost 25% of Trzecia Droga voters in 2024 were former Koalicja Obywatelska voters, and over 20% of Nowa Lewica voters were also former KO supporters.

The distribution of voting preferences among those exits poll participants who didn't participate in the 2023 parliamentary elections is very interesting. Most of them (26,0%) declared that in April 2024 they voted for PiS. KO received 21,4% support in this group. Trzecia Droga was supported by 18,8% of these voters, Konfederacja by 13,3%, Nowa Lewica by 6,8%, and 13,7% indicated other parties[1].

Regarding the electorates from the second round of the 2020 presidential elections, the supporters of Andrzej Duda in the 2024 regional assembly elections primarily supported PiS (73,4%). Konfederacja was supported by 8,3% of this group of voters, Trzecia Droga by 7%, Koalicja Obywatelska by 5,1%, Nowa Lewica by 1,2%, and other parties by 5%. The supporters of Rafał Trzaskowski from the 2020 elections mainly voted for the parties forming the «October 15 coalition» – 59,9% for KO, 16,8% for TD, and 11,3% for NL. Other parties received little support from this group of voters: Konfederacja – 3,5%, PiS – 3%, and other parties combined – 5.5%. Among voters who didn't vote in the second round of the 2020 presidential elections, the KO received the most support – 22,5%, followed by PiS – 19,7%, Konfederacja – 19,2%, TD – 17,9%, NL – 9,4%, and other parties – 11,3%[2].

Conclusions

The results of the 2024 regional assembly elections in Poland have several significant implications for both regional and national politics. Firstly, the continued strong position of Prawo i Sprawiedliwość, despite some losses, indicates ongoing support in key regions in southeastern and eastern Poland. However, the improved performance of Koalicja Obywatelska compared to the 2018 elections and the strong result of Trzecia Droga suggest a more balanced political landscape. Secondly, the elec-

[1] Ibidem.

[2] Ibidem.

tions confirmed the very low coalition potential of PiS, while highlighting the ability of KO and TD to form coalitions in several regions where PiS won the most votes but couldn't secure a majority. Thirdly, the recovery of power in several regions by KO and its allies may lead to changes in regional policies, particularly in areas such as social services, infrastructure, and local economic development. Finally, the relatively high voter turnout, although lower than in 2018, indicates sustained public interest in regional governance. However, the lower turnout among younger voters suggests the need for political engagement strategies targeted at this demographic to ensure their voices are represented in future elections.

Analysis of the electorates of the main political parties competing for seats in the regional assemblies indicates that their structure has not changed significantly compared to previous elections, both local and parliamentary[1]. The electorate of PiS is diverse but stable, with strong support among older, less educated voters and village residents. PiS traditionally dominates in eastern and southeastern Poland (Podkarpackie, Lubelskie, Świętokrzyskie, Podlaskie, as well as Małopolskie and Mazowieckie – except for Kraków and Warsaw). However, the regional assembly elections showed that PiS minimally attracts supporters from other parties. The electorate of KO is diverse, with strong support among younger, higher-educated voters and residents of large cities. KO achieves its best results in northwestern and western Poland (Pomorskie, Zachodniopomorskie, Lubuskie). However, its electorate is less stable, with voters easily shifting their support to other parties of the current ruling coalition – Nowa Lewica and Trzecia Droga. On the other hand, KO effectively attracts voters from these two political entities, allowing it to maintain a dominant position. This is especially easy in the case of NL, as its supporters are similar (though slightly younger) to KO voters. Nowa Lewica has the most supporters among younger, higher-educated voters and residents of large cities. The electorate of Trzecia Droga, a coalition of two quite different political parties, Polska '2050 Szymona Hołowni and Polskie Stronnictwo Ludowe, seems the most eclectic. This coalition has relatively high support among younger, higher-educated voters and residents of medium-sized cities. Compared to other political forces, TD also has more evenly distributed support across different age and education groups, which may indicate its broad appeal to various segments of

[1] R. Alberski, Charakterystyka elektoratów w wyborach do sejmików wojewódzkich w 2018 roku, [in:] Prawo. Państwo. Polityka. Monografia dedykowana Profesorowi Markowi Żmigrodzkiemu, M. Michalczuk-Wlizło, Małgorzata Podolak (eds.), Lublin 2022, pp. 29-37; P. Podemski, Back to the Future. The Aftermath of Poland's 2023 Parliamentary Election, «Nuovi Autoritarismi e Democrazie: Diritto, Istituzioni, Società» 2023, vol. 5, no. 2, pp.158-184; S. Gajewski, The Results of 2019 Parliamentary Elections in the Perspective of 2018 Local Government Elections, «Polish Political Science Yearbook» 2019, vol. 48(4), pp. 632-641.

society. The electorate of Konfederacja typically consists of young, moderately educated voters, residents of village and small towns, and more often men than women. The 2024 regional assembly elections proved that Konfederacja has the potential to attract at least some former PiS voters.

The results of the 2024 regional assembly elections showed how competitive and dynamic political rivalry in Poland is. Despite moving to the opposition, Prawo i Sprawiedliwość maintained relatively high social support, allowing it to retain a strong position in the regional assemblies. The «October 15 coalition», despite weaker mobilization of its supporters, improved its standings compared to the previous local elections and regained power in several regions. The elections provided valuable information for political parties in planning future election campaigns, both for the European Parliament elections, which began almost immediately after the local elections, and for the much more important presidential campaign scheduled for May 2025.

Marcin Jankowski
PhD student, Institute of Political Science,
University of Wroclaw (Republic of Poland)[1]

Dawid Pieniężny
PhD student, Institute of Political Science,
University of Wroclaw (Republic of Poland)[2]

Проблема пропорційності виборів до воєводських зборів у Польщі

Резюме

Вибори до воєводських асамблей у Польщі є місцевими виборами. Через правові рішення на них спостерігається дуже висока непропорційність результату по відношенню до отриманих місць. Вибори до органів місцевого самоврядування у 2024 році підтверджують такий стан речей. У багатьох ситуаціях природний виборчий поріг значно перевищує встановлений законом, і великі групи громадян не мають свого представництва в органах місцевого самоврядування, тоді як найбільші угруповання є перепредставленими. Автори цієї статті вирішили порівняти кількість виборців, які не мають свого представництва у воєводських асамблеях, після запровадження Виборчого кодексу в Польщі – акта, який детально регулює виборчу систему в Польщі. Відповідно, порівнюються вибори до органів місцевого самоврядування 2014, 2018 та 2024 років. На цих виборах великі групи виборців, незважаючи на те, що голосували за угруповання, які перевищили встановлений законом виборчий бар'єр, не були представлені. Автори намагаються вказати на вирішення цієї проблеми, яке полягає у відмові від поділу областей на менші виборчі округи.

Ключові слова: пропорційність виборів, місцеві вибори, демократія, провінційні асамблеї, виборча система, виборчі округи.

The problem of proportionality of elections to provincial assemblies in Poland

Abstract

Elections to the provincial assemblies in Poland are local elections. Due to legal solutions, there is a very high disproportionality of the result in these elections in re-

[1] ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6114-791X
[2] ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3528-1351

lation to the seats obtained. The local government elections in 2024 confirm this state of affairs. In many situations, the natural electoral threshold significantly exceeds the legal threshold, and large groups of citizens do not have their representation in the local governments, while the largest groupings are over-represented. The authors of this article decided to compare the number of voters who do not have their representation in the provincial assemblies after the introduction of the Electoral Code in Poland – an act regulating in detail the electoral system in Poland. Accordingly, the local government elections of 2014, 2018 and 2024 are compared. In these elections, large groups of voters, despite voting for groupings that exceeded the statutory electoral threshold, were not represented. The authors attempt to point to a solution to this problem, which is the abandonment of the division of provinces into smaller electoral districts.

Keywords: representativeness of elections, municipal elections, democracy, provincial assemblies, electoral system, electoral districts.

Вступ

Немає жодних сумнівів у тому, що в будь-якій демократичній країні місцеве самоврядування є представництвом місцевої громади, яке має включати в себе в будь-якому виборному органі голос кожної з соціальних груп, що проживають на певній території. Як слушно зауважив Роберт Альберскі (2017, с. 23), на відміну від парламентських виборів, у них немає потреби в постійному та стабільному управлінні. Набагато важливішим є пропорційне представництво суспільства в цілому, а отже, можливість для громадян відчути, що вони мають силу впливати на те, що відбувається, через представника, зазначеного у виборчому акті.

Оскільки головною функцією виборів є «обрання представництва громадян, яке буде говорити від імені своїх виборців, представляти їхні інтереси та переконання і піклуватися про них у більш широкому, інституціоналізованому середовищі» (Antoszewski, Herbut, 2004, с. 382), таке представництво у виборних органах має відображати електоральні уподобання виборців, щоб підтримувати пропорційний розподіл місць у цих органах (Andeweg, 2003; Chrzanowski, 2018; Kjaer, Elklit, 2013; Kuklinski, 2014; Manin et. al, 1999). Отже, кожна значна соціальна або місцева група повинна мати свого представника у виборних органах, пропорційно до підтримки, отриманої цими кандидатами.

Таким чином, політичним ідеалом було б, щоб представництво кожного виборчого комітету у виборних органах, таких як провінційні асамблеї, проаналізовані в цій роботі, відповідало (у відсотковому вираженні) відсотку підтримки, висловленої йому в акті голосування виборцями. Це один з елементів теорії консенсусної демократії, в класичному розумінні Аренд Лійфарта (1977; 1984; 1999),

що фокусується на сильному політичному представництві меншин, яке, як зазначалося, має вирішальне значення в регіональних політичних органах. На жаль, нинішня модель, що діє на виборах до воєводських асамблей у Польщі, не відповідає зазначеному припущенню, і численні регіональні та місцеві меншини часто позбавлені власного представництва. Тому метою цієї статті є вказати на неадекватність системи численних малих виборчих округів у межах одного воєводства.

Автори ставлять такі дослідницькі питання: (1) Чи забезпечує чинна виборча система фактичну пропорційність виборів до воєводських асамблей у Польщі? (2) Чи скасування поділу воєводств на менші виборчі округи збільшить пропорційність виборів до воєводських асамблей? Намагаючись відповісти на ці питання, ми використовуємо наступні гіпотези дослідження: (1) Через недосконалість нормативних рішень чинна виборча система не забезпечує фактичної пропорційності виборів до воєводських асамблей у Польщі. (2) Створення єдиного виборчого округу в межах кожного воєводства значно підвищить рівень пропорційності виборів до воєводських асамблей у Польщі.

Часова цезура цієї роботи охоплює три вибори до органів місцевого самоврядування: у 2014, 2018 та 2024 роках. Це вибори, які відбулися після запровадження Виборчого кодексу у 2011 році, тому всі вони проходили за однаковими правилами, але в різних політичних реаліях, що склалися на той час у Польщі.

У цьому дослідженні автори вирішили провести інституційно-правовий аналіз, зосередившись на нормативних умовах проведення виборів до воєводських асамблей, що найкраще дозволить проаналізувати зміст Виборчого кодексу та інших нормативно-правових актів, які визначають порядок організації, проведення голосування та перетворення голосів виборців у депутатські мандати, і, перш за все, актуальний з точки зору цієї роботи – поділ воєводств на виборчі округи для виборів до воєводських асамблей у Польщі.

Провівши такий аналіз, автори зробили класичний системний аналіз, вказавши на найбільший недолік виборчої системи на виборах до воєводських асамблей у Польщі, яким є поділ воєводств на малі та середні виборчі округи, і водночас внесли пропозицію de lege ferenda запровадити принцип: одне воєводство – один виборчий округ. Такий принцип міг би підвищити рівень пропорційності виборів до асамблей. Це припущення підтверджується проведеним аналізом та моделюванням. Таким чином, автори представляють не тільки недоліки системи, але й пропонують можливе вирішення зазначеної проблеми.

Місце виборів до сеймиків воєводських у польському політико-правовому порядку

Тут варто звернути увагу на місце сеймиків у системі регіонального управління в Польщі. Воєводські збори є найбільшим з виборних органів місцевого са-

моврядування. Їх існує 16, по одному в кожному воєводстві. Завдання сеймиків полягають у прийнятті місцевих законів, зокрема статуту воєводства, принципів управління майном воєводства, а також принципів і процедур використання публічних об'єктів та обладнання воєводства. Сеймик також приймає стратегію розвитку воєводства та довгострокові воєводські програми. Цей орган також відповідає за прийняття плану просторового розвитку або прийняття бюджету воєводства і визначає принципи надання дотацій з воєводського бюджету. Аналізовані збори також приймають воєводські програми, спрямовані на реалізацію надмісцевих і регіональних суспільних цілей, розглядають звіти про виконання бюджету, фінансову звітність воєводства і звіти про виконання довгострокових воєводських програм. Кожен сеймик обирає та звільняє воєводське правління, яке є виконавчим органом воєводства, а також розглядає звіти про його діяльність, призначає та звільняє, за поданням маршалка воєводства (який очолює воєводське правління), скарбника воєводства, який є головним бухгалтером воєводського бюджету. Цей орган приймає рішення про надання або ненадання воєводському управлінню дозволу на виконання бюджету (Офіційний вісник1998 № 91 поз. 576).

Адміністративними одиницями нижчого рівня, ніж воєводство, у Польщі є повіт та гміна. Однак ці одиниці набагато менші за воєводства і відповідають місцевим, невеликим громадам. Оскільки вони є незалежними, вони мають безпосередньо обрані самоврядні асамблеї у вигляді рад повітів та рад гмін, які є органами, що приймають рішення тільки в цих одиницях. Повіти мають виконавчу раду, яку очолює староста, обраний радою повіту, а гміни очолює всенародно обраний мер (Офіційний вісник 1990 р. № 16, ст. 95; Офіційний вісник 1998 р. № 91, ст. 578).

Процедура виборів до воєводських асамблей регулюється Виборчим кодексом (Офіційний вісник 2011 р., № 21, поз. 112) та Законом про внесення змін до нього – Виборчим кодексом (Офіційний вісник 2011 р., № 21, поз. 113). Обидва нормативно-правові акти набули чинності у 2011 році і стали вираженням єдиної кодифікації та уніфікації польського виборчого законодавства. Раніше питання, пов'язані з виборами, регулювалися низкою різних законів, які часто значною мірою не доповнювали один одного. Тим не менше, остаточна уніфікація польського виборчого законодавства у вигляді Виборчого кодексу зберегла більшість положень з попередніх правових актів, тоді як сама суть місцевих виборів залишилася незмінною. За 20 років своєї дії ці документи зазнали лише незначних змін. Тим не менше, прийняття комплексної кодифікації виборчого законодавства є важливою цезурою в дослідженні виборів у Польщі.

Вибори до органів місцевого самоврядування (включаючи вибори до воєводських асамблей) проводяться в Польщі кожні п'ять років за пропорційною системою, а місця заповнюються за методом Джефферсона-Д'Хондта. Воєводства

поділяються на округи, з мінімум п'ятьма місцями в кожному. У кожній асамблеї щонайменше 30 депутатів, і ця кількість може бути збільшена. Відповідно до закону, на кожні додаткові 500 000 мешканців воєводства з населенням понад 2 мільйони виділяється 3 місця (Офіційний вісник 1998 р. № 91 поз. 576 зі змінами та доповненнями; Офіційний вісник 2011 № 21 поз. 112; Офіційний вісник 2018 поз. 130).

При створенні єдиної кодифікації виборчого законодавства законодавець не врахував досвід більш ніж 10-річного функціонування нормативно-правових актів, що регулюють вибори до обласних асамблей, і не усунув їх найбільші недоліки. Основна проблема стосується кількості депутатських мандатів та округів (і їх розміру). Це питання суттєво впливає на рівень репрезентативності виборів, оскільки призводить до того, що дуже велика кількість виборців не представлена в асамблеях. З 1999 року відбулася лише одна суттєва зміна, яка лише загострила проблему. У 2001 році до законодавства, яке регулювало вибори до асамблей на той час, були внесені поправки, і кількість місць, які можна було отримати, була зменшена. У першій каденції в кожній асамблеї було 45 депутатів, і ця кількість могла бути збільшена ще на п'ять на кожні додаткові 500 000 мешканців понад 2 мільйони (ст. 160, Офіційний вісник 1998 № 95, поз. 602). Поправка 2001 року зменшила кількість місць до 30 (+3 на кожні додаткові 500 000 мешканців), таким чином обмеживши можливість створення належного представництва громадян на виборах (ст. 16, Офіційний вісник 1998 № 91, поз. 576 з наступними змінами та доповненнями).

Функціонування воєводського самоврядування, в тому числі сеймиків, регулюється Законом про воєводське самоврядування. Проведення виборів, які формують владу у воєводстві, регулюється, як уже зазначалося, Виборчим кодексом. Обмеження представництва у зборах випливає не з самої природи виборів до органів місцевого самоврядування, а з поділу воєводства на повіти та їхнього розміру. Воєводство як одиниця адміністративного поділу за своєю природою є відносно невеликою територією за кількістю населення. Поділ воєводств на ще менші округи має наслідком значне зменшення пропорційності виборів. У першій каденції місцевих органів влади після реформи 1998 року (1999-2002 рр.) ця проблема також була присутня, але була менш гострою через значно більшу кількість місць, які можна було заповнити. Наразі проблема ускладнилася (Jankowski, Pieniężny 2024).

Виборчі округи в межах цілих провінцій

Дослідницьке припущення полягає в тому, що основним обмеженням пропорційності виборів до провінційних асамблей є додатковий поділ цих і без того

невеликих територіальних одиниць на дрібні виборчі округи, що також підтверджується роботами інших дослідників (Alberski, 2017, с. 26-30; Michalak, 2021). Множинність виборчих округів покликана забезпечити представництво менших місцевих громад у певному воєводстві, але на практиці це призводить до того, що в крайніх випадках понад мільйон виборців позбавляються свого представництва.

На думку авторів, зазначену проблему можна подолати, і для цього потрібна невелика політична воля. Шляхом подолання цієї негативної ситуації могло б стати проведення виборів до воєводських зборів у великих виборчих округах, в межах цілих воєводств.

Для підтвердження такого припущення автори використали приклад Нижньосілезького воєводства, в межах якого розташований Вроцлавський університет, який представляють автори. Розподіл місць на перших виборах до сеймику Нижньосілезького воєводства після запровадження Виборчого кодексу, тобто у 2014 році в одномандатному та (згідно з чинним законодавством) п'ятимандатному виборчих округах, представлено в таблиці 1 (с. 7).

Таблиця 1

Розподіл місць на виборах до Нижньосілезького регіонального сеймику 2014 року в одномандатному та п'ятимандатному виборчих округах

Виборча комісія	Підтримка (%)	Кількість місць у 5 виборчих округах	% мандати	Кількість місць у 1 виборчих округах	% мандати
PO	32,59	16	44,44	13	36,11
PiS	22,17	9	25,00	9	25,00
PSL	15,90	5	13,89	6	16,67
BS	11,93	4	11,11	4	11,11
SLD LR	9,98	2	5,56	4	11,11

Джерело: власна компіляція на основі даних Державної виборчої комісії.

Аналіз наведеної вище таблиці чітко показує, що зміна лише одного елемента виборчої системи, тобто запровадження єдиного великого виборчого округу, що охоплює всю область, значно підвищує пропорційність і репрезентативність виборів. Найбільші групи є перепредставленими, але лише незначною мірою. Набагато більше відповідає кількості отриманих голосів ситуація СЛД «Ліві разом», яка вже не є суттєво недопредставленою.

Ще однією спробою перевірити це припущення є аналіз розподілу місць на наступних виборах до Нижньосілезьких регіональних зборів у 2018 році, знову ж таки в одному та п'яти виборчих округах. Це представлено в Таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл місць на виборах до Нижньосілезького регіонального зібрання 2018 року в одномандатному та п'ятимандатному виборчих округах

Виборча комісія	Підтримка (%)	Кількість місць у 5 виборчих округах	% мандати	Кількість місць у 1 виборчих округах	% мандати
PiS	28,53	14	38,89	12	33,33
KO	25,77	13	36,11	11	30,56
BS	14,98	6	16,67	6	16,67
Dutkiewicz	8,29	2	5,56	3	8,33
PSL	5,23	1	2,78	2	5,56
SLD LR	5,50	0	0	2	5,56

Джерело: власна компіляція на основі даних Державної виборчої комісії.

Результати виборів 2018 року, завдяки проведеному аналізу, підтверджують, що вибори в єдиному виборчому окрузі по всьому воєводству забезпечують набагато більшу пропорційність і репрезентативність. Згідно з чинними правилами голосування, PiS і KO отримали більш ніж на 10 відсоткових пунктів більше місць, ніж голосів виборців. SLD Левіца Разем, незважаючи на перевищення виборчого бар'єру, не отримала жодного місця. Із запропонованою зміною найбільші угруповання були б лише трохи перепредставленими, а всі виборчі комітети, які перевищили виборчий поріг, отримали б мандати. Ситуація не змінилася і на місцевих виборах 2024 року, як свідчить зміст Таблиці 3.

Знову на цих виборах, відповідно до правил виборчої боротьби, KO і ПіС отримали значне перепредставництво місць по відношенню до виборчого результату, в той час як комітети, які хоч і подолали виборчий поріг, але не отримали високого рівня підтримки, знову або недопредставлені, або навіть не отримують жодного місця. Однак, якщо перейти від п'яти виборчих округів до одного, що охоплює всю область, ситуація суттєво змінюється. Найбільші партії є перепредставленими, але лише незначною мірою, в той час як найменші комітети, які подолали виборчий бар'єр, отримують або навіть збільшують своє представництво.

Таблиця 3

Розподіл місць на виборах до Нижньосілезького регіонального зібрання 2024 року в одномандатному та п'ятимандатному виборчих округах

Виборча комісія	Підтримка (%)	Кількість місць у 5 виборчих округах	% мандати	Кількість місць у 1 виборчих округах	% мандати
KO	33,52	15	41,67	13	36,11
PiS	27,48	13	36,11	11	30,56
TD	11,43	4	11,11	4	11,11
BS	10,55	3	8,33	4	11,11
Ліворуч	7,05	1	2,78	2	5,56
Конфедер.	6,19	0	0,00	2	5,56

Джерело: власна компіляція на основі даних Державної виборчої комісії.

Різниця, представлена в ході всього аналізу в цьому розділі, що полягає в значному перепредставництві найбільших виборчих комітетів і недопредставництві, або навіть відсутності здобуття місць угрупованнями, які трохи перевищують виборчий поріг, безпосередньо пов'язана з непропорційністю виборів до воєводських асамблей в Польщі в цілому.

Згідно з усталеним дослідницьким підходом, слід розрізняти пропорційність «на вході», тобто визначення виборчої системи, і пропорційність «на виході», тобто ефект, який створюють конкретні вибори (Garlicki, 1999; Michalak, 2021). Верифікацією другого ключового поняття в цій роботі із зазначеної типології є класичний індекс Галлахера (1991), який використовується для вимірювання диспропорційності результатів виборів. Він базується на різниці між відсотком отриманих голосів і відсотком місць, які партія отримала після виборів. Чим нижчий показник Індексу Галлахера для конкретних виборів, тим більш пропорційними «на виході» були досліджувані вибори, а отже, тим більш представницькою є рада, сформована за їх результатами.

Показники Індексу Галлахера для перевірених виборів у Нижньосілезькому воєводстві представлені на графіку 1.

Рисунок 1. Індекс Галлахера для виборів до провінційних асамблей 2014-2024 років

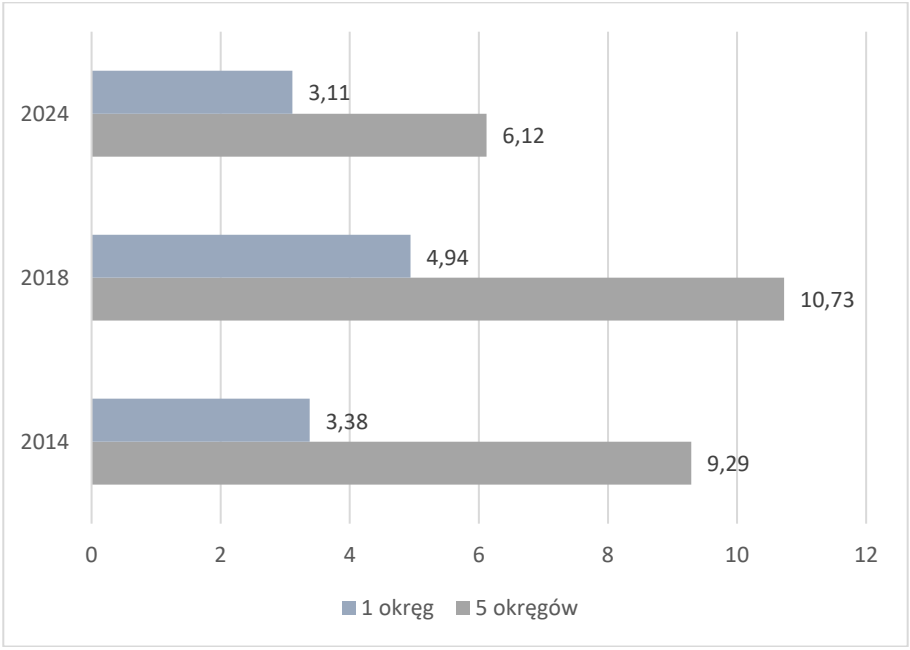

Джерело: власне дослідження.

Представлений тут графік наочно підтверджує, що ступінь відхилення від пропорційності за чинних правил проведення муніципальних виборів є значно більшим, ніж коли вибори проводяться в єдиному виборчому округі, що охоплює всю область.

Обмежене представництво виборців у провінційних асамблеях 2014-2024 рр.

Аналіз, проведений у попередньому розділі, свідчить про те, що проблема забезпечення пропорційності виборів до воєводських асамблей у Польщі дійсно існує. Однак чи варто її вирішувати? Чи є це явище національно значущим і таким, що впливає на виборців?

Для того, щоб відповісти на ці сумніви, автори вирішили зосередитися на визначенні кількості змарнованих голосів, які відбулися всупереч рішенню виборців. Йдеться про випадки, коли виборці віддали свої голоси за угруповання, яке

подолало встановлений законом виборчий бар'єр, але не отримало мандата через значно вищий природний бар'єр. Аналіз починається з Таблиці 4, яка показує кількість голосів, втрачених таким чином на виборах до провінційних асамблей 2014 року.

Таблиця 4

Виборчі комітети, які не отримали місця в обласних зборах, незважаючи на подолання прохідного бар'єру, за областями на місцевих виборах 2014 року

Провінція	Виборча комісія	Результати виборів
Підкарпатське	СЛД пішли разом	54 342 голоси (7,44%)
Поморський	СЛД пішли разом	51 639 голоси (7,78%)
		Всього: 105 981 голоси

Джерело: власна компіляція на основі даних Державної виборчої комісії.

Як видно з таблиці, це явище мало місце лише у двох воєводствах, причому кожного разу воно стосувалося виборців СЛД «Ліві разом», хоча це угруповання явно перевищувало встановлений законом виборчий поріг. Таким чином було втрачено понад 100 000 голосів, але це явище не набуло масового характеру. Це сталося ще й тому, що «Нові праві» Януша Корвіна-Мікке не перевищили встановлений законом виборчий поріг у жодному воєводстві, тому кількість партій, які брали участь у розподілі місць, була невеликою.

Ситуація суттєво змінилася у 2018 році. Масштаби явища марно витрачених голосів, згідно з припущенням дослідження, показані в Таблиці 5 (с. 11).

Зазначена таблиця наочно демонструє значне збільшення масштабів явища марно витрачених голосів, яке зросло до значного рівня – майже 1 200 тис. голосів. Як видно з таблиці, ситуація, коли виборча комісія не отримала мандат, незважаючи на перевищення встановленого законом виборчого порогу, мала місце в 13 з 16 воєводств. У випадку шести воєводств це обмеження торкнулося аж двох виборчих комітетів, виборці яких не були представлені в регіональних зборах. Таблиця, безсумнівно, підтверджує важливість зазначеної проблеми. У крайньому випадку Вармінсько-Мазурського воєводства природний виборчий поріг склав більше, ніж 8,16% голосів, отриманих SLD Левіца Разем.

Таблиця 5

Виборчі комітети, які не отримали місця в обласних зборах, незважаючи на подолання прохідного бар'єру, за областями на місцевих виборах 2018 року

Провінція	Виборча комісія	Результати виборів
Нижня Сілезія	СЛД пішли разом	61 889 голоси (5,50%)
Куявсько-Поморське	Кукіз'15	45 011 голоси (5,70%)
Люблін	Кукіз'15	58 072 голоси (6.64%)
Лодзь	СЛД пішли разом	66 160 голоси (6,32%)
Лодзь	Кукіз'15	61 333 голоси (5,86%)
Малопольські	Кукіз'15	79 030 голоси (5,76%)
Мазовія	СЛД пішли разом	130 970 голоси (5,46%)
Мазовія	Кукіз'15	130 501 голоси (5,44%)
Опольські	Кукіз'15	21 708 голоси (6,06%)
Опольські	СЛД пішли разом	21 263 голоси (5,94%)
Підкарпатське	Кукіз'15	56 176 голоси (6,62%)
Підкарпатське	СЛД пішли разом	49 669 голоси (5,85%)
Підляшшя	Кукіз'15	27 657 голоси (5,90%)
Поморський	СЛД пішли разом	60 783 голоси (6,59%)
Поморський	Кукіз'15	48 387 голоси (5,24%)
Сілезія	Кукіз'15	114 796 голоси (6,58%)
Вармінсько-Мазурські	СЛД пішли разом	43 535 голоси (8,16%)
Вармінсько-Мазурські	Kukiz’15	33 581 голоси (6,29%)
Великопольські	Кукіз'15	72 591 голоси (5,23%)
		Всього: 1 183 112 голоси

Джерело: власна компіляція на основі даних Державної виборчої комісії.

Подібне явище відбулося і на місцевих виборах 2024 року, як графічно показано в Таблиці 6 (с. 12). Хоча на цих виборах не повторилася ситуація, коли понад мільйон громадян не мали свого представництва, незважаючи на підтримку угруповань, які перевищили встановлений законом виборчий поріг, понад 800 000 змарнованих голосів знову свідчать про масштабність цього явища. Цього

разу така ситуація склалася в 11 з 16 провінцій, причому в трьох з них постраждали два виборчі комітети. Таким чином, немає сумнівів, що явище марно витрачених голосів виборців всупереч рішенню електорату є широко розповсюдженим і суттєво впливає на результат усіх виборів до провінційних асамблей.

Весь проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що кількість угруповань, які беруть участь у розподілі мандатів, має велике значення для явища марно витрачених голосів, незважаючи на те, що підтримані виборчі комітети перевищили виборчий бар'єр. Коли на місцевих виборах 2014 року «Нові праві» Януша Корвіна-Мікке не подолали виборчий бар'єр у жодному воєводстві, таких втрачених голосів було трохи більше 100 000. Коли до боротьби за розподіл мандатів долучилося ще одне угруповання (у 2018 році – Kukiz'15, а у 2024 році – Konfederacja та Безпартійні Самостійники), ця цифра значно зросла.

Таблиця 6

Виборчі комітети, які не отримали місця в обласних зборах, незважаючи на подолання прохідного бар'єру, за областями на місцевих виборах 2024 року

Провінція	Виборча комісія	Результати виборів
Нижня Сілезія	Конфедерація та Безпарт.	64 585 голоси (6,19%)
Куявсько-Поморське	Ліворуч	49 465 голоси (6,86%)
Куявсько-Поморське	Конфедерація та Безпарт.	47 164 голоси (6,54%)
Люблін	Ліворуч	29 220 голоси (8,33%)
Люблін	Конфедерація та Безпарт.	21 885 голоси (6,24%)
Лодзь	Конфедерація та Безпарт.	63 549 голоси (6,62%)
Малопольські	Конфедерація та Безпарт.	105 377 голоси (7,95%)
Опольські	Конфедерація та Безпарт.	19 498 голоси (5,93%)
Поморський	Конфедерація та Безпарт.	56 707 голоси (6,63%)
Поморський	Ліворуч	53 414 голоси (6,25%)
Сілезія	Конфедерація та Безпарт.	107 496 голоси (6,86%)
Вармінсько-Мазурські	Конфедерація та Безпарт.	37 011 голоси (7,47%)
Вармінсько-Мазурські	Ліворуч	31 238 голоси (6,30%)
Великопольські	Конфедерація та Безпарт.	86 400 голоси (6,61%)
Західнопоморські	Конфедерація та Безпарт.	33 065 голоси (5,65%)
		Всього: 806 074 голоси

Джерело: власна компіляція на основі даних Державної виборчої комісії.

Варто також зазначити, що на всіх досліджуваних виборах досліджуване явище торкнулося лише двох сегментів електорату. На кожних виборах це були виборці лівих сил, а у 2018 та 2024 роках – ще й виразно правий електорат, оскільки саме такими слід вважати виборців «Кукіз'15» та пізнішої «Конфедерації».

Висновки

Проведений аналіз показує, що в чинних у Польщі нормативно-правових актах, які стосуються організації, проведення та підрахунку голосів виборців за мандатів на виборах до воєводських зборів, існує велика проблема із забезпеченням пропорційності зазначених виборів, оскільки виборча система не забезпечує фактичного представництва виборців у аналізованому виборному органі.

Представлений тут аналіз, а особливо ситуація з місцевими виборами 2018 і 2024 років, на яких близько мільйона громадян різних регіонів країни не мали свого представника в обласних зборах, незважаючи на те, що підтримувані ними комітети повинні, згідно з чинним законодавством, брати участь у розподілі місць, змушує замислитися над цією проблемою.

Найбільш нагальною потребою для перегляду є поділ областей на менші виборчі округи, що, як зазначено в цій роботі, безпосередньо призводить до неможливості проходження до парламенту комітетів, які перевищують встановлений законом прохідний бар'єр. Існує багато можливих варіантів вирішення цієї проблеми, але, на думку авторів, найкращим з них є відмова від існування кількох виборчих округів на виборах до обласних зборів у кожній області. В результаті такого кроку кожне воєводство на аналізованих виборах було б єдиним виборчим округом, в якому були б заповнені всі депутатські місця, визначаючи таким чином склад кожної з шістнадцяти асамблей. Низка наукових досліджень підтверджує тезу про те, що чим більший виборчий округ, тим більша пропорційність виборів (Michalak, 2016; Pieniężny, Jankowski 2024; Rulka, 2010; Urbaniak, 2011).

Завдяки усуненню множення малих виборчих округів буде усунена ситуація, за якої комітет, що набере понад сто тисяч голосів і перевищить встановлений законом виборчий бар'єр, не отримає жодного мандата, а велика група виборців не матиме свого представника у воєводських зборах. Водночас, за такого припущення вибори були б набагато більш пропорційними.

Список використаних джерел:

1. Alberski, R. (2017). Jak wybierać rady średnich i dużych miast? *Acta Politica Polonica,* 42, s. 17-31.

2. Andeweg, R. B. (2003). Beyond representativeness? Trends in political representation. *European Review,* vol. 12 issue 2, s. 147-161.
3. Antoszewski, A., Herbut, R. (2004). *Leksykon politologii*. Wrocław: Atla 2.
4. Bechtel, M. M. (2009). The Political Sources of Systematic Investment Risk: Lessons from a Consensus Democracy. *The Journal of Politics,* vol. 71 nr 2, s. 661-677.
5. Chrzanowski, M. (2018). *Podstawowe zasady prawa wyborczego do organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
6. Fischer, M. (2014). Coalition Structures and Policy Change in a Consensus Democracy. *Policy Studies Journal,* 42 (3), s. 344-366.
7. Gallagher, M. (1991). Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems. *Electoral Studies,* 10, s. 33–51.
8. Garlicki, L. (1999). Art. 96 ust. 2 Konstytucji RP. W: Garlicki, L. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Tom I. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
9. Gerring, J. and Thacker, S. C. (2008). *A Centripetal Theory of Democratic Governace*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Jankowski M. and Pieniężny D. (2024). Dlaczego nie można inaczej? Ograniczona reprezentacja wyborców w sejmikach wojewódzkich w latach 2014–2024. *Copernicus Political and Legal Studies*, 1 (3), s. 23-31.
11. Kjaer, U., Elklit, J. (2013). The Impact of Assembly Size on Representativeness. *The Journal of Legislative Studies,* vol. 20 issue 2, s. 156-173.
12. Kuklinski, J. H. (2014). Representativeness and Elections: A Policy Analysis. *American Political Science Review,* vol. 71 issue 1, s. 165-177.
13. Lijphart, A. (1984). *Democriaties. Partterns of Consensus and Majoritarian Goverment in Twenty One States.* New Haven: Yale University Press.
14. Lijphart, A. (1977). *Democraty in Plural Societes: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
15. Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy: government forms and performance in thirty-six countries,* New Haven: Yale University Press.
16. Mair, P. (1994). The correlates of consensus democracy and the puzzle of Dutch politics. *West European Politics,* vol. 17 issue 4, s. 97-123.
17. Manin, B., Przeworski, A., Stokes, S. C. (1999). *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Michalak, B. (2016). Czy duże okręgi wyborcze zawsze zwiększają proporcjonalność wyborów? Nowe dowody z polskich wyborów parlamentarnych. *Decyzje,* 25, s. 67-82.
19. Michalak, B. (2021). (Dys)proporcjonalność polskich wyborów samorządowych. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego,* 4 (62), s. 273-285.

20. Pieniężny D. and Jankowski M. (2024). Aktualne ograniczenia oraz możliwe sposoby zwiększenia poziomu reprezentatywności wyborów do Sejmu RP. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2 (78), s. 27-40.
21. Rulka, M. (2010). Okręgi wyborcze a zasady proporcjonalności i równości prawa wyborczego. *Pra-wo i Polityka,* 2, s. 155-171.
22. Steiner, J. (1980). Research Strategies beyond Consociational Theory. *The Journal of Politics,* vol. 43 nr 4, s. 1241-1250.
23. Веб-сайт Державної виборчої комісії. pkw.gov.pl [dostęp: 24.10.2024].
24. Urbaniak, K. (2011). Okręg wyborczy w świetle samorządowego prawa wyborczego. *Studia Politologiczne,* 22, s. 177-192.
25. Закон від 5 червня 1998 року про воєводське самоврядування. Офіційний вісник 1998 р. № 91 поз. 576.
26. Закон від 16 липня 1998 р. Постанова про вибори до рад громад, рад повітів та провінційних асамблей. Офіційний вісник 1998 р. № 95, поз. 602.
27. Закон від 5 січня 2011 року. Виборчий кодекс. Офіційний вісник 2011 р. № 21, ст. 112.
28. Закон від 5 січня 2011 року. Положення про введення в дію Закону – Виборчий кодекс. Офіційний вісник. 2011 № 21 поз. 113.
29. Закон від 11 січня 2018 року про внесення змін до деяких законів щодо посилення участі громадян у процесі обрання, функціонування та контролю за діяльністю окремих державних органів. Офіційний вісник 2018, поз. 130.
30. Закон від 29 вересня 2022 року про продовження терміну повноважень органів місцевого самоврядування. Офіційний вісник 2022, поз. 2418.

Ігор Мороз
кандидат політичних наук,
доцент кафедри правових та інформаційних технологій
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»

Вибори до органів місцевого самоврядування 2024 р. у Республіці Польща: значення для України

У квітні 2024 року відбулися вибори до органів місцевого самоврядування Республіки Польща, результати та значення яких є важливими не тільки для польських громадян, які скористалися своїм виборчим правом, а й мають дещо ширше значення. По-перше, ці вибори відбулися після парламентських виборів, за результатами яких відбулася зміна при владі правлячої коаліції. По-друге, протягом останнього десятиліття у функціонуванні польського місцевого самоврядування загострилася низка системних проблем, які вилилися у явище, як-от рецентралізація *(рецентралізація – політико-правове явище, сутність якого полягає у поступовому, непомітному відбиранні компетенцій на законодавчому рівні в органів місцевого самоврядування органами державної влади. Прикладом є діяльність органів місцевого самоврядування у Польщі періоду правління «Права і Справедливості»* [2]*)*. Тому вирішувати труднощі змушені, зокрема, й теперішні працівники та обрані особи органів польського місцевого самоврядування. По-третє, вибори відбулися під час війни (безпідставного широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України), вплив якої відчувають країни Європейського Союзу, серед яких чи не найбільше Польща. Отже, однією з найбільш актуальних є проблема вирішення українського питання. У цьому контексті тема нашої статті є нагальною не тільки для дослідження процесу виборів у Польщі, але й їх результатів для українців та України.

Вказані особливості останніх польських виборів до органів місцевого самоврядування визначили мету цієї публікації – дослідити особливості виборчої кампанії та проаналізувати результати виборів до органів місцевого самоврядування 2024 року в Республіці Польща, з'ясувати позиції новообраних представників органів місцевого самоврядування щодо українців у Польщі та до України як держави під час російсько-української війни.

На важливість теми вказує увага до неї науковців, дослідників та експертів. І. Ксеніч [4] у своїй доповіді висвітлює різні аспекти важливості самоврядної дипломатії між органами місцевого самоврядування України та Польщі, особливо під час війни в Україні. Ю. Банахевич [9] та В. Гулай [10] аналізують результати виборів до органів місцевого самоврядування Польщі, корегуючи очікування та реальні відсотки, які отримали політичні сили. Щодо співпраці між органами місце-

вого самоврядування України та Польщі, зокрема, допомоги Україні й українським переселенцям, користуючись інформацією зі звітів Вроцлавської міської ради, повідомляє колишня її депутатка, на сьогодні депутатка польського Сейму, Й. Нєзгодська [5]. Дані щодо допомоги українцям на території Вроцлавського повіту репрезентувала відповідальна особа за переселенців з України староста повітового В. Зайонц [8]. Прикладом допомоги українцям неурядових організацій є доповідь А. Вєшбовскєй-Мязди, президентки польсько-американського фонду «Лідери змін» [6]. У вказаному напрямі працює низка інших науковців та дослідників.

Варто зауважити, що співпраця між органами місцевого самоврядування України та Польщі є досить активною та результативною. Доказом цього є результати дослідження, проведеного у 2009 році Асоціацією польських міст, які констатували наявність понад чотирьохсот польсько-українських місцевих та регіональних партнерств [4].

Безпідставне широкомасштабне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року активізувало польсько-українську дипломатію на місцевому та регіональному рівнях. Органи місцевого самоврядування Республіки Польщі: ґміни, повіти та воєводства ще в березні 2022 року прийняли декларації під час засідань рад різних рівнів, в яких засудили дії росії та висловили підтримку українському народові, а також партнерам по місцевому самоврядуванню. Практична сторона цього виявилася в наданні гуманітарної допомоги як для українців, що залишилися на території України, так і для переселенців, що були змушенні виїхати до Польщі. Підтримка перед лицем війни стала приводом для нового етапу відносин між польськими органами місцевого самоврядування та українськими містами й регіонами.

Зразком підтримки є Круглий стіл, що відбувся у Вроцлаві (Республіка Польща) 8-9 травня 2022 року, тема якого – «Допомога Україні», який був присвячений викликам, пов'язаним із напливом біженців до польських муніципалітетів. Незважаючи на те, що основною проблематикою обговорення були внутрішні виклики, тематика однієї із секцій була присвячена відбудові України від руйнувань, завданих під час воєнних дій та бомбардувань (головував на засіданні П. Коваль, депутат від «Громадянської коаліції» 2006-2007 рр., заступник міністра закордонних справ зі східної політики) [4].

Перебіг війни, затягування бойових дій на території України та навантаження, якого зазнала Польща: наявність на її території біженців та переселенців, їх фінансова та законодавча підтримка, зовнішня допомога Україні та пов'язані з цим процеси відображаються на рівні економічного розвитку країни. Зі свого боку, це й позначилося на настроях громадян Польщі, що впливає на польських

політиків та діячів. Індикатором цих настроїв можуть бути вибори до органів місцевого самоврядування, що відбулися у 2024 році.

Вибори 2024 року в Польщі визначалися низкою особливостей, а саме: вибори до органів місцевого самоврядування мали відбутися восени 2023 року, але через їх збіг у часі з парламентськими виборами були перенесені відповідно до Закону від 29 вересня 2022 року про продовження строку повноважень органів місцевого самоврядування; до виборчого кодексу було внесено зміни, згідно з якими відбулися зміни щодо дня визначення кількості жителів одиниці місцевого самоврядування – замість останнього дня року, визначали в останній день кварталу, що передує даті оголошення розпорядження воєводи про визначення кількості радних [1].

Українське питання, зокрема польсько-українські відносини, було однією з проблем, на які впливала передвиборча боротьба в Польщі. Польські аграрії та перевізники, що блокували спільний кордон з Україною, були тією частиною електорату, до якої обережно ставився уряд Д. Туска. Польські урядовці зайняли виважену позицію, яку польські селяни не сприймали як проукраїнську, і проводили політику, яка найбільше відповідала інтересам польських фермерів. Така позиція уряду не була сприйнята селянами, які проголосували за «Право і справедливість», особливо на сході країни. Представники «Права і справедливості» на останньому етапі передвиборчої кампанії зайняли радикальну позицію щодо імпорту до Польщі українських сільськогосподарських товарів.

Під час виборчої кампанії до органів місцевого самоврядування політичні партії націоналістичного спрямування, зокрема «Конфедерація», спекулювали на українському питанні для отримання від цього виборчих дивідендів. Ця політична сила активно підтримувала вимоги польських фермерів і блокади кордону. Для мобілізації свого електорату «Конфедерація» підняла ще одну тему – російсько-українську війну, а саме невтручання Польщі у війну в Україні та відмову направляти війська в Україну. До речі, це була єдина політична сила з такою позицією, хоча такого питання взагалі не було і немає на порядку денному в Польщі. У день виборчої тиші частина «Конфедерації» провела акцію «Польща за мир», головним гаслом якої був супротив втягненню Польщі у війну росії проти України.

Рівень підтримки громадянами Польщі таких ідей ілюструють результати виборів до місцевого самоврядування. У Таблиці 1 вказано кількість місць, отриманих політичними силами та кандидатами у сеймиках воєводств. Дещо корелюються ці результати з радами повітів та ґмін. Це пов’язано з різними факторами, наприклад, різними вподобаннями серед населення сіл, містечок та міст. Традиційно в сільській місцевості більшість голосів набрала «Право і справедливість» [9].

Таблиця 1

Результати виборів 2024 р. до сеймиків воєводств

Політичні партії	Кількість голосів виборців	Відсоток голосів виборців	Кількість мандатів	Відсоток мандатів
Право і справедливість	4 941 092	34,27%	239	43,30%
Громадянська платформа	4 409 607	30,59%	210	38,04%
Третій шлях Симона Головні	2 054 152	14,25%	80	14,49%
Конфедерація і безпартійні самоврядовці	1 042 328	7,23%	6	1,09%
Лівиця	911 430	6,32%	8	1,45%
Асоціація «Безпартійні самоврядовці»	434 086	3,01%	3	0,54%
Коаліція самоврядовців – місцеве самоврядування	165 714	1,15%	1	0,18%
Нормальний край	86 994	0,60%	0	0,00%
Самоврядовці Сілезії	53 338	0,37%	5	0,91%

Джерело: Wyniki w wyborach do Sejmików Województw. URL: https://samorzad2024.pkw.gov.pl/samorzad2024/pl/sejmik_wojewodztwa/okregi (дата звернення 01.11.2024).

Підсумовуючи результати виборів до польських сеймиків воєводських під час місцевих виборів, можна констатувати перемогу за кількістю голосів опозиційної партії «Право і Справедливість» Я. Качинського, яка здобула 34,27% голо-

сів. «Громадянська коаліція» отримала друге місце, набравши 30,59% голосів виборців. Якщо аналізувати результати виборів відповідно до кількості перемог у сеймиках, в цілому партія Д. Туска перемогла в 10-ти воєводствах, а партія Я. Качинського – у шести. Причому «Громадянська коаліція» перемогла у воєводствах, що знаходяться на півночі і заході країни, а «Право і справедливість» – у східних та південних.

Щодо інших політичних сил, вони набрали значно меншу кількість голосів. Коаліція партій «Третій шлях» (Польська селянська партія і партія «Польща 2050») здобула 14,25 % голосів виборців, коаліція шовіністичної «Конфедерації» і безпартійних самоврядовців – 7,23 %, Лівиця – 6,23 %.

Загалом під час виборів до органів місцевого самоврядування у Польщі обиралося 39 776 депутатів до 2 477 ґмінних та міських рад, 6 230 до 314 повітових рад, 552 депутатів до воєводських сеймиків, 1 548 голів ґмін, 822 міських голів, 107 президентів великих міст [2].

Аналізуючи результати першого туру виборів у Польщі, український професор В. Гулай вказує, що у виборах 7 квітня 2024 року брали участь представники української національної меншини у Польщі. У виборах до органів місцевого самоврядування 2024 року брали участь 79 представників української громади в Польщі, з яких 23 кандидати отримали депутатські мандати. Отже, новообрані представники засідатимуть у радах одного сеймику та повітових, міських і ґмінних радах [10].

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна зробити наступні висновки.

По-перше, вибори до органів місцевого самоврядування 2024 року відбувалися після парламентських виборів, результати яких були знаковими для Польщі, оскільки після тривалого перебування при владі «Права і Справедливості» в країні визначилася низка негативних тенденцій, зокрема у діяльності органів місцевого самоврядування. Йдеться про процес часткового обмеження повноважень функціонування ґмін, повітів та воєводств шляхом перебирання їх компетенції державними органами влади.

По-друге, перебіг передвиборчої кампанії та безпосередньо виборів у Польщі були важливими для українців та України, оскільки і перед парламентськими виборами, і під час виборів до органів місцевого самоврядування політичні сили зверталися до «українського питання». Подальша підтримка України у боротьбі проти агресії росії, перебування українських переселенців на території Польщі, ці та інші проблеми активно використовувалися польськими політиками у передвиборчих кампаніях. До того ж на території Польщі проживають представники української громади, які теж мають активне та пасивне виборче право,

представництво яких в органах місцевого самоврядування впливає на проукраїнську позицію Польщі.

По-третє, між органами місцевого самоврядування України та Польщі існує стійка система налагоджених зв'язків у форматі договорів між містами-побратимами та у інших формах співпраці на локальному та регіональному рівнях. Новим поштовхом до поглиблення якої стала російська воєнна агресія, під час якої органи місцевого самоврядування засудили дії росії та підтримали Україну політично шляхом прийняття відповідних рішень та ухвал на засіданнях ґмінних, повітових, воєводських рад. І, звичайно, практична підтримка українців як в Україні, так і українських переселенців шляхом надання гуманітарної допомоги.

По-четверте, вибори до органів місцевого самоврядування у Польщі, а попередньо парламентські вибори, показали, як деякі політичні сили, зокрема «Конфедерація», спекулювали війною в Україні, деякими історичними непорозуміннями та «зерновими війнами», намагаючись таким способом скористатися з настроїв електорату й отримати більше голосів під час виборів. Зазначені проблемні питання стосувалися передвиборчої кампанії й інших політичних сил. «Громадянська коаліція» трималася осторонь від деяких вищевказаних тем, а представники «Права і Справедливості» радикально висловилися щодо імпорту з України.

По-п'яте, результати виборів показали, що основною причиною загострення «українського питання» у Польщі стали передвиборчі кампанії. Тривала війна в Україні виснажує не тільки українське суспільство, а й польське, адже агресія росії впливає на рівень добробуту населення цієї країни. Зниження якого частина польського суспільства пов'язує з перебуванням на території Польщі українців і програмами підтримки українських переселенців у Польщі. Невисокий відсоток голосів, що отримала «Конфедерація», показує, що насправді таких радикальних настроїв дотримується невелика частина польських обивателів.

«Право і Справедливість» здобула перемогу за кількістю голосів, але за неї традиційно голосували населення містечок та сіл, для яких властиві традиціоналізм і консерватизм. Якщо аналізувати рівень регіонів за вищим і нижчим рівнем економічного добробуту, то саме східні регіони Польщі отримують більше дотацій з бюджету та Фонду допомоги східним регіонам, а воєводства півночі та заходу якраз є платниками *яносікового (яносікове – відсоток податків самоврядних, які сплачують органи місцевого самоврядування Польщі від надприбутків, у державний бюджет для дотацій менш економічно успішних регіонів).* Це безперечно впливає на підтримку електоратом саме цієї політичної сили.

Насамкінець польські вибори, які відбулися у квітні 2024 року, ще раз підтвердили, що українсько-польські відносини розвиваються «хвилями», тобто то погіршуються, то покращуються, залежно від обставин та факторів, що впливають на польських громадян та політиків. На початку російсько-української війни 2022

року підтримка українців Польщею спричинила позитивну динаміку міждержавних взаємовідносин та розвитку співпраці органів місцевого самоврядування. Затягування воєнних дій на території України, негативний вплив війни на соціально-економічне становище Польщі, спекулювання деякими політичними силами «українськими питаннями» у передвиборчий період, і не тільки, відображає дещо негативну тенденцію в настроях деяких прошарків польського суспільства щодо українців. Наприклад, порівняно з початком війни в Україні, наприкінці 2024 року рівень підтримки вступу України до ЄС серед громадян Польщі знизився.

Список використаних джерел:

1. *Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r.* Kodeks Wyborczy (stan prawny na dzień 7 maja 2024 r.) URL: https://samorzad2024.pkw.gov.pl/samorzad2024/statics/PKW_KODEKS/uploaded_files/1714514898_kodeks-wyborczy-7-maja-2024.pdf (дата звернення 28.10.2024).
2. Aksztejn W., Lackowska M. *Metody recentralizacji i opór samorządów.* URL: https://wspolnota.org.pl/news/metody-recentralizacji-i-opor-samorzadow-1 (дата звернення 12.11.2024).
3. Białczyk P., Orłowski M.J. *Wyniki wyborów samorządowych 2024. PKW podała oficjalne dane.* URL: https://wydarzenia.interia.pl/wybory/samorzadowe/news-wyniki-wyborow-samorzadowych-2024-pkw-podala-oficjalne-dane,nId,7438526 (дата звернення 02.11.2024).
4. Ksenicz I. *Polsko-ukraińska dyplomacja samorządowa w obliczu wojny.* URL: https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2023/04/I.Ksenicz_Polsko.ukrainska.dyplomacja.samorzadowa.w.obliczu.wojny_.pdf (дата звернення 05.11.2024).
5. Niezgodska J. *Siostrzeństwo Polsko-Ukraińskie.* Міжнародна науково-практична конференція. Програма. Діяльність інститутів держави, права, органів місцевого самоврядування України у період воєнного стану. Міжнародна підтримка України. Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький, 23 листопада 2023 р.
6. Wierzbowska-Miazda A. *Zaangażowanie Polskich NGO we Wsparcie Ukrainy i Ukraińców na Przykładuie Działalności Fundacji Liderzy Przemian.* Міжнародна науково-практична конференція. Програма. Діяльність інститутів держави, права, органів місцевого самоврядування України у період воєнного стану. Міжнародна підтримка України. Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький, 23 листопада 2023 р.

7. *Wyniki w wyborach do Sejmików Województw.* URL: https://samorzad2024.pkw.gov.pl/samorzad2024/pl/sejmik_wojewodztwa/okregi (дата звернення 01.11.2024).
8. Zając W. *Nadzór i Koordynacja Działań Związanych z Udzielaniem Ochrony na Terenie Powiatu Wrocławskiego Uchodźcom z Ukrainy.* Міжнародна науково-практична конференція. Програма. Діяльність інститутів держави, права, органів місцевого самоврядування України у період воєнного стану. Міжнародна підтримка України. Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький, 23 листопада 2023 р.
9. Банахевич Ю. Місцеві вибори в Польщі: у кожного своя перемога. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3849911-miscevi-vibori-v-polsi-u-koznogo-svoa-peremoga.html (дата звернення 29.10.2024).
10. Гулай В. Відносини України та Польщі: після місцевих виборів та напередодні виборів до Європейського Парламенту 2024 року. URL: https://svitua.org/2024/05/06/vidnosyny-ukrayiny-ta-polshhi-pislya-misczevyh-vyboriv-ta-naperedodni-vyboriv-do-yevropejskogo-parlamentu-2024-roku/ (дата перегляду 12.11.2024).

Віктор Савінок
здобувач наукового ступеня в Інституті міжнародних відносин Університету Марії Кюрі-Склодовської, старший аналітик Західного Інституту імені Зиґмунда Войцеховського (Республіка Польща)[1]

Позиція Соціал-демократичної партії Німеччини стосовно оборонної підтримки України

У доповіді розглядаються підходи провідної партії німецької «світлофорної коаліції» (2021-2024) – Соціал-демократичної партії Німеччини – щодо оборонної підтримки України. Зазначені підходи досліджуються з використанням елементів теорії «аналізу зовнішньої політики» (англ. – foreign policy analysis), котрі дозволяють вивчати позиції політичних партій з питань зовнішньої політики. В підсумку, стверджується, що СДПН розглядає військову допомогу для Україну в контексті, пов'язаному із «національною роллю» ФРН як «цивільної сили» (нім. – Zivilmacht). Проте, така позиція не виключає наявності в партії угруповань, котрі виступають або за обмеження на передання Силам оборони України певних видів озброєнь, або ж за необхідність пришвидшення пошуків мирного рішення в триваючій війні з Росією. Вплив цих угруповань відбивається на риториці канцлера ФРН Олафа Шольца й може мати суттєве значення під час кампанії німецьких соціал-демократів на дострокових виборах до Бундестагу в лютому 2025 року.

Ключові слова: *Німеччина, Україна, оборонна підтримка, СДПН.*

Вступ. Як визнає Хрисогеллос (2021), в рамках теорії міжнародних відносин та її частини пов'язаної з «аналізом зовнішньої політики» (*англ. – foreign policy analysis*), проблематика впливу наративів політичних партій на зовнішню політику, і навпаки, залишається порівняно мало дослідженим [2, с. 13]. Про це свідчить, серед іншого, порівняно незначна кількість досліджень присвячена тому, як політичні партії формують свої погляди на зовнішню політику або ж як зміни в правлячих коаліціях або взаємодія між коаліцією та опозицією впливають на динаміку зовнішньої політики держави. Водночас, як констатують Бьєррельд і Демкер [1, с. 17-20], виборці стають дедалі більш зацікавленими міжнародно-політичною тематикою, а партії дедалі активніше послуговуються темами, що стосуються зовнішньої політики, для досягнення своїх політичних цілей. При цьому,

[1] ORCID: 0000-0002-3600-4869

стверджує Хрисогеллос [2, с. 14-15], позиція політичних партій в зовнішньополітичній проблематиці становить не лише відображення політичної конкуренції чи особливостей політичної системи певної країни, але і відбиває більш системні явища такі як ідентичність держави та народу чи питання національної єдності. В цьому контексті вплив партій, особливо тих, котрі формують уряди чи правлячі коаліції, на формування та реалізацію зовнішньої політики держави становить суттєве дослідницьке питання.

Дослідницьке питання. Дане дослідження буде присвячене наративам Соціал-демократичної партії Німеччини стосовно військової допомоги для України. В ньому, зокрема, вивчатимуться наступні питання. По-перше, наскільки впливовим є заснований на демократичних цінностях (*англ. – value-based*) дискурс у сприйнятті збройної допомоги для України німецькими соціал-демократами? При цьому, ключову підвалину цього дискурсу становить стратегія «цивільної сили» (*нім. – Zivilmacht*), що спирається на засади поваги до міжнародного права й міжнародних інституцій та дотримання прав людини. Основною метою цієї стратегії є «цивілізування» міжнародно-політичного життя через втілення зазначених принципів [3, с. 500]. По-друге, як внутрішньопартійні дискусії, що точилися в середовищах СДПН після лютого 2022 року, вплинули на розвиток підходів партії до збройної підтримки України? Дані питання розглядатимуться за допомогою теоретичних інструментів, що їх пропонує аналіз зовнішньої політики.

Поставлені питання вивчаються із застосуванням методологічних підходів аналізу дискурсів (*англ. – discourse analysis*). В рамках дослідження припускаємо, що позиція німецьких соціал-демократів стосовно збройної підтримки України в цілому слідує в руслі стратегії *Zivilmacht*.

Водночас, сама ця стратегія реалізується в візії СДПН через два різні підходи. Перший з них виходить з припущення про те, що реалізація політики «цивільної сили» не виключає використання методів «жорсткої сили» (*англ. – hard power*), становлячи при цьому, що їх використання має відбуватися з дотриманням норм міжнародного права й не в односторонньому порядку, а в союзах чи коаліціях з іншими державами. В такому випадку, збройна допомога для України, що надається Німеччиною у співпраці з іншими державами Заходу, вкладається в дискурси про прийняття Берліном «ширшої відповідальності за безпеку Європи» [4, с. 4] й про необхідність підтримки держави, котра постраждала від збройної агресії. З іншого боку, в середовищі СДПН зберігає вплив позиція про несумісність чи обмежену сумісність курсу на реалізацію стратегії «цивільної сили» з наданням збройної допомоги державам, в котрих точаться конфлікти, в тім і Україні. Тож, аргументи з цього пулу використовуються або для виправдання відмову від передання Силам оборони України певних типів озброєння, або щоб підсилити вплив

аргументів про необхідність дипломатичного розв'язання російсько-українського збройного конфлікту [4, с. 5].

В якості емпіричної бази дослідження використано промови канцлера ФРН Олафа Шольца – ключової особи, відповідальної за збройну допомогу Україні, а також проект передвиборчої програми партії, винесений на внутрішнє обговорення у зв'язку з достроковими парламентськими виборами, запланованими на 23 лютого 2025 року.

Результати дослідження. Актуальна позиція німецьких соціал-демократів стосовно військової допомоги для України в низці аспектів сформувалася під вирішальним впливом промови федерального канцлера Олафа Шольца від 27 лютого 2022 року, в якій він оголосив про започаткування політики *Zeitenwende* [7]. В тій промові він заявив не лише про запровадження гостріших санкцій проти Російської Федерації, але й про відхід Німеччини від принципу «утримання від поставок озброєнь до регіонів та країн, в котрих точаться конфлікти» через надання Україні збройної допомоги. Необхідність такого кроку він обґрунтовував потребою підтримки держави, котра стала жертвою збройної агресії, та необхідністю протидіяти «імперській політиці Путіна».

Водночас, вже ближче до початку квітня 2022 року в німецьких соціал-демократичних колах став очевидним поділ на політиків, котрі виступали за якнайшвидшу імплементацію елементів політики *Zeitenwende* стосовно розширення допомоги Україні, та діячів, які через ліві чи пацифістські переконання пропонували «виважений підхід» надання озброєнь українським силам оборони та їхню координацію з союзниками [10, с. 13-15]. Так, перша група політиків СДПН , серед іншого, вимагала прискорення та розширення військової допомоги Україні, називаючи її «інвестицією в безпеку Німеччини» [5]. Водночас інша частина партії – передусім представники угрупування «партійних лівих» (*нім. – Parteilinke*) та діячі пацифістського крила – розглядали «занадто широку» військову підтримку України як таку, що «сліпо слідує інтересам Сполучених Штатів Америки» та вимагали виробити «розумний підхід» до збройної допомоги Україні, який відповідав би інтересам Німеччини.

Аргументи про «розумний підхід» і необхідність «уникнути ескалації» неодноразово звучали з вуст самого канцлера Шольца в контексті військової допомоги Україні. У цьому випадку, він, реагуючи на критику з боку опозиції та експертів стосовно темпів та обсягів надання німецької зброї українським силам оборони, представляв Німеччину як одну з ключових держав з точки зору підтримки Києва, яка водночас проводить «розумну політику, спрямовану на запобігання ескалації та втягування Німеччини і НАТО у війну» [9]. Ці аргументи Шольц використовував неодноразово, в тому числі для виправдання своєї відмови передати Києву крилаті ракети «Таурус» або незгоди зі вступом України до Альянсу.

Під час виборчих кампаній до Європарламенту 2024 року та на дочасних виборах до Бундестагу (заплановані на 23 лютого 2025 року), канцлер, схоже, поступово перейняв наратив лівого крила партії, намагаючись позиціонувати себе як «канцлера миру». Цьому слугують як заяви про незмінність позиції в питаннях надання українським силам оборони ракет «Таурус» та тиск на німецьких парламентарів з метою обходу конституційних норм стосовно «боргового гальма» як передумови надання Україні пакету збройної допомоги на суму в 3 млрд євро [6].

У проекті своєї передвиборчої програми соціал-демократи відтворюють багато елементів, з поглядами канцлера Шольца на збройну допомогу. При цьому слід відзначити, що питання ставлення до України СДПН відзначає як досить актуальне. Про це свідчить той факт, що питання підтримки офіційного Києва з'являється вже на четвертій сторінці документа. Проте ця згадка вже є характерною в контексті окреслення позиції партії, оскільки йдеться про риторичне питання про те, чи продовжувати підтримувати Україну «непохитно і розсудливо, чи пускатися в небезпечні авантюри в питаннях війни і миру» [4, с. 4], котре, знову ж, є відображенням позиції канцлера.

Так як і Олаф Шольц, проект програми соціал-демократів вказує на те, що постачання Україні озброєні німецького виробництва має тривати «доти, доки це буде необхідно». На думку СДПН, мета німецької військової допомоги полягає в тому, щоб (1) дати можливість українським силам оборони ефективно протистояти російським атакам, (2) захистити українське цивільне населення та критично важливу інфраструктуру і (3) гарантувати Україні кращі стартові позиції в можливих мирних переговорах із Росією. У зв'язку з цим також підкреслюється важливість дотримання німецько-української угоди про співпрацю в галузі безпеки, укладену 16 лютого 2024 року. Поза тим, соціал-демократи заявляють про готовність продовжувати підготовку українських військових у Німеччині [4, с. 59].

З іншого боку, в програмі кілька разів підкреслюється, що стратегія стосовно німецької військової допомоги Україні має бути «розсудливою» і що при її наданні необхідно ретельно зважувати ризики ескалації на фронті та можливого втягування НАТО в прямий збройний конфлікт з Росією. Також згадується, що постачання зброї українським силам оборони має координуватися з союзниками. Нарешті, проект програми містить декларацію на підтримку відмови канцлера Шольца надати Україні крилаті ракети «Таурус». Окрім цього, в документі німецькі соціал-демократи не подали жодних обіцянок щодо масштабів військової допомоги Україні в плані озброєнь, що їх планується передавати й у фінансовому вираженні.

Висновки. Відтак, німецькі соціал-демократи в цілому, до передвиборчої кампанії 2025 року підійшли з пропозиціями стосовно німецької збройної допомоги Україні, які були засновані на «нормативному» підході та розумінні політики

«цивільної сили», що не виключає застосування компонентів *hard power* для захисту принципів, на які спирається політика *Zivilmacht*. В даному випадку йдеться, передовсім, про елементи риторики канцлера Шольца та елементи проекту передвиборчої програми СДПН на підтримку права України на самозахист та готовність німецької сторони й підтримувати реалізацію офіційним Києвом цього права через надання йому озброєнь. З іншого боку, соціал-демократи зайняли більш прагматичну позицію, пов'язану з розумінням «цивільної сили» як такої що виключає використання військової компоненти, апелюючи у проекти передвиборчої програми до стриманості в наданні Україні збройної допомоги та декларуючи, що її ціллю має бути поліпшення української переговірної позиції під час потенційного українсько-російського мирного процесу. Ці елементи наративів німецьких соціал-демократів відіграватимуть вагому роль не лише під час кампанії на дострокових виборах до Бундестагу 2025 року, але й під час наступних міжпартійних перемовинах щодо створення нової парламентської коаліції, а, в разі входження СДПН до неї, також і в рамках зовнішньополітичної діяльності наступного німецького уряду.

Список використаних джерел:

1. Bjereld U. Foreign Policy as Battlefield: A Study of National Interest and Party Motives [Електронний ресурс] / U. Bjereld, M. Demker // Scandinavian Political Studies. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: https://tidsskrift.dk/scandinavian_political_studies/article/view/32977
2. Chryssogelos A. Party Systems and Foreign Policy Change in Liberal Democracies: Cleavages, Ideas, Competition / Angelos Chryssogelos. – New York: Routledge, 2021.
3. Fix L. The Different 'Shades' of German Power: Germany and EU Foreign Policy during the Ukraine Conflict / Liana Fix. // German Politics. – 2018. – № 27. – P. 498–515.
4. Mehr für dich. Besser für Deutschland. Regierungsprogramm der SPD für die Bundestagswahl 2025 [Електронний ресурс]. – 2025. – Режим доступу: https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Programm/2025_SPD_Regierungsprogramm.pdf
5. Rede von Bundeskanzler Scholz bei der Münchner Sicherheitskonferenz am 17. Februar 2024 [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bundeskanzler.de/bk-de/suche/rede-von-bundeskanzler-scholz-bei-der-muenchner-sicherheitskonferenz-am-17-februar-2024-2260366
6. Rede von Bundeskanzler Olaf Scholz zum Antrag des Bundeskanzlers gemäß Artikel 68 des Grundgesetzes vor dem Deutschen Bundestag am 16. Dezember

2024 [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/rede-von-bundeskanzler-olaf-scholz-2325824
7. Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022 [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-am-27-februar-2022-2008356
8. Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz zu einem Jahr Zeitenwende vor dem Deutschen Bundestag [Електронний ресурс]. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: https://germania.diplo.de/ru-de/2585838-2585838
9. Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz zur aktuellen Lage vor dem Deutschen Bundestag am 13. November 2024 [Електронний ресурс]. – 2024. – Режим доступу: https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/newsletter-und-abos/bulletin/regierungserklaerung-von-bundeskanzler-olaf-scholz-2320314
10. Savinok V. Ewolucja stanowiska rządu Niemiec. *Zeitenwende. Działania Niemiec wobec wojny w Ukrainie* / J. Dobosz-Dobrowolska та ін.; ред. J. Dobosz-Dobrowolska. Poznań: Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego, 2022. S. 13–26. ISBN 978-83-66412-43-9.

Василь Бусленко
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Потенціал та ресурси проросійських політичних партій в Словаччині

Широкомасштабна війна, яка розв'язана Росією проти України в лютому 2022 р., загострила кризу міжнародних відносин та принесла потенційну загрозу глобальній безпеці. У політичному вимірі формується новий баланс світових сил, що містить можливість істотних змін у структурі світового геополітичного простору» [2, с. 2].

Такий баланс, на нашу думку, є дихотомічним за своїм характером. В умовах зовнішніх загроз істотно змінилися відносини між Заходом і Сходом. Війна Росії з Україною кардинальним чином позначилася на геополітичній ситуації у Східній та Центральній Європі, змусивши держави до політичної консолідації задля допомоги Україні в економічній, військовій, політичній, гуманітарній сферах. Чинник російської агресії змушував європейські держави чіткіше визначитися щодо своїх геополітичних пріоритетів і став свого роду перевіркою на міцність держав, що сповідують ліберальні демократичні цінності на противагу авторитарній Росії В. Путіна. В ситуації драматичного погіршення безпекової ситуації в регіоні діяльність держав була продиктована наступними загрозами: розширення конфлікту на сусідні держави; втрати України та наслідками для безпеки Словаччини; можливістю значно послабити потенціал Росії та зробити Європу менш залежною від російських енергоресурсів.

Відзначимо, що відкритому військовому вторгненню Росії передував гібридний перебіг війни і проявлявся не лише прихованою агресією Кремля на території України, активною дезінформаційною кампанією, але й створенням серед європейських політичних акторів лояльного середовища. В цей період в ряді держав, зокрема в Словаччині, активізували діяльність політичні партії, які в тій чи іншій мірі проявляли проросійську позицію. Значущість їх діяльності пов'язана насамперед з тим, що окремі з них мають статус провладних, виражаючи інтереси уряду не лише на національному рівні, але й на загальноєвропейському. Дані партії володіють певним політичним капіталом у формі підтримки виборців і це не випадково. На думку словацького науковця Г. Месежнікова, ставлення Словацької Республіки до російської агресії, інтерпретація причин війни та ставлення до України як держави, що бореться за свою незалежність – і все це в контексті членства Словаччини в ЄС і НАТО – також почали відігравати значну роль у внут-

рішньополітичному розвитку країни. Російська агресія стала чинником, що впливає на суспільну атмосферу, думки населення та його політичні уподобання. Вона також створила специфічні рамки для внутрішньопартійної політики [12, с. 17].

В даному дослідженні намагатимемося простежити потенціал та ресурс політичних партій та їх альянсів в Словаччині, які прямо або опосередковано повторюють російські наративи. Загалом, з початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну на фоні беззастережної підтримки України політичними лідерами та впливовими політиками Словаччини, проросійські симпатії в діяльності політичних партіях чітко не простежувалися. «Російські імперські амбіції не вище міжнародного права, – заявила тодішня президентка Словаччини З. Чапутова після участі у другому саміті Кримської платформи. Словаччина готова продовжувати підтримувати Україну, поки триватиме війна». «Ми завжди підтримували нашого сусіда (Україну) і будемо це робити. Світ підтримує Україну», відзначав прем'єр-міністр Е. Геґер (*OĽaNO*). В свою чергу тогочасний міністр закордонних справ Словаччини І. Корчок (SaS) розкритикував «неспровоковану агресію проти України», вважаючи важливим відновлення територіальної цілісності України за допомогою всіх її союзників: «Україна зірвала плани загарбників і бореться за свободу» [15].

Згідно з попередніми резолюціями Парламентської асамблеї Ради Європи та Європейського парламенту 6 лютого 2023 р. депутати Національної Ради Словацької Республіки ухвалили резолюцію, в якій засудили російську агресію в Україні та висловили підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Зокрема, засуджено масштабні напади Росії на мирне населення, цивільні об´єкти та ключову енергетичну структуру. Національна Рада визнала нинішній російський режим терористичним, а Росію державою, що підтримує тероризм [16]. Водночас депутати парламенту засудили гібридну війну, яку вела Росія також на території Словаччини. Парламентарі закликали правоохоронні органи, спецслужби та інші компетентні органи «не недооцінювати загрозу, а вжити ефективних заходів проти неї, щоб зберегти безпеку та демократію в Словаччині» [8]. За ухвалу проголосували 78 із 120 присутніх депутатів. Відмітимо, що представники від опозиційної *Smer-SD* (Direction-Social Democracy) та частина депутатів від партії «*Sme rodina*» утрималися. Парламентарії від *Hlas* взагалі на голосуванні не були присутні. Загалом за уряду Е. Геґера в середовищі правлячої коаліції та опозиції існували відмінні погляди щодо причин та наслідків російсько-української війни, перспектив входження України до ЄС та НАТО. В середовищі словацького політикуму не було єдності щодо подальшої військової допомоги Україні та запровадження економічних санкцій щодо Росії.

Наслідком парламентських виборів, які відбулися в жовтні 2023 р., стало переформатування парламентської більшості. Після формування нового коаліцій-

ного уряду, до якого увійшли опозиційні *Smer-SD, Hlas-SD* та *SNS,* у владі побільшало симпатиків Росії, що відобразилося на зовнішньополітичному курсі держави та послабленні підтримки України на міжнародній арені.

Розглянемо детальніше позиції базових провладних партій та їх лідерів щодо підтримки України та ставлення до російської збройної агресії. Варто відмітити, що жодна політична сила відкрито не підтримувала війну Росії в Україні. Натомість аналіз передвиборчих програм, офіційних виступів партійних лідерів, конкретних кроків проурядових партій дозволяють нам дослідити причинно-наслідкові зв'язки між діями ключових акторів словацької політики та російськими наративами. Виходимо насамперед з того, що ревізіоністська політика щодо запровадження Європейським Союзом економічних санкцій щодо Росії а також призупинення чи перешкоджання військовій допомозі України може в довгостроковій перспективі призвести до послаблення військового потенціалу України, зниження її обороноздатності. Виходячи з точки зору загроз національній безпеці нашої держави така політика побічно сприяє агресивним планам Москви послаблюючи Україну попри декларації засудження таких дій.

До відкритих прихильників Росії відносяться соціал-демократи (*Smer-SD*) та їх лідер Р. Фіцо. Загалом, проросійська риторика притаманна виступам Р. Фіцо щонайменше протягом останніх восьми років. Він неодноразово заявляв, що «Україна, на відміну від росії, не виконує Мінських домовленостей», «Не можна покладати на росію відповідальність за український конфлікт», «Захід має зняти санкції з росії». Такі пропагандистські тези Р. Фіцо поширював не лише через кремлівські медіа, а й через провідні іноземні ЗМІ, зокрема *Reuters* та *Politico* [3]. Політик залишився прихильником не надання військової допомоги Україні. Подібні заяви не зовсім співпадають з реальною ситуацією. За твердженням аналітиків словацького інтернет-видання SME за даними Європейського статистичного управління та Кельського інституту світової економіки з моменту приходу до влади «Smer-SD», «*Hlas-SD*» і *SNS* Словаччина експортувала в Україну зброю, боєприпаси та інші військові матеріали на суму щонайменше 112 мільйонів євро [9].

Будучи при владі Р. Фіцо не змінив риторику. В його виступах з'явилися тези щодо прагнення відновити стандартні стосунки з Росією. В унісон з російськими наративами варто розглядати позиції політика щодо високої ймовірності завершення в найближчому майбутньому військового конфлікту з перспективою втрати анексованих та окупованих росією територій України. Про це він заявив в інтерв'ю членам парламентського комітету з європейських справ в жовтні 2024 р. [6].

Виступаючи за членство України в ЄС, Прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо висловився категорично проти входження України в НАТО. Він підкреслив, що не погодиться на це, поки перебуває на посаді глави уряду, оцінивши такий крок як «відправну точку для Третьої світової війни» [13]. В той же час політик розглядав

ймовірним сценарій, коли результатом може стати те, що Україна стане частиною НАТО, отримає певні гарантії безпеки, і в той же час Російська Федерація матиме вплив на певних територіях. Р. Фіцо протягом останнього часу радикально висловлюється проти України, стверджуючи, що вона не є суверенною країною, а перебуває в залежності від Америки та погрожуючи заблокувати її членство в НАТО [17].

На думку відомого словацького політолога А. Дулеби, «*Smer-SD*» робить все, щоб поляризувати Словаччину. Та частина словаків очікують від Росії те, що вона не може їм дати. Вони придумали собі свою власну Росію і не бачать ту реальну Росію. Тут є проблема з дезінформацією та російськими наративами. Також треба розуміти економічну ситуацію: ціни на енергоносії стрімко ростуть і в населення є незадоволення урядом. Цим теж намагаються скористатися політики» [1].

Ставлення партії «*Hlas-SD*» до України, російської агресії проти України та словацько-українських двосторонніх відносин, на думку Г. Месежнікова, характеризувалося значним ступенем непослідовності, мінливості та опортуністичних спроб пристосувати власну позицію до громадської думки [12, с. 21]. Зокрема, в передвиборчій програмі «Лише сильна держава допоможе людям. Програмні пріоритети партії «*Hlas-SD*» [10], опублікованій перед виборами 2023 р. не було жодної згадки про ставлення до російсько-української війни. Більше того, політтехнологи задля забезпечення нейтральності, та охоплення ширшого кола електорату, оминали слова «Росія» та «Україна».

У документі «Відомча програма. *Hlas-SD*» [14] згадки про Україну стосувалися проблем включеності українських мігрантів в економіку Словаччини, наслідків війни. Згідно Відомчої програми «сильний та об'єднаний Європейський Союз має стати гарантом поваги до міжнародного права та запобігати його грубому порушенню, як у випадку з російським вторгненням в Україну». Таким чином, партія визнавала вторгнення Росії в Україну як грубе порушення міжнародного права. Засновник і перший голова партії П. Пеллегріні у березні 2022 р. засудив російську агресію і підтримав всебічну допомогу Україні.

Проте, отримавши статус провладної, партія зайняла ревізіоністську лінію наблизивши позиції до *Smer-SD*. Особливо чітко це проявилося під час передвиборчих перегонів навесні 2024 р., на яких одним з гасел кандидата в президенти П. Пеллегріні стала відмова від військової підтримки України.

В той же час позиція нинішнього Президента є досить суперечливою. Зокрема, під час під час першого закордонного візиту до чеського президента П. Павела 26 червня 2024 р. П. Пеллегріні підкреслив, що Словаччина зробить значний внесок в успіх чеської ініціативи щодо закупівлі боєприпасів для українських збройних сил. Такі заяви йшли дещо в розріз з політикою уряду Р. Фіцо. Нагадаємо, що до того часу уряд фінансово не долучився до чеської ініціативи «Боєприпаси для України», на що відреагували громадські активісти, зібравши понад 4

мільйони євро. П. Пеллегріні завірив, що словацькі підприємства вироблятимуть та відновлюватимуть боєприпаси на основі чеського замовлення [7]. На нашу думку, в основі позиції П. Пеллегріні лежить швидше економічний прагматизм. Політик є менш радикальним ніж Р. Фіцо. Про це свідчать позиції щодо підтримки принципу територіальної цілісності та суверенітету України.

Однією із важливих суб´єктів російського впливу в Словаччині залишається Словацька національна партія / Slovenská národná strana (SNS) – націоналістична політична сила, яка займає критичну позицію щодо Заходу, НАТО, США та ЄС. SNS не засудила російську агресію проти України, виступила проти військової допомоги Україні та розриву військово-оборонної співпраці з США. Варто відмітити, що партія вже довгий час залишається на стійких позиціях зближення з Росією. Зокрема, це підтверджують спільні з *Smer-SD* заяви після створення коаліційного уряду в 2006 р. [11, с. 50]

Таким чином, серед провладних політичних сил Словаччини проросійські погляди відстоюють всі три коаліційні партнери. Більш радикальні в цьому плані *Smer-S*D та *SNS*. Позиції *Hlas-SD* після парламентських виборів еволюціонували від поміркованої до ревізіоністської політики по відношенню до підтримки України. Партії опосередковано використовують проросійські наративи в інформаційному просторі, що за умов партійно-політичної взаємодії в трикутнику президент-парламент-уряд та продовження російсько-української війни може посилити проросійські настрої серед громадян.

Список використаних джерел:

1. Курта О. Підтримка України чи Росії: як у Словаччині ставляться до війни. *Суспільне. Новини*. 22.09.2022. URL: https://suspilne.media/284445-pidtrimka-ukraini-ci-rosii-ak-u-slovaccini-stavlatsa-do-vijni/ (дата звернення: 25.02.2023).
2. Парахонський Б., Яворська Г. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи : аналіт. доп. Київ: НІСД, 2024. 49 с.
3. Російська пропаганда використовує іноземних політиків для дискредитації України та США. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3453527-rosijska-propaganda-vikoristovue-inozemnihpolitikiv-dla-diskreditacii-ukraini-ta-ssa-cpd.html (дата звернення: 05.03.2023 р.).
4. 15 programových priorít Slovenskej národnej strany pre Slovensko, Slovenská národna strana. URL: https://www.sns.sk/dokumenty/volby2023/ (Last accessed: 15.10.2024).
5. Bieńczyk-Missala A. Polityka zagraniczna Polski po agresji Rosji na Ukrainę. *Rocznik Strategiczny.* 2022. № 23. S. 341-358.
6. Fico: prawdopodobieństwo szybkiego zakończenia konfliktu w Ukrainie jest duże. *Polska agencja prasova*. 16.10.2024. https://www.pap.pl/aktualnosci/fico-

prawdopodobienstwo-szybkiego-zakonczenia-konfliktu-w-ukrainie-jest-duze (дата звернення: 18.10.2023 р.).
7. Golian V. Golian Pellegrini vyjadril podporu českej iniciatíve nákupu munície pre Ukrajinu. *Future army*. 26. júna 2024. URL: https://www.futurearmy.sk/2024/06/26/pellegrini-vyjadril-podporu-ceskej-iniciative-nakupu-municie-pre-ukrajinu/ (дата звернення: 18.10.2023 р.).
8. Ištok D. Parlament uznesením označil súčasný ruský režim za teroristický a Rusko ako štát podporujúci terorizmusParlament uznesením označil súčasný ruský režim za teroristický a Rusko ako štát podporujúci terorizmus. *Aktuality.sk*. URL: https://www.aktuality.sk/clanok/BgCqK5x/parlament-uznesenim-oznacil-sucasny-rusky-rezim-zateroristicky-a-rusko-ako-stat-podporujuci-terorizmus/ (Last accessed: 15.02.2023).
9. Katuška M. Ani náboj na Ukrajinu, hovoril. Za Fica IV odišli zbrane za vyše sto miliónov eur. *SME.sk.* 29.09.2024. URL: https://domov.sme.sk/c/23389041/slovensko-ukrajina-zbrane-vyvoz-fico.html (Last accessed: 15.10.2024)
10. Len silný štát. Programové priority strany Hlas – sociálna demokracia. URL: https://strana-hlas.sk/wp-content/uploads/2023/09/Program-silny-stat-priority.pdf (Last accessed: 15.10.2024).
11. Marušiak, J. Slovakia's Eastern policy – from the Trojan horse of Russia to Eastern multivectoralism. *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs.* 2013. Vol. XXII, No. 1–2. pp. 42–70.
12. Mesežnikov G. Slovensko a Ukrajina Perspektívy spolupráce a aktéri / Inštitút pre verejné otázky. Bratislava 2024. 36 s.
13. Premier Słowacji nie chce Ukrainy w NATO. Straszy III wojną światową. *TVN 24*. 07.10.2024. URL: https://tvn24.pl/swiat/premier-slowacji-robert-fico-o-ukrainie-w-nato-nie-zgodze-sie-dopoki-jestem-premierem-st8122902 (Last accessed: 15.10.2024).
14. Rezortný program. Hlas-sociálna demokracia. URL: ttps://strana-hlas.sk/wp-content/uploads/2023/09/Rezortny-program-HLAS.pdf (Last accessed: 15.10.2024)
15. Slovatski polityky nadislaly mesedzhi na pidtrymku Ukrainy. Slovak Spectator. *Novyny zi Slovachchyny*. 2022. 24 serp. URL: https://novyny.sme.sk/c/22992678/slovatski-polityky-nadislaly-mesedzhi-pidtrymki-ukrainy.html (Last accessed: 15.10.2024).
16. Slovenský parlament označil ruský režim za teroristický. Vyjadril podporu Ukrajine. Onlain.sk. URL https://hnonline.sk/slovensko/96067415-slovensky-parlament-oznacil-rusky-rezim-za-teroristicky-vyjadrilpodporu-ukrajine (Last accessed: 01.03.2023).
17. Toda M. Duleba analyzuje Ficove útoky proti Ukrajine: Hrozí, že zo Slovenska urobí čiernu dieru vo veľmi nebezpečných časoch. Dennik N. 23.01.2024. URL: https://dennikn.sk/3790001/duleba-analyzuje-ficove-utoky-proti-ukrajine-hrozi-ze-zo-slovenska-urobi-ciernu-dieru-vo-velmi-nebezpecnych-casoch/ (Last accessed: 15.10.2024)

Ольга Шаран
доктор філософії,
доцент кафедри європейських та регіональних студій
Львівського національного університету імені Івана Франка

Солідарність з Україною: як допомога нашій державі спричиняє конфлікти між політичними партіями у Хорватії

Хорватія є однією з небагатьох держав, яка після проведення успішних військових операцій мирно завершила війну за незалежність 1991-1995 рр. та реінтегрувала окуповані території. Нескладно провести паралелі між війною у цій балканській країні та війною РФ проти України, оскільки дії держав-агресорів в обох конфліктах мали на меті реалізацію своїх великодержавних ідей та ставили під сумнів незалежність сусідів. Зважаючи на схоже історичне минуле українського та хорватського народів, після початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 р. Хорватія підтримала територіальну цілісність України та засудила агресію РФ.

Загалом Республіка Хорватія надає нашій державі гуманітарну допомогу, а також військову техніку та озброєння для зміцнення обороноздатності Збройних сил України. Підтримка з боку хорватів проявляється й у сприянні економічним ініціативам, що мають на меті допомогти Україні подолати наслідки війни. Хорватія, яка має великий досвід у сфері розмінування, допомагає Україні з проведенням розмінувальних робіт, до прикладу, хорватські розмінувальні машини вже використовуються у нашій країні. Крім того, у Загребі 10 жовтня 2023 р. міністр економіки України Ю. Свириденко та міністр внутрішніх справ Республіки Хорватія Д. Божинович підписали міжурядову угоду про співпрацю у сфері розмінування [7], а 11-12 жовтня 2023 р. у хорватській столиці було проведено Міжнародну донорську конференцію з розмінування, участь в якій взяли 34 країни-учасниці, зокрема представники держав-членів Європейського Союзу, США, Канади, Японії, Південної Кореї, Азербайджану, Норвегії та Швейцарії.

Також хорвати діляться досвідом зі своїми українськими колегами й щодо розслідування воєнних злочинів, яких російськими військовими вже було вчинено понад 100 тис. на території нашої держави. Ще одним аспектом підтримки України є реабілітація українських військових у Хорватії.

Як прояв солідарності з Україною, перший Парламентський саміт Кримської платформи відбувся саме у Загребі 24-25 жовтня 2022 р. У ньому взяли участь близько 400 політиків з понад 50 країн і міжнародних установ: представники парламентських асамблей, міжнародних організацій та Європейського парламенту.

Метою Кримської платформи є деокупація Криму та внесок у зміцнення європейської та глобальної безпеки. На саміті було ухвалено рішення, що країни-учасниці продовжать дипломатичну, політичну, гуманітарну та фінансову підтримку України для відновлення її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів [6].

Незважаючи на допомогу, яку надає Хорватія нашій державі, серед хорватських політиків немає єдності стосовно підтримки України у війні. Насамперед, конфлікти часто виникають між президентом З. Міановичем та прем'єр-міністром А. Пленковичем. З. Міланович, який був обраний главою держави у 2020 р., відомий своїми неоднозначними заявами щодо України. Наприклад, у січні 2022 р. він сказав, що нашій державі, яка, на його думку, є однією з найбільш корумпованих, не місце в НАТО, а події Революції Гідності були «переворотом» [3]. Також президент З. Міланович зазначав, що Україна ніколи не поверне Крим, закликав до мирних переговорів й неодноразово критикував надання військової допомоги офіційному Києву. У липні 2024 р. після заяви колишнього Генерального секретаря НАТО Є. Столтенберга на Вашингтонському саміті про формування нового командування для планування, координації та організації постачання допомоги у сфері безпеки, якої потребує Україна для успішної боротьби з ворогом, президент З. Міланович категорично відмовився надсилати хорватських військових для участі у вищезгаданій місії через побоювання ескалації конфлікту з РФ, і цим рішенням спричинив появу чергових політичних конфліктів у своїй державі. Відомо, що допомога та підготовка НАТО з питань безпеки для України (англ. NATO Security Assistance and Training for Ukraine, скор. NSATU) буде складатися приблизно з 700 осіб з країн-учасниць Північноатлантичного альянсу та держав-партнерів. Серед головних напрямків діяльності NSATU виокремлюють: контроль за навчанням українських збройних сил у навчальних закладах країн-учасниць; надання підтримки для довгострокового розвитку Збройних сил України; підтримка України через планування, координацію донорської допомоги з союзниками та партнерами, передачу матеріалів безпекової допомоги та ремонт обладнання [4].

Оскільки Хорватія є парламентською республікою, основними владними повноваженнями наділені парламент та уряд, а президент виконує представницьку функцію, хоча й має значний вплив на внутрішню та зовнішню політику держави, у хорватській політиці чи не найважливішу роль відіграє прем'єр-міністр. З 2016 р. на цій посаді перебуває А. Пленкович, який підтримує прагнення України до європейської та євроатлантичної інтеграції, підкреслюючи важливість єдності ЄС у підтримці України, та закликає до посилення санкцій проти держави-агресорки. Позиція прем'єр-міністра А. Пленковича щодо України відображає готовність співпрацювати з міжнародною спільнотою у допомозі Україні.

Стосовно підтримки України серед політичних партій Хорватії зауважимо, що загалом вона є широкою, хоча існують певні нюанси. Хорватська демократична спілка (хорв. Hrvatska demokratska zajednica, скор. HDZ) – провладна партія, яка активно підтримує Україну. HDZ виступає за надання військової та гуманітарної допомоги, а також за введення санкцій проти РФ. Партія підкреслює важливість європейської та євроатлантичної інтеграції України. Соціал-демократична партія (ховр. Socijaldemokratska partija Hrvatske, скор. SDP) – опозиційна партія, яка також підтримує Україну, засуджуючи агресію РФ, та акцентує увагу на необхідності захисту українських біженців та наданні гуманітарної допомоги. Хорватська партія права (хорв. Hrvatska stranka prava, скор. HSP) підтримує Україну, проте деякі її члени виступають за більш обережний підхід до військової допомоги. Політична платформа Можемо! (хорв. Možemo!) – це ліворадикальна політична партія зелених у Хорватії, створена місцевими зеленими та лівими рухами й ініціативами для участі у виборах до Хорватського сабору та Європейського парламенту. Ця політична сила активно підтримує Україну, фокусуючи увагу на гуманітарній допомозі та важливості мирного врегулювання конфлікту. Таким чином, політичні партії Хорватії в основному одностайні у підтримці України, хоча між ними можуть бути відмінності в підходах до військової допомоги та стратегіях припинення війни.

Важливо наголосити, що у грудні 2024 р. втретє цьогоріч відбуватимуться вибори (президентські) у Хорватії, адже 17 квітня було проведено парламентські вибори та 9 червня – вибори до Європейського парламенту. За результатами парламентських виборів найбільше голосів отримала Хорватська демократична спілка та Ріки справедливості (хорв. Rijeke pravde), лівоцентристський політичний альянс, в основі якого є Соціал-демократична партія Хорватії. Ці політичні сили здобули 34,42% та 25,40% голосів. В 11-му скликанні Хорватського сабору з 151 мандата вони мають 61 та 42 мандати відповідно [2]. 6 з 12 мандатів до Європарламенту отримали депутати від SDP (за них проголосували 35,13% громадян) та 4 – від HDZ (отримали 25,62% голосів) [5].

Стосовно майбутніх виборів глави держави зауважимо, що згідно з даними Crobarometar, регулярним щомісячним дослідженням, яке проводить агенція Ipsos Puls з метою моніторингу основних політичних трендів у Хорватії, якби президентські вибори відбулися у жовтні 2024 р., ймовірно, явка громадян становила би 72% й у першому турі чинний президент З. Міланович здобув би 37% голосів, а колишній міністр науки, освіти і спорту Хорватії (2003-2009 рр.) Д. Приморац – 25,8%. У другому турі З. Мілановичу прогнозують 51% голосів виборців та Д. Приморацу – 35,6% [1].

Отже, незважаючи на неоднозначну позицію щодо України та її євроінтеграційного та євроатлантичного майбутнього з боку президента З. Мілановича та

деяких політичних сил Хорватії, хорватський народ є солідарним з українцями та підтримує нашу державу у боротьбі за незалежність, за що український народ є вдячний хорватам. Хорватія є прикладом держави, яка змогла відновити територіальну цілісність після завершення війни наприкінці 90-х рр. минулого століття, і вступити до НАТО та Європейського Союзу. Саме такими і є основні зовнішньополітичні цілі України.

Список використаних джерел:

1. Bliže se predsjednički izbori: Kako bi prošli kandidati da se danas glasa? Večernji list. URL: https://www.vecernji.hr/vijesti/blize-se-predsjednicki-izbori-kako-bi-prosli-kandidati-da-se-danas-glasa-1810909 (дата звернення: 25.10.2024).
2. Croatia ruling party races to form coalition after election win. Reuters. URL: https://www.reuters.com/world/europe/croatian-ruling-party-wins-polls-prepares-talks-forming-government-2024-04-18/ (дата звернення: 18.04.2024).
3. Milanović komentirao situaciju u Ukrajini: «Povući ćemo sve do zadnjeg vojnika. Hrvatska se od toga mora maknuti kao od požara». Dnevnik. URL: *https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/predsjednik-zoran-milanovic-posjetit-ce-prehrambenu-industriju-kras---693441.html?itm_source=HomeReadThis&itm_medium=Dnevnik&itm_campaign=Naslovnica (дата звернення: 11.10.2024).*
4. Nato Security Assistance and Training for Ukraine. URL: https://shape.nato.int/news-archive/2024/nato-security-assistance-and-training-ukraine-nsatu-is-assisting-ukraine (дата звернення: 11.07.2024).
5. *Rezultati – Izbori članova u Europski parlament. Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske*. URL: https://www.izbori.hr/site/ (дата звернення: 10.06.2024).
6. Перший Парламентський саміт. Кримська платформа. URL: https://crimea-platform.org/events/parliamentary-summit/ (дата звернення: 10.10.2024).
7. Україна та Хорватія підписали міжурядову угоду про співробітництво в сфері розмінування. Міністерство економіки України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-ta-khorvatiia-pidpysaly-mizhuriadovu-uhodu-pro-spivrobitnytstvo-v-sferi-rozminuvannia (дата звернення: 10.10.2024).

Marian Lopata
PHD in Political Science, Associate Professor at the Department of Political Science from Ukrainian Catholic University

Role of Polish far-right parties in the dissemination of Russian propaganda and disinformation in Poland after the full-scale invasion of Ukraine

Abstract

Russia's full-scale invasion of Ukraine on the 24th of February 2022 opened a new chapter for Russian propaganda and disinformation targeting Poland. Ukraine is at the epicenter of Russian disinformation and propaganda that directly supports the events on the battlefield. Poland supporting Ukraine politically and militarily, is also under constant information attacks from the Kremlin. Anti-Ukrainian rhetoric was during all elections and still is a key thesis in the election campaign of the Confederates. We have researched the peculiarities of the main political party in Poland that is disseminating Russian narratives in Polish society and asserts its anti-Ukrainian stand even after the full-scale invasion of Russia commenced namely far right and populist Confederation. The main tasks of the Confederation were to limit support for Ukraine and to disseminate Russian propaganda. Confederation as a political party was established by the fusion of three far-right and populistic political forces – the Confederation of the Polish Crown, founded by Grzegorz Brown, «New Hope», founded by Janusz Korwin-Micke, and the National Movement of Poland, which was founded in 2012 by Krzysztof Bosak. The key narratives that are permanently disseminated among Polish society on Ukrainian issues are: Ukraine colonizes Poland, Ukraine Ukrainizes Poland; Ukrainians create «Ukropol» in Poland; their own state, Ukrainian refugees receive benefits and services in Poland that Poles do not have. Confederation is perceived as a main political actor among Polish political parties participating in and organizing the blockade of the Ukrainian border. The Confederation party is aimed at the radicalization of the demands of the protesters supported by the Confederation, which will deepen economic tensions between Ukraine and Poland, and ultimately affect the political, social, and historical spheres and play for Moscow's interests.

Keywords: Russian propaganda, disinformation, Far-right parties, Confederation, Russian invasion, Ukrainian refugees, Russian narratives.

The Russian Federation uses propaganda (a form of persuasion) and disinformation (manipulating information and misrepresentation for political gain) to wage

information warfare to strengthen its international position and more effectively achieve its strategic goals.

By discrediting Ukraine internationally through propaganda and disinformation, Russia instead hopes to undermine the political, financial, humanitarian and military support given to it by other countries. Using manipulative techniques, it is trying to gain influence over the political debate in Poland to stir up anti-Ukrainian sentiment [6]. The Russian government also wants to undermine the legitimacy of Western sanctions, which it portrays as an unfair instrument of collective Western pressure on other countries, including Russia. Russia's motive for such actions is the desire to portray itself as a victim of US-led «collusion» by Western states.

Russia's full-scale invasion of Ukraine on the 24th of February 2022 opened a new chapter for Russian propaganda and disinformation targeting Poland. Ukraine is at the epicenter of Russian disinformation and propaganda that directly supports the events on the battlefield. Poland supporting Ukraine politically and militarily, is also under constant information attacks from the Kremlin.

Russia is waging an extensive information war against the Western world. Its activities became particularly evident with the beginning of the offensive against Ukraine, and Poland found itself in the field of Russian «information confrontation». The tasks of the targeted disinformation against Polish society include:

- limiting support for Ukraine,
- weakening Western societies [3].

The Kremlin is not attempting to build a substantively coherent narrative. It achieves its goals through destabilization, erosion of trust and social polarization.

In Poland, disinformation content regularly refers to fears of migrants and the influence of a foreign agenda on political decisions, as well as fear of losing national identity and autonomy. Their senders use emotional communication and information chaos to incite conflict. An integral part of harmful rhetoric is also hate-speech, used by both the senders of disinformation and the recipients who resonate with it [2].

The scale of Russia's disinformation activities is large, and public perception can be influenced not only by states or institutions but also by the half-truth parties and individual actors.

Among the member states of the European Union (EU), Poland has been one of the most vocal supporters of Ukraine since the Russian invasion in February 2022. Polish President Andrzej Duda and Prime Minister Morawiecki of the Law and Justice since the very beginning of the war were among the first high-ranking politicians to visit Kyiv (in Spring 2022), alongside Poland's Jarosław Kaczyński (then deputy prime minister). Moreover, Poland has also provided Ukraine with extensive military support and implemented an open border policy for Ukrainian refugees, who have been provided both asylum and extensive social support (including financial and housing assis-

tance). More than three million Ukrainians (equivalent to 7% of the entire population of Poland) have entered the country since the outbreak of the war, making Poland home to one of the largest populations of displaced Ukrainians in the EU.

The research question of the article is to find out the particular political forces in Poland, that are promoting Russian narratives in Poland and were actively persistent in disinformation campaigns inside Polish society after the full-scale invasion of Russia to Ukraine. To achieve this purpose there was interviewed Stanislav Zelichovski, the prominent Ukrainian scholar on Polish-Ukrainian relations and analyst of political parties in Poland. Also, the article encompassed the analysis provided by major Ukrainian analytical non-government think-tank Texty and analytical resource Detector Media, which are well known in Ukraine. Furthermore, the relevant analysis of the political parties in Poland that are disseminating disinformation and hatred among Polish society was provided by the experts of resilience to disinformation – OKO.press. Crucial information on the topic was provided by the Geremek Foundation, which is fighting hatred of speech and operates as a fact-checking organization. There were tackled different Ukrainian and Polish sources to reveal the features of the anti-Ukrainian and pro-Russian political forces.

According to Ukrainian scholar Stanislav Zelichovski, the biggest outsider of the parliamentary elections in Poland among the political parties that got into the Sejm was the far-right party Confederation of Freedom and Independence, which received the lowest result of 7.16% and was excluded from the process of formation of coalition government.

Stanislav Zelichovski maintained that the far-right party Confederation of Freedom and Independence is currently the only political force in Poland that directly promoted anti-Ukrainian theses and demonstrated support for 12% during the election race. It was predicted to have a final result of 18%, third place, and a «golden share» in the parliamentary elections in October 2023 that would allow the far-right to dictate its will to the future coalition [7].

After the elections among the Confederation's politicians, there was a discussion about the reasons for the defeat that turned into a serious crisis in the party.

According to Ukrainian political scholar Stanislav Zelichovski Confederation could be considered as the United Far-Right party that encompassed almost all Far-Right movements in Poland and became a significant political force in the Polish political scene in recent years before the Russian full-scale invasion of Ukraine on 24 February 2022[7].

First and foremost, its rhetoric and activities are anti-systemic, anti-immigration, anti-Western, and partly anti-Ukrainian, which is why its theses are often difficult to distinguish from Kremlin propaganda. The path of this political force began in October 2018, when MP Jakub Kulesza decided to join the party of the odious politician

Janusz Korwin-Mikke's New Hope/KORWIN. A little later, efforts began to form an alliance between KORWIN and the National Movement. In December, both political forces decided to run jointly in the European Parliament elections.

In January 2019, the group was joined by other far-right forces: Grzegorz Brown's organization «Rise» and Piotr Lyroj-Marzec's Effective party» (pl. «Skuteczni Piotra Liroya-Marca»). In February of the same year, the group adopted the official name «Confederation of KORWIN Brown Lyroj», and in March, the «Confederation» parliamentary group was created in the Sejm [7].

In the 2019 European Parliament elections, the Confederation garnered more than 600 thousand votes, which secured it fourth place. In the same year, a federal political party, the Confederation of Freedom and Independence, was founded.

In the same year, in the Polish parliamentary elections, the Confederation won more than a million votes (6.81%) and was represented in the Sejm by 11 MPs. At the same time, a united parliamentary group «Confederation» was created, with Jakub Kulesza as its chairman and Krzysztof Bosak as its deputy [3].

Now it should be explained the essence of the Confederation political party and political parties, that established it.

The main part of the future Confederation political party was the Confederation of the Polish Crown, which was a Polish far-right party of a monarchist, traditionalist, reactionary, nationalist, and Eurosceptic nature, founded by Grzegorz Brown. Grzegorz Braun had pro-Russian views and was often quoted by Russian media. He was the only member of the Sejm who did not vote in favor of a resolution calling on the EU and NATO to help Ukraine in its war with Russia, and he was involved in an anti-Ukrainian rally in Warsaw in September 2023. G. Brown called for «stopping the Banderaization of Poland». His activities have a flavor of anti-Semitism. He stated that «we will not be taught history by Germans and Jews», and once again became famous for grabbing a fire extinguisher and putting out a Jewish candlestick in the Sejm hall in December [4].

In 2018, Brown stated that «Ukraine is a fiction. And it is a dangerous fiction. The fiction of an independent state as a civilized partner and the fiction of a sovereign nation with which we can finally normalize neighborly relations». In the first month after the outbreak of the war, he gave an interview to Agnieszka Piwowar, a journalist from the Polish Sputnik news agency, in which they discussed that «Russia is not the only one to blame» for the conflict, and that Ukrainians should now be held accountable for Bandera. In the new reality, Brown focuses primarily on forming a vision in which Ukrainians are taking over Poland, turning Poles into second-class citizens. Grzegorz Brown's Twitter account is a mouthpiece for Russian propaganda in Poland. He often posts anti-Ukrainian messages such as «refugees from Ukraine are infecting our

citizens with HIV», and he calls support for Ukraine «dragging Poland into a war with Russia» [5].

Another important part of the Confederation political party was «New Hope», which was a right-wing, liberal-conservative, Eurosceptic political force founded by Janusz Korwin-Micke. After his resignation, the party was headed by Slavomir Mencen.

Janusz Korwin-Mikke is a well-known Ukrainophobe. He has consistently opposed confrontation with Russia, recognized the annexation of Crimea by Russia, and illegally visited Crimea. He has repeatedly appeared on Russian television, accusing the Polish leadership of unreasonable Russophobia. Even after Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022, he criticized sanctions, justified Russia's right to defend itself, called the atrocities of the Russian army in Bucha fake news and Ukrainian propaganda, and claimed that Ukraine could attack Poland after the war. He also claimed that the war began because «London, with the help of Warsaw and Washington, incited Ukraine not to give in. The United States also once broke away from the British Empire and stole Texas and California from Mexico». Corwin-Mikke argues that the separatist Donetsk People's Republic and Luhansk People's Republic, which are not recognized by any country in the world except Russia, are full-fledged states, that the consequences of the bombing of the hospital in Mariupol are just a montage of the Ukrainian government [9].

His successor in office, Slawomir Mencen, frightens Poles with the «Ukrainization of Poland», advocates for reducing support for war refugees, and demands that Ukraine recognize the Volyn tragedy as an act of genocide against Poles [5].

Also, the Confederation included the National Movement of Poland, which was a right-wing, nationalist, conservative, national Catholic and Eurosceptic political group founded in 2012 by Krzysztof Bosak.

Bosak calls for an end to military aid to Ukraine. He also suggests resorting to blackmail – banning the transit of weapons if Ukraine actively defends its interests. For example, if it sues Poland. Recently, Russian media spread the news that Bosak agreed that Crimea is Russia: Krzysztof Bosak noted that «the peninsula was surrendered by Kyiv without firing a shot, and it was no accident». Against the backdrop of the grain crisis, Krzysztof Bosak accused the Polish government of bankrupting its foreign policy toward Ukraine: «We need to start playing hardball, like the Ukrainian oligarchs represented by Ukrainian politicians» [7].

After the start of Russia's large-scale invasion of Ukraine, the Confederation distances itself from Kyiv and Polish support to Ukraine. The frontman here was the aforementioned Janusz Korwin-Mikke, by far the most vocal and openly anti-Ukrainian politician in the Confederation [5].

Even before the full-scale Russian invasion, he emphasized that the «DPR» and «LPR» were full-fledged states, and the Crimean Peninsula was the territory of Russia.

According to him, if Russia gave Crimea to Ukraine, Ukraine would inevitably lay claim to the Polish cities of Chełm, Przemysl, and Rzeszow and aspire to return them to Ukraine. In December 2014, Corwin-Mikke even paid an official visit to Crimea, where he met with the «authorities» of the occupied peninsula. This visit was criticized by the Polish Foreign Ministry, and Ukraine banned the politician from entering its territory [7].

After the start of the full-scale invasion, Corwin-Mikke called Putin crazy but clarified: «Change is normal. They are often carried out by force. Countries emerge, merge, disintegrate». The bloody events of the Great War did not change the situation. For example, Corwin-Mikke stubbornly maintains that the hospital in Mariupol was not bombed when there were people there and that all the video footage from this place is edited by the Ukrainian authorities. Even the evidence in the form of photographs, reports from international organizations and satellite images did not convince him. The situation was similar to the Russian atrocities in Bucha. At that time, Corwin-Mikke's statements caused a great deal of resonance in the Russian media, as they coincided with the Kremlin's propaganda line [1].

However, Janusz Korwin-Mikke is not the only one who stands out for his rhetoric. Another striking example is Grzegorz Braun, whose anti-Ukrainian views are also no secret. In particular, Brown has stated that «Ukraine is a fiction» and that it is dangerous. In addition, he claimed that «Russia is not the only one to blame» for the conflict and that Ukrainians should now be held accountable for glorifying Bandera. He even criticized the hanging of the Ukrainian flag in the Polish Sejm, claiming that it symbolically cements the process of Poland's transformation into Ukraine. He also called for «opposing discrimination against Polish citizens» [9]

In general, dozens of other activists of the Confederation and its member parties spread pro-Russian and anti-Ukrainian propaganda. For example, Confederation MPs were the only ones in the Sejm who voted against the project to help refugees from Ukraine, namely against expanding the possibility of financing their stay.

The Confederation's anti-Ukrainian campaign has gained particular momentum as the parliamentary elections approach in October 2023 [7]. This is not surprising, given the desire of Law and Justice and other political parties, which are mainly focused on the conservative stratum of Polish citizens, to take as much of the electoral pie as possible.

«The Deceived Village» (Polish movement «Oszukana wioska») movement, which works closely with the Confederation, was one of the initiators of protests against Ukrainian agricultural products in early 2023. This, in turn, sparked a serious «grain crisis» and significantly aggravated Ukrainian-Polish relations [8].

In addition, one of the leaders of the Confederation, Krzysztof Bosak, went to the Ukrainian embassy in Warsaw to «issue an invoice for the support provided» in

connection with Russian aggression. He claimed that the amount exceeded 100 billion zlotys (23 billion euros) [7].

The Confederation actively supported the blocking of the borders in the fall of 2023 and the beginning of 2024 during the parliamentary elections in Poland and the formation of the new government and seems to have launched a new campaign ahead of the local elections to be held in April 2024 [4].

In the parliamentary elections to the Senate (upper house) and the Sejm (lower house), the right-wing Confederation of Freedom and Independence won 6.7% and 7.2% of the vote, respectively.

Anti-Ukrainian rhetoric was and still is a key thesis in the election campaign of the Confederates, who were taking advantage of the Polish government's passivity and manipulating the real problems of Polish farmers [8].

The total blockade con by the Confederation party and its supporters on February 20 2024 was clear evidence of the radicalization of the demands of the protesters supported by the Confederation, which deepened economic tensions between Ukraine and Poland, and ultimately affected the political, social and historical spheres and play for Moscow interests [4].

In Polish, the phrase «Russian granddaughter» («ruska onuca» in Polish) is a contemptuous term for those who spread propaganda in favor of Russia or act in its favor. Representatives of the Confederation prove that they deserve this nickname, which has already been used against them by their colleagues in the Polish Sejm [2].

In late 2022 and early 2023, the Polish fact-checking organization Demagog and the Media Monitoring Institute jointly investigated the sources of anti-Ukrainian propaganda. The results of the study showed that representatives of the «Confederation» most often post negative publications about Ukraine on their social pages.

For example, even a little girl's performance of the song «Chervona Kalyna» (Eng. «Red Viburnum»), in their opinion, is proof of the so called «Banderaization» of Poland) [2].

Their key narratives:

-Ukraine colonizes Poland.

-Ukraine Ukrainizes Poland.

-Ukrainians create «Ukropol» in Poland, their own state.

-Ukrainian refugees receive benefits and services in Poland that Poles do not have.

-Ukrainians are prioritized in the system of providing medical and educational services, while Poles wait for or receive refusals.

-Poles become second-class citizens.

-Ukrainians are resettled to Poland, and Jews are settled in their place.

-Poles are drawn into the war.

-The Nazi Bandera regime in Kyiv is illegal and inhumane.

-Other countries are withdrawing their active support for Ukraine, and Poles should do the same.

-Military assistance to Ukraine means disarming the Polish armed forces.

-Only half of the Ukrainians who come to Poland do so «with good intentions», while the rest try to make money from it.

-Ukraine has a negative impact on Polish politics.

-Ukraine is ungrateful for help.

-Only rich countries receive Ukrainian grain, not those who need it.

-Immigrants from Arab, Asian, and African countries enter Poland under the guise of refugees.

-Due to the lack of resources, immigrants will rob and kill the Polish people en masse.

-Negative impact due to the borrowing of numerous pathologies of social life from the eastern border – from corruption and crime to demands for easier access to abortion [2,1].

In the parliamentary elections to the Senate (upper house) and the Sejm (lower house), the right-wing Confederation of Freedom and Independence won 6.7% and 7.2% of the vote, respectively [7].

Anti-Ukrainian rhetoric is a key thesis in the election campaign of the Confederates, who are taking advantage of the Polish government's passivity and manipulating the real problems of Polish farmers [4].

The question of the metanarrative of «Ukropol» we should explain more precisely. Members of the Confederation party comment critically on the support given to Ukraine and the consequences associated with the presence of refugees. They argue that Poland is undergoing «Ukrainianization» in the economic, cultural, and political fields.

They argue that the migration wave is costly and unjustified, and that Ukrainians are treated better than Poles. They are supposed to be the beneficiaries of numerous social programs and facilities: receive low-cost housing and other types of material assistance, enjoy special privileges on the labor market, and do not incur criminal liability. Anti-Ukrainian accounts claim that despite the sacrifices made by the Polish side, the migrants are not interested in assimilating or contributing to the local economy. The alleged favoritism of Ukrainians is also said to be imprinting on sensitive elements of Polish culture. If disinformers from the Confederation party are to be believed, already soon hosts will be forced to learn the language of their guests because the latter show no desire to learn Polish; according to the same sources, Ukrainian flags are officially flying on the edifices of state institutions, replacing Polish ones. The presence of migrants is cited as the reason for the unacceptable change in Polish re-

ality – the final of the process of «Ukrainianization» is to be a new state called «Ukropol» [2].

Disinformation broadcasters and members of Confederation spread content that is easy to weave into the picture of everyday life and relate to one's own experiences. They perpetuate the association between Ukrainians' stay in Poland and current economic problems, local reports of accidents, and anecdotal stories about the exaltation of one nation at the expense of another. Monitored accounts by the Geremek Foundation document signs of Ukrainians' presence in Poland: grassroots fundraisers, flags placed in public spaces, performances by street musicians.

Disinformers from the Confederation party also exploit the memory of the tragedy in the Volyn region (tragical events of the massacre of the local population in Volyn region in West Ukraine during the II World War that poisoned for a long-time relation between Poland and Ukraine due to the absence, of reconciliation between two sides) which they use to reinforce antagonism. Members of Confederation reported on the alleged destruction of Polish memorial sites, inscriptions, and shouts praising OUN and UPA. They attribute Ukrainians with contradictory traits: extreme nationalism is supposed to coexist with their alleged indifference to the situation at the front. The economic status of Ukrainians is described in similarly dissonant terms, as they are supposed to abuse Polish material aid while flaunting a luxurious lifestyle on the streets of Polish cities [1,2].

The idea of a «takeover» of Poland by the immigrant population offers accessible (and reductionist) explanations of local problems and allows to unloading of the related frustrations on the foreign group. The concept of subjugation of Poles to the immigrant population also points to a threat to the country's sovereignty. By heating the social conflict, the broadcasters of anti-Ukrainian content convince the Polish authorities of their submission to external pressure, which makes their actions part of a strategy of destabilization.

According to the analysis carried out by the Geremek Foundation, politicians of the Confederation and their accounts on social media are disseminating many narratives that are aimed on the division of Polish society and deepening cleavage between the citizens of the Polish Republic [2].

Summing up the analysis provided by Geremek Foundation named «Anti-Ukrainian disinformation in social media provided by some of the politicians representing Confederation political party in Poland, we have noticed some of those narratives are the next: Confederation asserts that due to the large number of Ukrainians entering Poland, Poles are gradually becoming second-class citizens.

The anti-Ukrainian content disseminated by politicians of the Confederation party emphasizes the economic burden of accepting migrants and the assistance provided to Ukraine. It is supposed to result not only from the attitudes of the refugees

received but also from the facilities offered to them by the Polish authorities, such as special social benefits and lenient treatment by the judiciary. Ukrainians are portrayed as a favored group who make numerous claims but are unproductive.

The second such narrative disseminated by politicians of Confederation is based on the statement that Ukrainians are a demoralized nation. Accounts related to Confederation and pro-Russian activists spreading anti-Ukrainian content portray migrants as irresponsible and dangerous people. They perpetuate associations between Ukrainians and crime, aggression, and violation of moral norms. Leading this propaganda narrative are historical resentments; disinformation content uses associations with extreme nationalism, the Volhynian massacre, and the Ukrainian Insurgent Army. This coincides with official Kremlin propaganda, which cites the need for denazification of Ukraine among the justifications for the full-scale invasion. The Ukrainian government's actions are commented on in a similar way, which is to achieve its goals through insolence and blackmail. This narrative is also evident in content commenting on Western actions, which are presented through the prism of a demonized vision of liberalism [2].

The third narrative of politicians of the Confederation party is related to the attempts to change the hierarchy of information circulation. They undermine trust in the professional media. They portray them as a tool of censorship whose proper purpose is to cover up inconvenient facts. Among other things, the media are accused of covering up the misdeeds of Ukrainians, erasing history, and concealing the nationality of the perpetrators from the public. In place of the mainstream media, politicians of the Confederation are offering alternative news channels.

Another narrative disseminated by politicians of Confederation is the threat for Poland losing its independence. They blame migrants, who are supposed to have a disorganizing effect on the state. They argue that the influx of refugees is a threat that transcends economic issues – the presence of Ukrainian symbols and language is supposed to be a sign of the gradual displacement of Polish culture and its replacement with that of the immigrant population. This is reflected in the term «Ukropol», which points to the emergence of an artificial, synthetic state. In this narrative, the migration wave is presented as a threat to the value system, a silent war of cultures [1].

Another narrative disseminated by accounts connected to the Confederation Party appeals to a variety of conspiracy concepts. The most prominent conspiracy themes in the analyzed anti-Ukrainian content are anti-Semitism, globalism, and the Covid-19 pandemic.

Conclusion

We have researched the peculiarities of the main political party in Poland that is disseminating Russian narratives in Polish society and asserts its anti-Ukrainian stand even after the full-scale invasion of Russia commenced namely Confederation. Confederation as a political party was established by the fusion of three far-right and populistic political forces – the Confederation of the Polish Crown, founded by Grzegorz Brown, «New Hope», founded by Janusz Korwin-Micke, and the National Movement of Poland, which was founded in 2012 by Krzysztof Bosak. The key narrative that are permanently disseminated among Polish society on Ukrainian issues are:-Ukraine colonizes Poland, Ukraine Ukrainizes Poland; Ukrainians create «Ukropol» in Poland; their own state, Ukrainian refugees receive benefits and services in Poland that Poles do not have, Ukrainians are prioritized in the system of providing medical and educational services, while Poles wait for or receive refusals; Poles become second-class citizens, Ukrainians are resettled to Poland, and Jews are settled in their place; Poles are drawn into the war, The «Nazi Bandera regime in Kyiv» is illegal and inhumane; other countries are withdrawing their active support for Ukraine, and Poles should do the same; Military assistance to Ukraine means disarming the Polish armed forces; Only half of the Ukrainians who come to Poland do so «with good intentions,» while the rest try to make money from it; Ukraine hurts Polish politics; Ukraine is ungrateful for help; Only rich countries receive Ukrainian grain, not those who need it. ; Immigrants from Arab, Asian, and African countries enter Poland under the guise of refugees; Due to the lack of resources, immigrants will rob and kill the Polish people en masse; Negative impact due to the borrowing of numerous pathologies of social life from the eastern border – from corruption and crime to demands for easier access to abortion.

Anti-Ukrainian rhetoric was during all elections and still is a key thesis in the election campaign of the Confederates. The total blockade promised by the Confederation party is evidence of the radicalization of the demands of the protesters supported by the Confederation, which will deepen economic tensions between Ukraine and Poland, and ultimately affect the political, social, and historical spheres and play for Moscow's interests.

References:

1. Antyukrainska propaganda w mediach spolecznosciowych// Demagog. – 2023. – URL: https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/antyukrainska-propaganda-w-mediach-spolecznosciowych-luty-i-marzec/

2. Antyukraińska desinformacja, mowa nienawiści, propaganda// Fundacja Centrum im. Profesora Bronisława Geremka. – 2023. – URL: https://geremek.pl/wp-content/uploads/2023/12/Antyukrainskadezinformacja.5.Podsumowaniemonitoringu14.pdf
3. Lublin Triangle: A comprehensive report on the spread of Russian disinformation in the countries of the Lublin Triangle Detector Media. – 2023. – URL: https://en.detector.media/post/lublin-triangle-a-comprehensive-report-on-the-spread-of-russian-disinformation-in-the-countries-of-the-lublin-triangle
4. The mouthpiece of Russian propaganda in Poland became the voice of farmers' protest // Texty. – 2024. – URL: https://texty.org.ua/articles/111765/ruporrosijskoyi-propahandy-u-polshi-stav-holosom-protestu-fermeriv/
5. Sitnicka D. W imię Jego Ekscelencji Władimira Putina. Przygody Konfederacji z antyukraińską propagandą // Oko press. – 2023. – URL: https://oko.press/w-imie-putina-przygody-konfederacji-z-antyukrainska-propaganda
6. Szczudlik J., Legucka A., Dezinformacja i propaganda Rosji oraz Chin w kontekście wojny na Ukrainie// Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM). – 2023. – URL: https://www.pism.pl/publikacje/dezinformacja-i-propaganda-rosji-oraz-chin-w-kontekscie-wojny-na-ukrainie
7. Zelichovski S. The defeat of the Ukrainophobes: how the Polish «Confederation» is falling apart after the elections // European Pravda. – 2023. – URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/10/27/7172292/https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/10/27/7172292/
8. What is behind the transport blockade of Ukraine on the border with Poland // Center for Countering Disinformation. – 2023. – URL: https://cpd.gov.ua/en/articles-en/what-is-behind-the-transport-blockade-of-ukraine-on-the-border-with-poland/
9. Witkowski P. Sputnik wylądował. Kim są antyukraińscy «kresowiacy» z Konfederacji // Oko press. – 2023. – URL: https://oko.press/sputnik-wyladowal-kim-sa-kresowiacy-z-konfederacji

Віталій Лебедюк
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри національної безпеки та політології
Національного університету «Острозька академія»

Моделювання основних параметрів виборчої системи на місцевих виборах 2020 року в Україні

Вступ

Місцеві вибори в Україні 2020 року відбулися за зміненої виборчої системи та реорганізованого адміністративно-територіального устрою. Цим трансформаціям передували дві важливі інституційні зміни. Першою з них було запровадження 1 січня 2020 року Виборчого кодексу, який встановив пропорційну виборчу систему з гнучкими списками та обов'язковими гендерними квотами [6]. На місцевих виборах виборці повинні були спочатку обрати партію, а потім віддати перевагу кандидату, визначивши його номер у списку. Друга зміна стосувалася завершення процесу об'єднання потенційних територіальних громад, як було визначено Кабінетом Міністрів України [11]. Ця нова адміністративно-територіальна конфігурація суттєво зменшила як кількість територіальних одиниць, так і місцевих представників.

Нова виборча система спричинила численні критичні матеріали різних аналітичних центрів, які вказували та не, що нові виборчі правила можуть порушити принцип репрезентативності результатів волевиявлення громадян (кандидат, який набрав необхідну кількість преференційних голосів може не отримати мандат, а кандидат, який не набрав певну кількість голосів, навпаки, може отримати мандат) [4; 5; 12]. Сергій Васильченко, з Українського центру суспільних даних, провів моделювання нових виборчих правил на прикладі результатів виборів 2015 року до Київської міської ради [5]. Ми в свою чергу прагнемо доповнити дане дослідження провівши моделювання діючої виборчої системи за умови зміни певних параметрів виборчих норм. Це дозволить протестувати зміни у параметрах виборчої системи на місцевих виборах в Україні та їх вплив на електоральні результати.

Дослідження побудоване наступним чином. Спочатку представлено огляд виборчого законодавства, яке застосовувалось на місцевих виборах 2015 та 2020 років. Далі розглядається моделювання основних параметрів виборчої системи на місцевих виборах 2020 року, які стосуються преференційного голосування. На

основі аналізу первинних даних представлено емпіричні результати моделювання та висновки з окресленням подальших кроків дослідження.

Мета та завдання дослідження

Метою дослідження є з'ясувати потенційні електоральні результати від зміни параметрів виборчої системи на місцевих виборах 2020 року в Україні. Спробуємо відповісти на це дослідницьке питання, змоделювавши найбільш дискусійні норми виборчого кодексу щодо виборчої системи на місцевих виборах 2020 року в Україні. Досягнення мети передбачає розв'язання наступних завдань: 1) систематизувати дискусійні положення виборчого законодавства щодо місцевих виборів в Україні; 2) змоделювати дизайн виборчих систем змінюючи ключові параметри закладені у виборчій системі з гнучкими списками.

Дані та методи дослідження

У нашому дослідженні ми використовуємо результати виборів до Рівненської обласної ради на місцевих виборах 2020 року в Україні. Отримана інформація з протоколів територіальної виборчої комісії у Рівненській області дозволить реалізувати поставлені завдання [7]. Щоб провести моделювання, ми використовуємо дані на рівні кандидатів включених до територіальних виборчих списків (631 кандидат) до Рівненської обласної ради на місцевих виборах 2020 року в Україні.

Особливості виборчої системи на місцевих виборах 2020 року в Україні

У липні 2020 року Верховна Рада України ухвалила інституційну реформу, яка змінила територіальну організацію влади та функціонування виборчої системи. Новий адміністративно-територіальний устрій не лише зменшив кількість адміністративних одиниць в Україні, а й суттєво скоротив кількість депутатів органів місцевого самоврядування. Створення 1 469 територіальних громад (у тому числі 31 на тимчасово окупованих територіях) замінило 10 721 місцевих рад різних рівнів. Водночас кількість депутатів в органах місцевого самоврядування скоротилася на 78% порівняно з місцевими виборами 2015 року. Відповідно, посилилася конкуренція між кандидатами за преференційні голоси через зростання ваги одного мандату. Наприклад, у радах територіальних громад за пропорційною виборчою системою з гнучкими списками співвідношення кандидатів до кількості мандатів у відповідній раді зросло на 18% порівняно з 2015 роком, і на кожне місце претендувало дев'ять кандидатів (раніше співвідношення було 1 до 7).

Виборчий кодекс, ухвалений приблизно за три місяці до місцевих виборів 25 жовтня 2020 року, вніс кілька суттєвих змін. Ці зміни вплинули як на механіку виборчої системи, так і на дизайн виборчого бюлетеня. Ключове розмежування було зроблено для територіальних громад, де вибори відбуватимуться або за мажоритарною системою, або за пропорційною системою з гнучкими списками. Поріг для встановлення пропорційної виборчої системи було знижено з 90 000 до 10 000 виборців. В результаті політичні партії стали відігравати центральну роль у громадах, що перевищують 10 000 виборців, а самовисування залишилося можливим лише в менших громадах. Пропорційна система з гнучкими списками посилила вплив партій на представництво в органах влади. Це було пов'язано з вимогою подолання бар'єру у 25% від виборчої квоти, без якої кандидати не могли покращити свої позиції у територіальному виборчому списку (таблиця 1). Таким чином, партійне керівництво стало вирішальним у відборі кандидатів та формуванні списків, що безпосередньо впливало на електоральні перспективи. Розміщення кандидатів у списках визначалося за індивідуальними ознаками, де політичні партії віддавали перевагу чоловікам із політичним досвідом [3]. Нова система передбачала, що кожен кандидат, за винятком першої позиції, мав бути розміщений у певному порядку як у єдиному партійному списку, так і в територіальних виборчих списках. Партії могли висувати від 5 до 12 кандидатів у кожному територіальному виборчому окрузі. Поряд з тим кандидатам було дозволено балотуватися одночасно до двох рівнів рад – міської та обласної.

Таблиця 1

Особливості виборчих систем на місцевих виборах 2015 та 2020 років

Параметри	2015	2020
1	*2*	*3*
Виборча система	Мажоритарна на виборах до сільських та селищних рад. Пропорційна з закритими списками на виборах до обласних, районних і міських рад.	Мажоритарна на виборах до громад з кількістю виборців до 10 тис. осіб. Пропорційна з гнучкими списками на виборах до громад з кількістю виборців понад 10 тис. осіб.
Виборчий бар'єр	5%	5%

Продовження табл. 1

1	*2*	*3*
Суб'єкт висування	Політична партія або самовисування – на виборах за мажоритарною системою. Політична партія – на виборах за пропорційною системою.	Політична партія або самовисування – на виборах за мажоритарною системою. Політична партія – на виборах за пропорційною системою з гнучкими списками.
Тип гендерної квоти	Законодавчо встановлені квоти щодо кандидатів	Законодавчо встановлені квоти щодо кандидатів
Гендерна квота	30% у єдиному виборчому списку (за пропорційною системою).	30% у списку партії (з кількістю виборців до 10 тис. осіб). 40% у єдиному та територіальних виборчих списках (за пропорційною системою з гнучкими списками).
Заходи за недотримання ґендерної квоти	Не передбачено.	Відмова у реєстрації виборчого списку.
Тип виборчого бюлетеню	Закритий виборчий список визначений партією у відповідному порядку.	Два типи списків: єдиний закритий партійний список та відкритий територіальний виборчий список.
Тип преференційного голосування		Не обов'язкове преференційне голосування з можливістю обрати одного кандидата.
Формування остаточного порядку кандидатів у територіальних виборчих списках		Рейтинг кандидатів визначений партією зберігається, якщо кандидати не наберуть 25% голосів від виборчої квоти.

Джерело: складено автором на основі виборчого законодавства України

Виборчий бюлетень складався з двох окремих сегментів. У лівій частині виборці мали обрати одну політичну партію, тоді як у правій частині можна було вказати номер кандидата з територіального виборчого списку обраної партії. Ця система передбачала двоетапний процес визначення розподілу мандатів між партіями. Спочатку голоси, отримані партійним списком у територіальному виборчому округу, ділилися на виборчу квоту, визначаючи кількість мандатів для цієї партії в конкретному територіальному окрузі. Згодом голоси, що залишилися, розподілялися між єдиними списками партій. Виборці мали мінімальний вплив на цю останню частину виборчого алгоритму, оскільки партійні з'їзди наперед визначали ці єдині списки. Тим не менш, кандидати, які подолали 25% бар'єр від виборчої квоти, могли піднятися в рейтингу. Якщо кандидату не вдавалося «покращити» свою позицію в списку, початковий список партії залишався незмінним. Наприклад, зниження виборчого бар'єру для преференційного голосування в Словаччині з 10% у 2002 році до 3% у 2006 році (частка кандидатів, які подолали встановлено квоту зросла з 20,7% до 42%) та в Чехії з 7% у 2002 році до 5% у 2010 році (частка кандидатів, які подолали встановлено квоту зросла з 23% до 60%) призвело до дворазового збільшення кількості обраних кандидатів [1]. На місцевих виборах в Україні 42% успішних кандидатів були тими, хто подолав встановлений виборчий бар'єр для отримання мандату у територіальних округах [8].

На місцевих виборах 2020 року в Україні було запроваджено жорстку 40% гендерну квоту для списків кандидатів, як виборчих, так і партійних, на відміну від 30% квоти на виборах 2015 року, яка не передбачала жодних санкцій за її недотримання. Це нове положення передбачає, що на кожні п'ять кандидатів двоє мають бути протилежної статі, що зобов'язує партії висувати щонайменше п'ять кандидатів у кожному територіальному виборчому окрузі. Наприклад, у типових перегонах до міської ради на 42 мандати партії повинні виставити щонайменше 26 кандидатів, з яких не менше 10 мають бути жінками [9]. Хоча ця квота механічно збільшує частку жінок-кандидаток у виборчих бюлетенях, інші фактори, такі як досвід участі у виборах, членство в партії та перебування на посаді, можуть суттєво підірвати її ефективність [3]. Ці елементи можуть зменшити шанси жінок-кандидаток на отримання життєздатних позицій у виборчих списках, тим самим ускладнюючи їхній доступ до представницьких органів влади. Таким чином, внутріпартійні критерії відбору та тенденція розміщувати жінок на менш сприятливих позиціях у списках сприяють тому, що вони й надалі залишаються недостатньо представленими у представницьких органах влади.

Результати

Ключова особливість нової виборчої системи, впровадженої на місцевих виборах 2020 року в Україні, полягає у процедурі формування виборчих списків. Політичні партії формують загальний (єдиний) виборчий список та окремі територіальні списки для кожного виборчого округу. Кожен кандидат, включений до єдиного списку, також має бути включений до одного з територіальних списків. Однак, політична партія, у цьому випадку, теж визначає послідовність кандидатів у відкритих територіальних списках, яку можна змінити подолавши законодавчо визначений поріг преференційних голосів (25% від виборчої квоти). Таким чином ключовим параметром у діючій виборчій системі є поріг преференційних голосів, який дозволяє змінити визначений партією порядок кандидатів у територіальних списках.

В середньому 80,7% виборців скористалися правом проголосувати за окремого кандидата від партії у територіальних виборчих округах. Це високий показник, оскільки на місцевих виборах у європейських країнах частка преференційних голосів є нижчою, в середньому 60% [1; 2]. Однак, тут варто зазначити про тенденцію до зменшення частки преференційних голосів за умови високого прохідного порогу, що демотивує виборців скористатися правом преференційного голосу. Тому більшість країн Вишеградської групи переглянули свої законодавчі норми в сторону зменшення порогу для преференційного голосування [1], що призвело до збільшення частки преференційних голосів та обраних депутатів.

Таким чином ми вирішили протестувати розподіл мандатів за умови дії преференційного порогу у 10% від виборчої квоти (таблиця 2). Результати вказують на те, що 14% від усіх обраних депутатів у територіальних списках, не подолали поріг у 25% від виборчої квоти. Якщо до цього додати депутатів, які подолали поріг у 25% від виборчої квоти, за єдиним списком – то вийде 41% депутатів, які отримали мандат не подолавши законодавчо визначеного порогу. Високий поріг для преференційного голосування закладає стимули бути розміщеними партією на вигідних позиціях як у єдиному списку, так і у територіальних списках. Тобто вага прохідного місця у списках зростає і це яскраво демонструє частка обраних депутатів, які не подолали преференційного порогу, серед політичних партій на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради.

Частка депутатів, які не подолали поріг у 25% від виборчої квоти, серед усіх політичних партій, які пройшли до Рівненської обласної ради, коливається від 22% у партії «За майбутнє» до 67% у партії «Слуга народу». У трьох політичних партій («РПЛ», «Сила і Честь», «Слуга народу») з семи половина та більше обраних депутатів не подолали преференційного порогу у 25% від виборчої квоти. Таким чином, єдині списки стали захисною парасолькою для більшості кандидатів. Впро-

вадження порогу у 10% від виборчої квоти зменшує майже на 40% кількість депутатів, які б не подолали преференційного порогу за діючою виборчою системою. Більше того, за таких умов ми не спостерігаємо депутатів, які могли б не подолати порогу у 10% від виборчої квоти.

Таблиця 2

Кількість обраних кандидатів які не подолали виборчий бар'єр у територіальних списках (на прикладі виборів до Рівненської обласної ради)

Партія	Отримано мандатів	Діюча виборча система на місцевих виборах 2020 року			Моделювання виборчої системи	
		Не подолали квоту 25% за єдиним списком	Не подолали квоту 25% за територ. списком	Разом	Не подолали квоту 10% за єдиним списком	Не подолали квоту 10% за територ. списком
Батьківщина	14	4		4	2	
ЄС	12	3	2	5		
За майбутнє	9	2		2	2	
РПЛ	9	4	1	5	1	
Свобода	8	3		3	3	
Сила і Честь	6	3		3	2	
Слуга Народу	6	3	1	4		
Загалом	64	22	4	26	10	

Джерело: складено автором

Далі ми вирішили протестувати розподіл мандатів за умови, що фінальне рейтингування за преференційним голосуванням відбуватиметься не в окремих округах, а серед усіх округів для кожної партії, а також за умови повністю відкритої виборчої системи (таблиця 3). З огляду на те, що «ціна» мандату суттєво коливається від округу до округу, то розміщення партією кандидата на вигідних позиціях у територіальному списку може сприяти його обранню. Тому, щоб нівелювати вплив партії ми спробували змоделювати розподіл отриманих мандатів за умови,

якщо преференційні голоси будуть рангуватися не в кожному окрузі, а загалом серед усіх округів для відповідної партії з порогом у 10% від виборчої квоти. За таких умов не буде жодного обраного депутата, який би не подолав встановленого порогу. Однак, через те, що партії в основному розміщували кандидатів-чоловіків на життєздатних позиціях у територіальних списках, кількість обраних депутаток зменшилася на 4 особи.

Також ми вирішили змоделювати результати виборів за умови впровадження повністю пропорційної виборчої системи з відкритими списками з преференційним порогом у 10% від виборчої квоти. Моделювання відбувалося наступним чином. Виборча квота вираховується шляхом ділення загальної кількості голосів виборців, поданих за політичні партії, які подолали 5% виборчий бар'єр, на кількість мандатів у відповідній раді.

Таблиця 3

Моделювання розподілу мандатів за різних параметрів виборчої системи на місцевих виборах в Україні (на прикладі виборів до Рівненської обласної ради)

Політична партія	Діюча виборча модель на місцевих виборах 2020 року			Діюча виборча модель за умови преференційного порогу у 10% від виборчої квоти		
	Отримано мандатів	Кількість мандатів (чол.)	Кількість мандатів (жін.)	Отримано мандатів	Кількість мандатів (чол.)	Кількість мандатів (жін.)
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
Європейська Солідарність	14	10	4	14	11	3
Слуга Народу	12	10	2	12	10	2
За майбутнє	9	7	2	9	7	2
Батьківщина	9	6	3	9	6	3
Сила і Честь	8	6	2	8	6	2
РПЛ	6	4	2	6	4	2
Свобода	6	4	2	6	4	2
Загалом	64	47	17	64	48	16

Продовження табл. 3

1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*
Політична партія	Діюча виборча модель із загальним рейтингуванням серед усіх округів для кожної партії (поріг 10%)			Виборча модель з відкрити списками (поріг 10%)		
	Отримано мандатів	Кількість мандатів (чол.)	Кількість мандатів (жін.)	Отримано мандатів	Кількість мандатів (чол.)	Кількість мандатів (жін.)
Європейська Солідарність	14	12	2	17	14	3
Слуга Народу	12	11	1	15	12	3
За майбутнє	9	7	2	9	8	1
Батьківщина	9	7	2	8	6	2
Сила і Честь	8	6	2	8	8	0
РПЛ	6	4	2	2	2	0
Свобода	6	4	2	5	5	0
Загалом	64	51	13	64	55	9

Далі, кількість голосів виборців, поданих у кожному виборчому округзі, ділиться на виборчу квоту. Таким чином, ми отримуємо перший розподіл мандатів між виборчими округами. Ціле число, отримане в результаті цього ділення, відображає кількість місць, виділених для кожного виборчого округу. Якщо не всі місця розподілені, то решта місць передається виборчому округу з найбільшим залишком. В результаті ми отримали розподіл місць, який сприятиме політичним партіям з високим рівнем підтримки. Кожен додатковий преференційний голос сприяє загальному рівню електоральної підтримки політичної партії [10]. Однак, через упереджене розміщення політичними партіями кандидатів-жінок на «життєздатних» позиціях у територіальних списках, кількість депутатів-жінок фактично зменшиться удвічі у порівнянні з діючою виборчою системою. В такому випадку доцільним є розміщення кандидатів різної статті почергово, а не в кожній п'ятірці не менше двох кандидатів іншої статті.

Висновки

Моделювання показало, що впроваджена виборча система з гнучкими списками на місцевих виборах 2020 року в Україні зменшує вагу преференційного голосування, оскільки 41% обраних депутатів не отримали мінімально визначеної

кількості преференційних голосів, а пройшли до ради виключно через вигідне розміщення політичною партією. Таким чином, зберігається практика торгування прохідними місцями. Щоби збільшити вагу преференційного голосування необхідно понизити поріг до 10% від виборчої квоти та впровадити загальне рейтингуванням усіх кандидатів від кожної політичної партії серед усіх виборчих округів. Разом з тим найбільш конкурентною виборчою моделлю є виборча система з відкритими списками. Таким чином, моделювання дозволило виявити оптимальну виборчу модель, яка сприятиме внутріпартійній конкуренції та нівелюватиме можливість здобуття мандату не подолавши встановленого порогу.

Список використаних джерел:

1. Andre A., Depauw S., Shugart M., Chytilek R. Party nomination strategies in flexible-list systems: Do preference votes matter? *Party Politics*. 2017. Vol. 23. № 5, pp. 589–600. doi:10.1177/1354068815610974.
2. Däubler T. Do more flexible lists increase the take-up of preference voting? *Electoral Studies*. 2020. Volume 68. doi: 10.1016/j.electstud.2020.102232.
3. Lebediuk V., Moroziuk Y. Party Nomination and Legislative Gender Quotas in the 2020 Local Elections in Ukraine: The case of Rivne Regional Council, *Slovak Journal of Political Sciences*. 2024. Vol. 23. № 1, pp. 55–80. doi: 10.34135/sjps.240103.
4. Боднар П., Кельм Н. Закриті «відкриті» списки. Чому нова виборча система – складна іграшка, яка не змінює правил гри? texty.org.ua. 10 вересня 2020 р. URL: https://texty.org.ua/articles/102050/zakryti-vidkryti-spysky-chomu-nova-vyborcha-systema-skladna-ihrashka-sho-ne-zminyuye-pravyla-hry/ (дата звернення: 10.01.2025).
5. Васильченко С. Сюрпризи місцевих виборів: що треба знати, щоб не «зламати мозок» – 2. Українська правда. 19 жовтня 2020 р. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/19/7270331/ (дата звернення: 10.01.2025).
6. Виборчий кодекс України. 2020. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20# (дата звернення: 20.12.2024).
7. Документи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії. 2020. Рівненська обласна рада. URL: https://ror.gov.ua/dokumenti-teritorialnoyi-viborchoyi-komisiyi (дата звернення: 12.12.2024).
8. Експрес-огляд результатів місцевих виборів: партійність та гендерна складова. ОПОРА. 2020. URL: https://www.oporaua.org/vybory/ekspres-ogliad-rezultativ-mistsevikh-viboriv-partiinist-ta-genderna-skladova-22612 (дата звернення: 04.01.2025).

9. Лебедюк В. Ефекти виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні: регіональний контекст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. № 42, с. 260–267. doi:10.30970/PPS.2022.42.34
10. Лебедюк В. Недійсні бюлетені і преференційне голосування на місцевих виборах 2020 року в Україні. *Politicus.* 2022. Випуск 3, с. 25–33. https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.4
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад. 2020. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#Text (дата звернення: 10.01.2025).
12. Федорів І. Як відбудуться вибори на Київщині: моделювання 4-х сценаріїв. Чесно. 15 квітня 2020 р. URL: https://www.chesno.org/post/3932/ (дата звернення: 10.01.2025).

Степан Рішко
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Кореляція індексів волатильності, ефективної кількості партій та пропорційності виборчих систем (на рівні міських рад) з рівнем економічного розвитку українських міст (Київ та всі області центри)

Партійні системи усталено аналізувати на рівні легіслатури (парламенту), утім підходи їх вивчення, зокрема з використанням кількісних індексів, можна використовувати для аналізу локальних політичних режимів. Ці індекси є адаптивними до вивчення нижчих за державний рівень представницьких інститутів. У контексті України – це міські ради територіальних громад.

Впродовж 2016-2020 років був активний період прикладних досліджень локальних політичних режимів, але використання кількісних індикаторів у методиках було обмежене. Тим більше, якщо мова про порівняльний аналіз багатьох міст.

У цих тезах ми проаналізувати міські ради усіх обласних центрів та столиці України (окрім окупованого Росією Донецька, Луганська та АР Крим) використовуючи три кількісні індикатори: 1) індекс електоральної волатильності Педерсена (дає змогу визначити у 100-бальній шкалі як змінився склад представницького органу від одних виборів до інших, де 0 – взагалі немає змін, 100 – повністю змінився склад фракцій; 2) індекс ефективної кількості партій Лааксо і Таагапери (значення показує скільки у представницькому інституті є фракцій з істотним впливом на прийняття рішень); 3) індекс пропорційності виборчих систем Макі-Роуза (показує рівень конвертації голосів виборців у представницькі мандати, яким чином враховуються всі голоси виборців, де 0 – голоси виборців ніяк не впливають на склад представницького інституту, 100 – у формуванні представницького інституту врахований кожний голос, жодного голосу не втрачено).

Мета цього дослідження полягає у підтвердженні чи спростуванні гіпотези про кореляцію між рівнем економічного розвитку міст та кількістю й змінністю акторів (політичних фракцій) у їх міських радах.

У минулому дослідженні ми вже виявили, що реформа політичної децентралізації практично не вплинула на рівень доходів до місцевих бюджетів обласних центрів України та Києва [3, с. 164]. Зараз же використовуємо показники доходів міських бюджетів, як індикатор, який свідчить про рівень економічного розвитку міста. Більш доречно було б брати показник ВНП міст, але таких актуальних

даних немає. Рівень доходу міських бюджетів є як мінімум прийнятним через те, що значна його частина наповнюється з ПДФО працівників, які працюють на місцем реєстрації. Тобто рівень доходів бюджетів міст можна використовувати бодай узагальнено для визначення рівня економічного розвитку міста, особливо у порівняльному контексті.

Одразу окреслимо, що визначені три індекси ми використовуємо зважаючи на декілька обмежень. По-перше, аналізуючи волатильність політичних фракцій у міських радах беремо до уваги результати місцевих виборів 2015 та 2020 років. На жаль, розширювати часові рамки не доречно через те, що у 2015 році у кожній міській раді були зміни кількісного складу. За таких умов використання індексу електоральної волатильності стає недоречним. По-друге, значення індексів ефективної кількості партій та пропорційності виборчих систем розраховані за результатами останніх загальнонаціональних місцевих виборів у 2020 році. Ми не ставили за мету дослідити динаміку цих індексів зважаючи на зміну виборчої системи напередодні місцевих виборів 2020 року. По-третє, досліджуючи рівень волатильності у міських радах ми звертали увагу виключно на зміни фракцій. Доречно було б ще окремо аналізувати зміни через персональний контекст, відповідаючи таким чином на питання скільки ж безпосередньо змінилось місцевих депутатів. Це б давало більше точності, бо партійна волатильність в Україні є високою через зміну партійної приналежності. Часто на виборах беруть участь багато новоутворених/перейменованих політичних партій від яких балотуються особи, що вже раніше були у складі міської ради від іншої політичної фракції. По-четверте, взято до уваги доходи місцевих бюджетів за 2020 рік, у час коли відбувались місцеві вибори.

При розрахунку індексу електоральної волатильності ми вже ж ототожнюємо декілька політичних партій зважаючи на їх еволюцію розвитку та лідерський склад, а саме: 1) «Блок Петра Порошенка» у «Європейська Солідарність»; 2) «Опозиційний блок» у «ОПЗЖ»; 3) «Відродження» у «Блок Кернеса – успішний Харків»; 4) «Вінницька європейська стратегія» у «Українська стратегія Гройсмана»; 5) «УКРОП» у «За майбутнє».

Розраховані нами значення індексів по міських радах усіх обласних центрів та столиці України наведено у таблиці 1. Окремо ми додали середні показники по усіх містах, значення індексів у виміру Верховної ради України (для порівняння локального та національного рівнів) та значення індексів у обласних радах Львова, Одеси та Харкова (ці міста мають для нас дослідницьку актуальність).

Таблиця 1

Індекси електоральної волатильності, ефективної кількості партій та пропорційної виборчих систем міських рад всіх обласних центрів України та Києва, розмір їх бюджетних надходжень

Міська рада у місті	Індекс електоральної волатильності Педерсена (2015-2020 рр.)	Індекс ефективної кількості партій Лааксо і Таагапери (2020 р.)	Індекс пропорційності виборчих систем Макі-Роуза (2020 р.)	Дохід міського бюджету за 2020 рік, грн
1	*2*	*3*	*4*	*5*
Київ	52,50	5,61	78,09	58 121 731 635
Харків	51,19	4,00	89,35	14 028 233 106
Дніпро	59,37	4,69	82,20	13 093 820 547
Одеса	34,39	4,27	81,02	10 083 389 268
Львів	48,44	3,68	73,42	9 070 425 400
Запоріжжя	57,82	5,28	78,80	7 540 552 161
Вінниця	38,89	2,25	78,36	4 298 269 191
Миколаїв	51,86	4,61	85,03	4 056 728 577
Полтава	54,76	6,00	81,45	3 188 259 114
Житомир	66,67	4,39	81,57	2 722 680 879
Черкаси	54,77	6,53	74,65	2 708 338 323
Чернігів	73,81	2,38	86,48	2 671 306 513

Продовження табл. 1

1	*2*	*3*	*4*	*5*
Хмельницький	80,96	2,38	85,75	2 658 458 187
Суми	38,10	4,37	82,46	2 580 950 748
Івано-Франківськ	35,72	1,96	77,59	2 526 636 228
Херсон	70,38	4,56	70,96	2 508 797 902
Чернівці	66,67	6,30	74,37	2 465 367 430
Тернопіль	52,37	3,80	80,13	2 441 966 663
Рівне	50,01	6,29	76,06	2 265 129 791
Луцьк	28,57	5,01	80,93	2 229 116 771
Кропивницький	50,00	7,23	87,95	2 116 774 006
Ужгород	77,78	5,88	56,20	1 377 750 082
Середнє значення по всіх міських радах	**54,32**	**4,61**	**79,22**	**—**
ВРУ (2014-2019 рр.)	70,22	2,79	78,34	—
Львівська обл. рада	36,90	5,94	85,72	—
Одеська обл. рада	39,29	5,70	88,46	—
Харківська обл. рада	36,68	3,94	89,08	—

З наведених даних можна зробити висновок, що на локальному рівні середні значення електоральної волатильності за результатами місцевих виборчих циклів 2015-2020 роки були меншими ніж рівень електоральної волатильності у

Верховній раді (виборчі цикли 2015-2019 роки). При тому, ефективна кількість партій є суттєво вищою. Тобто загалом на локальному рівні спостерігався більший рівень конкуренції та менша змінність ніж на національному. Значення індексу пропорційності виборчих систем є приблизно однаковими (більше 70%). Низьким рівнем пропорційності виділяється тільки Ужгородська міська рада.

Для визначення чи є взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку міста (у нашому випадку доходи до міського бюджету) та аналізованими індексами (кожним окремо) потрібно розрахувати, чи є між ними кореляція. Для цього ми розрахували коефіцієнт кореляції (наведено у таблиці 2), який вимірюється від значення -1 до 1. Про сильний кореляційний зв'язок можна говори коли значення коефіцієнту більше 0,7 або менше -0,7. Для дослідження кореляції ми окремо виділили три вибірки міст: 1) усі міста; 2) десять міст, які мали найбільший дохід бюджету у 2020 році; 3) п'ять міст, які мали найбільший дохід бюджету у 2020 році.

Таблиця 2

Кореляція індексів із розміром бюджетних доходів у аналізованих містах (коефіцієнт кореляції, де значення від -1 до 1)

Вид кореляції	Коефіцієнт кореляції вибірка: усі міста	Коефіцієнт кореляції вибірка: 10 міст з найбільшими доходами бюджету	Коефіцієнт кореляції вибірка: 5 міст з найбільшими доходами бюджету
Індекс волатильності Педерсена до бюджетних надходжень	-0,0825	-0,0058	0,2586
Індекс ефективної кількості партій Лааксо і Таагапери до бюджетних надходжень	0,0994	0,3421	0,8856
Індекс пропорційності виборчих систем Макі-Роуза до бюджетних надходжень	0,0525	-0,1644	-0,1752

Отримані результати свідчать, що між індексом волатильності Педерсена та економічним розвитком українських обласних центрів та Києва немає кореляції. Однак, це порівняння тільки за результатами виборів 2015-2020 років. Так само, відсутня кореляція між індексом пропорційності виборчих систем Макі-Роуза на рівнем економічного розвитку міст.

Фактично ми спростували основну гіпотезу цих тез. Наше припущення, що завдяки більшим економічним ресурсам міста волатильність фракцій у міських радах може збільшуватись через більшу кількість зацікавлених акторів не отримало емпіричного підтвердження спираючись на обраний підхід.

Та досліджуючи цю проблематику, ми таки знайшли кореляцію між індексом ефективної кількості партій Лааксо і Таагапери та розміром бюджетних надходжень українських обласних центрів й столиці. Ця кореляція не працює якщо брати до уваги всі міста, але починає прослідковуватись коли брати до уваги 10 міст з найбільшими доходами бюджету та стає чітко вираженою у 5-ти містах з найбільшими бюджетними надходженнями. Для 5-ти найбільш економічно розвинених міст спостерігалась така тенденція: чим більший дохід міського бюджету тим більше релевантних фракцій у їх міських радах (це за результатами місцевих виборів 2020 року).

Щоб з'ясувати чи прослідковувалась ця кореляція раніше, ми проаналізували індекс ефективної кількості партій Лааксо і Таагапери за результатами місцевих виборів 2015 року та отримали такі значення індексу: Київ (3,69), Харків (2,01), Дніпро (3,48), Одеса (3,62), Львів (4,73). Порівнявши значення індексу з доходами міських бюджетів цих міст у 2015 році кореляційного зв'язку не було виявлено (коефіцієнт кореляції 0,15). Через те, що у 2015 році кореляції не було, а у 2020 році вона була дуже сильною, поки можна говорити про одиничний випадок. Його потрібно буде аналізувати за результатами наступних місцевих виборів.

Висновок. Ми не виявили сильного кореляційного зв'язку між індексами електоральної волатильності Педерсена, ефективної кількості партій Лааксо і Таагапери, пропорційності виборчих систем Макі-Роуза та рівнем економічного розвитку українських обласних центрів та Києва. Тобто рівень змінності та конкуренції у міських радах означених міст фактично не залежить від економічного розвитку. Це важливе спростування гіпотези, яке ми зробили на основі емпіричних даних. І все ж, середнє значення індексу волатильності у міських радах обласних центрів України та Києва за результатами місцевих виробів 2015-2020 років є меншим ніж рівень електоральної волатильності ВРУ у 2015-2019 роках, а кількість ефективних партій суттєво вищою. Це твердження фактично можна використовувати для обґрунтування наявності локальних політичних режимів в Україні використовуючи кількісні індикатори.

Використання такого підходу надалі, для аналізу результатів наступних результатів виборів дозволить або вже ж таки виявити певні кореляції (які потенційному можуть виникнути), або навпаки спростувати тут сформоване твердження про менший рівень волатильності та більшу ефективну кількість партій (фракцій) у міських радах (локальний рівень) ніж у ВРУ (державний рівень).

Список використаних джерел:

1. Місцеві вибори 25 жовтня 2015 року. *ЦВК* : веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm002pt001f01%3D100pt00_t001f01%3D100.html (дата звершення: 20.10.2024).
2. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року. *ЦВК* : веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01%3D695pt00_t001f01%3D695.html (дата звершення: 20.10.2024).
3. Рішко С. Децентралізація влади та її значення для розвитку локальних політичних режимів в Україні. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Наукове фахове видання*. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2024. № 46. С. 158–166.
4. Open Budget. *Державний веб-портал бюджету для громадян*: веб-сайт. URL: https://openbudget.gov.ua (дата звернення: 20.10.2024).

Юлія Сліпецька
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Перші поствоєнні вибори в Україні: виклики і загрози

Україна перебуває в особливих умовах через повномасштабне вторгнення росії, яке триває з 24 лютого 2022 року. За цих обставин організація демократичних виборів стала критичним викликом, оскільки в країні діє правовий режим воєнного стану, який унеможливлює повноцінне виборче процесуальне забезпечення. Призупинення виборів із зазначених причин закріплено в Конституції України, яка встановлює, що в умовах воєнного стану повноваження Верховної Ради продовжуються до дня першого засідання новообраного парламенту після скасування цього стану.

На тлі продовження воєнних дій, внутрішніх та зовнішніх викликів, які вони створюють, у повоєнний період Україна має обрати шляхи, що забезпечать легітимність, безпечність та прозорість перших поствоєнних виборів.

Після завершення воєнних дій або в умовах збереження контролю росії над окупованими територіями, Україна буде змушена працювати над вирішенням багатьох проблем, пов'язаних із відновленням демократичного виборчого процесу. Ключовими завданнями для держави будуть забезпечення виборчих прав для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), біженців та військовослужбовців, а також відновлення інфраструктури, що дозволить громадянам реалізувати своє право голосу в умовах, наближених до довоєнних.

Через значне переміщення населення пропорційна виборча система з відкритими списками, хоч і є демократичною, може створити проблеми в частині забезпечення рівного представництва. Наприклад, кількість мандатів для окремих регіонів залежить від явки виборців, що може призвести до нерівного розподілу мандатів, особливо в місцевостях із високою концентрацією переміщених осіб. Також важливо розробити процедури для військових, які через виконання службових обов'язків можуть не мати доступу до виборчих дільниць. Законодавство повинне врахувати ці аспекти та передбачити можливості для віддаленого голосування або спеціальних виборчих пунктів, що дозволить захисникам держави реалізувати своє конституційне право на участь у виборах.

Повноцінне функціонування виборчого реєстру є важливою умовою для демократичних виборів, однак у нинішніх умовах його оновлення та коректне ве-

дення стало викликом. Через воєнні дії реєстр зазнав масштабних переривань у роботі, а також суттєвих втрат даних через вимушене переселення громадян. З огляду на це, після завершення активної фази бойових дій необхідно провести незалежний аудит реєстру, щоб знизити ризик подвійного голосування та забезпечити актуальність даних. Важливо, щоб громадяни отримали доступ до документів, які підтверджують їхнє право голосу – особливо на деокупованих територіях, де існує загроза втрати документів або їхніх копій через окупацію.

Руйнування економічної інфраструктури та високий рівень безробіття можуть значно ускладнити проведення виборів, адже держава матиме обмежений бюджет для організації виборчого процесу. В таких умовах контроль за використанням ресурсів, зокрема бюджетних коштів та міжнародної допомоги, набуває критичного значення. Зважаючи на зниження можливості громадян фінансово підтримувати політичні партії, держава повинна зберегти або навіть збільшити обсяги державного фінансування партій для забезпечення політичного плюралізму. Важливо також відновити ефективний державний нагляд за джерелами фінансування передвиборчих кампаній, щоби уникнути впливу грошей з нелегальних джерел.

Функціонування незалежних ЗМІ є основою для об'єктивного висвітлення виборів та забезпечення рівного доступу кандидатів до медіаресурсів. В умовах війни та економічної кризи українські ЗМІ опинилися у складному становищі, що вплинуло на їхню здатність виконувати свої функції. На окупованих територіях діяльність незалежних медіа взагалі зупинена, що суттєво обмежує інформаційний простір для громадян. Підтримка ЗМІ повинна бути включена до програми відновлення України.

Ризики, пов'язані з незаконним обігом зброї та погіршенням криміногенної ситуації, потребують додаткових заходів безпеки під час виборчого процесу. Важливо розробити спеціальні навчальні програми для Національної поліції України із метою попередження можливих силових протистоянь у день виборів. Мінна небезпека та загрози терористичних атак створюють додаткові виклики для забезпечення безпеки на виборчих дільницях, що потребуватиме узгоджених дій з боку державних структур.

Після завершення воєнного стану різні регіони України будуть неоднаково готові до проведення демократичних виборів. Виключення окремих територій з виборчого процесу може негативно вплинути на легітимність виборів, тому законодавство повинне передбачати детальні процедури щодо визначення умов неможливості проведення виборів на окремих територіях. Це дасть змогу забезпечити прозорість виборчого процесу та захистити права громадян.

Забезпечення прав людей з інвалідністю, які постраждали від війни, повинно стати пріоритетом у відновленні виборчої інфраструктури. Слід створити

умови для доступу цієї категорії виборців до виборчих дільниць, а також розглянути можливості для голосування вдома або дистанційно.

Державний реєстр виборців України не оновлювався з лютого 2022 року, що створює ризики щодо коректності даних про виборців. Близько 4,9 мільйона українців стали внутрішньо переміщеними особами, а мільйони виїхали за кордон, що ускладнює визначення їхнього фактичного місця голосування. Відновлення виборчої інфраструктури та створення умов для голосування всіх громадян, незалежно від їхнього теперішнього місцезнаходження, є ключовим завданням для організаторів виборів.

Через воєнні дії багато українців змушені були виїхати за кордон. Раніше громадяни України за кордоном голосували в закордонних дипломатичних установах, але під час повоєнних виборів цей підхід навряд чи буде ефективним через обмеженість наявних ресурсів. Одним із варіантів може стати створення додаткових виборчих дільниць у місцях великої концентрації українців – наприклад, у навчальних закладах та адміністративних будівлях. Також доцільно розглянути можливість запровадження електронного голосування для громадян, які перебувають за кордоном. Наприклад, досвід Естонії показав, що за належних технічних умов електронне голосування може забезпечити безпеку і доступність виборів. Проте є побоювання щодо порушення принципу таємності голосування та загрози кібератак, що вимагає особливої обережності під час розробки таких рішень для України.

В умовах воєнного стану доступ до засідань Верховної Ради був обмежений з метою захисту її членів. Хоча це рішення було виправданим на початку вторгнення, зараз воно є предметом критики з боку громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Відкритість та підзвітність парламенту мають бути забезпечені, оскільки це важлива умова для довіри громадськості до виборчого процесу.

З метою оперативної актуалізації даних Державного реєстру виборців можна застосувати діджитал-інструменти, такі як застосунок «Дія». Це дозволить громадянам оновлювати свої дані безпосередньо у реєстрі, що мінімізує ризик помилок і сприятиме забезпеченню участі у виборах усіх виборців.

Через зміни у демографічному розподілі населення, спричинені війною, може знадобитися перегляд меж виборчих округів. У місцях, де концентрація населення суттєво зросла, можна створити додаткові округи, тоді як у малонаселених регіонах – об'єднати наявні округи.

Організація демократичних виборів, враховуючи виклики безпеки та потребу у додатковій виборчій інфраструктурі, потребуватиме фінансової підтримки міжнародних організацій та урядів партнерів. Запрошення міжнародних спостерігачів також є важливою умовою для забезпечення легітимності виборчого процесу.

Проведення перших виборів у поствоєнний період буде складним процесом, що потребує ретельної підготовки та вирішення численних проблем.

Для забезпечення демократичності, прозорості та легітимності перших поствоєнних виборів необхідно розробити план комплексної підтримки виборчого процесу, залучити міжнародних партнерів і забезпечити захист прав громадян на вільне волевиявлення. Тільки тоді результати виборів будуть сприйняті суспільством як легітимні й відображатимуть справжню волю українського народу.

Таким чином, Україна потребуватиме комплексних реформ у виборчій системі для того, щоб забезпечити рівноправний доступ до виборів для всіх громадян у поствоєнний період та в умовах можливих змін у статусі окремих територій.

Список використаних джерел:

1. Вибори після Перемоги: що може змінитися. Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2023/01/14/7384568/
2. ЦВК працює над вдосконаленням виборчого процесу повоєнних виборів. IFES Україна. URL: http://surl.li/shkau
3. Перші повоєнні вибори: які законодавчі аспекти необхідно буде врегулювати. Громадянська мережа ОПОРА. 2023. 30 березня. URL: http://surl.li/shkaj
4. Клюжев О. Очевидна неочевидність: як Україна обиратиме парламент X скликання? Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2023/04/14/7397861/
5. Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні : Постанова ЦВК від 27.09.2022 р. № 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text
6. Сценарії перших післявоєнних національних виборів в Україні: умови, виклики та рекомендації. URL: PA00ZJDN.pdf

Олег Миколайчук
аспірант кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Політичні партії в умовах російсько-української війни: регіональний вимір

Політичні партії в Україні переживають новий етап політичного процесу та еволюцію форм взаємодії із населенням. Запровадження воєнного стану суттєво похитнуло «життєдіяльність» партій, обмеження політичної діяльності, заборона масових заходів, активних агітацій, тощо. Нові виклики сформували партійну схему взаємодії з громадянами, яка відображається своєю строкатістю напрямків та можливостей взаємодії. Більшість партій концентрують свою увагу на національних інтересах, питаннях безпеки та підтримку обороноздатності держави, відкинувши партійні конфлікти.

Швидка зміна партій відбулася завдяки патріотичній мобілізації своїх прихильників. Єднання партій навколо державних цінностей відбулося на основі активності громадян та чіткій безпринципній позиції щодо державного суверенітету та єдності суспільства. Такий процес відбувся завдяки активності партій до воєнного стану, сформоване громадське суспільство та їх лідери допомогли партіям пережити початок етапу кризи.

В умовах воєнного стану партійне представництво займає визначну роль, так як зростає роль місцевих лідерів. В окремих регіонах лідери , незалежно від їх партійної приналежності, отримують визнання та підтримку громадськості, що сприяє формуванню регіональної політичної ідентичності. Оцінити успішність створення нових лідерів можна завдяки системі регіональної децентралізації, успішність цієї реформи допомогла багатьом експертам отримати можливість заявити про себе. Завдяки чому органи місцевого самоврядування змогли мобілізувати ресурси на допомогу в проблемних питаннях з війною та допомозі військовим. Успішність реформи децентралізації допомогла із забезпеченням ресурсів та зменшенню бюрократичної системи до вирішення питань, а не за системою «верх-низ-вирішення».

Вплив війни на політичне середовище був значним, можна говорити про роздільність регіоні в питаннях розвитку. У західних областях акцент робиться на волонтерській допомозі та підтримці армії, тоді як у прифронтових регіонах більший фокус на безпеку, евакуацію. Значних змін зазнали уподобання між регіонами. У віддалених регіонах від фронту зберігається стабільний розвиток політичних партій, тоді як у регіонах ближче до лінії фронту, можна побачити значне зменшення підтримки партій пов’язаних з росією або проросійськими настроями.

Регіони сьогодні відіграють значну роль в житті партій, так зазначається фактор зростання довіри до мерів, що впливає на загальну політичну картину. Водночас можна зазначити зміну політичної та громадської активності в окремі регіони, що відображає взаємини по лінії «Центр – Регіони». Також зростання економічної значимості окремих регіонів позначиться на політиці, що в свою чергу буде присутньою темою післявоєнного відновлення [1;2. с.141].

Особливої уваги варто приділити дослідженню настроїв у контексті регіонального рівня з урахуванням етнонаціональних відносин. У західних регіонах загострюються побоювання щодо можливого сепаратизму з метою дестабілізації України. Такі проблеми потребують реакції зі сторони влади щодо громадянського суспільства та партійної взаємодії в таких регіонах[1].

Варто зазначити, що війни видозмінила політичний простір України докорінно. Воєнні події закладають нові потенційні лінії суспільних і політичних розмежувань, а також відповідних дискурсів, навколо яких сформована партійна система. Зокрема актуалізації набувають питання :

1) ступінь мілітаризації суспільства;
2) питання «перемоги до кінця або миру з агресором»;
3) модель економічного розвитку;
4) виклики щодо зміни українського суспільства та його відкритості/закритості для зовнішніх впливів [1].

Висновки. Партійна система кожною країни є її фундамент підтримки влади та формою легітимності. Партії виконують важливу роль в житті кожної держави, починаючи від селища до регіонального центру. Виклики сьогодні, вимагають від партій ознайомлюватися із ситуаціє в регіоні глибше з оцінкою найменших дрібниць. Українські партії показали свою силу залишившись на своїх територія і забезпечили безпекові напрямки на місцях.

Можна відзначити активність регіональних лідерів, які зараз виступають гарантами довіри громадян, а також наданої інформації. Наприклад можна сказати за Кіма В.О. (голова Миколаївської ОДА) та його активність в спілкуванні з громадськістю, наданні інформації, порад, забезпеченні гуманітарною допомогою, тощо. Регіонально, партійна структура, стала схожа на велику організацію, яка приділяє максимально зусиль для більшої мети, збереження державності.

Список використаних джерел:

1. Політична система України в умовах війни. НІСД. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny
2. Теремко В. Проблеми діяльності політичних партій в умовах воєнного стану в Україні // Політикус : наук. журнал. – 2023. – № 1. – С. 41–45.

Марія Поправка
аспірантка кафедри політології
факультету міжнародних відносин, політології та соціології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Гібридні загрози в контексті політичної боротьби: виклики для міжнародних виборчих практик

Вибори традиційно є ключовим механізмом для реалізації народовладдя та забезпечення легітимності державної влади. Проте в сучасних умовах виборчі системи стикаються з низкою викликів, пов'язаних із новітніми загрозами гібридного характеру. Вплив гібридної агресії з боку державних і недержавних суб'єктів особливо помітний в демократичних країнах, де незалежність та прозорість виборів мають критичне значення для суспільної довіри та стабільності [18, с. 36].

Гібридні загрози зазвичай визначаються як комплексні дії, що охоплюють різні засоби тиску й впливу, зокрема військові, інформаційні, економічні та інші [14, с. 47]. Поєднання традиційних і нетрадиційних методів створює серйозні виклики для виборчих практик, оскільки впливає на всі аспекти виборчого процесу – від передвиборчої кампанії до підрахунку голосів. Це, зокрема, зниження довіри до виборчих процесів, адже навіть поодинокі випадки кібератак чи дезінформації можуть призвести до втрати довіри громадян до чесності виборів. Крім цього, гібридні загрози здатні створювати конфлікти всередині суспільства та загострювати політичні протистояння. Також вищезазначені загрози є суттєвим фактором ускладнення міжнародного моніторингу, оскільки методи втручання стають дедалі прихованими і технічно складнішими.

Російська агресія проти України стала прикладом того, як комплексне поєднання різних методів ведення війни може використовуватися з метою послаблення національного суверенітету і дестабілізації внутрішньої ситуації в інших країнах. Ці методи також активно застосовуються для втручання у виборчі процеси, що становить пряму загрозу демократичним практикам у всьому світі.

Традиційно у виборчій боротьбі застосовують такі методи гібридних загроз, як дезінформаційні кампанії, кібератаки, економічний тиск, політичне втручання тощо. Західні демократії, зокрема Сполучені Штати Америки, країни Європейського Союзу та Велика Британія, вже понад десятиліття стикаються з гібридними загрозами, що загрожують виборчим процесам. Значні втручання спостерігалися під час виборів США у 2016 і 2020 роках, референдуму щодо Brexit у Великій Британії, а також виборів у країнах ЄС. Ці приклади продемонстрували, що но-

вітні загрози не лише ускладнюють виборчий процес, а й формують у громадян недовіру до демократичних інституцій. У відповідь на ці виклики західні країни розробили низку стратегій та заходів для захисту виборчих систем.

Так, вибори 2016 року у Сполучених Штатах Америки стали полем для численних кіберзагроз. Основними жертвами атак були Національний комітет Демократичної партії та системи виборчої реєстрації в окремих штатах. Російські хакери здійснили кібератаки, що призвело до викрадення та оприлюднення чутливої інформації, яка використовувалася для маніпуляції суспільною думкою. Хакерські групи «Fancy Bear» та «Cozy Bear» використали фішингові атаки для отримання доступу до електронної пошти співробітників Демократичної партії, що призвело до поширення компрометуючих матеріалів у медіа.

Одним із найбільш ефективних інструментів гібридної загрози під час виборів 2016 року стало використання дезінформаційних кампаній у соціальних мережах. Агентство інтернет-досліджень (IRA), що є російською організацією, займалося поширенням фейкових новин та маніпулятивного контенту через платформи, такі як Facebook, Twitter [6, с. 95]. Кампанії IRA були спрямовані, зокрема, на розпалювання політичних суперечок і посилення поляризації серед американського населення. Особливу увагу було приділено делікатним соціальним темам, в тому числі, расова дискримінація, права меншин та імміграційна політика [7, с. 61].

Після виборів 2016 року уряд США вжив комплексних заходів для покращення кібербезпеки виборчої інфраструктури. Створення Агентства з кібербезпеки та інфраструктурної безпеки (CISA) дозволило впровадити нові механізми захисту даних та підвищити рівень готовності до кіберзагроз. CISA працювала разом із іншими федеральними та місцевими установами, забезпечуючи моніторинг виборчих систем у режимі реального часу та оперативне реагування на загрози.

Крім того, було впроваджено системи багатофакторної автентифікації та вдосконалено методи шифрування даних, що знизило можливість несанкціонованого доступу до систем голосування. Дослідник в галузі кібернетичної безпеки К. Міллер відзначає, що завдяки цим заходам вдалось знизити ризики кібератак, подібних до тих, що мали місце у 2016 році [9, с. 120].

Під час виборів 2020 року США активізували співпрацю з соціальними платформами для боротьби з дезінформацією. Facebook, Twitter, Google та інші великі платформи запровадили ефективні політики щодо перевірки фактів, позначення дезінформаційного контенту та блокування облікових записів, що поширювали фейки. Технологічні компанії також вдосконалили алгоритми, щоб запобігти маніпуляціям з політичною рекламою та блокувати спроби зовнішніх гравців впливати на громадську думку [8, с. 140].

Значну увагу під час виборів 2020 року було приділено просвітницьким кампаніям серед населення. CISA та інші установи проводили масштабні інформаційні програми, щоб навчити громадян розпізнавати дезінформацію та уникати маніпуляцій у соціальних мережах. Кампанії також роз'яснювали виборцям, як функціонує система електронного голосування, та які заходи захисту впроваджено для забезпечення прозорості [3, с. 53].

Таким чином, гібридні загрози під час виборів 2016 року виявили критичні вразливості у виборчій системі США, на які негайно була спрямована увага уряду. Вибори 2020 року показали значний прогрес у протидії кіберзагрозам і дезінформаційним атакам. Створення CISA, впровадження багатофакторної автентифікації та вдосконалені механізми перевірки контенту у соціальних мережах стали ефективними засобами захисту. Проте загрози залишаються, особливо з боку дезінформаційних кампаній, які продовжують випробовувати американську демократію. Сьогодні західні країни, в тому числі, Сполучені Штати Америки, роблять акцент на захисті критичної інфраструктури, яка забезпечує процес голосування та обробки результатів.

Дезінформаційні кампанії стали однією з основних загроз, що мали вплив на британське суспільство – зокрема, в контексті проведення референдуму щодо Brexit 2016 року, який вплинув на всі сфери суспільного життя та політичний устрій країни.

У період перед референдумом виникли численні загрози з боку зовнішніх суб'єктів, які використовували різні методи гібридного впливу. З метою маніпуляції громадською думкою були широко використані соціальні мережі, де поширювалися фейкові новини, спрямовані на розпалювання суперечок та поляризацію британського суспільства [13, с. 45].

З-поміж тем, які активно експлуатувалися, низка дослідників, зокрема, К. Кадвалладр, виокремлюють міграцію, безпеку та економічні наслідки для Великої Британії, що розпалювали страхи та невдоволення серед населення [2, с. 75].

Такі кампанії поширювалися через низку соціальних платформ, зокрема Facebook та Twitter, за допомогою фальшивих акаунтів та ботів, які створювали ілюзію масової підтримки певних позицій. Дослідження показали, що значна частина цих акаунтів були створені за межами Великої Британії та мали на меті провокувати розкол у суспільстві [10, с. 83].

Крім інформаційного впливу, фіксувалися спроби кібервтручань у бази даних виборців, що ставило під загрозу конфіденційність інформації та створювало ризик втручання в референдумний процес. У 2018 році британська розвідка підтвердила, що зовнішні сили, зокрема Росія, могли намагатися зламати інформаційні системи, пов'язані з референдумом [8, с. 130].

З метою посилення законодавчого контролю над соціальними медіа та обмеження їхнього використання для дезінформації у 2018 році було ухвалено закон, що зобов'язує платформи надавати інформацію про джерела фінансування політичної реклами та обмежувати фейкові новини [9, с. 45]. Додатково, Уряд Великої Британії запровадив співпрацю з платформами для виявлення та видалення неправдивої інформації.

У період після референдуму щодо Brexit британська розвідка посилила співпрацю з міжнародними союзниками для обміну інформацією щодо гібридних загроз. Наприклад, розвідувальні служби Великої Британії та США налагодили обмін даними, щоб оперативно виявляти дезінформаційні кампанії та запобігати кібератакам на виборчі системи [16, с. 112]. Це дозволило посилити моніторинг за джерелами, що потенційно мали змогу організувати подібні загрози.

Таким чином, гібридні загрози в контексті референдуму щодо Brexit у Великій Британії показали необхідність посилення заходів безпеки у сфері виборчого процесу. Уряду Великої Британії вдалося досягти певного прогресу у протидії вищезазначеним викликам, проте ситуація вимагає подальшої розробки законодавчих норм і міжнародної співпраці для збереження політичної стабільності.

Дезінформаційні кампанії стали одним із головних методів гібридного впливу на виборчі процеси в країнах ЄС. Наприклад, під час виборів до Європарламенту у 2019 році зафіксовано значне зростання фейкових новин, спрямованих на маніпуляцію громадською думкою [1, с. 82]. Зокрема, Р. Джайлс посилається на дані Європейської служби зовнішніх дій (European External Action Service, EEAS), згідно яких багато дезінформаційних кампаній були орієнтовані на такі теми, як міграція, економіка та зовнішня політика ЄС [4, с. 66].

Ці кампанії активно використовувалися на соціальних платформах, зокрема Facebook та Twitter, через фальшиві облікові записи та боти. Одним із найбільш помітних прикладів кампанії у соціальних мережах було поширення міфів про масову міграцію до ЄС, що стимулювало негативне ставлення до іммігрантів і сприяло розпалюванню страху серед населення [5, с. 112].

Важливим елементом гібридних загроз також стали кібератаки на виборчі системи. Зокрема, під час виборів у Німеччині у 2017 році зафіксовано спроби зламати сервери виборчих комісій, щоб отримати доступ до конфіденційної інформації про виборців [13, с. 103]. Подібні атаки ставлять під загрозу конфіденційність та цілісність виборчого процесу, що особливо небезпечно для країн із високим рівнем електронізації.

Зростаюча кількість випадків втручання у вибори через гібридні загрози – кібератаки, дезінформаційні кампанії та пропаганду – є значною проблемою для країн з усталеними демократичними інститутами, зокрема Франції. В останні роки, зокрема перед президентськими та парламентськими виборами 2017 та

2022 років, Франція стикалася з активними спробами зовнішніх гравців вплинути на виборчий процес. Відтак, Франція розробила низку заходів, спрямованих на зміцнення виборчої безпеки, що охоплюють правові, технологічні та освітні ініціативи. Як і інші країни Європейського Союзу, Франція має високий рівень кібернетичного ризику під час виборчих процесів. Для протидії гібридним загрозам Франція застосовує комплексний підхід, який охоплює законодавчі, технічні та просвітницькі заходи. У 2018 році Франція ухвалила закон про протидію фейковим новинам «Loi contre la manipulation de l'information», що надає правові механізми для швидкого видалення дезінформаційних матеріалів у передвиборчий період. Цей закон дозволяє виборчим органам та соціальним платформам швидко реагувати на спроби маніпуляцій, а також надає можливість уряду вживати заходів проти іноземних засобів масової інформації, які поширюють неправдиву інформацію.

Значну увагу Франція приділяє кібербезпеці. Агентство з кібербезпеки Франції (ANSSI) розробляє рекомендації та проводить тренінги для виборчих комісій та політичних партій щодо безпеки цифрових даних. Під час виборів у 2022 році уряд здійснив низку заходів для захисту виборчої інфраструктури, включаючи посилення контролю за інформаційними системами та регулярні аудити кібербезпеки.

Після впровадження законодавства та посилення кібербезпеки, рівень дезінформації та кібератак під час виборів 2022 року був суттєво знижений у порівнянні з попередніми виборами. Однак, деякі виклики залишаються актуальними. Наприклад, швидкий розвиток технологій штучного інтелекту та генеративних алгоритмів ускладнює боротьбу з фейковими новинами. Також, попри зусилля щодо кіберзахисту, інфраструктура залишається вразливою до нових, більш витончених методів кібератак. І ця проблема є актуальною для всіх країн Європейського Союзу.

Загрози кібербезпеці підштовхнули ЄС до вдосконалення механізмів захисту. Дослідники М. Мур та Дж. Ремзі акцентують на ефективності реалізації заходів запущеної у 2019 році програми *«EU Cybersecurity Act»*, що покликана посилити кіберзахист критичної інфраструктури, зокрема виборчі системи [10, с. 75]. Програма передбачає співпрацю між країнами-членами та створення Національних центрів кібербезпеки для обміну інформацією та кращого виявлення кібератак [8, с. 115]. Це дозволяє країнам ЄС посилити кіберзахист на всіх рівнях виборчого процесу, зокрема надаючи технічну підтримку для захисту систем електронного голосування.

З метою протидії гібридним загрозам ЄС ухвалив низку законодавчих актів, щоби забезпечити прозорість політичної реклами та контролювати поширення дезінформації у виборчий період. Одним із таких заходів є *Кодекс поведінки щодо*

дезінформації, що зобов'язує соціальні платформи боротися з фейковими новинами та виявляти джерела політичної реклами [12, с. 110]. Цей кодекс став важливим інструментом для обмеження зовнішнього впливу на виборчий процес у країнах ЄС.

Додатково Європейський парламент ухвалив новий регламент про захист даних, який підвищує стандарти конфіденційності та безпеки даних виборців [1, с. 98].

Країни ЄС активно проводять інформаційні кампанії, щоб підвищити рівень медіаграмотності та допомогти виборцям відрізняти достовірну інформацію від маніпуляцій. У Німеччині та Франції реалізуються програми з медіаграмотності для молоді, які навчають розпізнавати дезінформацію. Вживається низка комплексних заходів для забезпечення прозорості виборчих процесів через законодавчі ініціативи, розвиток кібербезпеки та підвищення обізнаності громадян. Проте ефективна протидія гібридним загрозам можлива лише за умови тісної співпраці між країнами ЄС та міжнародними партнерами, що дозволить створити стійку систему демократичної безпеки. Відповідно, західні країни активно обмінюються досвідом та координують зусилля через такі організації, як НАТО та ОБСЄ, для розробки загальних стандартів безпеки виборчих процесів. Наприклад, НАТО підтримує своїх членів у питаннях кіберзахисту, а також забезпечує обмін інформацією між країнами щодо нових методів гібридної боротьби. ОБСЄ проводить моніторинг виборів у країнах-членах, що дозволяє виявляти недоліки та ризики у виборчих процесах та оперативно на них реагувати.

Особливу вразливість до гібридних загроз у контексті виборчої безпеки мають країни Балтії – Латвія, Литва та Естонія. Цей регіон відчуває значний тиск з боку сусідньої Росії, яка регулярно намагається втручатися у внутрішні справи балтійських держав через інформаційні, політичні та кібернетичні методи. За останні роки країни Балтії стали лідерами у розробці ефективних стратегій захисту від гібридних загроз, зокрема під час виборів, формуючи системи, які нині використовуються як взірцеві для інших держав Європи.

Країни Балтії інвестують значні ресурси у захист своїх цифрових інфраструктур, особливо зосереджуючись на безпеці виборчих систем. Естонія, одна з найбільш диджиталізованих країн світу, активно використовує електронне голосування, тому захист системи від кібератак є першочерговим завданням. Для цього Естонія створила Центр кіберзахисту (NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence) у Таллінні, який об’єднує експертів із країн НАТО та зосереджується на захисті кіберінфраструктури, включно з виборчими системами. Литва та Латвія також розвивають кібербезпекові підрозділи, співпрацюючи з партнерами з ЄС і НАТО, що дозволяє оперативно реагувати на загрози та виявляти нові способи втручання.

Також балтійські країни ухвалили низку законів, спрямованих на боротьбу з дезінформацією, зокрема з потужною інформаційною війною, яку веде проти них Росія. Наприклад, Литва запровадила законодавчі зміни, що дозволяють закривати медіа, які сприяють поширенню пропаганди та неправдивих даних під час виборів. У Латвії існує Національна рада з питань електронних медіа, яка контролює мовлення і може накладати санкції на ЗМІ за поширення дезінформації. Такий підхід дозволяє оперативно реагувати на пропагандистські атаки, спрямовані на виборців.

Особливою рисою боротьби з гібридними загрозами у країнах Балтії є активна співпраця з громадськими організаціями. У Латвії реалізується низка проєктів, що працюють на виявлення та перевірку фейкових новин, спрямованих на маніпуляцію під час виборів. Такі організації, як «Re», є незалежними ресурсами, які здійснюють моніторинг інформаційного поля, спростовуючи фальшиві новини та підвищуючи медіаграмотність населення. Литва також залучає незалежних спостерігачів під час виборів для забезпечення прозорості процесу та виявлення зовнішнього втручання.

Країни Балтії активно співпрацюють із країнами ЄС та НАТО, а також підтримують ініціативи, спрямовані на колективний захист виборчих процесів. Центр кіберзахисту НАТО у Таллінні є важливим елементом такої співпраці, оскільки надає країнам-членам Альянсу можливість обмінюватися інформацією про нові методи гібридної агресії. Крім того, Литва, Латвія та Естонія проводять спільні навчання з кіберзахисту, залучаючи міжнародних експертів і покращуючи готовність до протидії гібридним загрозам.

Країни Балтії стали прикладом ефективної протидії гібридним загрозам завдяки комплексному підходу, який охоплює кібербезпеку, законодавство, медіаграмотність і міжнародну співпрацю. Їхній досвід демонструє, що навіть за умов посиленого зовнішнього тиску можна створити стійку та прозору виборчу систему, яка захищатиме демократичні процеси [11, с. 64]. Ефективні стратегії, розроблені країнами Балтії, можуть слугувати прикладом для інших держав, які прагнуть зміцнити свої виборчі інститути перед загрозою гібридних атак.

Російське втручання у вибори в Україні є прикладом гібридної загрози, яка об'єднує тактики дезінформації, кібератак, економічного тиску та підтримки проросійських політичних сил. За останні десятиліття Росія вдалася до складних гібридних тактик, щоби вплинути на результат українських виборів і послабити суспільну довіру до виборчого процесу. Втручання Росії у виборчі процеси мало серйозні наслідки для України, зокрема, **з**ниження довіри до виборчих інституцій та розпалювання внутрішніх конфліктів. Кібератаки та дезінформаційні кампанії підривають довіру до прозорості виборів, що знижує явку виборців і сприяє розчаруванню в демократичних процедурах [20, с. 112]. В свою чергу, використання

соціоетнічних питань створює додаткові напруженості та розколює українське суспільство, перешкоджаючи формуванню єдиної політичної позиції та поляризуючи виборців [19, с. 134].

В контексті глобальної протидії гібридним загрозам чільне місце посідають міжнародні ініціативи щодо захисту виборчих процесів. Держави-члени міжнародних організацій, таких як ЄС, НАТО, ОБСЄ, та інші інституції вже докладають значних зусиль для боротьби з гібридними загрозами. Серед головних напрямів можна виділити удосконалення кібербезпеки та розробку законодавства проти дезінформації. Для запобігання кіберзагрозам важливо забезпечити надійний захист інфраструктури виборчих систем. Це включає як технічні, так і організаційні заходи, що спрямовані на запобігання кібератакам та оперативне реагування на кіберінциденти. В свою чергу, уряди багатьох країн запроваджують законодавчі ініціативи для боротьби з поширенням фейкових новин та дезінформації, що впливають на виборчий процес.

Аналіз гібридних загроз свідчить про те, що вони становлять комплексний і багатофакторний виклик для демократичних інститутів, оскільки включають кібератаки, дезінформаційні кампанії, втручання з боку зовнішніх акторів та інші методи впливу на громадську думку і результати виборів.

Сучасна політична боротьба, обтяжена гібридними загрозами, вимагає адаптації міжнародних виборчих практик до нових викликів. Першочерговим завданням є посилення кібербезпеки та інформаційного захисту виборчих процесів, включаючи моніторинг і запобігання маніпуляціям у соціальних мережах. Поряд з цим важливим кроком є вдосконалення міжнародного законодавства щодо виборчого процесу для запобігання втручанню та впливу зовнішніх гравців.

Також необхідно розвивати механізми підвищення інформаційної грамотності серед населення, що допоможе підвищити стійкість суспільства до дезінформації та пропаганди. Успішне протистояння гібридним загрозам можливе лише за умови міжнародного співробітництва, обміну досвідом та розробки спільних стратегій для захисту демократичних інститутів і забезпечення справедливості виборів.

Список використаних джерел:

1. Bradshaw, S., Howard, P., *The Global Spread of Misinformation in Political Campaigns*. Oxford: Oxford University Press. 2020, 324 с.
2. Cadwalladr, C., *The Real Story behind Brexit: How Russia Influenced the Vote*. The Guardian. 2018, 320 с.
3. Davidson, M., *Cyber Awareness and Public Education during the 2020 US Elections*. Cambridge: Harvard University Press. 2020, 210 с.

4. Giles, R., *EU External Action and Hybrid Threats: A Comprehensive Overview*. Brussels: European Policy Press. 2020, 230 с.
5. Hall, S., *Social Media and Election Integrity in the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 298 с.
6. Jamieson, K.,*Cyberwar: How Russian Hackers and Trolls Helped Elect a President*. Oxford: Oxford University Press. 2018, 284 с.
7. Johnson, A., *Disinformation and Polarization in the Digital Age*. New York: Columbia University Press. 2019, 312 с.
8. Jones, B., *Cybersecurity and Electoral Interference in the UK*. London: Routledge. 2019, 278 с.
9. Miller, C., *Social Media and Political Manipulation in Britain*. Oxford: Oxford University Press. 2019, 253 с.
10. Moore, M., Ramsay, G., *Brexit, Social Media, and Hybrid Threats: A Study on Digital Influence*. Cambridge: Cambridge University Press. 2018, 290 с.
11. Müller, R., *Media Policies and Hybrid Warfare: A Case Study of the Baltic Region*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 2020, 167 с.
12. Nimmo, B., *Disinformation and Polarization: The Brexit Experiment*. New York: Columbia University Press. 2018, 198 с.
13. Rid, T. , *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. New Haven: Yale University Press. 2019, 410 с.
14. The Atlantic Council. *Securing Democracy: Defending Against Hybrid Threats in Election Infrastructure*. The Atlantic Council. 2020, 176 с.
15. Watson, D., *Misinformation and Cybersecurity Challenges in Elections*. Oxford University Press. 2020, 402 с.
16. Watts, R., *Intelligence and National Security: Addressing Hybrid Threats in the UK*. London: Palgrave Macmillan. 2020, 230 с.
17. Weaver, C., *Hybrid Threats and Election Security: A Comprehensive Study*. Cambridge University Press. 2021, 276 с.
18. Літвіненко, О., Смолянінов, Ю., *Загрози гібридного впливу на виборчі процеси*. Політичні дослідження. Харків: ХНУ ім. Каразіна. 2022, 146 с.
19. Шмуневич, О., Дорошенко, М., *Гібридні загрози та міжнародна безпека: підходи та виклики*. Київ: НАН України. 2019, 182 с.
20. Янсен, Е. *Демократія під атакою: виклики кібербезпеки в XXI столітті.* Лондон: Oxford University Press. 2020, 215 с.

Сергій Іващенко
доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи, полковник
Військово-юридичний інститут Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Аріна Алєксєєва
курсант Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Вплив військових дій на виборчі процеси в Україні

Україна – це демократична країна з активним громадянським суспільством, яке виборювало своє право голосу та участі в системі державного управління через мирні акції протесту, неодноразово виступало проти фальсифікаторів виборів та зупиняло спробу вибудувати автократію в себе вдома під час Помаранчевої революції (2004) та Революції Гідності (2013–2014). Після 2014 року, національні вибори в Україні також були визнані демократичними, вільними та справедливими, як місцевими так і міжнародними спостережними місіями. Саме громадяни України і є основою її стійкості перед зовнішньою загрозою та спротиву повномасштабному російському вторгненню [7]. Військові дії, що розпочались на сході України в 2014 році та повномасштабне вторгнення російської федерації в 2022, суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя, включаючи виборчі процеси. Дані події не лише впливають на технічні аспекти виборів (логістику, організацію), але й змінює політичну культуру, електоральні настрої та перспективи демократичного розвитку країни. Вибори і повномасштабна війна – несумісні. Ця ідея вкрай небезпечна та призведе до втрати легітимності як процесу, так і виборних органів, а з високою імовірністю – і до значної дестабілізації держави в цілому. [7] У контексті триваючого воєнного стану основним обмеженням є заборона на проведення загальнонаціональних виборів, передбачена законодавством. Відповідно до правових норм, вибори не можуть проводитися до завершення воєнного стану, що обумовлено необхідністю забезпечення безпеки громадян і учасників виборчого процесу. Ця вимога виправдана у зв'язку з ризиками, які створює нестабільна ситуація, коли основні права і свободи громадян можуть бути обмежені [7]. Під час війни важко забезпечити рівні умови для всіх учасників, що може поставити під сумнів легітимність результатів виборів [6].

Однією з головних проблем є складність організації виборів у районах, де тривають активні бойові дії. Наприклад, з 2014 року в Криму та відповідних частинах Донецької і Луганської областей вибори не проводяться через окупацію. У

2022 році ситуація ще більше загострилася, що призвело до тимчасової окупації нових територій. Додатковий виклик – велика кількість внутрішньо переміщених осіб (надалі – ВПО), які змушені були покинути свої домівки і не завжди мають змогу реалізувати своє виборче право на новому місці проживання. Хоча існують механізми для включення ВПО до виборчих списків, на практиці багато громадян стикаються з бюрократичними та технічними перешкодами [2]. Ще в 2014 року для України як для демократичної держави першочерговим завданням було надання можливості брати участь у президентських, парламентських та місцевих виборах внутрішньо переміщеним особам [5, с. 189]. Через загрози для життя виборців та членів виборчих комісій забезпечити безпеку на виборчих дільницях стає неможливим. Ця ситуація підкреслює необхідність розробки нових підходів до організації виборів у період воєнних дій та адаптації законодавства для забезпечення прав всіх виборців.

Ще однією важливою проблемою є збереження прозорості та відкритості виборчих процесів в умовах війни. Традиційні методи забезпечення прозорості, зокрема спостереження міжнародних місій, можуть бути ускладнені або неможливі через ризики безпеки. Це викликає необхідність пошуку альтернативних механізмів моніторингу, які могли б гарантувати чесність виборчого процесу навіть в умовах обмеженого доступу спостерігачів [1, с. 18].

Розуміючи важливість проблематики проведення та організації виборів у період воєнного стану, варто звернути увагу на ще одну вагому обставину, яка заважає їх проведенню, а саме – різна приналежність виборців до певних категорій населення. Перша категорія – це військовослужбовці, які не можуть реалізувати свої виборчі права до завершення повномасштабної війни та стабілізації ситуації. Влада не здатна забезпечити право військовослужбовців балотуватися на виборах до завершення бойових дій та їх демобілізації. Також існують ризики для волевиявлення на спеціальних «військових» дільницях. Друга категорія – це українці, які знаходяться за кордоном. Проблема полягає в тому, що неможливо врахувати всіх громадян України, які виїхали, оскільки їх кількість сягає мільйонів. Це створює значний відсоток виборців, що не можуть бути обліковані. Перебування цієї частини населення за межами країни ускладнює можливість створити умови для їх голосування, а також підвищує ризики отримання необ'єктивних результатів. До того ж не всі українці повернуться до країни після завершення війни. Ще одна проблема стосується внутрішньо переміщених осіб. Велика кількість ВПО, в тому числі тих, хто не став на облік, ускладнює точний облік громадян на підконтрольній Україні території. Це призводить до труднощів у забезпеченні голосування переселенців, які мають право брати участь у виборах. Крім того, міграція населення в межах країни створює ризики маніпуляцій із виборчою пропискою. Остання група – громадяни України, що проживають на окупованих територіях.

Через неможливість реалізувати виборчі процедури, їх буде фактично виключено з процесу голосування [3, с. 2-3].

Ще одне важливе питання стосується правової та політичної легітимності проведення виборів в умовах війни. Як зазначається у правових висновках, будь-яке голосування під час воєнного стану, коли обмежено багато прав і свобод громадян, може викликати сумніви в його справедливості та законності [6]. До того ж, проведення виборів у таких умовах може спричинити дестабілізацію політичної ситуації та стати додатковим важелем тиску на урядові структури. Саме тому до завершення воєнного стану вибори в Україні офіційно не проводяться, що підтверджується численними правовими експертизами [7].

До того, як російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення Верховна Рада та Центральна виборча комісія України зіткнулися з питанням проведення виборів на окупованих територіях. Так, під час призначення місцевих виборів 2020 року парламент ухвалив, що вибори в Криму, Севастополі та окремих районах Донецької й Луганської областей не проводяться (Постанова від 15.07.2020 №795-IX). Для проведення виборів на цих територіях визначено умови:

- припинення тимчасової окупації та збройної агресії російської федерації проти України, а саме: виведення усіх незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, російських окупаційних військ, їхньої військової техніки з території України;
- відновлення повного контролю України над державним кордоном України;
- роззброєння всіх незаконних збройних формувань та найманців, які діють на тимчасово окупованих територіях України;
- відновлення конституційного ладу та правопорядку на тимчасово окупованих територіях України;
- забезпечення безпеки громадян України, які проживають на відповідних територіях Автономної Республіки Крим, Донецької і Луганської областей та міста Севастополя, після повноцінного завершення на відповідних територіях процедур із роззброєння, демілітаризації та реінтеграції відповідно до стандартів Організації Об'єднаних Націй та Організації з безпеки і співробітництва в Європі [4, с. 42].

Ще до початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України було очевидно, що проведення виборів в умовах ведення бойових дій становить особливу небезпеку для виборців та створює загрозу демократичному розвитку України.

Україна стикається з певними викликами, але має шанс зміцнити свою демократію в умовах війни, демонструючи здатність адаптуватися до складних обставин і забезпечити права своїх громадян навіть у найважчі часи. Впровадження нових технологій для безпечного голосування, посилення законодавчих ініціатив для підтримки виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та українців за кор-

доном, а також активна боротьба з дезінформацією можуть стати ключовими кроками на шляху до цього.

Крім того, важливою є прозора робота виборчих комісій і впровадження нових механізмів моніторингу виборчих процесів, які дозволять зберегти довіру громадян до результатів виборів. Україна має можливість продемонструвати світові, що навіть у часи кризи здатна підтримувати основи демократії та верховенство права, створюючи передумови для стійкого політичного розвитку в майбутньому.

Підсумовуючи, слід зазначити, що війна суттєво впливає на виборчі процеси в Україні, створюючи нові виклики та загрози для демократичного розвитку. Сучасні виклики, з якими зіштовхується держава, вимагають нових підходів до організації виборів, адаптації законодавства та розвитку механізмів забезпечення безпеки, прозорості та захисту прав виборців. Проте головним пріоритетом залишається забезпечення стабільності та безпеки громадян, що унеможливлює проведення виборів до закінчення війни. Перспективи демократичного розвитку України залежатимуть від здатності політичної системи адаптуватися до умов війни та забезпечити виборчі права всіх громадян, незалежно від місця їхнього перебування.

Список використаних джерел:

1. Виборчі спори в Україні: рекомендації щодо вдосконалення системи вирішення виборчих спорів [Електронний ресурс] // IFES Ukraine. – Режим доступу: [https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2023/10/ifes-ukraine-election-dispute-resolution-v1-2023-10-24-ukr.pdf].
2. Громадські організації проти проведення виборів в Україні під час війни [Електронний ресурс] // ОПОРА. – Режим доступу: [https://www.oporaua.org/vybory/gromads-ki-organizaciyi-proti-provedennya-viboriv-v-ukrayini-pid-chas-viyni-24904].
3. Звіт за результатами 4-х громадських обговорень з визначення викликів [Електронний ресурс] // Центр політико-правових реформ. – Режим доступу: [https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/Zvit-za-rezultatamy-4-h-gromadskyh-obgovoren-z-vyznachennya-vyklykiv-07.11.23-23.11.23.pdf].
4. Оцінка потреб виборів в Україні 2023 [Електронний ресурс] // Рада Європи. – Режим доступу: [https://rm.coe.int/ua-2023-elections-needs-assessment-2777-2271-8729-1/1680ae9b59].
5. Павшук К. О. Проблема забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні: теорія і практика / К. О. Павшук // Вісник Луганського

державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – Вип. 3. – С. 185-192.
6. Чому виборів Президента до кінця воєнного стану не може бути [Електронний ресурс] // ОПОРА. – Режим доступу: [https://www.oporaua.org/viyna/chomu-viboriv-prezidenta-do-kincya-voyennogo-stanu-ne-mozhe-buti-25161].
7. Юридична довідка про неможливість проведення виборів в умовах воєнного стану [Електронний ресурс] // ОПОРА. – Режим доступу: [https://www.oporaua.org/vybory/yuridichna-dovidka-pro-nemozhlivist-provedennya-viboriv-v-umovah-voyennogo-stanu-24947].

Тетяна Мадрига
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Маніпулятивні технології під час виборчого процесу: основні тенденції та тренди

Виборчий процес є важливим елементом демократичного життя суспільства, де громадяни мають право виражати свою волю та впливати на формування влади через вибори. Проведення виборів в державі – це завжди клопітка і тривала робота, яка окрім сил, енергії і чималих ресурсів, повинна спрацювати на результат. Однак, у сучасному світі, вплив на виборців здійснюється не лише за допомогою дебатів та демонстрації реальних досягнень кандидата, але й за допомогою маніпулятивних технологій. Маніпуляції під час виборчого процесу стають серйозною загрозою політичній безпеці, оскільки можуть спотворювати образи кандидатів, перекручувати інформацію, впливати на виборчі рішення громадян, а в підсумку, і на всю систему виборчого процесу. В останні роки в Україні дедалі частіше використовуються різні маніпулятивні технології. Тому проблема маніпуляції свідомістю громадян набуває особливої актуальності в суспільстві.

Після президентських виборів у березні-квітні 2019 року та позачергових парламентських виборів у липні 2019 року стала очевидною зміна основних тенденцій, пов'язаних із поширенням нових виборчих технологій, у тому числі маніпулятивних. Нові технології доказали свою більшу ефективність, ніж старі методи використання адміністративного ресурсу. Якщо раніше маніпулювання здебільшого здійснювалося через традиційні методи прямого впливу, то з розвитком інформаційних технологій, соціальних мереж, алгоритмів персоналізованого контенту, а також інструментів масової дезінформації та пропаганди акцент змістився на приховані способи, які використовуються для впливу на громадську думку. В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій динаміка демократичних процесів і доброчесності виборів змінюється та піддається викликам.

Дослідженням сутності виборчих технологій та їх впливу на виборчі процеси займається низка українських науковців: А. Романюк, Ю. Остапець, І. Поліщук, Л. Кочубей, В. Бебик, Г. Почепцов, О. Валевський та ін. Але водночас питання успішності використання маніпулятивних практик у виборчому процесі вивчені недостатньо. Зважаючи на це, мета дослідження полягає у аналізі основних тенденцій та трендів у сфері використання маніпулятивних технологій у виборчому процесі, що дозволить розробити загальні підходи щодо протидії навіть найнові-

шим маніпулятивним технологіям та попередити їх негативні впливи на суспільну свідомість.

Виборчий процес в Україні за весь час її незалежності відзначався особливим характером і змістом. Недосконала законодавча база, низька довіра виборців до перспективи змін, які мали би відбутися, високий рівень корупції – все це певною мірою впливало як на сам виборчий процес, так і на імідж України на світовій арені.

Чесність виборчих процесів має вирішальне значення для підтримки легітимності демократичних політичних систем і є головною метою, яку прагне досягти будь-яке суспільство. В Україні виборча система довгий проміжок часу була слабкою і мала низку визначальних проблем. Серед основних чинників, які обумовлюють недоліки у виборчому процесі варто відзначити:

- неузгодженість відносин між різними гілками влади в державі;
- створення партій не на ідеологічній основі;
- використання «штучних» кандидатів для «розпорошування» голосів виборців;
- незаконне втручання в хід виборчого процесу;
- маніпуляція виборчою довірою виборців;
- використання заборонених технологій особами, яких обирають, з метою накручування голосів [2, с. 70].

На думку вітчизняного дослідника О. М. Чубатенка, усі виборчі технології, котрі використовуються у виборчих перегонах, несуть в собі елементи маніпулювання, впливаючи на свідомість і подальші рішення виборців. Оскільки маніпулятивний елемент у виборчих технологіях спрацьовує досить ефективно, це спровокувало появу в державі низки технологій, які за допомогою певних механізмів, здебільшого ідеологічних, дозволяють управляти свідомістю людей [5].

Варто вказати, що термін «маніпуляція» – це процес, у якому одна особа чи група осіб змушує інших вчиняти певні дії, які не завжди відповідають їх власним інтересам. Цей вплив може бути прихованим або приховуватись під виглядом різноманітних інформаційних, психологічних чи соціальних факторів. Маніпулятивні технології використовуються для формування певних дій, зміни уявлень або навіть контролю над поведінкою інших осіб. Важливо розрізняти відмінність між конструктивним впливом, спрямованим на досягнення спільних цілей, та маніпуляцією, яка часто ґрунтується на використанні обману чи інших дій прихованого характеру [1, с. 21].

Зважаючи на те, що всі виборчі технології містять елементи маніпуляції, то політичне маніпулювання можна поділити на дві категорії: те, що діє у межах закону (відповідно до законодавчих норм); те, що порушує правові межі. Маніпулятивні технології у межах виборчого процесу застосовують, як правило, для отримання переваг на політичному ландшафті. Їх можна класифікувати наступним чином:

- за способом впливу – прямі і приховані;
- за формою – агітаційні, економічні, адміністративні, провокаційні;
- за змістом – реклама, антиреклама;
- за рівнем влади – міжособистісні, групові, масові;
- за інформаційними носіями – друковані, електронні, зовнішні й ін. [4, с. 129].

Кожна політична сила або ж кандидат розробляють власний сценарій проведення виборчої кампанії: позитивний, який передбачає зосередження на власній діяльності та досвіді, або ж негативний (агресивний) – дискредитація опонентів, напади на їх невдалу чи негативно сприйняту діяльність. В останньому випадку без маніпулятивних виборчих технологій не обійтись.

В Україні маніпулятивні виборчі технології постійно змінюються й пристосовуються до сучасних реалій, використовуючи різні інструменти впливу на електорат. Основні тренди в їх використанні після президентських виборів у березні-квітні 2019 року та позачергових парламентських виборів у липні 2019 року можна підсумувати так:

Тренди	Характеристика
1	*2*
Використання цифрових технологій та соціальних мереж	Цифрові та традиційні медіа стали сприятливим середовищем для поширення дезінформації, використання різних форм цифрової агресії та переслідувань, спрямованої проти кандидатів на виборні посади. Соціальні мережі Facebook, Twitter, Instagram, та месенджер Telegram стали дієвим інструментом боротьби за виборців та впливу на їх свідомість. *Дезінформація*: поширення фейкових новин, спотворених фактів або маніпулятивних наративів та інтерпретацій з метою впливу на громадську думку. *Таргетована реклама в соціальних мережах,* орієнтована на конкретні групи виборців. *Технології «Live video»:* проведення так званих лайф-трансляцій у Facebook, Twitter, Instagram з метою створення ілюзії безпосереднього контакту з виборцем. *Боти та тролі:* автоматизовані акаунти та користувачі, які створюють ілюзію масової підтримки чи протесту, а також поширюють негативний контент про опонентів. *Дипфейки (deep fake)* та інші інструменти штучного інтелекту: розповсюдження сфабрикованих аудіо або відео про кандидатів для їх дискредитації і маніпуляції виборцями.

1	*2*
Технології маніпулювання громадською думкою	*Маніпуляція соціологічними опитуваннями*: оприлюднення вигідних для конкретного кандидата результатів опитувань громадської думки, які демонструють його «перевагу». *Імітація підтримки:* організація масових заходів, де використовується оплачена аудиторія для демонстрації народної підтримки.
Прихильність до політиків-популістів	Зростання частки тих, хто готовий вірити обіцянкам, які неможливо виконати. Використання емоційно насичених гасел, які викликають довіру.
Психологічний вплив	*Емоційний тиск:* використання страху, гніву, або надії для мобілізації електорату. *Демонізація конкурентів*: формування негативного образу суперників шляхом підкреслення їхніх слабких сторін або висвітлення скандальних подій, пов'язаних з ними. *Ставка на переможця*: пропаганда високого рівня підтримки кандидата з метою переконання інших «приєднатися до переможців».
Тренд розчарування у владі, обраній на попередніх виборах	Виявляється у недовірі громадян до органів влади і їх посадових осіб, критичному ставленні до влади загалом.
Ставка на «нові обличчя»	Запит на нових лідерів, які позиціонують себе аполітичними і орієнтуються на виборця, який втомився від політики. Протестне голосування «проти всіх старих кандидатів». *Спрацьовує на парламентських виборах*, коли у більшості одномандатних округах перемагають кандидати, які раніше не мали жодного стосунку до політики. *Не спрацьовує на місцевих виборах*, коли виборці надають перевагу кандидатам, відомим завдяки конкретним справам та досвіду реальної роботи в регіоні.
Стійкий тренд на зниження явки виборців з кожним наступним електоральним циклом	*Зумовлений об'єктивними факторами:* недовіра до посадових осіб та виборчого процесу в цілому, що може призвести як до зниження явки виборців на користь певних партій чи політичних діячів, так і до виникнення сумнівів щодо легітимності результатів виборів. *Пов'язаний з цілеспрямованим впливом* на активізацію соціальної апатії громадян.

1	*2*
Живе спілкування з виборцями	Долучення виборців до формування передвиборчої кампанії, вивчення їхньої думки, спілкування доступною їм мовою [3, с. 145].
«Омолодження інтересу до політики»	Активна робота з молоддю, яка стала доволі залученою до виборчого процесу [3, с.146].
Зміна «правил гри»	Перегляд виборчого законодавства на користь певної політичної сили. Виборчі правила є предметом партійних маніпуляцій і мають відповідний ефект.

Отже, в умовах цифровізації сучасного світу прослідковується тенденція поширення новітніх виборчих технологій, зокрема із застосуванням соціальних мереж, а також посилення ролі діджитал інструментів у виборчому процесі. Поряд з тим, що сучасні цифрові технології розширюють можливості, спрощують взаємодію між кандидатами та виборцями, знижують витрати на проведення виборчих кампаній, вони несуть і певні ризики, зокрема поширення анонімної реклами в соціальних мережах, дезінформації, втручання сторонніх осіб чи використання штучного інтелекту у недобросовісних цілях. Останні електоральні цикли (президентські та парламентські) стали ареною для нових виборчих технологій, у тому числі маніпулятивних. Наведені маніпулятивні практики є викликом для демократичності виборів в Україні. Саме тому питання протидії маніпулятивним технологіям набуває важливого значення в аспекті захисту інформаційної безпеки, формування критичного мислення громадян, підвищення цифрової грамотності та загальної політичної культури населення.

Список використаних джерел:

1. Едрісов Б.(2006) Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Київ, 2006. 20 с.
2. Костецька Л. (2017) Виборчий процес у сучасній Україні в контексті аналізу його проблемних етапів. Актуальні проблеми державного управління. Т. 1. С. 69-73.
3. Кочубей Л. Нові і традиційні виборчі технології в Україні. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 136-150.
4. Нальотов А. (2007) Виборчі технології як чинник впливу на масову свідомість. Політичний менеджмент. 2007. № 5. С. 126–137.
5. Чубатенко О. М. (2020) Маніпулятивні технології у виборчих процесах України. Київ: Політичні інститути та процеси. С. 57-61. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10341/1/Chubatenko.pdf

Наталія Дукач-Василенко
аспірантка кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Участь етнонаціональних меншин та корінних народів у виборчих процесах: міжнародний та національний досвід

Етнонаціональні меншини та корінні народи складають значну частину населення багатьох сучасних країн і мають право на повноцінну участь у політичному житті. Однак реалізація цього права значною мірою залежить від політичних і правових умов кожної окремої держави. Участь етнонаціональних меншин та корінних народів у виборчих процесах є важливим аспектом розвитку демократичного суспільства, оскільки дозволяє не тільки захищати права цих етноспільнот, але й сприяє соціальній стабільності та забезпеченню захисту інтересів цих спільнот.

Сучасний досвід низки країн показує, що за побудови ефективної етнополітики та гармонійного розвитку титульної нації та етнонаціональних меншин, можливо побудова представництва цих меншин шляхом участі у виборчих процесах, а в результаті – і в органах місцевого самоврядування та органах державної влади. Саме тому для України важливим є аналіз такого досвіду та пошук власних шляхів забезпечення цього гармонійного розвитку, як однієї з найбільших європейських політехнічних держав.

В контексті аналізу міжнародного досвіду, можна розглянути забезпечення політичної участі етнонаціональних меншин, участі у виборах зокрема, у Словацькій Республіці. Так, згідно з даними з перепису населення Словаччини, котрий проводився у 2021 році, 83,8% громадян ідентифікують себе словаками, 7,8% – належать до угорської меншини, 1,2% – до ромської меншини, 0,4% ідентифікують себе русинами. Також, в Словаччині присутні інші меншини, зокрема чеська, німецька, польська, українська – котра після початку повномасштабного вторгнення суттєво збільшилась чисельно [7]. Таким чином, найбільшою меншиною Словаччини залишається угорська громада.

Угорська меншина становить більшість населення в окрузі Комарно (близько 69,3%), окрузі Дунайська Стреда (79,08%) та ін. В цих округах наслідується правило двомовності в усіх сферах, зокрема, угорською мовою видаються газети, різна література, дублюються дорожні знаки, ведеться теле- та радіомовлення, забезпечується освіта угорською мовою тощо. На виборах місцеві угорці голосують за партії, які представлять їхні національні інтереси – Угорська громадська

партія, партія «Міст» тощо. Не дивним є те, що парламент Угорщини спеціальним законом надав можливість словацьким угорцям мати подвійне громадянство – як словацьке, так і угорське [7].

Конституція Словаччини містить положення про те, що приналежність до етнічної чи національної меншини не повинна спричиняти нікому жодних перешкод. Водночас у Конституції гарантуються права на освіту рідною мовою та права на культурний розвиток, створення організацій тощо. Також зазначається, що реалізація і захист прав національних меншин, які гарантовані Конституцією, не повинні ставити під загрозу суверенітет і територіальну цілісність Словаччини, а також дискримінувати іншу частину громадян. Виборче законодавство Словаччини містить низку положень, які спрямовані на реалізацію виборчих прав національних меншин. Зокрема, при формуванні виборчих округів передбаченим є врахування інтересів та компактності проживання етнонаціональних меншин (на рівні місцевого самоврядування навіть існує пропорція між часткою національних меншин та часткою муніципальних мандатів, які представляють їхні інтереси). Окрім того, словацьке виборче законодавство містить дозвіл на створення партій, які представляють інтереси національних меншин. При цьому пропонують конкретизовані норми щодо кількості таких партій. Також передбачена практика включення представників національних меншин у списки загальнонаціональних партій, а також участі партій меншин у загальнонаціональних виборах [2].

Як вже зазначалося, у Словаччині найбільшою є саме угорська меншина, що історично проживає у південних регіонах країни. Словаччина гарантує права меншин на політичну участь завдяки ряду законодавчих актів, зокрема Конституції Словацької Республіки [3] та Закону про права національних меншин та ін. [7]. Угорська меншина має доступ до виборчих прав на рівні з іншими громадянами країни, що дозволяє їм мати представників у парламенті та місцевих органах влади.

Так, наприклад, можна розглянути приклад Дунайської Стреди – це невелике місто, адміністративний центр округу Дунайська Стреда, Трнавський край, південно-західна Словаччина, розташоване недалеко від Братислави. Це місто є одним із центрів угорської меншини, в якому представники угорської меншини становлять більшість населення. Місцеве самоврядування в Дунайській Стреді представлене за аналогом як в Україні – міський голова та депутати міської ради. Сучасним міським головою міста є Золтан Гайош (слов. – JUDr. Zoltán Hájos). Він був ще при зародженні Угорської коаліційної партії, після її створення він став членом Республіканської комісії з етики, а згодом також членом Республіканської комісії з нагляду за статутом. З 11 червня 2016 року – член республіканської президії Партії угорської громади. Золтан Гайош обіймає посаду міського голови з 2009 року, коли громадяни Дунайської Стреди обрали його мером міста на дострокових муніципальних виборах. Водночас на виборах до органів самоврядування ви-

щої територіальної одиниці у 2017 році був обраний депутатом Трнавського самоврядного краю.

Щодо депутатського складу міської ради Дунайської Стреди, то можна зазначити наступне: з 21 депутатів, 12 – представники угорської політичної сили «Союз – Угорці. Національності. Регіони», а решта 9 – незалежні. Таким чином, місцеве самоврядування в своїй більшості представлене угорською меншиною, адже серед «незалежних» депутатів також велика кількість етнічних угорців[9].

Очевидно, що завдяки переважанню угорців у населенні Дунайської Стреди, угорські політичні партії мають високі шанси на перемогу в місцевих виборах. Виборчі програми кандидатів угорського походження часто включають обіцянки щодо підтримки угорської культури та мови. Наприклад, в Дунайській Стреді функціонують угорськомовні школи, культурні центри, і це питання є важливим для місцевих жителів. Угорські політики в Дунайській Стреді часто співпрацюють з урядом Угорщини, що іноді викликає певне напруження у відносинах між Словаччиною та Угорщиною. Під час виборів у Дунайській Стреді часто порушується питання мовного законодавства, яке регулює використання мов меншин у Словаччині. Закон дозволяє використовувати угорську мову в офіційних установах там, де угорці складають не менше 20% населення, що дає змогу мешканцям Дунайської Стреди користуватися угорською у спілкуванні з владою. У виборчих кампаніях місцеві угорські політики зазвичай обіцяють захищати це право, що отримує широку підтримку виборців. Завдяки етнічній ідентичності та політичній активності угорської меншини, вибори у Дунайській Стреді зазвичай відзначаються високою явкою. Для угорської меншини, що проживає в Дунайській Стреді участь у виборах є важливою можливістю для збереження впливу та захисту своїх інтересів та місцевому рівні [9].

Якщо порівнювати досвід Словаччини з досвідом України, то тут можна помітити суттєві відмінності як на законодавчому, так і практичному рівні. Наприклад, кримські татари є корінним народом України, які зазнали багатьох утисків, зокрема депортації у 1944 році. Після здобуття Україною незалежності кримські татари повернулися на Батьківщину, проте їхні права на політичну участь тривалий час залишалися обмеженими та досі залишаються такими, в тому числі через анексію Криму. Згідно із переписом населення України 2001 року, 0,5% від усього населення України становили кримські татари, притому, що 77,8% ідентифікували себе українцями[1].Такий малий відсоток кримськотатарського корінного народу не є дивним, адже після депортації 1944 року, що сьогодні визнається геноцидом, багато представників не змогли повернутись на свої землі через різні причини. Конституція України зазначає, що «держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і на-

ціональних меншин України» [4]. Проте, лише у 2021 році в Україні було прийнято Закон України «Про корінні народи України» [6]. Цей закон забезпечує право кримських татар на самобутній розвиток, культурну автономію, самоврядування та представництво у державних органах тощо, таким чином визнаючи право корінного народу на захист власних інтересів. Проте, як свідчить практика, інструменти політичної участі кримських татар не дозволяють їм досягнути такого рівня політичного представництва, як, наприклад, угорській меншині в Словаччині. Це зумовлено в першу чергу, чисельністю корінного народу та російською окупацією Криму, де корінний народ щодня піддається репресіям з боку окупаційної влади.

Протягом усього часу з відновлення незалежності України до сьогодні, участь у виборах для кримських татар стикалась з численними викликами на різних рівнях. В першу чергу, це зумовлено особливостями етнонаціонального складу Криму та популярністю проросійських настроїв на півострові. Сюди ж можемо віднести відсутність будь-якої послідовної стратегії в розбудові відносин української держави з корінним народом, що є одним з наслідків провальної етнополітики. Ці та інші чинники унеможливи самобутній та гармонійний розвиток корінного народу на історичній Батьківщині, або на якійсь її частині. Таким чином, кримські татари мають суттєво слабші позиції, в тому числі політичні, в України, порівняно з угорською меншиною в Словаччині.

Також, варто зазначити, що з 1991 року не з'явилось жодної політичної сили, яка б посилювала інтереси корінного народу на національному, регіональному та місцевому рівнях. Можна навести приклад «Національну партію» або «Міллі Фірка», котра на відміну від Меджлісу, підтримала російську окупацію, і яка активно продовжує свою діяльність, співпрацюючи з окупаційною владою. У зв'язку із чим доцільність її розгляду можна поставити під сумнів. Поруч з цим можна навести низку політичних сил, котрі захищають інтереси угорської меншини в Словаччині, серед яких «Міст», Партія угорської спільноти, Союз – Угорці. Національності. Регіони, Угорська Громадянська Партія та ін. Наприклад, «Міст» на парламентських виборах в Словаччині у 2020 році зуміла отримати 11 мандатів зі 150. Поруч з цим, представники кримськотатарського народу мали квоти у певних політичних партіях на виборах до українського парламенту у 2019 році, завдяки чому зараз корінний народ має 2 мандати у Верховній Раді України від ПП «Європейська Солідарність».

На останніх виборах в АР Криму у 2011 році, перед анексією півострова, Рефат Чубаров – сьогоднішній Голова Меджлісу, заявляв, що у ради всіх рівнів Автономної Республіки Криму було обрано понад тисячу етнічних кримських татар. Більшість із новообраних депутатів рекомендував загальнонаціональний з'їзд кримськотатарського народу Курултай. За даними Меджлісу, у Верховній Раді Криму за результатами виборів у 2011 році, було обрано 6 кримських татар, у

районних і міських радах – 123, а в селищних і сільських – 859 депутатів з-поміж кримських татар. Разом з тим, середній рівень представництва кримських татар у представницьких органах Криму був приблизно на третину нижчий, аніж його частка серед кримських виборців. Рефат Чубаров пояснив це тим, що кримські татари розселені по цілій автономії. На виборах до Верховної Ради Криму у 2011 році кримським татарам вдалося отримати 5 депутатів, підтриманих на Курултаї (серед них також один етнічний українець), 2 представники корінного народу, висунутих Партією регіонів і жодного представника опозиційної Меджлісу політичної сили «Міллі Фірка» [5].

Таким чином, досвід Словаччини та України щодо забезпечення прав меншин, зокрема угорців та кримських татар, демонструє відмінності в підходах та рівні їхньої інтеграції у політичний процес. Угорська меншина в Словаччині, має широкі можливості для участі в політичному житті країни, що має історичне підґрунтя. У Дунайській Стреді та інших регіонах, де угорці становлять більшість, вони займають більшістю і у місцевій владі. На національному рівні угорці мають можливість бути представленими у парламенті завдяки політичним партіям, які захищають їхні інтереси, таким як партія «Міст».

Кримськотатарський корінний народ України лише у 2021 році отримав свій офіційний статус, шляхом ухвалення закону «Про корінні народи України», котрий гарантує їм їхні політичні права. Однак реальне політичне представництво кримських татар є обмеженим. Хоча на виборах 2019 року два представники кримськотатарського народу були обрані до Верховної Ради від «Європейської Солідарності», цього недостатньо для повного захисту інтересів кримськотатарського корінного народу. Політичну участь кримських татар суттєво обмежує анексія Криму росією, що перешкоджає їм брати участь у виборах на історичній Батьківщині. На відміну від угорської меншини у Словаччині, кримські татари не мають власної потужної політичної партії, яка могла би відстоювати їхні інтереси на різних рівнях. Представництво кримських татар в українському парламенті реалізується через інтеграцію в загальноукраїнські партії, що обмежує їхній вплив. Угорці у Словаччині, навпаки, мають низку партій, що представляють їхні інтереси, тоді як кримськотатарська політична активність зосереджується переважно у рамках Меджлісу, який не є політичною партією.

Можна дійти до висновку, що Словаччина та Україна мають різні підходи до забезпечення політичних прав етнонаціональних меншин і корінних народів. Обидві країни мають законодавство, спрямоване на захист прав меншин, однак Словаччина пропонує більші можливості для представництва угорської меншини, тоді як Україна лише нещодавно ухвалила відповідний закон для корінного народу. В Словаччині угорська меншина має власні партії, що дозволяє краще захищати свої інтереси на політичному рівні. В Україні ж представництво кримських

татар реалізується через інтеграцію в загальноукраїнські та/або регіональні партії, що часто обмежує їхній вплив на політичні процеси та політичну систему в цілому.

Отже, участь етнонаціональних меншин і корінних народів у виборчих процесах є складним і багатовимірним питанням, що потребує продуманих політичних та законодавчих рішень. Досвід Словаччини та України показує, що успішна інтеграція меншин у політичне життя залежить від низки факторів: рівня законодавчого забезпечення, історичних факторів та традицій, політичних стереотипів, традицій політичної системи, особливостей міжетнічних взаємин, а також державної етнополітики та політичної стабільності держави, в якій реалізуються права етнонаціональних меншин та корінних народів на участь у виборчих процесах.

Список використаних джерел:

1. Всеукраїнський перепис населення. Державний комітет статистики України. 2001 р. https://2001.ukrcensus.gov.ua/
2. Державна політика щодо захисту прав національних меншин: досвід країн Вишеградської групи. Львів. Видавництво «Сорока», 2019. 184 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/pages/2150/monografiyavyshegrad.pdf
3. Конституція Словацької Республіки. 1.10.1992. URL: https://web.archive.org/web/20190806163855/https://www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbe-f09b4dcb2127
4. Конституція України. Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
5. Притула В. Рефат Чубаров: останні вибори показали, що кримські татари підтримують Меджліс. Радіо Свобода. 2011. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/2274381.html
6. Про корінні народи України. Закон України №1616-IX від 31.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text
7. Система захисту прав меншин та управління різноманіттям у Словаччині. URL: https://prismua.org/ethno_sk/
8. Статистичні дані офіційного перепису населення Словаччини 2001 року. URL: http://sodb.infostat.sk/sodb/sk/2001/format.htm
9. Dunajská Streda (Дунайська Стреда). Офіційний сайт. URL: https://dunstreda.sk/

ЧАСТИНА 2 / PART 2

ЧИННИКИ І РАМКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ, ПАРТІЙ І ОРГАНІЗАЦІЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ, КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА СВІТІ

Анатолій Романюк
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Інституційна і/або функціональна відповідність політичних партій України

В умовах воєнного стану на підставі статті 3 указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»[1] діяльність політичних партій не була заборонена. Одночасно нормативні документи суттєвим чином обмежили їх можливості, зокрема, внаслідок заборони на проведення «виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування» (ст.19, п.1 закону України «Про правовий режим воєнного стану»)[2]; заборони «проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів» (ст.8, п.8); припинення уповноваженими органами процесу реєстрації нових партій (постанова Кабміну України від 6 березня 2022 р.). До цього маємо врахувати, що з весни 2020 р. почали запроваджувати обмеження масових зібрань пов'язані із поширенням епідемії коронавірусу. Тим самим протягом останніх майже чотирьох років політичні партії України зіткнулися спочатку з поважними обмеженнями у своїй діяльності і потім фактично перешли до латентного стану. Означені параметри не лише не сприяли подоланню політичними партіями властивих їм проблем, але скоріше їх законсервували і поглибили. Серед головних проблем у діяльності українських політичних партій переважно виділяли: слабку організаційну структуру, значну централізацію за слабкої внутрішньопартійної демократії, переважно лідерський

[1] Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

[2] Закон України «Про правовий режим воєнного тану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

характер; відсутність ідеології і формальний та популістський формат програм; малу кількість членів; велику кількість зареєстрованих і низький відсоток партій які брали участь у виборах і політичному житті; відсутність артикуляції групових інтересів і слабкий зв'язок із виборцями, натомість залежність від олігархів і джерел фінансування. Ці та інші параметри були підставою оцінки кризового стану сформованої в Україні моделі політичної партії.[1] Активне обговорення в суспільному дискурсі питання майбутніх виборів глави держави, парламенту та місцевих представницьких органів не відбувається автономно, а поєднує в собі питання якою має бути Україна після війни. Критика численних суспільних проблем у поєднанні із декларацією європейського майбутнього, яке відповідно до Копенгагенських критеріїв, передбачає широкий спектр вимог до рівня демократії, правового формату держави, параметрів економічного розвитку, автоматично піднімає питання стану української партійної системи, її здатності артикулювати наявний спектр групових інтересів та запропонувати адекватні програми поступу і відповідних лідерів здатних бути авторитетами для широких кіл виборців. Такий кут зору передбачає оцінку політичних партій на предмет їх здатності виконувати покладені на них функції, шляхом тестування інституційної та функціональної відповідності політичних партій в Україні. Тим більше, що згідно результатів опитування, проведених низкою соціологічних агенцій України рівень довіри до інституту політичних партій в Україні є одним із найнижчих. Зокрема за результатами опитування, проведеного Центром ім. Разумкова наприкінці вересня 2024 р. довіряли політичним партіям лише 15 % респондентів[2]. Тобто нашою метою є з'ясування наскільки існуючі в Україні політичні партії інституціоналізовані та якою мірою вони виконують властиві політичним партіям, як політичній інституції демократичної країни, функції.

Слід зазначити, що питання інституціоналізації політичних партій і партійних систем з кінця XX ст. були і є предметом аналізу дослідників демократичних країн. Переважна більшість авторів, хто звертався і звертається до феномену партійної інституціоналізації, посилаються на доробок С. Хантінгтона у праці «Полі-

[1] Романюк А. Криза політичних партій України як результат і чинник суспільно-політичного розвитку. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2023. Вип. 49, с. 328-338.

[2] Центр Разумкова: Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024р.). URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r

тичний порядок у суспільствах, що змінюються».[1] У роботі було дано наступне визначення феномену: «інституціоналізація – це процес, за допомогою якого організація та процедури набувають цінності та стабільності».[2] С. Хантінгтон також визначив чотири основні параметри цього процесу: адаптивність, складність, автономію та узгодженість. Адаптивність передбачає здатність виживати в умовах змін навколишнього середовища. Вона певною мірою пов'язана із довголіттям. Зокрема характеризується спроможністю пережити перше покоління лідерів та зберегти властивість представляти інтереси певних суспільних груп та зберігати свою сутність перебуваючи як в опозиції, так і при владі.

Вимір складності охоплює наявність внутрішньої структури/підрозділів та приналежністю/виконанням ними властивих функцій. Автономію потрактовано як відмінність від «інших соціальних груп і методів поведінки». Виявом її може бути ідеологічна окремішність. Узгодженість розуміється як здатність досягати консенсусу всередині організації щодо її діяльності та наявність процедур і практик вирішення суперечок в межах партії[3]. Як ми можемо бачити практично всі індикатори відображають різні сторони діяльності/функціонування політичної партії. Зрозуміло, що сепарація означених показників можлива лише в абстрактній площині, в дійсності кожен з чотирьох параметрів тісно між собою пов'язаний і взаємозалежний. Оскільки в партологічній літературі є багато дефініцій інституціоналізації ми зупинимося на відносно нещодавній, авторства Роберта Хармела: «процес набуття властивостей довгострокової організації, яка цінується сама по собі і набирає пропорцій / характеристик за якими відрізняється від інших».[4] Тобто зберігається підхід за яким інституціоналізована партія це актор який діє певний час, або тривало і через це набирає ознак або характеристик які виділяють її з числа подібних, тобто в середовищі інших партій. Цей автор також дотримується поширеної точки зору, що інституціоналізація відбувається у трьох вимірах: внутрішньому, зовнішньому та характеризується «об'єктивною довговічністю».[5] Якщо внутрішня площина характеризується фактично чотирьома параметрами С. Хантінгтона, то зовнішня передбачає наявність стабільної моделі міжпартійної конкуренції та визнання інших/різних політичних акторів легітимними учасни-

[1] Huntington, Samuel P. 1968. Political Order in Changing Societies. New Heaven: Yale University Press.

[2] Там само. С. 12.

[3] Там само. С. 13-23.

[4] Harmel R., Sväsand L., Mielde H. Institutionalisation (and De-institutionalisation) of Right-wing Protest Parties: The Progress Parties in Denmark and Norway. Rowman&Littlefield International Limited, 2018. P. 6.

[5] Institutionalisation of Political Parties. Comparative Cases. Ed. By Robert Harmel & Lars G. Sväsand. ECPR Press. 2019. P. 2.

ками політичного процесу і необхідними для функціонування демократії. Об'єктивна довговічність виступає ознакою тривалості політичної партії в політичному житті. Тобто, інституціоналізація політичної партії має свідчити про те, що політична партія характеризується стійкою та розгалуженою організаційною структурою, має статут/внутрішні регуляторні норми, тривалий час бере участь у політичному процесі, зуміла зберегти свої позиції на політичній сцені після зміни поколінь та в процесі перебування як при владі, так і в опозиції, здатна/має досвід вирішення внутрішніх конфліктів, має власних виборців, чиї інтереси відображає програмно або у форматі ідеології. Додатково слід наголосити, що існуючі підходи передбачають, що партія має діяти в конкурентному середовищі інших інституціоналізованих політичних партій.

З одного боку, питанням інституціоналізації політичних партій у демократичних країнах, присвячено багато досліджень і їх кількість не зменшується.[1] З іншого, у 2002 р. коли постало вже досить багато публікацій з цієї теми, Вікі Зандел і Ларс Свасанд констатували, що «…набагато менше ясності чи навіть послідовності щодо того, що включає в себе інституціоналізація. Іноді цей термін використовують без додаткових пояснень».[2] А через двадцять років Алан Сік констатував з жалем, що концепція інституціоналізму політичних партій «не зважаючи на актуальність залишається невловимою у науці»[3]. Це свідчить, що феномен партійної інституціоналізації є складним і таким, що динамічно модифікується одночасно з самими політичними партіями і політичним простором.

Серед українських політологів питання інституціоналізації політичних партій останнім часом досить активно піднімається. Зокрема слід відмітити публікації

---

[1] Randall, Vicky, and Lars Svåsand (2002) Party Institutionalization in New Democracies. *Party Politics* 8 (1): 5–29.; Luna J. (2014) Party system institutionalization: do we need a new concept? *Studies in Comparative International Development* 49(4), 403–425.; Hellmann, Olli (2014) Party System Institutionalization Without Parties: Evidence from Korea. Journal of East Asian Studies 14 (1): 53-84.; Mainwaring S, Bizzarro F, Petrova A (2018) «Party System Institutionalization, Decay, and Collapse», pp. 17–33 in Mainwaring S. (ed). *Party Systems in Latin America: Institutionalization, Decay, and Collapse*. Cambridge: Cambridge University Press; Bolleyer N, Ruth-Lovell SP (2019) Party institutionalization as multilevel concept: base-versus elite-level routinization. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 13(2), 175–198.; Scarrow, Susan E., Jamie M. Wright, and Anika Gauja (2022) Party Statutes and Party Institutionalization. *Party Politics*, Vol.29. Issue 2.; Political Party Institutionalisation from a Comparative Perspective: The Case of Thailand. Wichuda Satidporn1, Stithorn Thananithichot (2023). *Journal of Liberty and International Affairs.* Volume 9. Number 3. P. 313 – 321.

[2] Randall Vicky, and Lars Svåsand (2002) Party Institutionalization in New Democracies. *Party Politics* 8 (1). P. 6.

[3] Alan Sikk. Institutionalisation of Political Parties: Comparative Cases. (2022). Party Politics. Vol. 28. Issue 2. P. 395-396.

Т. Бевз[1], Г. Зеленько[2], Ю. Остапця[3] та інших. Українські дослідники при збереженні загального формату характеристик процесу партійної інституціоналізації помітили своєрідний розрив між параметрами інституціоналізації і фактом офіційної реєстрації. Якщо в більшості демократичних країн процес реєстрації політичної партій, рівно як і втрати організацією статусу партії, є достатньо простим і буденним, внаслідок розвиненої практики і в публікаціях, присвячених інституціоналізації політичних партій про цей момент не згадується, то в Україні процес реєстрації політичної партії є достатньо складним про що свідчить поширена практика останнього десятиріччя ревіталізації юридично зареєстрованої партії шляхом зміни назви і керівництва.[4] Таким чином постає питання – політична партія яка пройшла процес реєстрації Мінюстом України і вписана в реєстр – вона інституціоналізована, чи ні? Вихід з цієї дилеми окремі автори знайшли через виділення правової інституціоналізації, як окремого виду. Зокрема Т. Бевз визначила правову інституціоналізацію, як «регламентацію їх діяльності за допомогою правових норм, визнання їх конституційних функцій у рамках існуючої політичної системи, регулювання за допомогою права цілого комплексу відносин, пов'язаних зі створенням та діяльністю партій».[5] Натомість Г. Зеленько оцінила питання правової регламентації як складову процесу інституціоналізації, як «один, хоча і важливий аспект її діяльності».[6] Ю. Остапець дійшов висновку, що «політична і правова ін-

[1] Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011.№ 3 (53). С. 31-45.

[2] Зеленько Г. Чи інституціоналізувалися політичні партії в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011.№ 3 (53). С. 57-72.; Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій: українська практика. Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 24-25 листопада 2011 р. К.: ІПіЕНД, 2012. С. 205-221.

[3] Палінчак М., Остапець Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021.

[4] Кривко А. Кожна друга партія змінює назву – особливості партбудівництва в Україні. URL: https://www.chesno.org/post/4053/; Лівий берег: Скільки партій перейменували під час війни? (1.11.2023). URL: https://lb.ua/news/2023/11/01/582134_skilki_partiy_pereymenuvali_pid_chas.html

[5] Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2011.№ 3 (53). С. 39.

[6] Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій: українська практика. Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 24-25 листопада 2011 р. К.: ІПіЕНД, 2012. С. 207.

ституціоналізації – це різні форми одного процесу».[1] До числа індикаторів політичної інституціоналізації він відніс: вік партії, участь у виборах, наявність регіональних партійних структур, ідеологію, тип лідерства, особливості розбудови та інші.[2]

У розумінні сутності політичної партії ми виходимо із визначення: «Політична партія – це зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.»[3] Визначальним доповненням щодо окреслення політичної партії є норма статті 3 цього закону, що «... політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом». Реєстрацію партій здійснює Міністерство юстиції України, для реєстрації необхідно забезпечити збір підписів не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України. Партія створюється групою громадян України у складі не менш як 100 осіб. Протягом шести місяців з дня реєстрації партія забезпечує утворення та реєстрацію своїх обласних організацій у не менш як у чотирнадцяти адміністративно-територіальних одиницях України.

Наведені положення закону дають нам можливість розділити вимоги закону до політичної партії, як інституту, та вимоги до реєстрації партії Міністерством юстиції. Зокрема виставлені кількісні параметри щодо мінімального членства – 100 осіб, вимоги наявності партійних організацій у визначеній кількості адміністративно-територіальних одиниць країни, тощо виступають умовою реєстрації партії. Закон чітко наголошує, що учасником політичного життя може бути тільки офіційно зареєстрована партія. Відповідно, ми можемо вивести показники / індикатори, які мають визначати інститут політичної партії в Україні. По-перше, вона має брати участь у виборах. Означена норма посилена вимогою статті 24, присвяченої умовам анулювання офіційної реєстрації партії. Зокрема закон наголошує, що не висунення партією своїх кандидатів на виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років дає підставу органу, який здійснив реєстрацію, звернутися до Верховного Суду України з подан-

[1] Палінчак М., Остапець Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. С. 98.

[2] Там само. С. 100.

[3] Закон України» Про політичні партії в Україні». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakononline.com.ua/documents/show/253755___569828

ням на анулювання реєстраційного свідоцтва. Варто зауважити, що закон не відносить факт участі у місцевих виборах до маркеру «участі у виборах». По-друге, формально в якості індикатора ми можемо фіксувати вимогу «сприяння у формуванні та вираженні політичної волі громадян». Означена вимога, рівно як і положення про наявність певної програми суспільного розвитку, на нашу думку, має загальний характер і її практично не можливо заперечити/поставити під сумнів, навіть на експертному рівні. Тому ми в своєму аналізі будемо досліджувати участь політичних партій у парламентських та президентських виборах протягом останніх десяти років.

Таблиця 1

Участь політичних партій у парламентських виборах

Рік виборів	Кількість партій зареєстрованих Міністерством юстиції України на час виборів[1]	Кількість суб'єктів, внесених до виборчого бюлетеня (партійний список)[2]	Кількість партій[3], які подолали бар'єр
1998	36	31	8
2002	74	34	6
2006	108	45	7
2007	121	21	5
2012	179	24	5
2014	214	29	6
2019	351	22	5

Як ми бачимо з табл.1 у парламентських виборах 2014 р. взяли участь партійні списки 29 партій/блоків і у 2019 р. – 22. Лише 10 політичних партій одночасно були представлені у виборчих бюлетенях двох парламентських компаній: Громадянська позиція, Блок П. Порошенка/Європейська солідарність, ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Опозиційний блок, Об'єднання Самопоміч, Партія зелених України, Радикальна партія Олега Ляшка, Сила і честь, Сила людей. При цьому ми рахуємо Блок Петра Порошенка (вибори 2014 р.) і партію «Європейська солідарність» (вибори 2019 р.) як одну і ту саму партію не зважаючи на зміну назви.

[1] Міністерство юстиції України. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому порядку політичних партій. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/dep/ddr/vidomosti-schodo-zareestrovanih-u-vstanovlenomu-zakonom-poryadku-politychnich-partiy

[2] Дані отримані за інформацією офіційного сайту ЦВК.

[3] Виборче законодавство України дозволяло брати участь у виборах як політичним партіям, так і блокам.

До цих десяти ми маємо дорахувати за підсумками 2014 р. – 19 політичних партій і за підсумками 2019 року – 12 політичних партій які брали участь у одних з двох парламентських виборах. Разом у двох парламентських виборах взяли участь 41 політична партія.

До переліку партій – учасників парламентських виборів, ми також маємо додати партії, які брали участь у довиборах. Після 2014 р. ЦВК призначила лише одні довибори у 205 виборчому окрузі у 2015 р. При рекордній кількості зареєстрованих кандидатів 91 особа, абсолютна більшість була позапартійними самовисуванцями. За результатами довиборів після 2014 року ми маємо долучити три партії.

Значно більше довиборів призначила ЦВК після 2019 р. Зокрема в округах: 50 (28.03.2021); 87 (28.03.2021); 179 (15.03.2020); 184 (31.10.2021); 197 (31.10.2021); 208 (25.10.2020). Разом по всіх округах додатково зафіксували участь у виборах ще 61 політичну партію[1], назви яких не повторювали назв партій, що брали участь у парламентських виборах 2014 і 2019 рр. та довиборах 2015 р.

Ситуація щодо президентських виборів була більш спокійною. Під час виборів 2014 р. був 21 кандидат і під час виборів 2019 року – 39 кандидатів, за умови, що значна кількість кандидатів реєструвалися як самовисуванці побоюючись електоральних втрат, внаслідок означення партійної приналежності. Разом по двох виборах було 9 «нових» партій, які не повторювалися/ не «засвітилися» під час парламентських виборів та довиборів.

Якщо ми сумуємо назви політичних партій, які брали участь у двох останніх парламентських та президентських виборах з урахуванням довиборів, то разом ми отримаємо 114 політичних партій. Отримана кількість партій, які дотрималися формальних вимог права, говорить лише про те, що Міністерство юстиції має не просто підстави, але і мусить, відповідно до вимог закону, подати решту, майже 2/3 партій на ліквідацію свідоцтва про їх реєстрацію. Тобто, лише щодо цих 114 політичних партій ми можемо говорити про їх інституціоналізацію.

Для подальшої верифікації ми повинні перейти до аналізу функціональної відповідності параметрам політичної партії означених 114 політичних партій. Для цього ми маємо розглянути всі різновиди активностей політичних партій, які висували своїх кандидатів протягом останніх десяти років, тобто під час виборів від 2014 р. Під час парламентських виборів 2014 р. було зареєстровано 29 суб'єктів. З їх числа: дві партії були заборонені (Опозиційний блок та КПУ); щодо 17 або

[1] Виникає питання як розглядати факт участі представників партії УКРОП та «За майбутнє». За оцінками експертів партія УКРОП у 2020 р. трансформувалася в партію «За майбутнє». Одночасно офіційно цей факт не підтверджено і не спростовано. Ми розглядаємо їх як дві самостійні одиниці.

відсутня інформація взагалі, або відсутня актуальна інформація. Зокрема, остання інформація була для партій «Зелена планета», «Єдина країна», «Україна-єдина країна», Інтернет партія України лише за 2014 р. Партіями, щодо яких наявна інформація і які повторюються серед зареєстрованих кандидатів 2014 та 2019 років були: Слуга народу, Батьківщина, Європейська солідарність, Громадянська позиція, Свобода, Самопоміч, Радикальна партія О. Ляшка, Голос, Партія зелених України, Сила і честь, Сила людей. Щодо списку 2019 р.: три партії були заборонені у 2022 р. за позовом Міністерства юстиції, як проросійські (Опозиційна платформа – За життя, Опозиційний блок та Партія Шарія). Щодо 9 партій відсутня інформація на партійних сайтах та в мережі Інтернет. Відповідно наявна інформація про 11 партій (50 %).

Аналіз партійних сайтів та соціальних мереж щодо повного списку 114 партій свідчить, що інформація про діяльність, окрім вже виділених 11 партій, є лише стосовно НРУ, Української Галицької партії та 11 партій, які провели своїх представників до місцевих представницьких органів[1]. Зокрема, це: партія «Команда Симчишина», Європейська партія України, партія «Нові обличчя», партія «Народовладдя», Команда Андрія Балоги, партія «Рівне разом», партія «Країна», партія «Платформа громад», Партія угорців України, КМКС партія угорців України та партія «За майбутнє». Виключення в цьому ряді ми маємо зробити для партії «За майбутнє», яка має власну депутатську групу у Верховні Раді і на підставі участі у виборах та практичної діяльності має розглядатися як загальнонаціональна. Щодо решти політичних партій, включно з НРУ та УГП, ми маємо констатувати їх переважно регіональний формат роботи, оскільки вони діють концентровано в одній або декількох областях України. Відносно решти політичних партій: дві знаходяться в процесі ліквідації (партія «Сам за себе» та Всеукраїнська козацька партія), для абсолютної більшості властива інформація пов'язана з їх реєстрацією та висуненням кандидатів на виборах, щодо подальшої активності партійної структури інформації вже немає. Ми можемо припустити, що серед сукупності цих партій, низка політичних партій, які провели депутатів до місцевих органів влади: Партія Антона Яценка, Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити», партія «Миколаївці», Блок Едуарда Гурвіца тощо, вони здійснюють певну роботу через депутатів від цих формацій. Однак цей факт фіксує проблему – існування значної кількості політичних партій які працюють виключно в однієї або декількох областях і тим

[1] На нашу думку ряд політичних партій за форматом своєї діяльності можуть кваліфікуватися як місцеві або регіональні, оскільки проявляють активність в одній або декількох областей України, перестрахувалися і виставили свого кандидата на довиборах або президентських виборах. Мотивом їх участі було не змагання за обрання власного кандидата, а офіційна фіксація участі партії у парламентських або президентських виборах протягом останніх десяти років.

самим мали б підпадати під формат регіональної або місцевої партії. Однак, всі вони формально зареєстровані як національні.

Таким чином, на підставі участі у парламентських та президентських виборах та вияву інших форм політичної активності протягом 10 років ми можемо говорити про 12 національних політичних партій. Ще орієнтовно 13 партій відповідають формальним вимогам участі у парламентських та президентських виборах, однак переважно працюють на регіональному/місцевому рівні. Власне щодо цих 25 політичних партій ми можемо говорити що вони відповідають основним параметрам інституціоналізації. Також після місцевих виборів 2020 р. ми можемо виділити групу партій, які брали участь у місцевих виборах та мають своїх представників на позиціях мерів або в представницьких інститутах[1], але не виставляли своїх кандидатів на парламентських і/або президентських виборах. Але в даному випадку ми попадаємо у законодавчу пастку, коли партія офіційно зареєстрована але не відповідає нормі закону про національний статус.

В межах означених індикаторів нам також слід розглянути «об'єктивну довговічність» політичних партій, яка проявляється у наявності тривалого зв'язку партії і груп виборців. Стан даного параметру дає нам аналіз показників електоральної волатильності.[2] На підставі даних про результати парламентських виборів, розміщених на сайті Центральної виборчої комісії України, з допомогою математичного відображення різних опцій формули індексу електоральної мінливості, ми підрахували показники загальної/сумарної електоральної волатильності та окремо внутрішньо системної і позасистемної електоральної волатильності.

Як свідчать результати таблиці 2 в ході парламентських виборів 2014 та 2019 років абсолютна більшість громадян України втратила довіру до політичних агентів яких вони підтримували на минулих виборах і обрали інших політичних акторів. Також ми можемо констатувати, що на кожних чергових парламентських виборах ми зустрічаємося з абсолютною домінацією нових політичних партій (позасистемна електоральна волатильність). І цей факт ми не можемо пояснити виключно бажанням політичних партій мати формальні правові підстави подальшого існування.

---

[1] Під час місцевих виборів 2020 р. 112 (77,8%) політичних сил висунули своїх кандидатів лише у 5 і менше областях України: 73 партій (50.7%) – взагалі лише в одній області; 18 (12.5%) – у двох; 10 (6.9%) – у трьох; 5 (3.5%) – у чотирьох та 6 (4.2%) – у п'яти. З них 113 (78,5% від усіх учасників) здобули хоча б 1 мандат. Це дає підстави вважати ці партії регіональними. Див.: А. Савчук. Що не так з «ринком» партій. – Опора. Режим доступу: https://www.oporaua.org/vybory/shcho-ne-tak-z-rinkom-partii-23225

[2] Romanyuk A., Lytvyn V. Electoral Performance of New Political Parties in Ukraine. The Context of Electoral Volatility at the Parliamentary Level (1998-2019) // Czech Journal of Political Science / Politologický Časopis. 2021. No. 3. P. 274-292

Таблиця 2

Зміна рівня індексу електоральної волатильності на парламентських виборах в Україні (1998–2019 рр.)[1]

Роки виборів	Загальна/сумарна електоральна волатильність (*V*)	Внутрішня системна електоральна волатильність (*B.V*)	Позасистемна електоральна волатильність (*A.V*)	
	Показник індексу, %	Показник індексу, %	Показник індексу, %	Частка у % до загальної електоральної волатильності
1998/2002	69,21	6,63	62,58	90,40
2002/2006	56,01	26,99	29,02	51,81
2006/2007	53,86	19,43	34,43	63,92
2007/2012	37,02	14,69	22,33	60,32
2012/2014	84,13	20,87	63,26	75,19
2014/2019	86,04	12,58	73,46	85,37
Середній показник	**64,37**	**16,86**	**47,51**	**71,17**

Нам видається, що ми маємо справу з своєрідним алгоритмом політичної поведінки. Цей алгоритм дозволяє амбіціозним політикам із допомогою нової партії із яскравою назвою, переважно популістською програмою, помітними кандидатами, агресивною виборчою кампанією здобути підтримку виборців для проходження у парламент і набуття інструментів впливу на політику країни. Легка і швидка зміна назв партій/ребрендинг або створення нової партії дає з політичної точки можливість уникати політичної відповідальності за програму/обіцянки, які надавалися під час попередніх виборів. Відповідно, це сприяє формуванню групи «вічних політиків», які поширюють популізм, політичну безвідповідальність та «монетизують» політику. Одночасно високий рівень волатильності свідчить, що інституціоналізованими партіями за результатами останніх парламентських виборів можуть рахуватися лише партії, які отримали підтримку виборців протягом декількох виборчих циклів. І це 11 партій.

Таким чином, оцінка партійної системи України з точки зору параметрів інституціоналізації передбачає звернення не до числа офіційно зареєстрованих

[1] Романюк А. Криза політичних партій України як результат і чинник суспільно-політичного розвитку. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2023. Вип. 49. С. 328-338.

партій, а тих, які повноцінно функціонують в політичному просторі України шляхом виконання притаманних політичним партіям функцій. Відповідно інституційна відповідність передбачає оцінку функціональної відповідності зареєстрованих Мінюстом України політичних партій. Тим самим інституціоналізацію слід розглядати одночасно як процес перетворення офіційно зареєстрованої партії в політичного актора і як якісний стан, що свідчить про політичну суб'єктність, яка виявляється у існуванні стабільної організації що характеризуються визначеною позицією на національній політичній сцені та прогнозованими видами політичної діяльності. Відповідно, інституціоналізація у формі процесу буде притаманна всім політичним партіям включеним до реєстру Мінюсту. Але не всі партії в ході процесу інституціоналізації здатні набути стану інституціоналізованої партії. Зазначений поділ на процес і стан дозволяє нам запропонувати власну візію щодо співвідношення понять інституціоналізація окремої політичної партії і партійної системи. Процес інституціоналізації безумовно може стосуватися однієї окремої політичної партії. Стан інституціоналізації буде потребувати принаймні двох і більше партій на фоні яких окрема партія здатна підтвердити свою функціональну зрілість. Тобто стан інституціоналізації властивий повною мірою лише партійній системі.

Павло Молочко
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Інституційна слабкість політичних партій: досвід України та світові тенденції

Аналіз діяльності політичних партій за останні десятиліття демонструє формування кризи довіри до існуючих політичних партій серед населення різних країн. Свідченням цього може бути зростання підтримки популістських партій у країнах Європейського Союзу, яке супроводжується паралельним зниженням рівня підтримки великих політичних партій. Прикметно, що падіння підтримки великих політичних партій, характерне не лише для країн Європейського Союзу. Така зміна електоральних орієнтацій на користь менших політичних партій спричиняє зростання фрагментації та нестабільність партійних систем. Партійні системи опиняються в умовах «ідеального шторму», який на фоні зміни електоральних орієнтирів, а також зменшення рівня довіри до політичних партій, створює передумови до формування нових політичних партій та переформатування партійних систем. Суттєвим чинником, який впливатиме на розвиток нових політичних партій, діяльність яких буде пов'язана з бажанням змінити або переформатувати існуючі політичні інститути, є перемога Д. Трампа на президентських виборах у США в 2024 році.

Президентська кампанія 2024 р. Дональда Трампа у США є прикладом того, що в економіці називають *творчим руйнуванням*. Внаслідок цього його опоненти, безумовно, висловлюють побоювання, що Д. Трамп за свого президентства суттєво змінить існуючу політичну систему, а відтак і знищить саму американську демократію.

Проте для його прихильників, голосування за Д. Трампа означало голосування за усунення від влади невдалого класу лідерів і переформатування політичних інститутів у відповідності до нового набору стандартів, які б краще слугували громадянам США. З огляду на це, перемога Д. Трампа на президентських виборах означає публічний вотум недовіри лідерам та інститутам, які формували американське життя після закінчення холодної війни 35 років тому [3].

Виборча кампанія Д. Трампа засвідчила, що ортодоксальні політичні погляди збанкрутували, а лідери всіх установ – як приватних, так і державних, – які покладають свої надії на владу, а також на свою відданість таким ортодоксальним принципам, тепер є уразливими.

Можливо, це саме те, чого хочуть виборці на даному етапі. Саме тому, об'єднання з багатьма проблемними та непопулярними елітами та інститутами суттєво зменшило шанси на успіх у президентській кампанії К. Гарріс.

Д. Трамп не є уособленням образу політичного експерта, але роль, яку його виборці хочуть, щоб він виконував, ймовірно, є прямо протилежною: роль антиексперта, який руйнує усталені уявлення Вашингтона про експертизу. Перемогу Д. Трампа можна розглядати як вирок для всіх владних структур, які намагалися його зупинити.

Д. МакКарті у своїй колонці для «New York Times» написав, що до появи у політиці Д. Трампа влада перебувала в руках політичного картелю, який, подібно до ринкових картелей, про які попереджав Адам Сміт, залучав інституції, які повинні були б сильно конкурувати, але натомість співпрацювали, з метою обмеження або й усунення конкуруючих «продуктів» або ідей. Послуги картелю перестали задовольняти запити населення. І успіхи Д. Трампа з 2016 року до сьогодні – успіхи, які включають ті поразки, які не змогли перемогти його чи розбити його коаліцію – вказують, що «мейнстрім» уже критично втратив підтримку електорату [3].

Попри те, що обрання Д. Трампа Президентом США є виключно внутрішньополітичним результатом США, зміна тенденцій матиме наслідки і в інших країнах. Запит на оновлення політичних інститутів вже впродовж декількох років існує і в країнах Європи, свідченням цього є зростання популярності популістських політичних партій, які виступають за зміну усталеного порядку. Саме тому, можна зробити припущення, що в разі досягнення внутрішньополітичного успіху Д.Трампом, запит на підтримку партій і політичних лідерів, які позиціонуватимуть себе як такі, хто здатен замінити існуючі політичні інститути тільки зростатиме.

Тенденція до зміни партійної системи простежується також і у Великій Британії. Попри те, що результати опитувань показують, що двопартійна система все ще здатна забезпечувати інтереси суспільства, науковці приходять до висновків, що це вже не так. С.Хікс та Дж.Блюменау стверджують, що незважаючи на зовнішні ознаки, якщо поглянути на ситуацію в довгостроковій перспективі, двопартійна система стає більш уразливою, ніж будь-коли [1]. Британські виборці стають більш волатильними та не мають абсолютної довіри до політичної системи, що було продемонстровано після референдумів 2014 та 2016 років. Таке відчуження від обох основних партій, на думку дослідників, є довгостроковим і структурним. Це означає, що політика стає все більш заплутаною та фрагментованою. А. Вагер наводить дані, що зараз лише 1 з 10 британців заявляють, що вони чітко ідентифікують себе з однією з основних політичних партій, порівняно з половиною виборців у 1960-х роках [4]. З огляду на це, можна стверджувати, що зростає тенденція, коли політичні партії з метою отримання більшості у парламенті, змушені працювати з виборцями без будь-якої чітко визначеної лояльності чи уподобань.

Д. Батлер у своїй книзі «Коаліції в британській політиці» майже півстоліття тому зазначив, що «неписані правила гри в британській політиці глибоко переплетені з припущенням про те, що одна партія отримує більшість і буде правити» [2]. Проте, як зазначали Дж. Блюменау та С. Хікс десятиліття тому, виборці мають інші погляди. Така невідповідність між двопартійними інститутами Вестмінстера та багатопартійним електоратом все ще зберігається, однак відкритими залишається питання, коли виборці змінять вибір щодо підтримки двох основних партій.

Низький рівень довіри до політичних партій характерний і для України. Часто показник довіри до політичних партій розглядається як підтвердження кризи політичних партій. І хоча цей показник не стосується рівня підтримки конкретних політичних партій, саме він може виступати інструментом боротьби проти окремих політичних партій. Тенденція до збереження негативного тренду довіри до політичних партій зберігається вже понад 10 років. Так, за даними досліджень Разумков Центру, які проводились у період з липня 2021 р. по вересень 2024 р. баланс довіри до політичних партій є одним з найменших, порівняно з іншими суспільно-політичними інститутами, і перебуває постійно у негативному полі (рис. 1).

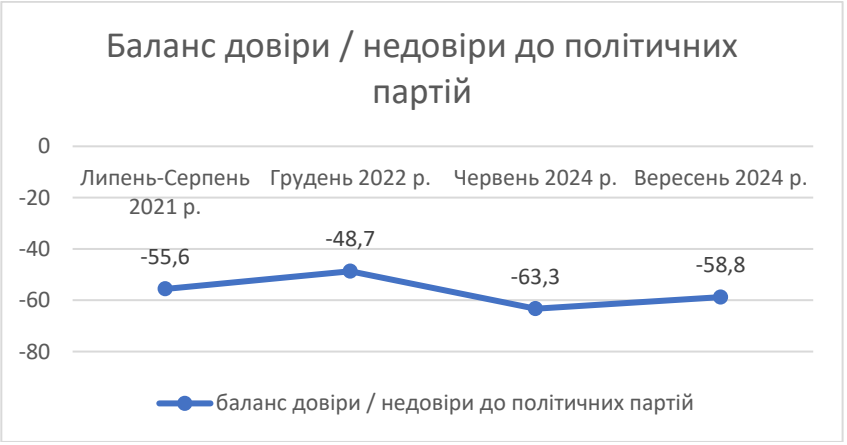

Рис. 1. Баланс довіри / недовіри до політичних партій[1]

[1] Складено за даними Центру Разумкова: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy; https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-gruden-2022r; https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-

Показовою щодо довіри до інституту політичних партій в Україні є ситуація, що в умовах повномасштабної війни, за даними соціологічних досліджень проведених Центром Разумкова, серед основних суспільно-політичних інститутів, політичні партії не отримали суттєвої зміни балансу довіри / недовіри. Як видно з таблиці 1, у період з липня-серпня 2021 року по грудень 2022 року, основні інститути зуміли суттєво покращити рівень довіри до себе, окрім політичних партій. Такі показники дали підстави говорити про те, що існуючі політичні партії не здатні забезпечувати інтереси суспільства, а нові політичні партії та лідери утворюватимуться з середовищі інститутів, які мають найвищу суспільну підтримку, а саме зі складу представників Збройних сил України, а також волонтерських організацій.

Таблиця 1

Рівень довіри до основних політичних інститутів в Україні[1]

Суспільно-політичний інститут	Липень-серпень 2021	Грудень 2022	Червень 2024	Вересень 2024
ЗСУ	43,5	87,7	82,3	85,6
ДСНС	32,7	68,1	63,1	70,7
Добровольчі загони	20,1	76,6	66,4	67,2
Волонтерські організації	38,5	76,6	67,3	66,6
ВРУ	-56,4	-12,5	-56,9	-62,5
Державний апарат (чиновники)	-60,8	-37,1	-62,8	-63,2
Політичні партії	-55,6	-48,7	-63,3	-58,8

Звісно, характерні для діяльності політичних партій України тенденції, які розпочались з початку 2010-х рр. не сприяють покращенню рівня довіри до полі-

v-peremogu-cherven-2024r; https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r

[1] Складено за даними Центру Разумкова: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy; https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-gruden-2022r; https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r; https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r

тичних партій, водночас політичні партії поступово переходять або змушені будуть вдаватись до нових організаційних та функціональних ролей. Обмежені можливості для діяльності політичних партій, які охоплюють період карантинних обмежень під час пандемії COVID-19 та повномасштабної війни практично виключають існуючі політичні партії з політичного процесу. Саме тому партії змушені шукати нові формати взаємодії з суспільством щоб уникати конфронтації, у той час як суспільство формує запит на формування нових політичних партій, які формуватимуться з числа військових та волонтерів. І такий розвиток подій також може мати потенційні ризики для розвитку політичних партій та партійної системи загалом.

Нідерландський інститут за багатопартійну демократію (NIMD) досліджуючи особливості діяльності політичних партій у суспільствах після військових конфліктів, насамперед у країнах Африки, наводить низку ризиків, які можуть виникати у діяльності політичних партій. І хоча дослідники досліджують інший регіон, проте їхні застереження можуть бути враховані і для прогнозування діяльності політичних партій в Україні у повоєнний період.

Представники Інституту у своїх матеріалах про роботу з політичними партіями в умовах нестабільності та конфліктного впливу зазначають, що одним з ризиків у таких суспільствах стає вплив неформальних інститутів на відносини між громадянами та державою [5]. Вони зазначають, що під час конфліктів, громадяни акцентуються на самоорганізації, аніж на очікуванні підтримки від держави. Громадяни можуть також вдаватись до пошуку альтернативних організацій для вирішення своїх потреб. В окремих випадках, культурні або релігійні мережі можуть відігравати визначальну роль у забезпеченні безпеки та створенні умов для виживання. В інших, військові групи можуть створювати паралельні урядові структури, які залишаються релевантними навіть після завершення війни. Такі неформальні мережі часто накладаються на державні інститути, створюючи умови для додаткового ускладнення урядових процесів. Як наслідок, відносини між громадянами та державою є слабкими, або в окремих випадках відсутні взагалі, а фокусування на своїх власних групах або ідентичностях стає сутністю виживання.

Зазначені процеси можуть знайти своє вираження і в політичній системі України. Як вже зазначалося, у воєнний період довіра до військових структур та волонтерських організацій суттєво переважає над довірою до політичних партій. Саме тому багато дослідників та експертів говорять про те, що нові політичні партії будуть формуватися саме з їхніх представників. І хоча законодавство України прямо забороняє участь військових у діяльності політичних партій, проте воно не обмежує і не може обмежити участь колишніх військових у політичній діяльності.

З високою ймовірністю можна припустити, що політичні партії, які будуть створюватись колишніми військовими, за організаційну модель братимуть військову структуру внутрішньопартійної організації, а це може входити у конфлікт з

принципами внутрішньопартійної демократії. З іншого боку, досвід діяльності політичних партій України показує, що процеси внутрішньополітичної демократії не є вирішальними для партійного розвитку. Створення політичних партій, які у своїй назві містили прізвища керівників партій, одразу фіксувало обмежені процеси внутрішньопартійної боротьби за партійне лідерство.

Наступною проблемою, яка може виникати у повоєнний час є *ефект травми* [5]. Цей ефект проявляється у тому, що тоді як міжнародна підтримка зосереджена на впровадженні реформ, політичні партії зосереджують свою увагу на травматичному минулому та триваючих наслідках. Для них наслідки минулого та його ефекти є домінуючими та важливими соціально-політичними та психологічними потребами. Широко розповсюджена присутність колективної травми може мати широкий спектр визначальних стримуючих впливів для демократизації та державної розбудови, включаючи важливі мирні процеси. Іншими словами, політичні партії можуть зіштовхнутись із тим, що основною проблемою їхніх обговорень стане обговорення минулих рішень та те, як могла б змінитись ситуація, якби було прийняте інше рішення чи дія. Але за такого сценарію партії втратять можливість пропонувати нові шляхи розвитку суспільства, а відтак матимуть ще меншу суспільну підтримку.

Наступним ризиком у діяльності політичних партій може стати *використання воєнної риторики* [5]. У нестабільних і постраждалих від конфлікту суспільствах політичні та громадські актори часто недовіряють одне одному. Риторика, пов'язана з війною, зазвичай використовується, коли ставки стають високими, підживлюючи поляризацію. Оскільки насильство часто залишається яскравим у свідомості людей, спогадами про війну чи насильство маніпулюють, щоб маргіналізувати чи залякати людей або групи чи виправдати позицію та політику. У післявоєнному контексті війна часто триває іншими способами та за допомогою інших засобів, насамперед через вплив на політичну систему загалом.

Наступна проблема, яку виділяють представники Нідерландського інституту за багатопартійну демократію (NIMD) є наявність або взаємодія у політиці з (колишніми) військовими групами у політиці [5]. У нестабільних та постраждалих від війни умовах, соціальна історія військового конфлікту часто розширюється та зберігається завдяки присутності колишніх військових або збройних груп, які входять у політичне середовище як нові політичні партії. Крім того, партії часто зберігають засоби, щоб мати можливість за потреби взятися за зброю через окремі озброєнні утворення, молодіжні крила або таємні тіньові структури. Такі політичні партії залишаються внутрішньо організованими так само, як військові організації, з надзвичайно ієрархічними структурами командування та контролю, з невеликим простором для внутрішніх демократичних дебатів і прийняття рішень. Високопоставлені колишні військові зазвичай зберігають ключові керівні посади та ко-

ристуються значною політичною легітимністю, що випливає з їхніх попередніх ролей та досягнень. Варто зазначити, що ця проблема характерна для тих країн, де відбуваються внутрішні конфлікти за участі військових формувань, які є як урядовими так і антиурядовими. З огляду на це, цей ефект не матиме безпосереднього прояву в Україні. Проте згідно із зазначеним представниками Інституту ефектом, можна зробити власний висновок про те, що наявність у партійній системі політичної партії, яка сформована з числа колишніх військових, підтримуватиме історію конфлікту. З одного боку, таке підтримання соціальної пам'яті може сприяти консолідації суспільства навколо безпекових питань, з іншого боку, сприятиме виникненню конкуруючих політичних сил, які використовуватимуться з метою дестабілізації ситуації та створення гібридних або безпосередніх атак на політичну систему загалом.

Остання проблема, яку виділяють представники Нідерландського інституту за багатопартійну демократію (NIMD) є виклики для правлячої партії [5]. Партії, які отримують владу після завершення військових конфліктів, чи то представники з числа колишніх військових, які нещодавно отримали доступ до державної влади, чи їхні політичні опоненти, які вже давно перебувають у владі, зіштовхуються із, здавалося б, непереборними політичними та суспільними викликами, з якими їм важко впоратися при отриманні влади. Початкова ейфорія з приводу політичної перемоги може швидко перетворитися на розчарування через неефективне проведення політики, що ще більше посилюється зростаючою критикою з боку громадянського суспільства та міжнародних партнерів щодо відсутності прогресу. Як показує досвід, члени правлячих партій в таких умовах намагаються підтримувати зовнішню демонстрацію успіху та впевненості, водночас сильно відчувають власні недоліки та не маючи можливості або впевненості, щоб звернутися по допомогу. На нашу думку, така ситуація може сприяти подальшому послабленню ролі інституту політичних партій у суспільстві. Для подолання зазначених негативних наслідків, партії змушені будуть вдаватись до коаліційних стратегій з метою максимальної інтеграції представників різних суспільних груп.

Як видно з усього вищенаведеного, політичні партії у світі перебувають на етапі, коли виборці відчувають слабкість сформованих впродовж останніх десятиліть моделей політичних партій. Саме тому виборці надають перевагу політичним партіям та лідерам, які орієнтуються на цінності, які суперечать усталеним традиціям останніх десятиліть. Така зміна орієнтирів не є підставою стверджувати, що політичні партії остаточно вичерпали свої інституційні можливості, швидше за все, варто говорити про те, що політичні партії знаходяться на етапі чергового переформатування, як світоглядного, так і організаційного принципу своєї діяльності.

Список використаних джерел:

1. Blumenau J., Eggers A., Hangartner D. and Hix S. (2017) Open/Closed List and Party Choice: Experimental Evidence from the UK. *British Journal of Political Science*. 47(4) 809-827. DOI: https://doi.org/10.1017/S0007123415000629.
2. Butler D. (1978). Coalitions in British politics. 128 p.
3. McCarthy B. This Is Why Trump Won. *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2024/11/06/opinion/donald-trump-2024-election.html?searchResultPosition=22.
4. Wager A. The two-party system is more fragile than it seems. *LSE*. URL: https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/the-two-party-system-is-more-fragile-than-it-seems/.
5. Working with Political Parties in Fragile and Conflict-Affected Settings. *Netherlands Institute for Multiparty Democracy.* URL: https://nimd.org/publication/working-with-political-parties-in-fragile-and-conflict-affected-settings-2/

Ростислав Балабан
кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Партії та організації громадянського суспільства в Україні: вади функціонування і загрози легітимності

Радянська політична модель не передбачала наявність несанкціонованих владою громадських, а тим більше політичних утворень. У СРСР діяв формально єдиний політичний блок – «Блок комуністів і безпартійних», створений в 1937 р. Це було політичне утворення, в яке де-факто входили всі виборці, які на всі виборні рівні висовували єдиного кандидата. І не факт, що непартійні давали на це згоду. Блок існував до 1987 р.

Громадські організації, які були наявні в СРСР, теж мали масовий, централізований і безальтернативний характер. Вони повністю охоплювали відповідний віковий прошарок. Наприклад, «жовтенята» – це учні молодших і середніх класів, які потім вступали до лав піонерів, а згодом – комсомолу. До профспілок входили всі робітники і службовці, які об'єднувались за галузевою належністю і входили до республіканських профспілок, які підпорядковувалися всесоюзним організаціям. Відтак, громадські організації в умовах їх монопольного становища набували ознак державних інституцій. Єдина партія була зрощена з держапаратом, а держоргани могли підпорядковуватись партійним структурам.

Більше того, у цих структурах не передбачалась альтернатива, а тим більше опозиція. Це було основою одноголосного голосування, де будь-яка пропозиція мала бути санкціонована, а боротьба була не публічна. До певного часу фізичне знищення опонентів здійснювалася як спецоперація, або за рішенням правоохоронних органів, пізніше – через кулуарні домовленості.

Таку модель забезпечувала контрольно-репресивна машина. За тим, щоб не виникало жодних альтернатив, слідкувало КДБ й інші правоохоронні органи. Пропаганда й ідеологія були побудовані таким чином, що дискусійні питання навіть не виникали. Поява або натяки на альтернативу розглядались як злочин проти держави. КГБ переслідувало навіть такі ідеї, які не заперечували наявний комуністичний уклад, а висловлювали натяки на «залучення ленінського вчення», чи щось подібне, що навіть було лояльним до режиму [17, с. 21]. Уніфікація і одноманітність панували навіть на побутовому рівні і у сфері економіки.

Зустрічі і розмови, що не були санкціоновані, теж сприймаються як загроза політичній системі і державі, а тому переслідувались. Політичний режим передбачав широку мережу агентів, що дозволяла пронизувати все суспільство. Вони обов'язково були присутні в усіх навчальних закладах, на всіх підприємствах і в усіх організаціях. Хтось «працював» за територіальним принципом, за місцем проживання і таке інше. КГБ регулярно звітувало про викриття подібних організацій, які часто були зустріччю з розмовами. Вони, як правило, не були численними, а це означає, що на таку групу менше 10 осіб знаходився агент або тотально все прослуховувалось.

Частина таких агентів була вихована режимом з вірою, що вони роблять велику справу – будують справедливе суспільство з достатком, а тогочасні недоліки якраз і пояснювались наявністю «ворогів народу», «контрреволюціонерів», «антисовєтчиків», «дисидентів», «інакодумців». (Ідеї, чи критика категорично не виносилась на обговорення, вони і вважались злочином. Суспільство максимум, що могло дізнатись, що викрита група «антісовєтчіков»). Інша частина агентури діяла з метою самозахисту, аби уникнути загроз для себе. Серед мотивацій агентури не виключаються дії на усунення конкурента по кар'єрі на роботі, просування власної кар'єри або навіть помсти з побутових причин. Серед заохочень, крім честі працювати на «велику справу», були і розподіл благ, яких постійно не вистачало, а благами могли бути як банальні продуктові набори чи «обслуговування», можливість отримати імпортне взуття, чи одяг, так і позачергова путівка в санаторій (де теж треба продовжувати «роботу»), так і пільги по черзі на меблі, авто тощо. Це давало змогу отримати бажані блага, що були вкрай обмежені.

За даними КДБ, у 1954–1964 рр. в УРСР було викрито 81 організацію і групу [17, с. 13]. Вони оцінювались як націоналістичні, що вже було вироком.

КДБ виявляло в УРСР осіб, не згодних з політикою партії, в 1965 р. – 703; 1966 – 468; 1967 – 853; 1968 – 763 особи [17, с. 22]. У 1967–1973 рр. 157 особи засуджено за «антирадянську агітацію». Тут ми акцентуємо увагу на тому, що політична система передбачала мережу агентів, які слідкували і були підпорядковані «центру». Тобто вся необхідна інформація про події в країні була у відповідних органах у Москві.

Із відмовою від радянської політичної системи, відміною постулатів про керівну роль комуністичної партії, проголошенням Незалежності України, люстрація не відбулась ні серед номенклатури, ні щодо агентів [1]. Сама служба КДБ, хоч і трансформувалась, а в 1992 р. перейменована в СБУ вже з новими завданнями, зберегла частину кадрів, які раніше підпорядковувалися «москві».

Радянсько-партійна номенклатура адаптувалась до нових вимог, відмовившись від ідеологічних постулатів, зберігала власний статус кво. Вони ж стали будівельним матеріалом нових політичних проєктів, часто демократично орієнтованих.

Агенти, як ми їх назвали вище, або «стукачі», як їх називали в побуті, ніби розчинились у нових реаліях. Номенклатура, яка залишилась у владі не піднімала питання люстрації, розуміючи, що на кожного з них десь зберігалась «папка», а люстрація може зачепити і їх самих. Тогочасний політичний клас не був переконаний, що режим не може реанімуватись, тим більше, що на їх пам'яті була «відлига», яка не привела до свобод і реальної демократії. Нові політичні групи тільки виборювали своє право на існування в умовах, де домінувала стара номенклатура. Ми свідомо назвали їх «політичними групами», адже до потрапляння в представницькі органи вони лишались камерними утвореннями, які лише згодом перетворювались на політичну силу, здобуваючи електоральну/суспільну підтримку. Термін «номенклатура» використовуємо теж як окреслення певного субстрату учасників політичного класу, які мали між собою зв'язки, вона не виступала єдиною силою, проте була певним суб'єктом, а часто будівельним матеріалом різних партійно-політичних проєктів.

Розуміючи, що радянська модель у СРСР була централізованою, дані про республіканських агентів, безумовно, зберігалися в «центрі» в москві, у відповідних відомствах. Гіпотетично ці мережі могли бути відновлені і в той чи інший спосіб підтримуватись. Особливо це вірогідно, якщо врахувати, що демократизація на російській федерації завершилась тим, що колишній агент КДБ, потім працівник КДБ, потім із перейменуванням керівник ФСБ став очолювати державне утворення – російську федерацію. Така ситуація призвела до беззмінної присутності при владі колишніх представників, що триває до сьогодні. Це призвело до вбивств і зникнень опозиціонерів, риторики про СРСР, а, очевидно, і методів, які використовували агентурні мережі. Цілком вірогідно, що така мережа чи групи реанімовано, і вони вправно працюють на «замовника», який не сприймався як ворог, а тому навіть натяки на незгоду толеруються. (У деяких депутатів Верховної Ради, за збігом обставин, в біографіях відображається освіта – «розвідувальна школа» на росії, що виглядає дивно, особливо коли таких набирається група на один законодавчий орган.) Лише з вторгненням рф в Україну можна сказати, що такі групи мали на меті не тільки моніторинг та вплив, а й стали реальною загрозою державності, працюють на ворога.

Ми зробили такий відступ, говорячи про партії, щоб пояснити, що в суспільно-політичному житті України є непублічні гравці. Вони можуть оформлюватись (увійти, створити) в легальні інституції, як партії, але останні використовувати як інструмент реалізації непублічних завдань та ідей. Лише після продовження вторгнення 2022 р. рф в Україну 12 партій потрапили під заборону, які до того часу сприймались як легітимні органи. Під заборону потрапили 12 політичних партій, що були проєктами зовнішнього впливу, зокрема:

– Комуністична партія України;
– Опозиційний блок;
– Соціалісти;
– Справедливості та розвитку;
– Наші;
– Держава;
– Блок Володимира Сальдо;
– Ліва опозиція;
– Партія шарія;
– Союз лівих сил;
– Опозиційна платформа – за життя;
– Прогресивна соціалістична партія України;
– Русь єдина;
– Робітнича партія України «Марксистсько-Ленінська»;
– Щаслива Україна [11, с. 8].

На 2023 р. в Україні було заборонено рішенням суду 18 політичних партій [4]. Потрібно розуміти, навіть у разі конфіскації чи арешті майна юридичної особи, їх учасники можуть продовжувати свою діяльність і справляти вплив, влаштовуватись на державну роботу тощо.

Таким чином, партії могли виникати не тільки як об'єднання навколо ідеї / ідеології, а і як організація місії, в тому числі на замовлення зовнішніх сил, а їх справжня мета приховувалась.

Маємо розуміти, що навіть після заборони діяльності цих партій їх члени можуть продовжити непублічну і публічну діяльність. Також такі дії не є вичерпними, оскільки в інші політичні і громадські утворення могли бути інкорпоровані агенти.

Зазначимо, що поява перших партій в УРСР, навіть якщо вони були маловідомі, нечисельні і не мали доступу до влади, проте факт, що їх не знищили, як усіх попередників до того, – свідчило, що система або змінюється, або слабка.

Так, поява 12 нових партій до 1991 р. свідчила про злам системи, але не гарантувала неможливість її реанімації і не забезпечувала демократизацію. Одні, як Партія демократичного відродження України (ПДВУ), створювалась на базі демократичного крила комуністичної партії. Або як громадсько-політична організація «Народний рух України за перебудову» (1989 р), що формально декларував підтримку реформ у СРСР, що пізніше перетворився в партію НРУ, зареєстровану аж в 1993 р. [12]. ПЗУ заснована 1990 р. та зареєстрована в 1991 р. УХДФ 1989, а з 1990 УХДП та ін. Можливо, деякі з них були проголошені як ідея.

Партії на початку 1990-х рр. фактично вивчались за власними назвами, оскільки всі були новостворені і не мали значного політичного досвіду. До їх

характеристик додавались виступи і заяви, як правило, лідерів та його харизматичність. Партійні програми як такі ще не популяризовані. Партії не виступали суб'єктами виборів, хіба що в автобіографії кандидата, який міг про це зазначити, або ні. Після перемоги той чи інший депутат міг заявити про свою партійність або доєднатись до партійних.

Перші роки незалежності характеризувалися появою нових партій, що оцінювалось як демократизація. Хоча зрозуміло, що сама наявність юридичних осіб не говорить про демократичність системи. Той випадок, коли кількість не переходить у якість.

У свою чергу, суспільство, переживши делегітимізацію «соціалістичного строю» і багато в чому звинувачуючи панування ідеології, було раде жити в безідеологічному суспільстві. Політикум не поспішав конкретизувати, що будується, а тому такий невизначений період публіцистично був названий «перехідним», знову ж таки, не називаючи, до чого переходимо.

Грубо узагальнюючи, виборчі кампанії відбувались у парадигмі: «потерпіть, ми зробимо, буде краще», «ми знаємо як, а вони ні», «ми такі ж бідні як і ви, а значить чесні». У свою чергу, виборець сподівався, що проголосує за «свого кандидата» і це магічним чином збільшить його достаток або настане демократія, де все буде добре. З часом політична еліта все далі віддалялась від суспільства у її сприйнятті. На початку 1990- х рр. політики сприймались як державні мужі, які і повинні бути «на горі» і вони знають, що робити. Така модель сприймалась як норма. Політичний клас ставав усе більш відірваним від суспільства [2, с. 113].

У 2000-х рр. політикам потрібно було доводити свою єдність із народом, хоча відчуття віддаленості не зникло. Блок «Наша Україна» у виборчій кампанії символізував таку єдність, що ми разом – і суспільство, і політики, і народний президент. До певної міри були настрої, що це нова сила, нові політики, які виступали проти старих кланів. У виборчій кампанії 2014 р. Партія «Народний фронт» теж через імідж демонструвала, що вони молоді, нові, а в назві підкреслювала «народність». Пізніше символ нових, народних і проти старих реалізував проєкт Партія «Слуг народу». Інші партії і блоки вдавались до демонстрації залучення «нових», соціальних ліфтів, партійного праймерізу тощо. Така потреба виникла, оскільки суспільство все більше відчувало кулуарність та стільниковість політичних процесів, власну відчуженість і відсутність участі в політичному житті. Голосувати раз на 4–5 років стає мало, виникає потреба участі.

Ідеологічні орієнтири в суспільстві були досить розмиті, що цілком нормально для суспільства, яке пройшло шлях в умовах монополії майже на все – на ідеологію, на культуру, на організації, на робочі місця і т.д. Навіть соціологічні дослідження суспільних орієнтирів багато років поспіль демонструють такі результати: за «соціалізм» – 14,4 %; за «капіталізм» – 13,4 %; підтримують «соціалізм

і капіталізм, щоб обійшлося без конфлікту» – 23,4 %; нікого не підтримують – 32,0%; вагаються з відповіддю – 15,8 % [6, с. 15]. Тобто тих, хто проти і не визначились або толерують обидві ідеології, – аж 71,2%. Можливо, просте додавання цих груп не коректне, однак воно демонструє наявну електоральну базу для будь-яких ідеологічних конструкцій поза типовими моделями соціалізм/капіталізм, або соціал-демократія, лібералізм і т. ін. Більше того, у класичному розумінні масової підтримки певної ідеології немає. У 1990-х рр. 60 % не могли визначитись, яка ідеологія їм близька. На початку 2000-х рр. 55% не обирають жодну ідеологію як близьку [19]. (Пізніше, на парламентських виборах 2019 р., цим технологічно скористалась партія «Слуга народу», яка ніяк себе не позиціонувала в ідеологічному спектрі, лише після перемоги було заявлено, що вони є лібертаріанці, що теж звучало по-новому. Більшість партій також чітко себе не позиціонують, але риторика ведеться переважно в межах соціал-демократичних гасел.)

Невизначеність суспільства в прихильності до ідеологій, а тим більше відсутність масової підтримки однієї з них є цілком нормальною характеристикою. З іншого боку, не було сталої партії, яка була б демонстративним носієм класичної ідеології і її впровадження. Тому орієнтації на ідеології в суспільстві скоріше з публіцистичних/художніх уявлень, аніж із реальної політики. У свою чергу, партії і їх технологи прагнуть залучити голос кожного виборця, а тому вдаються до популізму.

Разом із тим, будучи категорично не визначеним в ідеологіях, суспільство надає перевагу демократії. У 2011 р. важливість життя в демократичному суспільстві оцінили на 7,3 за 10-бальною шкалою; у 2017 – 8,1; в 2022 – 8,3 [14].

На початку 1990-х рр. панували антиідеологічні настрої після доби панування комуністичної ідеології. Водночас ні політики, ні партії не довели предметність тієї чи іншої ідеології. Іноді ідеологічні назви партій виникали не із-за переконань учасників, а за порадою політтехнологів або за наявності «вільної» ідеологічної назви. Інколи ідейні називали власні партії за переконаннями, але вони так і не потрапляли до влади.

Новостворені партії, що не були комуністичними, називались демократичними, а їх члени і прихильники – демократами, що створювало узагальнюючий образ. Теоретично вони були антиподами комуністам, але здебільшого не називались «антикомуністами».

Лишався сегмент прихильників комуністичних ідей і структури. За ідею голосували виборці, а структура (організація) отримувала доступ до влади. Належність до структури не обов'язково вимагала ідейної відданості. Свого часу М. Томенко проаналізував партійний список, з яким балотувалась КПУ у 1998 р., і виявив, що до першої п'ятірки – демонстративної – входить робітник, ветеран, безробітний, письменник, але наступними йшли офіційні і неофіційні міліонери, «че-

рвоні директори» тощо. Тобто представники капіталу, а не народних мас, як декларувалось. Учасникам було цікаво не просування ідеології, а захист свого статусу в економічній сфері.

Зауважимо, що така, на наш погляд, негативна характеристика (захист приватних корпоративних інтересів) участі в «партійному будівництві» притаманна й іншим партіям, а саме те, що вона використовується як структура входження у владу, а програма/ідеї лише символічне оформлення. Виборець надалі не відслідковує голосування, а тим більше не знає про непублічні домовленості, але інтуїтивно відчуває невідповідність. Після кількох виборів з'явився термін «розчарування», який характеризував суспільні настрої, про що ми зазначимо окремо.

На лівому ідеологічному полі «грали» й інші суб'єкти, зокрема Соціалістична партія України, очолювана О. Морозом, і Селянська партія України, очолювана С. Довганем. Вони демонстрували і суспільну підтримку, і базу виборців, і перемогу на парламентських виборах у 1998 р. Проте і та, й інша пішли в небуття, що опосередковано дає право говорити, що партії, хоча й оперували ідеологією, але ґрунтувались на особистості. Це також певна характеристика, що партії майже не переживають своїх лідерів, а це означає, що партія зав'язана і залежна від особи, її зав'язків.

Серед партій зі сталим банком виборців можна відзначити НРУ. Проте низка подій знищила її електоральну базу. Так, у лютому 1999 р. на основі розколу НРУ виникає майже однойменна партія Український народний рух на чолі із Ю. Костенком [12]. Пізніше, через три роки, вона буде перейменована в Українську народну партію (УНП). У березні 1999 р. гине в автокатастрофі лідер В. Чорновіл, який був і символом, і натхненником партії. В 2000 р. реєструється ще одна схожа за назвою партія – Народний рух України за єдність [13]. Можна говорити про розбіжності у поглядах, збіг обставин і таке подібне, але проглядаються неконвенційні методи боротьби.

На фоні «демократів» і «комуністів» з'явились «незалежні». «Незалежними» називали і називались безпартійні. В окремих випадках це дозволяло агітувати і комуністичними, і демократичними, і ліберальними гаслами одночасно. Проте статус «незалежний», що могло сприйматись суспільством як позитивна характеристика, не гарантував політичну, адміністративну, фінансову чи кримінальну незалежність. Такий суб'єкт із перемогою на виборах міг пристати до будь-якого табору або працювати на будь-які непублічні інтереси. Виборець не поспішав розбиратися в таких тонкощах, а сама назва «незалежний» мала позитивний імідж. Це в цілому відкладало інститут політичної відповідальності ще на не визначений час.

Партії переважно будувалися за зразком КПРС із центральним офісом, обласними осередками, далі з районними осередками та схилялися до централізаційного управління з прийняттям рішення у центральному штабі, а точніше, кількома особами, як правило, основними творцями-спонсорами. Незважаючи на наявність партійних з'їздів і голосування, такі структури не були демократичними, а рішення не могли прийматись усупереч «власникам». Фактично, збереження з минулої політичної доби «демократичного централізму». Суть останнього полягала в чіткому підпорядкуванні вертикальній структурі і одноголосній підтримці рішень з гори. Такі структури були витратні в утриманні. Місцеві осередки зберігались при фінансуванні, а в разі його припинення фактично розпускалися. При появі в регіоні нового політичного проєкту – переходили до його лав. Часто партії, навіть у разі успіху на виборах, «забували» про свої осередки і ставали «столичними» партіями. Про політичну просвіту, тренінги для прихильників і активістів, мережу комунікацій і участі – не йшлося, хоча це мало б бути природньою діяльністю політичних партій.

Партійне будівництво для певного кластеру стало формою заробітку, а для політактивістів час від часу – підробітком. Безумовно, що в партійних лавах були і ідейні, інтелектуали, романтики, зрештою потрібно було створювати і документи, і проєкти рішень, вести організаційну роботу також. Інколи партії навіть вдавались до того, що в прохідну частину списків брали «силовиків» – міцних чоловіків, щоб забезпечити фізичну силу в можливих парламентських сутичках.

(Одним із перших модерним проєктом партійного будівництва, який не будував матеріалізовану мережу осередків, – був проєкт «Слуга Народу» 2019 р., хоча якщо пригадати, то ПЗУ в 1998 р. виграла парламентські перегони теж переважно на вдалому бренді, а не на партійній мережі.)

Партії ставали інструментом входження у владу, як мінімум через Верховну Раду, а тому знаходились зацікавлені, які ладні були надати кошти, щоб потрапити до списку. Звичайно, що рейтингових партій мало, а тому таких місць було теж обмаль.

Проте сам підхід – можливість купувати місце – плюндрував саму ідею партійної демократії. Походження коштів могло бути не відоме, а тому достеменно не відомі механізми залежності. Наявність публічності коштів чи внесок від корпорації (підприємства) є демократичною ознакою, у супереч ситуації, коли приховується походження коштів і приховується їх наявність. Останнє легко викривається через публічні джерела, скажімо, вартість реклами, поліграфії, медіа, інтернет тощо. Проте цей факт ніколи не розглядався правоохоронними органами, а за ним відсутні санкції.

Внесення коштів до передвиборчого фонду чи до партійної каси через фізичних осіб не робить механізм прозорим, а скоріше прикриває реальне похо-

дження коштів. Більше того, основна частина передвиборчих витрат іде поза офіційним виборчим фондом.

Подальша історія створення партій, які фактично не беруть участь у виборах, тільки збільшували номінальний партійний баласт. У Верховній Раді України, обраній у 1994 р., були представники 22 партій із 41.

Хоча лише шість партій висунули кандидатів офіційно (КПУ, НРУ, СПУ, УРП, КУН, ПП) Власні партійні фракції спромоглися створити дві партії – КПУ і НРУ, інші вісім були «збірними командами» [8, с. 60]. Проте показовою ознакою слабкості партій було те, що уряди формувались не партійними.

У 1998 р. 30 політичних партій і блоків брали участь у виборах до Верховної Ради України. Шість із яких (КПУ, НРУ, ПЗУ, НДП, ВО «Громада», ПСПУ, СДПУ(о)) подолали 4-відсотковий виборчий бар'єр і виграли вибори. У Парламенті були представники й інших партій, які перемогли в мажоритарних округах, але їх політична вага значно менша.

У 2002 р. перемогли: Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», Блок «За єдину Україну», КПУ, СДПУ(о), СоцПУ, Блок «Виборчий блок Юлії Тимошенко»).

У 2006 р. 45 партій і блоків брали участь у парламентських виборах. Парламент сформували п'ять суб'єктів: Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна», СоцПУ, КПУ.

У 2007 р. парламент сформували знову п'ять суб'єктів, але з одним «гравцем» модифікованим і одним заміненим, але з іншими електоральними результатами: Партія регіонів, Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна – Народна самооборона», КПУ, Блок Литвина.

У 2012 р. (VII скликання) знову п'ять суб'єктів, але з видозмінами серед переможців: Партія Регіонів, ВО «Батьківщина», УДАР, КПУ, ВО «Свобода».

У 2014 р. (VIII скликання) шість переможців : Народний фронт, Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», Опозиційний блок, Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина».

У 2019 р. (IX скликання) знову п'ять суб'єктів, але зі зміненою партійною палітрою: Слуга народу, ОПЗЖ, ВО «Батьківщина», Європейська солідарність, Голос.

Тут ми вказували партії, які перемогли в багатомандатному окрузі.

За десятиріччя партії як інститути пройшли шлях від умовного підпілля до легітимізації і суб'єктності в політичному процесі. Перед парламентськими виборами 1998 р. прийнято виборчий Закон на змішаній основі, що, безумовно, було модерним. Очікувалось, що партії будуть простимульовані, відбудеться партиізація, визначаться гравці, які надалі будуть вдосконалюватись і в політичній конкурентній боротьбі впроваджуватимуть реформи, з'явиться інститут політичної відповідальності. Партійна система набуватиме певної сталості тощо.

У 1998 р. в парламентських перегонах взяли участь 21 партія і 9 виборчих блоків. Останні складались із 19 партій [8, с. 60].

Великим недоліком стало те, що виборче законодавство модернізувалось безпосередньо перед черговими виборами, проте ще більш важливо, що його писали фактичні учасники цих перегонів. Тобто Закон створювався під себе, хоча це не гарантувало однозначної перемоги. Однак констатуємо, що ці учасники жодного разу не заклали механізмів проти готівки у виборчій кампанії, проти «чорної каси», проти підкупу виборців за банальної причини, що це був природній стан політичної діяльності і цим користались.

Наступною віхою партійного будівництва стала постпомаранчева доба. Після перемоги на президентських виборах В. Ющенка (2005 р.) і успіху блоку «Наша Україна» на парламентських здавалось, що формуватиметься двопартійна система. З одного боку, «помаранчевий табір» уособлювався Блоком «Наша Україна», з другого «блакитні», уособлювались Партією «Регіонів». Хоча табори мали певне ідеологічне окреслення, все ж будувалися навколо особистості / проєкту. «Помаранчеві» намагались об'єднати різні демократичні групи, сили, партії, знайти порозуміння і в перспективі створити потужну силу, що привело до того, що лідери різноманітних груп продовжили діяти в різноманітний спосіб. Мозаїка не виявилась міцною. Чергові суспільні очікування на швидкі зміни не виправдались.

Натомість опоненти – Партія регіонів – одразу будували міцну структуру, пропонуючи партнерам розчинитись у їх лавах, ліквідувавши суб'єктність. На той момент була помітна партія «Сильна Україна» С. Тігіпка, яка мала імідж молодої, динамічної, демократичної сили, але пропозиції від «регіоналів» виявились переконливішими. Це ще раз підкреслює псевдопартійність у тому розумінні, що є не об'єднання однодумців, провайдерів ідей, а є власник, а партія виступає як проєкт із кінцевою метою здобути дивіденди.

Ця непомітна теза є системною проблемою політичного і партійного будівництва, а саме те, що гігантські диспропорції доходів в економічному і політичному секторах. Здавалось, що політичний сектор не має бути доходним, а бути обслуговуючим політичного режиму, суспільних інтересів, серед яких інтереси економічного класу, креативного класу тощо. Натомість політичний сектор став доходним, що постійно вабить специфічну категорію. Ресурси цієї «доходності» не від публічних надходжень, а від «кланів» чи фінансово-промислових груп, які описує С. Брехаря, які переслідують власні інтереси, здобуваючи виключні умови, що конвертується в надприбутки [3, с. 244]. Зауважимо, що реальний бізнес не спроможній конкурувати не з ФПГ, не з політичним сектором. Це у свою чергу, плюндрує і деформує економічний сектор, не відкрито, але нищиться реальна конкуренція, спроможність зростати бізнесу і середньому класу. Ця тема факти-

чно не розроблена, бо класичні політологи зупиняються на партійних системах, ідеологіях, технологіях, лишаючи поза увагою економічний сектор. Хоча вади партійно-політичного нищать економіку як таку.

Після перемоги В. Януковича (2010 р.) на президентських виборах постає, або набуває ознак партії влади «Партія Регіонів». Сама партія мала в 2012 р. велику фракцію – 205 осіб у Верховній Раді. Ще раз підкреслюється, що домінує виконавча влада, а «партією влади» стає не переможець на парламентських виборах, який впливає на формування уряду. Стає певний синдикат від «влади», а партія лише інструмент. Партія Регіонів була легальним інструментом і політичним оформленням проєкту «янукович». З іншого боку, Президент і Прем'єр без партійної підтримки в парламенті були би слабкими. З публіцистичного середовища і від учасників економічного сектору стає відомо, що пропозиції і тиск на підприємства з метою забрати активи чи доходи від бізнесу надходили не скільки від самої партії, скільки від «представників» влади. Партія ж залишалася лише інструментом у цих процесах.

Буремні події часів Революції Гідності 2014 р. на політичну арену виводять нові сили, зокрема:

– Об'єднання Самопоміч – 32;

– Народний фронт – 64;

– Блок Петра Порошенка – 63;

– Радикальна партія Олега Ляшка – 22.

У парламенті також наявні партії, що перемогли в багатомандатному виборчому окрузі, це ВО Батьківщина – 17 і Опозиційний блок – 27.

У мажоритарних округах значиму частину виграли кандидати від БПП, але це не говорить про партійну силу як таку. З одного боку, це тяжіння кандидатів до влади, бо президентом вже був обраний П. Порошенко, з другого – це підтримка пропрезидентської сили, лідеру якої вже висловили довіру в складних політичних умовах, пов'язаних із фактичним вторгненням рф. У мажоритарних округа переважно вигравали кандидати від НФ і ОБ, але значиму кількість місць здобули самовисуванці. Їх політична орієнтація виявлялась уже після виборів.

Демократичні сили не знаходять стійкого порозуміння. Це означає, що домінує не стільки спільна ідея про демократизацію, ліберальні реформи, вільну економіку, відсутність корупції, скільки персоналізовані амбіції/інтереси, які можуть бути як політичні, так і поза сектором політики, а саме інтереси кланів або ФПГ.

Уже в парламенті 2019 р., який обирався теж після президентських виборів, на яких фаворитом став В. Зеленський, Блок Петра Порошенка з ребрендингом виграє як партія «Європейська солідарність» – 25; Партія «Народний фронт» – фаворит попередніх перегонів – не потрапляє до парламенту; новими стають «Голос» – 20; Батьківщина – 26.

У парламент цього скликання також увійшли представники інших партій, що не подолали бар'єр (не виграли) в загальнонаціональному окрузі, але виграли в мажоритарних округах – Опозиційний блок – 6 мандатів; Свобода, Самопоміч, Єдиний центр, партія «Біла Церква разом» – по одному мандату. Не витримує конкуренції «Самопоміч», яка проводить одного кандидата в мажоритарному окрузі.

Окреме місце займають самовисуванці – аж 46. У черговий раз підтверджуючи потужність кластеру, який не викриває політичних зав'язків і залежностей. Традиційно серед них представники великого бізнесу чи капіталів. Цього разу серед так званих «незалежних» і колишні члени партії Регіонів, яка скомпрометована неспроможністю та втечею їх лідера В. Януковича, але цілком легально повернулися до органів влади.

Феноменом стає партія «Слуга народу», яка здобуває в багатомандатному і в мажоритарних округах 254 мандати, що дає змогу створити правлячу фракцію однією партією, що було названо «монобільшість». Партія виграла перегони без партійної мережі і без вираженої ідеологеми, фактично на дуже вдало підібраному іміджі, поширеному ЗМІ і соцмережами – проти «старих політиків»; народний ліфт (кадри з народу); проти корупціонерів; податки можуть бути зменшені; зарплата вчителя може бути 4000 доларів; війну можна припинити. Суспільство в черговий раз голосувало за зміни. При чому це проявилось і на мажоритарних округах, на яких в 130 випадках виграли кандидати від партії «Слуга народу», не будучи «партією влади», яка могла би сприяти цьому, залучаючи адмінресурс. У результаті в багатьох округах, де балотувались класичні політики чи власники адмін- і фінансового ресурсу, чи кандидати, які використовували підкуп виборців, що в минулому давало свій результат, це не принесло успіху, і це також феномен цього електорального циклу.

Проте партійний успіх став партійною загрозою. По-перше, партія не уникнула потрапляння кадрів від різних груп інтересів. По-друге, залежність від особи, яка включила їх до списку, оскільки потрапляння в список не ґрунтувалося на історії партійної діяльності. По-третє, основна маса з них не були ні ідейними, ні обізнаними в законотворчій роботі. У результаті виникала ситуація, коли відбувалось голосування, наприклад, за Прем'єра, що є важливим для держави, прізвище кандидата з'являлося напередодні, а депутати, які мали б його висунутий, не знала ні прізвища, ні біографії, ні програмних пропозицій. (Фактично працювала радянська модель за принципом – так треба, бо десь на горі прийняли рішення.) Так само відбувалися голосування за законопроєкти, з якими навіть формально не було часу ознайомитись, не те що виробити і обговорити їх. Проте це було названо «турборежимом» і відповідало суспільному запиту на швидкі зміни. Вже в 2024 р. зміни в уряді України відбуваються не залежно від рішення депута-

тів і навіть цієї владної фракції. Уряд, у свою чергу, не висунув програми, відтак і не звітується. Фактично такий підхід девальвував і парламентаризм, і партійність, і стримування та противагу гілок влади, сформувавши центр прийняття рішень поза цими структурами. За підрахунками Руху «Чесно», у 2022 р. лише 18 голосувань «більшість» спромоглась самостійно ухвалити рішення (з 1517 голосувань); за 2023 і 2024 рр. «монобільшість» як така лише один раз самостійно спромоглась ухвалити законопроєкт. Проблема полягає в тому, що, з одного боку, не формується нова коаліція, відповідно ця коаліція не впливає на склад уряду, а основне, що рівно за такої оцінки – відсутність коаліції, був розпущений попередній парламент Президентом, який є неформальним лідером партії «Слуга народу», яка, у свою чергу, фактично перестала бути «більшістю». Негативним є те, що політичні принципи застосовуються вибірково, хоча сьогодні це виправдовується війною росії проти України, реальними військовими діями і воєнним станом, що створює подвійну проблему.

Не виключено, що наступний етап політичної боротьби розгорнеться не за перемогу на виборах президентських чи парламентських, а саме за вплив на центр прийняття рішень, який приписують чи то Офісу Президента, чи окремій постаті (не Президенту), чи кільком менеджерам, які працюють із Президентом.

У черговий раз підтверджено, що основою політичного процесу є проєктність, а не ідейність. З «вигоранням» цього проєкту його учасники стануть учасниками інших проєктів. Політична відповідальність як інститут знову відкладена. Інші політичні партії, що представлені а Парламенті (Верховна Рада IX скликання), такі як Батьківщина, Європейська солідарність, Голос мають виражене персоналістське обличчя. Зокрема, ЄС чітко асоціюється з П. Порошенком, Батьківщина традиційно з її лідером Ю. Тимошенко; Голос – із популярним співаком В. Вакарчуком. Не виключено, що без цих персоналій названі партії не здобудуть прохідного балу. У парламенті також наявна партія «Опозиційна платформа за життя».

Фактично на електоральному полі використані всі популярні особи – кумири для конвертації в партійне будівництво, як В. Кличко чемпіон світу з боксу, як В. Вакарчук – популярний співак, зрештою В. Зеленський – як популярний актор. Не виключено, що нова хвиля базуватиметься на популярних блогерах, що, у свою чергу, приваблюватиме нове покоління виборців. Разом з тим у суспільстві є запит на професіоналів, зокрема «технарів». Але в партійному будівництві відсутній механізм вирощування таких партійних кадрів.

Цього разу помічено, що від низки компаній балотувались не власники, що було майже типовим весь попередній час, хоча були й такі, а в ряді випадків батьки делегували своїх дітей, що публічно не визнається, але по родинних-бізнесових зв'язках прослідковується.

Сьогодні, у 2024 р., хоча «монобільшість» (партійна фракція «Слуга народу») наявна, функція партії в парламенті фактично нівельована. Рішення про склад уряду приймається де-інде. Рішення можуть приписувати Офісу Президента, або кулуарно, дуже схоже на початок 1990-их рр., коли призначали непартійні уряди. Тоді це відбувалося через слабкість партій і домінування президентської вертикалі, очільник якої був непартійний. Сьогодні непартійність уряду пояснюється призначенням професіоналів, а тому без партійної прив'язки, хоча насправді це лише приховування непублічних домовленостей. Це, у свою чергу, вказує на те, що інститут політичної відповідальності ще раз відкладений на тривалий час. Хоча де-факто відповідальність усе ж покладатиметься на провладну партію «Слуга народу», хоча вона навіть неспроможна запросити урядовців на звіт, а перед тим на представлення програми. Ця відповідальність настане на наступних парламентських виборах шляхом голосування виборців. Теперішній уряд, відомий як «уряд Шмигаля», піде у небуття. Він не асоціюється ні з провладною фракцією, ні з Президентом, оскільки останній дивним чином заявив на одному з брифінгів, що його команда 5–6 менеджерів [7]. Так само члени Уряду не називають себе ані партійними, ані провайдерами програми «Слуг народу» чи програми Президента. У свою чергу, партійна фракція «Слуг народу», попри те, що виникла в результаті перемоги на виборах, одноосібно сформувала більшість, вдавалась до «турборежиму», а тепер фактично не спроможна зібрати цю більшість.

Очевидно, що нові вибори принесуть новий партійно-політичний розклад. Усе більше виявляється електоральна втома від «старих партій», а невиправдані надії від «нових партій» формують ґрунт для «темної конячки» – політичної сили без партійної історії діяльності з невідомими постатями, з невідомими зв'язками і залежностями, але з гарним іміджом і вдалими гаслами. Вже сьогодні на базі правлячої фракції «Слуг народу» очевидні розколи, які будуть стартувати самостійними проєктами.

З іншого боку, те, що в Україні не сформувалась стала домінуюча партія, можна розглядати як позитив, оскільки це запобігає дрейфу до авторитаризму і не виключно, що жорсткого. Як показав досвід, «партії влади» в Україні надовго не затримуються.

І партії, і суди в період 2014–2018 рр. лишаються погано реформованими та надійно вмонтованими в каркас «захопленої держави», обслуговуючи олігархів та політичний клас та не виконуючи функції політичного представництва і захисту справедливості [10, с. 222]. Ця характеристика принципово не змінилась і до 2024 р.

Громадський сектор

У 1991 р. в Україні було близько 300 громадських організацій. За рік фактично відбуваються революційні зміни, їх число зростає в 4,5 раза. У 2000 р. вже нараховується понад 27000, а в 2014 р. – 74260 [9, с. 46]. В 2024 р. вже майже

96543 організацій. Проте, як і в партійному будівництві, частина їх номінальна, а сама кількість не говорить про розвиток громадянського суспільства. Частина з них створювались під партійні проєкти і є певними партійно-громадськими синдикатами. Також деякі громадські організації створюються під господарську діяльність, використовуючи ті чи інші пільги, а фактично не є інститутами громадянського суспільства.

Проте, починаючи з 2014 р., рівень довіри до інститутів громадянського суспільства перевищує рівень довіри до владних інституцій (за винятком 2019–2020 рр., коли рейтинг чинного президента був найвищим у країні) [10, с. 231].

Останнє не заперечує сказане про довіру до громадянського суспільства, оскільки Президент за інерцією виборчої кампанії ще сприймався як обранець не від політичних інститутів, не політик, представник не політичного класу, а громадського середовища.

Разом з тим сплеск довіри до громадянських організацій і до узагальнюючого образу «волонтери», пов'язаний із черговим військовим вторгненням рф в Україну, а суспільство відповідно покладає надію на тих людей, які самоорганізувались і допомагають, у тому числі ЗСУ. Цей сектор не позбавлений вад, оскільки поряд із реальними волонтерами є «суб'єкти», що прикриваються іміджом або використовують його у специфічний спосіб. Разом з тим порівняно з партіями, громадським організаціям значно менше не довіряють. Партіям не довіряють – 31,9 %, а громадським організаціям не довіряють – 9,4 %. Відповідно партіям повністю довіряють – 2 %, а громадським організаціям – 8 %. Скоріше за все деякі ГО стануть «будівельним матеріалом» для нових партійних проєктів як носії довіри і позитивного іміджу.

Соціологія показує, що учасниками громадських організацій є 2 % суспільства, що свідчить про критичну слабкість громадянського суспільства як такого. Щоправда, з черговим військовим вторгненням рф в Україну участь в громадському секторі дещо зросла, зокрема через самоорганізацію, участь у волонтерстві, донати, але все ще лишається початком і досить слабким.

Висновки

1. Велика кількість зареєстрованих партій (370 на 2022 р.), з яких абсолютна більшість не бере участі у виборах, свідчить про наявність псевдопартійного баласту. До реальних політичних партій потрібно відносити тільки ті, що беруть участь у виборах. На останніх парламентських виборах (2019 р.) таких було 22. У місцевих виборах 2019 р. взяло участь 22 партії [16]. Однак частина з них є «технічними», які використовувались для обслуговування, формування комісій або служили інтересом партійних васалів.

2. Членство в партії часто є формальним і має ознаки штучності. Багато партій намагаються створити масову підтримку шляхом «наповнення» партії адміністративним шляхом. Механізм контролю членства в партії відсутній, фактично базується на особистій заяві. Не виключається участь у кількох партіях. Партії, які не подають річний звіт (у 2024 р. 220 партій не подали звіт до НАЗК), навряд чи опікуються документообігом і партійним архівом, щоб підтвердити чи спростувати членство. В умовах війни було б доцільно обмежити права членів партій, які мають антидержавну спрямованість.

3. На базі баласту партій виник непублічний ринок купівлі-продажу таких партій як юридичних осіб.

В умовах заборони реєстрації нових партій в умовах воєнного стану політичні актори вдаються до «опанування» наявних і здійснюють перейменування, вже готуючись до нових політичних проєктів. За 2022–2023 рр. 14 партій змінило назву. Не виключно, що частина з них придбані тими, хто був заборонений як суб'єкт політичної діяльності.

4. Партії – переважно персоналістські – орієнтовані і залежні від лідера та певної мережі зав'язків у фінансовому секторі.

5. Партії, незважаючи на декларовану розгалужену мережу, не ставали інститутом демократичних комунікацій і вироблення рішення. Партії переважно користались радянською моделлю «демократичного централізму». Розгалужену мережу переважно використовували як агітаційну базу.

6. Партійні і виборчі фінанси залишаються непрозорими і непідконтрольними. Це означає, що демократичні правила, практики і т. д., незважаючи на формальне існування, не використовуються належним чином. Це також не виключає можливість іноземного фінансування, що формально заборонене законодавчо і є підривом суверенітету держави.

7. Висока вартість виборчих кампаній дає змогу конкурувати лише власникам капіталів, таким як ФПГ, клани тощо, відповідно представляючи свої інтереси, тоді як в Європі прагнуть понизити цей бар'єр.

8. Партії не піднялись до рівня прагматичних програм, а саме впровадження певного податку, покрокової програми дій, розроблених пропозицій/законопроєктів. Це свідчить про орієнтацію на популізм, обіцянки легких змін, орієнтацію на лідерство однієї особи.

9. Специфічний феномен, що «повністю довіряю» партіям вказує лише 2 % опитаних [15], що інколи навіть не перевищує декларовану чисельність членів партій. За даними Інституту соціології НАН України, кількість членів партій коливалося від 0,7 % в 1994 р. до 1,7 % в 2020 р. [18, с. 296] з піковим значенням 4,6 % у 2006 р.

10. У суспільстві не виникла модель підтримки партій, в тому числі матеріально, натомість є модель «очікування» від політичних гравців благ. Слабка участь у політичній діяльності призводить до відчуженості та зростання незадоволення, що знижує довіру до партій [18, с. 303].

11. На сучасному етапі «партія влади» не визначається більшістю в парламенті та спроможністю формувати/вливати на уряд. Це може призвести до делегітимізації державних інститутів, девальвації парламентаризму. Відповідно може бути замінено авторитарним управлінням, що суспільство готове толерувати в умовах війни (військового стану). Тому після війни і перемоги України потрібно буде відновити демократичні принципи та легітимізувати політичні інститути.

12. В суспільних настроях зберігається запит на зміни. Наступна виборча кампанія може бути також спрямована проти «старих політиків», на оновлення політичної еліти. Позитивним у цьому контексті є те, що при владі змінились кілька груп політичних акторів – опозиційні сили потрапляли до провладних, а провладні ставали опозиційними.

13. Системний недолік полягає в тому, що партії використовуються для політичного бізнесу, який не є в правильному розумінні бізнесом і який кратно перевищує дохідність від реального бізнесу. Наслідком є деформоване конкурентне поле, обмеження розвитку реального економічного сектору. Цей сегмент не може бути змінений прямою регламентацією. Його модернізація можлива за рахунок реальної антикорупційної політики, коли складуться правила гри, що реальний бізнес не залежатиме від адміністративних, правоохоронних органів, політичних рішень і т.д. Також потрібно впровадження легальних інститутів із прозорими правилами лобіювання.

14. Одна з функцій політичних партій полягає не лише рекрутингу, а і в підготовці кадрів на різні рівні державного управління. Гіпотетично політичні партії не готові одномоментно надати, навіть у разі перемоги, необхідну кількість кадрів. Відповідно працює модель, що після перемоги починається їх формування із залученням дотичних кіл, зацікавлених осіб та інших колоборацій, часто не на партійній основі.

P.S. Привабливі пости у соціальних мережах, наприклад з кавою (фітнес, тваринами тощо) набирають більше переглядів, як наслідок більше відгуків, що можна конвертувати в політичне голосування, ніж серйозні політичні концепції, такі як монографія чи пропозиції щодо оборони, оподаткування тощо. Це створює новий феномен політичного впливу, де блогерські політичні партії мають великий потенціал і можуть стати новими політичними акторами.

Список використаних джерел:

1. Балабан Р. Люстрація по-українськи. *Політологічний аспект: виклики і перспективи.* URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/balaban_liustratsiia.pdf
2. Балабан Р. Політичний клас: виклики і ризики. *Наукові записки ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса.* 2010. Вип. 45.
3. Брехаря С. Роль фінансово-промислових груп у трансформації політичного режиму в Україні. *Зміна політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні:* монографія / авт. кол. Г. І. Зеленько та ін. Київ: ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021.
4. В Україні заборонена діяльність 18 політичних партій. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3726902-v-ukraini-zaboronena-dialnist-18-politicnih-partij.html
5. Гарань О. В., Сидорчук О. В. Народний рух України. *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ: Вид-во «Наук. думка», 2010. 728 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Narodnyj_rukh
6. Дембіцький С. Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2019.
7. Зеленський сказав, що його команда це лише – «п'ять шість менеджерів». *LB.UA* Дорослий погляд на світ. URL: https://lb.ua/news/2023/12/19/589765_zelenskiy_skazav_shcho_yogo_komanda-.html
8. Зеленько Г. Чи інституціоналізувались політичні партії в Україні? *Наукові записки ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса.* 2011. Вип. 3 (53). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zelenko_chy.pdf
9. Зорич О. Громадські організації в Україні як суб'єкти формування громадянської ідентичності: криза чи відродження? *Наукові записки ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса.* 2014. № 6 (74). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zorych_gromadski.pdf
10. Кононенко Н. В. Організація громадянського суспільства VS політичні режими: специфіка взаємин, або чому українці виходять на майдани. *Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні:* монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько та ін. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2001.
11. Лисянський П. Зовнішні чинники у організації сепаратистських рухів у Луганській та Донецькій областях у 1990-х та 2000-х: доповідь.
12. Народний рух України. URL:

http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Narodnyj_rukh

13. Народний рух України за єдність. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Народний_рух_України_за_єдність
14. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.) *Разумков центр.* URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r
15. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу (червень 2024 р.). *Разумков центр.* URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r
16. Перелік політичних партій, якими прийнято рішення про участь їхніх місцевих організацій у місцевих виборах 29 грудня 2019 року. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/perelik_partiy_shcho_pryinyaly_rish_pro_uchast_29122019.pdf
17. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990) / упоряд. В. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2013. URL: http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2164-69-5/978-966-2164-69-5.pdf
18. Романюк А. Особливості та тенденції трансформації членської бази в політичних партіях України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2022. Вип. 43. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/43_2022/36.pdf
19. Шульга О. Націоналісти чи ліберали: які політичні течії набирають популярності в Україні. URL: https://www.slovoidilo.ua/2017/08/22/kolonka/aleksandr-shulha/polityka/naczionalisty-chy-liberaly-yaki-politychni-techiyi-nabyrayut-populyarnosti-ukrayini

Владислав Вельгус
аспірант, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

До методології інтерпретації поняття «акторів» у сфері дослідження громадянського суспільства

Анотація. В статті розглядаються методологічні підходи до тлумачення поняття «акторів» громадянського суспільств. До порівняння залучаються відповідні інтерпретації з українських та американських джерел (академічних словників, тематичних наукових досліджень та офіційних державних документів). Пропонується багатовимірна візія феномену громадянського суспільства, де взаємодія окремих індивідуумів виступає як важливий аспект функціонування громадянського суспільства.

Аналіз спирається на розробки західних соціологів, таких як Дж. Александер та К. Хофман, які висувають власні концепції культурного та ритуального виміру індивідуальної участі у громадянському суспільстві. Також розглядається аспект формування соціальних мереж (зокрема із застосуванням нових медіа), що підсилюють значення громадянського активізму і зміцнюють легітимність громадянського суспільства. Ключовими критеріями, за якими визначаються індивідуальні актори ГС, є їхня присутність у мережевих структурах, обсяг аудиторії у публічних каналах комунікації та ступінь стабільності у використанні цих каналів.

Також розглядаються взаємозв'язок між інституційними та індивідуальними акторами громадянського суспільства, який визначає сучасний дискурс дослідження даного феномену. Через інтеграцію поняття соціального капіталу такий підхід доповнює традиційний інституціональний ракурс дослідження громадянського суспільства, підкреслюючи значущість індивідуальних акторів у глобальному політичному контексті. В підсумку дана стаття ставить собі за мету запропонувати вектори розширення рамок домінуючих у вітчизняному академічному просторові методологічних підходів до аналізу громадянського суспільства.

Ключові слова. *Громадянське суспільство, актори громадянського суспільства, інституціоналізм, функціоналізм, публічні комунікації.*

Аналіз поняття «акторів» громадянського суспільства *(далі – ГС)* з відходом від домінуючого у українському академічному просторі інституціоналістського підходу створює нові перспективи для розширення методологічних рамок дослідження ГС. Пропоновану нами візію ми артикулюємо в процесі аналізу та порів-

няння поширених вітчизняних підходів до тлумачення даного терміну та поширених концепцій в англомовних академічних джерелах, що відповідають американському офіційному політичному дискурсу. Відповідно, ключовим завданням в даному контексті є означення характеристик поняття акторів ГС, оскільки, на відміну від американського політичного дискурсу, воно не є поширеним у науковому політичному дискурсі України, що може створити певні непорозуміння під час його інтеграції до вітчизняних досліджень.

Коротко розглянемо як трактується поняття ГС в українському офіційному та академічному політичному дискурсі. Постановою Кабінету Міністрів України від 2010 р. під інститутами ГС означуються: громадські організації, релігійні організації, благодійні організації, професійні спілки, об'єднання професійних спілок, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації, інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства України [6]. Означення суб'єктів ГС, як і даного поняття загалом, у поточній редакції Постанови відсутня. Поясненням цьому може слугувати невизначеність у інтерпретації формальних ознак даного поняття у академічному середовищі, що не дозволяє прийти до його консолідованого тлумачення, необхідного для артикуляції на офіційному державному рівні.

Словник Інституту історії України НАН визначає ГС як «суспільство, яке має достатню «силу», що забезпечує певну автономію та захист громадян від авторитарних і гегемоністських зазіхань держави» та «вважається антитезою держави» [4]. Енциклопедія сучасної України визначає його як «суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів» [2]. Загалом такий підхід, як ми вказували раніше, відповідає домінуючому у академічному середовищі інституціонального підходу до аналізу феномену ГС, де ключову роль грають різного роду громадянські об'єднання та НДО. Тим не менш, спільною рисою тлумачення поняття, що розглядається, у обраних джерелах є акцент на характері ГС, як простору взаємодії громадян, що відбувається без контролю держави.

В своїй статті «Громадянське суспільство: аналітичний концепт чи реальність?» (2013) М. Беззуб'як вказує, що існують три основні методологічні лінії у інтерпретації поняття ГС: «В аналітичному плані, всі ГС концептуально згруповуються за трьома основними характеристиками. Першою і визначальною ознакою цього суспільства є його протиставлення державі й державному порядку. Таким чином, ГС є сегментом політичної системи, в якому, за визначенням, повинні домінувати недержавні форми політичної взаємодії. Другою важливою аналітичною характеристикою цього суспільства вважається його структурованість розмаїттям

громадських організацій – автономних інституцій різного спрямування, утворених волею громадян задля реалізації власних цілей. (...) третя риса ГС визначає його як сферу соціальної самоорганізації, тобто сферу мережеву та неієрархічну, в якій накопичується й культивується соціальний капітал» [1, с. 108].

Для порівняння розглянемо як дане поняття тлумачиться у англомовних наукових словниках:

Джерело	Тлумачення поняття
Оксфордський словник	«Набір проміжних асоціацій, які не є ні державою, ні (розширеною) сім'єю; громадянське суспільство включає добровільні асоціації, фірми та інші корпоративні органи» [16].
IGI Global	«Некомерційні організовані групи, клуби та асоціації в суспільстві, які діють незалежно від уряду та держави. Приклади груп громадянського суспільства включають університети, неурядові організації, добровільні асоціації, організації, рухи та мережі, які живуть і працюють у соціальному просторі за межами державного та приватного секторів, екологічні рухи, асоціації корінних народів, організовані місцеві громади та профспілок» [17].
Britannica	«Густа мережа груп, спільнот, мереж і зв'язків, що стоять між особою та сучасною державою» [9]. **Варто зауважити, що у джерелі означена контекстуалізація формування даного тлумачення саме в рамках ліберальної та демократичної політичної теорії.*

Згадаємо також класичні визначення ГС впливових західних дослідників, які, наприклад, наводить у своїй ранній статті доцент політології та міжнародних досліджень Університету Міссісіпі Ганг Гуо: «Чарльз Тейлор визначив ГС як «мережу автономних асоціацій, незалежних від держави, які об'єднують громадян у справах, що становлять спільний інтерес, і своїм існуванням або діями можуть впливати на державну політику». Шміттер визначив ГС як «набір або систему самоорганізованих груп-посередників« [10]. Порівнюючи ці формулювання з наведеним нами вище визначенням Оксфордського словника, автор вказує, що перевагою відповідного (інституціонального) підходу «є те, що ГС таким чином може бути операціоналізовано та емпірично перевірено». Водночас, автор наводить

означення К. Тестера, акцент якого на індивіді наближає його до нашої візії: «соціальні відносини, які передбачають добровільне об'єднання та участь індивідів, які діють у своїй приватній якості. За простою та спрощеною формулою можна сказати, що ГС дорівнює середовищу приватних «договірних відносин»« [10].

Загалом обрані приклади вітчизняної та американської інтерпретації відповідають означеній нами методологічній концепції в контексті підходу до поняття ГС, адже: 1) ми розглядаємо даний феномен в якості простору недержавної форми взаємодії громадян, яка ззовні знаходиться в області правової регуляції з боку держави, однак внутрішньо зберігає можливість вільного розгортання; 2) основний акцент у дослідженні зроблено саме на комунікативній діяльності організацій. Класичний інституціональний підхід дає нам можливість аналізувати діяльність трансляторів російського стратегічного наративу через мережеві зв'язки різного рівня формалізації, таким чином більш ефективно виявляючи дискурсивні спільності у комунікаційній діяльності тих чи інших організацій. Відмінністю нашого методу від означених інтерпретацій є відхід від виключно інституціонального підходу, оскільки в рамках останнього приділяється недостатня для завдань поточного дослідження увага до найбільш низових суб'єктів діяльності ГС, а саме окремих індивідів.

Це наближає нашу візію до, наприклад, підходу американського соціолога-неофункціоналіста та засновника напряму культуральної соціології Дж. Александера, яку той виклав у своїй програмній роботі «Культурна прагматика: соціальний ефект між ритуалом і стратегією» (2004) [8]. Згідно концепції автора, окремі індивіди, через конкретні соціальні дії стратегічного та ритуального характеру, виступають як виконавці соціальних ролей, приймаючи виразну суб'єктну участь у соціополітичних процесах. Втілюючи абстрактні ідеї, закладені у домінуючій аксіологічній системі, вони також виступають посередниками між наявною живою соціальною культурою та соціально-політичною структурою. Також індивіди у ГС виступають своєрідними агентами легітимності, оскільки саме консолідована позиція розрізнених індивідуальностей формує колективну оцінку, наприклад, того чи іншого політичного акту.

На цю зміну орієнтації у дослідженні феномену ГС вказують автори статті «Сучасна концептуалізація громадянського суспільства: рух поза межі інституціонального підходу» (2019) В.Л. та І.М. Пасісниченки, центральною темою якої є аналіз концепції Дж. Александера: «(...) до інституцій ГС важливо додати наголос на ролі його акторів та відносин між ними з точки зору домінуючих культурних кодів, що відображаються в різних дискурсах. Рух поза формальні інститути дозволяє відкрити другий, культурний вимір ГС як солідарності спільноти на основі єдиних цінностей та переконань. (...) Тому сучасна концептуалізація ГС вимагає

перефокусування з формальних інституцій на вивчення домінуючих цінностей акторів та їх головних дискурсів» [5, с. 133-134].

Варто згадати і дослідників минулого століття, чий доробок доречно актуалізувати під час розкриття нашого підходу до інтерпретації поняття ГС: професор економіки Гарвардського університету А. Хіршман («Вихід, голос і лояльність» (1970)), автор концепції акціонізму А. Турен («Голос і око: аналіз соціальних рухів» (1981)), вже згадуваний Ч. Тейлор («Джерела себе» (1991)), автор концепції габітуса П. Бурд'є («Структура, габітус, практика» (1990)), лауреат Нобелівської премії А. К. Сен («Розвиток як свобода» (1999)), професор політології Гарвардського університету Р. Д. Патнем («Боулінг на самоті: занепад соціального капіталу Америки» (2001)). Дані дослідники заклали не тільки теоретичні, але й інструментальні основи для аналізу ГС з ракурсу ролі індивіда у його розбудові, розширивши його категоріальні характеристики та створивши умови для перетворення феномену індивідуального актору ГС на незалежний об'єкт наукового аналізу, незважаючи на поширений інституціоналістський принцип у використанні цього терміну, згідно якого дане поняття означає виключно організації ГС.

Більш предметний прояв даний методологічний вектор знайшов у західному академічного дискурсі XX ст. Наприклад, дослідження з впливу окремих акторів на макрорівень міжнародної соціальної системи представлені у доробку доктора політичних наук та старшого професорки підрозділу зовнішньої політики та глобальної безпеки Американського університету (Вашингтон) К. Хофман. Прикладом є її праця «Навчання в сучасному міжнародному суспільстві: про когнітивні здібності політичних акторів вирішувати проблеми» (2008) [11], в якій авторка, зокрема, зосереджується на освітній проблематиці колективів громадських організацій, загалом піднімаючи тему двостороннього впливу «колектив-індивід»: як на наративному, так і на організаційному рівні. Найбільший акцент у аналізі ролі індивідуумів у міжнародній політиці К. Хофман робить на трансформаціях поведінки офіційних дипломатів і представників різного рівня у нових комунікаційних контекстах.

У роботі «Зображення добровільного актора. Інтерпретація наративів про наміри та значення» (2009) [14] ірландський дослідник та експерт у сфері діяльності неприбуткових організацій ГС Е. О'Ріган пропонує критику іншого класичного підходу до аналізу ГС – функціоналізму. Автор вказує, що даний метод є ефективним з токи зору означення структури добровільних дій на галузевому та організаційному рівнях, однак не дає пояснень індивідуальній діяльності громадян. Це, зокрема, створює складнощі для кореляції понять волонтерства та волонтера, як його суб'єкта. Е. О'Ріган вважає за необхідне теоретичне об'єднання напрацювань вже наявних досліджень, які зосереджуються на «індивідуальний рефлексивності, вираженні цінностей і самореалізації під час волонтерства». У своїй роботі

автор використовує поняття «добровільного актора», аналізуючи характер впливу індивіда на громадянський активізм.

Аналіз діяльності ГС через індивідуальний та колективний виміри застосовується також у спільній роботі професора Білефельдського університету доктора О. Каш та професора Бременського університету доктора К. Мартенс «Актори та агенти в глобальному соціальному управлінні» (2015) [7]. В роботі розглядаються мережі зв'язків у ГС (у різних сферах соціальної політики), ланками яких виступають як організації, так і окремі індивіди, а також вплив, котрий вони мають на сферу соціального інтересу своєї зони діяльності. Наведемо ілюстративну цитату з офіційної анотації до праці: «розглядаються численні аспекти індивідуального масштабу та легітимності для конкретного суб'єкта в поєднанні з конфігурацією глобального соціального управління, що характеризується багатоцентровими та багатомасштабними перешкодами, а також різноманітними формами співпраці. Досліджується діапазон і влада контекстуалізованого актора в розробці, формуванні та сприянні різноманітній глобальній соціальній політиці». Автори, таким чином, намагаються продемонструвати більш розгалужену та деталізовану модель діяльності ГС, ніж вона представлена у класичній інституціоналістській візії.

Наостанок згадаємо ще одну нещодавну колективну працю – «Еліти громадянського суспільства. Дослідження складу, відтворення, інтеграції та конкуренції акторів громадянського суспільства на вершині» (2023) [13], авторами якої є професори соціальної роботи Лундського університету, Х. Йохансона та А. Меувіссе. В ній представлена інноваційна концепція «еліт ГС», центральним об'єктом котрої виступають керівники громадянських організацій та «лідери думок», що визначають їх діяльність. Розглядаються фактори, що впливають на зайняття тими чи іншими індивідами керівних посад у громадянських організаціях, інструменти протидії їм з боку інших (в першу чергу керівних) акторів ГС, а також мережеві зв'язки, що утворюються внаслідок відповідного ієрархічного просування. В підсумку дана робота виступає методологічним орієнтиром для майбутніх відповідних досліджень, а також представляє новий ракурс критичного аналізу популізму у громадському секторі.

Отже, з метою адаптації методології до сучасного американського політичного дискурсу фундаментом для використаного у даному дослідженні підходу є концептуалізація поняття ГС, що збалансовано поєднує означені нами методологічні лінії. Такою ми вбачаємо концептуальне означення ГС, представлене у документації USAID (United States Agency for International Development, Агентство США з міжнародного розвитку). У їх посібнику за спільною програмою фінансової підтримки з GAC (Global Affairs Canada, Міністерство закордонних справ та торгівлі Канади) «Громадянське суспільство та політика» (2016) [3], громадянське суспільство інтерпретується тут як «(...) сукупність індивідів, які взаємодіють між собою; ос-

таточним результатом цієї взаємодії є держава. Це сфера соціальної взаємодії між економікою та державою, яка охоплює приватну сферу (особливо сім'ю), сферу асоціацій (особливо добровільних асоціацій), соціальних рухів і форм публічної комунікації» [3, с. 6]. Додається, що «сучасне громадянське суспільство твориться через форми самоконституювання і самомобілізації. Воно інституціоналізоване й узагальнене через закони, особливо через суб'єктивні права, що стабілізують соціальну диференціацію» [3, с. 6]. Найменшою структурною одиницею громадянського суспільства таким чином тут виступають окремі індивіди, а наведені у комплексі його складових приватна сфера та форми публічної комунікації дають нам можливість інтерпретувати окремих індивідів як самостійних акторів ГС.

Будучи агентством уряду США, USAID, фактично, виступає транслятором офіційного державного стратегічного наративу стосовно теми регіонального розвитку ГС. Наведемо також означувальні тези з іншого посібника цієї організації, присвяченого дотичній до поточного дослідження темі «Соціальні мережі: посібник зі зміцнення громадянського суспільства через соціальні медіа« (2014): 1) «Громадяни можуть швидко поширювати важливу інформацію та відігравати безпосередню роль у розбудові демократії у своїх громадах» [15, с. 12]; 2) одним з механізмів розвитку організації в рамках соціальних мереж називається «промоція роботи інших осіб та організацій» [15, с. 39]; 3) «співпраця з іншими індивідуумами чи проектами може допомогти організації зв'язати її з глобальною аудиторією» [15, с.39].

Таким чином, в тлумаченні USAID ГС визначається як простір, де взаємодіють ряд суб'єктів на різному рівні: як колективному, так і індивідуальному. Більше того, нові медіа призвели до зростання функціональних можливостей індивідуума впливати на прийняття реальних політичних та адміністративних рішень. Сталі структурні зв'язки залишаються одним із ключових індикаторів, які відрізняють ГС від хаотичної громадянської ініціативи. Відповідно до домінуючої токвілівської традиції, ГС інтерпретується як окрема суспільна сфера з високим рівнем солідарності та егалітаризму у міжорганізаційних зв'язках [12]. Однак нові медіа створили умови, коли динаміка та характер утворень цих зв'язків суттєво трансформувалася, що призводить до необхідності відходу від виключно інституційної інтерпретації феномену ГС. Тому в рамках пропонованої нами методології застосовується візія, яка бере початок у кантіанському підході та розвивається у роботах вищезгаданих контрінституціоналістських мислителів: окремі індивідууми (в першу чергу у контексті інформаційної сфери) також інтерпретуються як актори ГС та, відповідно, його найменша структурна одиниця.

Підсумовуючи, в рамках методології поточного дослідження громадянське суспільство інтерпретується як недержавний простір взаємодії громадян на колективному та індивідуальному рівні. Його акторами означуються суб'єкти різного

організаційного характеру: від недержавних громадянських об'єднань до окремих індивідуумів, що за допомогою засобів публічної комунікації впливають на формування домінуючого соціально-політичного дискурсу, тим самим впливаючи на формування політичної стратегії різного роду суб'єктів політичних процесів та прийняття ними політичних рішень. Індикаторами, які дозволяють означити того чи іншого індивідуума, як впливового актора ГС, виступають: 1) місце актора у мережевих зв'язках всередині ГС; 2) розмір аудиторії у каналах публічної комунікації, що ним використовуються; 3) наявність розвинених каналів публічної комунікації, що перебувають у його власності та застосовуються з тим чи іншим рівнем стабільності.

Список використаних джерел:

1. Беззуб'як М. «Громадянське суспільство»: аналітичний концепт чи реальність? [Електронний ресурс] // ІПІЕНД. Політична культура та ідеологія. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/bezzubiak_gromadianske.pdf.
2. Громадянське суспільство / М. Ю. Рябчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу : https://esu.com.ua/article-31976
3. Громадянське суспільство і політика – Київ: Міжнародний Республіканський Інститут, 2016. – 48 с. – (USAID). – (Політична абетка.).
4. Кульчицький С.В. Громадянське суспільство [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2004. – 688 с.: іл.. Режим доступу до ресурсу: http://www.history.org.ua/?termin=Gromadyanske_suspilstvo
5. Пасісниченко В. Л. Сучасна концепталізація громадянського суспільства: рух поза межі інституціонального підходу. [Електронний ресурс] / В. Л. Пасісниченко, І. М. Пасісниченко // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/politology/article/view/2975/0.
6. Постанова Кабінету Міністрів України №996 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України.. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text.
7. Actors and Agency in Global Social Governance [Електронний ресурс] // OUP Oxford. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.google.com.ua/books/edition/Actors_and_Agency_in_Global_Social_Gover/iYKhCgAAQBAJ?hl=uk&gbpv=0.

8. Alexander J. Cultural Pragmatics: Social Performance Between Ritual and Strategy [Електронний ресурс] / Jeffrey C. Alexander // Wiley. Online Library. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.0735-2751.2004.00233.x.
9. Civil society [Електронний ресурс] // Britannica. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: https://www.britannica.com/topic/civil-society.
10. Civil Society: Definitions, Causes, and Functions [Електронний ресурс] // Department of Political Science University of Rochester. – 1998. – Режим доступу до ресурсу: https://home.olemiss.edu/~gg/paperhtm/civlsoct.htm.
11. Hofmann C. Learning in Modern International Society On the Cognitive Problem Solving Abilities of Political Actors [Електронний ресурс] / C. Hofmann // Springer Netherlands. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://www.google.com.ua/books/edition/Learning_in_Modern_International_Society/0p4idNsGmdcC?hl=uk&gbpv=0.
12. Max K. State-civil society relations in Gramsci, Poulantzas and Bourdieu: Strategic implications for the degrowth movement [Електронний ресурс] / Koch Max // Elsevier. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800921003347.
13. Meeuwisse A. Civil Society Elites Exploring the Composition, Reproduction, Integration, and Contestation of Civil Society Actors at the Top [Електронний ресурс] / A. Meeuwisse, H. Johansson // Springer International Publishing. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: https://www.google.com.ua/books/edition/Civil_Society_Elites/RofrEAAAQBAJ?hl=uk&gbpv=0.
14. O'Regan A. Imaging the Voluntary Actor Interpreting Narratives of Intent and Meaning [Електронний ресурс] / A. O'Regan // Nomos. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: https://www.google.com.ua/books/edition/Imaging_the_Voluntary_Actor/H1TxPwAACAAJ?hl=uk.
15. Social Networking: A Guide to Strengthening Civil Society Through Social Media [Електронний ресурс] // USAID. Counterpart International. – 2014. – Режим доступу: https://www.usaid.gov/sites/default/files/2022-05/SMGuide4CSO.pdf.
16. The Concise Oxford Dictionary of Politics [Електронний ресурс] // Oxford Reference – Режим доступу до ресурсу: https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095614 18
17. What is Civil Society [Електронний ресурс] // IGI Global. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://www.igi-global.com/dictionary/civil-society/3863.

Ганна Трушевич
доктор філософії з політології, доцент кафедри соціальної роботи Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Ідеологічна і партійна ідентифікація представників волонтерського руху в Україні

Внаслідок російсько-української війни в Україні різко зросла кількість жертв, постраждалих та біженців, які потребували термінової допомоги. Волонтерський рух став одним із способів, якими українці могли висловити свою підтримку та відданість країні і народу в ці важкі часи. Ця активність перейшла за межі звичайного громадянського зобов'язання, характерного для мирного життя, і перетворилася на спосіб внести свій внесок у захист незалежності держави. Загроза окупації та поневолення спонукала людей діяти негайно.

Під час повномасштабної війни волонтерський рух в Україні набув різних форм і став значним чинником національного опору проти російських військ. Багато волонтерів активно підтримували українських військових, надаючи їм важливу допомогу у вигляді зброї, спеціального спорядження, транспорту, засобів зв’язку та навчання. Вони також займалися збором коштів і гуманітарної допомоги для внутрішньо переміщених осіб, а також здійснювали інформаційні та лобістські зусилля за кордоном, а також надаючи психологічну та медичну допомогу пораненим.

Науковиця О. Дмитренко запевняє: «Станом на кінець 2020 року в Україні за трьома основними організаційно-правовими формами (громадська організація, благодійна організація, громадська спілка) було зареєстровано приблизно 112 тисяч організацій, що становить 8,2% від загальної кількості юридичних осіб, зареєстрованих у країні. Раніше більшу частину неурядового сектору складали громадські організації, проте в 2022 році ця тенденція змінилася. В 2022 році кількість зареєстрованих благодійних організацій (БО) більше ніж удвічі перевищила кількість громадських організацій (ГО) і значно перевищила показники попередніх років. У 2022 році було зареєстровано 6367 БО (порівняно з 830 у 2021 році) та 2760 ГО (2021 рік – 4360). Цей сплеск був зумовлений повномасштабним вторгненням Росії в Україні в лютому 2022 року, що спонукало населення до швидкої кооперації та самоорганізації. Вже в середині 2022 року новостворені волонтерські рухи та організації потребували нормативної інституціоналізації, що вимагало співпраці з міжнародними організаціями та державними органами, а також наявності підтвердження легальної діяльності» [5, с. 275].

Волонтерський рух можна розглядати як важливий інститут громадянського суспільства. Він сприяє активній участі громадян у вирішенні соціальних, економічних та політичних проблем, підтримує спільноти та підвищує їхню стійкість [5, с. 268]. М. Іванюк зазначає, що якщо розглядати громадянське суспільство через призму протиставлення «держава – суспільство», то на перетині приватних і державних інтересів воно стає не лише соціально-економічним, а й політичним гравцем. Відповідно, вчений визначає інститути громадянського суспільства як «систему незалежних або автономних від держави інститутів і відносин, що ґрунтуються на свободі особи, політичному плюралізмі та демократичній правосвідомості». [2] В такому випадку інститути громадянського суспільства визначаються політичним гравцем.

Важливо зазначити, що О. Дмитренко акцентує увагу на тому, що: «В окремих випадках НУО (неурядові організації) розглядають як інструмент впливу, яким користуються політики для відмивання коштів та політичного піару. Не можна стверджувати, що обидві точки зору відповідають дійсності, хоча проблема доброчесності НУО в Україні на сьогодні залишається актуальною» [5, с. 270]. НУО вважаються «двигуном», здатним прискорити та актуалізувати вирішення певних суспільно-політичних проблем, а також мають потенціал і можливості взяти на себе їхнє розв'язання [5, с. 272].

В зв'язку з цим нами було проведено дослідження серед представників волонтерського руху в Україні на предмет їх можливої політичної участі, ставлення до можливості проведення виборів під час дії правового режиму воєнного стану, їх ідеологічної та партійної ідентифікації. Протягом жовтня 2024 року нами було опитано, за допомогою гугл-форм, 122 волонтера, які є представниками різних областей України: Харківської, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Дніпропетровської, Київської, Тернопільської, Львівської, Вінницької, Миколаївської, Донецької, Івано-Франківської, Херсонської та Черкаської.

В опитуванні взяли участь 70,5% жінок та 29,5% чоловіків; 50% опитаних віком з 36 до 50 років, 31,1% – з 18 до 35 років та 18,9% – з 51 до 65 років; 73,8% респондентів мають повну вищу освіту, 9% – професійну (професійно-технічну) освіту, 5,7% – базову вищу освіту, 5,7% – неповну вищу освіту та 5,7% – повну загальну середню освіту. Серед опитаних волонтерів представники різноманітних професій: інженери, викладачі, юристи, кухарі, економісти, бухгалтери, продавці-консультанти, філологи, журналісти, підприємці, спеціалісти з комунікацій, тренери, кондитери, менеджери, вчителі, психологи, ІТ- спеціалісти, соціальні працівники, перекладачі, фотографи, медичні працівники та студенти.

Суспільство стає громадянським не лише через об'єднання індивідів в організації, а й завдяки усвідомленню громадянами своїх політичних прав, формуванню суспільних запитів та, зрештою, активній участі в суспільно-політичному

житті як суб'єкта, а не лише як об'єкта політики. Тому слід зазначити, що складовими громадянського суспільства є не лише формалізовані організації, а й окремі особи, індивіди, хоча не все суспільство в цілому [5, с. 267]. Не всі українці, які є волонтерами, що діють за почуттями патріотизму та альтруїзму, ідентифікують себе волонтерами. На питання «Чи є Ви волонтером під час російсько-української війни?» 68% опитаних відповіли, що стали волонтерами з 2022 року, 14,8% – стали волонтерами після 2014 року, 4,9% – були волонтерами і до 2014 року, 0,8% респондентів важко відповісти на питання.

Волонтерський рух в Україні сьогодні є проявом нових соціальних рухів постіндустріальних суспільств. Він має мережевий характер і складається не з членів, а з прихильників. На відміну від політичних партій, він базується на добровільних внесках громадян та підтримці міжнародних організацій.

Волонтери в Україні представляють одні з небагатьох реальних демократичних рухів, які мають мозаїчне фінансування «знизу» і виконують соціальні функції громадянського суспільства. Антикорупційні, гендерні, екологічні та інші громадські організації здебільшого отримують фінансову підтримку від міжнародних фондів, але, на відміну від волонтерства, не стали справжніми соціальними рухами і поки що функціонують як соціальні підприємства. Таким чином, підтримка демократичних ініціатив «знизу», зокрема волонтерства, може слугувати важливим аргументом для формування демократичних інститутів у контексті європейської інтеграції.

Деякі волонтери є публічно відомими особами та блогерами, і в цьому аспекті вони конкурують з представниками державної влади у публічному просторі. Проте сам волонтерський рух залишається виключно соціальним і поки що не створює нових викликів для внутрішньої політики в умовах воєнного стану.

Волонтери, як представники нових соціальних демократичних рухів, ставлять перед собою завдання розв’язання соціальних проблем, і тому традиційно користуються великою підтримкою суспільства та мають високий авторитет [1]. Варто відзначити, що результати соціологічного дослідження Центру Разумкова щодо оцінки ситуації в країні та діяльності влади, довіри до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віри в перемогу, яке виконане у вересні 2024р., показує 80% довіри українців до волонтерських організацій як до інститутів суспільства [3].

89,3% респондентів нашого опитування не були членами будь-якої партії до повномасштабного вторгнення росії в Україну, 6,6% – були/є членами партії та 0,8% опитаних важко відповісти. На сьогодні більшість українців висловлюють недовіру політичним партіям (73,5%), зазначають в Центрі Разумкова станом на вересень 2024 р. [3]. На питання «Чи плануєте Ви стати членом будь-якої партії після української Перемоги?» 76,2% нами опитаних планують залишитись в громадському секторі, 12,3% планують стати членами однієї з партій та 11,5% планують стати депутатом, але не членом партії.

Криза партійної системи України, недовіра до партій як до політичних інститутів дає велику можливість для старту «новим» партійним організаціям.

На питання «Яку б партію Ви обрали з вже існуючих?» 71,3% відповіли, що такої партії поки немає, 10,7% обрали б партію «Слуга народу», 7,4% – Європейську Солідарність, 4,9% обрали б партію, де лідерами стануть представники фракції «Відновлення України», 2,5% – «Голос», 1,6% – «За майбутнє», 0,8% обрали б партію, де лідерами стануть представники фракції «Платформа за життя та мир» та 0,8% – фракцію «Розумна політика»

Після закінчення війни українське суспільство вимагатиме нових політичних сил. Старі партії навряд чи зможуть повністю зберегти своїх виборців, а нові політичні проєкти поки достеменно не відомі.

Директор соціологічної служби «Український барометр» Віктор Небоженко зазначає: «Вже зараз можна прогнозувати появу нових політичних ініціатив, зокрема ветеранського проєкту, який може стати певною реінкарнацією «Народного фронту». Також є два волонтерських проєкти: один напіволігархічний, інший – від Офісу президента. Виборці, які підтримують ветеранів і волонтерів, ймовірно, підуть за ними, адже вони брали участь у війні, визволяли території і надавали допомогу». Він впевнений, що проєкт «Слуга народу» не виправдав себе, і після війни буде важко з ним працювати. Однак просто його ліквідувати також не вдасться, оскільки це знецінить президента, який є його символом. Тому від В. Зеленського слід очікувати, що він ставитиме на нові політичні партії, а «Слугу народу» намагатимуться розколоти. Саме такі імітації подобаються українському виборцеві [4].

Думки нами опитаних представників волонтерського руху розділились щодо необхідності створення партії військових/ветеранів: 29,5% зазначили, що кожен повинен займатись своїм, 27% важко відповісти, 22,1% зазначили, що вже давно пора створити таку партію і 21,3% відповіли, що така партія потрібна після Перемоги.

Однак цікаво й те, що опитані волонтери почали виділяти мілітаристичну ідеологію (військово-волонтерського спрямування) та феміністичну, відповідаючи на питання: «Як відомо, основою партійної ідентифікації повинна бути відповідна ідеологія. Якщо ви плануєте приймати активну участь в громадсько-політичному житті країни/регіону/міста/селища, але партії, яку б Ви підтримали, зараз немає, то якого б спрямування нову партію Ви обрали б?». 57,4% опитаних зазначили, що планують залишитись в громадському секторі і допомагати як волонтер, 11,5% обрали б соціал-демократичну партію, 9% – націоналістичну, 5,7% – мілітаристичну (військово-волонтерського спрямування), 4,9% – ліберальну, 4,9% – феміністичну, 3,3% – соціалістичну та 3,3% – консервативну. Також слід вказати, що дане питання було досить важким для наших респондентів та змушувало задуматись, що свідчить і підтверджує зайвий раз про досить незначну політичну освіченість громадян, над якою нам, як спеціалістам, потрібно працювати.

Важливо й те, що 40,2% опитаних не планують балотуватись взагалі, 34,4% планують залишитись в громадському секторі, 10,7% планують бути кандидатами на місцевих виборах, 10,7% – не планують балотуватись на найближчих виборах, можливо на наступних та 4,1% планують балотуватись на парламентських виборах. Політична участь є своєрідним механізмом впливу громадян на політику як професійну діяльність, на політиків та управлінців.

При цьому на питання «Чи вважаєте ви необхідним/можливим проведення виборів під час дії правового режиму воєнного стану? (можна обрати декілька варіантів відповіді)» 57,4% респондентів відповіли, що проведення будь-яких виборів під час війни не доцільне, 24,6% вважають необхідним провести президентські, парламентські та місцеві вибори, 18,9% – за проведення тільки місцевих виборів, 16,4% вважають необхідним проведення президентських виборів та 13,9% обрали проведення тільки парламентських виборів.

Також під час дослідження нам важливо було дізнатись про ідеологічну самоідентифікацію представників волонтерського руху. Адже це процес, в якому особа або група визначає себе через певну ідеологію, систему цінностей або політичні переконання. Це може включати усвідомлення та прийняття певних політичних, соціальних або економічних принципів, які формують їхню ідентичність. Ідеологічна самоідентифікація впливає на поведінку, рішення та погляди особи в суспільстві, а також на її участь у політичних або соціальних рухах. На питання «З якою ідеологією Ви себе ідентифікуєте? Яка ідеологія Вам ближча?» відповіді респондентів значно розділились: 35,5% важко відповісти, 15,7% обрали націоналізм, 14,9% – соціал-демократію, 9,9% – лібералізм, 8,3% – гуманізм, 5,8% – консерватизм, 5% – фемінізм, 2,5% – мілітаризм, 1,7% – соціалізм та 0,8% – анархізм.

Підсумовуючи, за результатами опитування ми можемо спостерігати, що представники волонтерського руху в Україні демонструють різноманітну ідеологічну та партійну ідентифікацію, що відображає багатогранність суспільних поглядів і цінностей. Багато з них виступають за соціальну справедливість, патріотизм і активну громадянську позицію, що часто переплітається з ідеологіями націоналізму, соціал-демократії та лібералізму. Однак, волонтерський рух також об'єднує людей з різними політичними переконаннями, підкреслюючи важливість спільної мети – підтримки і допомоги тим, хто цього потребує. Ця політична диверсифікація може бути як силою, так і викликом для ефективності волонтерських ініціатив, адже вона вимагає компромісів і спільних дій попри різні політичні погляди. Волонтерство в Україні стає платформою не лише для соціальної дії, але й для формування нових політичних ідентичностей, сприяючи розвитку громадянського суспільства.

Політичні партії, особливо в умовах соціально-політичних криз, будуть активно залучати волонтерів і військових для підвищення своєї впливовості на виборах. Політичні партії в Україні можуть ефективно використовувати волонтерів для досягнення своїх

стратегічних цілей, зокрема, для мобілізації виборців, реалізації соціальних проєктів, ініціатив і покращення свого іміджу. Волонтери, часто мотивовані патріотичними почуттями та бажанням змін, здатні привнести енергію і активність у партійні кампанії, сприяючи залученню нових симпатиків. Та зі своїм бажанням підтримати країну і громадянською активністю, вони можуть стати важливим ресурсом для кампаній. Волонтери, військові, ветерани, які мають високий рівень довіри в суспільстві, можуть додати легітимності і авторитету партійним проєктам. Однак, така співпраця може призвести до певних етичних викликів, оскільки використання волонтерського потенціалу в політичних цілях може розмивати межі між справжнім альтруїзмом і політичними маніпуляціями, підривати довіру до волонтерського руху і експлуатувати патріотичні настрої громадян. Успішна інтеграція цих ресурсів може стати ключовим фактором у досягненні політичних цілей партій. Тому важливо, щоб політичні партії усвідомлювали відповідальність за збереження довіри волонтерів та громадськості, адже успішна політична діяльність має базуватися на взаємній повазі та спільних цінностях.

Список використаних джерел:

1. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh
2. Іванюк М. Розбудова інститутів громадянського суспільства в Західному регіоні України періоду незалежності : монографія. Луцьк : ВОГО Фонд місцевого розвитку, 2013. 168 с.
3. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу (вересень 2024р.). Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-vira-v-peremogu-veresen-2024r
4. Після війни в Україні з'являться дві волонтерські політичні партії і одна ветеранська, – експерт. Фокус. URL: https://focus.ua/uk/politics/566073-pislya-viyni-v-ukrajini-z-yavlyatsya-dvi-volonterski-politichni-partiji-i-odna-veteranska-ekspert
5. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.

Іван Івасюк
здобувач наукового ступеня доктора філософії
кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Функціонування молодіжних рад та їх вплив на політичну участь в територіальних громадах

Анотація

У статті досліджується функціонування молодіжних рад та їхній вплив на політичну участь молоді в територіальних громадах. Проаналізовано роль молодіжних рад як важливих консультативно-дорадчих органів, які сприяють залученню молоді до громадських процесів, а також доведено їх вплив на формування та реалізацію молодіжної політики на місцевому рівні. Особлива увага приділяється механізмам залучення молоді до політичних процесів через участь у молодіжних радах, а також вивчається ефективність таких органів у контексті розвитку демократичних практик і підвищення політичної активності молоді. У статті окреслюються основні функції молодіжних рад, зокрема їхню здатність ініціювати молодіжні ініціативи, розробляти рекомендації для органів місцевого самоврядування, здійснювати громадський контроль і впливати на прийняття рішень на місцевому рівні. Акцентовано увагу на необхідності підвищення рівня взаємодії між молодіжними радами та органами місцевої влади для забезпечення реальної політичної участі молоді у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя. Результати дослідження свідчать про важливість активізації роботи молодіжних рад для досягнення сталого розвитку громад, підвищення рівня політичної культури молоді та створення умов для її активної участі в політичних процесах на місцевому рівні.

Ключові слова: молодіжні ради, політична участь, територіальні громади, молодіжна політика, демократичні процеси, місцеве самоврядування.

Територіальні громади Карпатського регіону мають унікальні риси, що вирізняють їх серед інших областей України. Географічна віддаленість, складні природні умови та самобутній історико-культурний розвиток сприяють формуванню специфічних моделей управління та організації життя місцевого населення.

Громади гірських населених пунктів, як правило, демонструють вищий рівень автономності та самостійності у прийнятті рішень, що зумовлено складнощами доступу до центральних органів влади. Незважаючи на централізований ха-

рактер державного управління, ці громади зберігають елементи самоврядування, які виявляються в місцевих традиціях і особливостях.

З 2014 р. в Україні стартувала масштабна реформа децентралізації, спрямована на створення об'єднаних територіальних громад. Ця реформа суттєво вплинула на Карпатський регіон, де традиційно роздрібнені гірські села почали об'єднуватися у більші адміністративні одиниці. Таке об'єднання сприяло їхньому економічному розвитку через підвищення ефективності управління та поліпшення доступу до державних ресурсів.

Реформа децентралізації стала важливим кроком до формування ефективної системи місцевого самоврядування, орієнтованої на потреби громадян. Завдяки добровільному об'єднанню територіальних громад новостворені органи місцевого самоврядування отримали розширені повноваження та доступ до ресурсів, які раніше були привілеєм міст обласного значення. Це дозволило громадам більш ефективно вирішувати місцеві питання та сприяти розвитку своїх територій [8].

Вагомим елементом реформи децентралізації в Україні є, безперечно система управління в територіальних громадах. Вона спрямована на підвищення ефективності місцевого самоврядування, забезпечення відповідальності та прозорості в управлінні ресурсами, а також надання якісних послуг жителям громад. Децентралізація змінила динаміку місцевого управління та посилила роль територіальних громад у політичній системі країни.

Міські, сільські та селищні ради територіальних громад виконують різноманітні функції, спрямовані на забезпечення ефективного управління та розвитку місцевих громад. Головною метою цих рад є представництво інтересів мешканців громади та ухвалення рішень, які сприяють соціально-економічному прогресу на місцях. Виконання рішень місцевої ради та здійснення виконавчих функцій у територіальних громадах покладається на виконавчі комітети.

Важливу роль у функціонуванні місцевого самоврядування територіальних громад відіграють також постійні комісії – робочі органи, сформовані з депутатів місцевих рад. Ці комісії здійснюють попередній розгляд, підготовку та опрацювання питань, що належать до компетенції ради. Вони сприяють ефективній роботі ради, забезпечуючи ухвалення обґрунтованих та зважених рішень.

Функціонування політичної системи неможливе без громадських організацій, які сприяють демократизації, підвищенню політичної свідомості громадян та активізації їхньої участі у суспільно-політичних процесах. У процесі переходу до демократії ці організації відіграють ключову роль як інструменти забезпечення підзвітності влади, підтримки реформ та захисту прав громадян.

Основними напрямками діяльності територіальної громади є забезпечення конституційних прав й свобод громадян, гарантування безпеки, захисту

життя і здоров'я людей, а також їхньої честі та гідності. У процесі децентралізації важливу роль відіграють громадські обговорення, оскільки вони є важливим зв'язком між місцевою владою та громадянами. Громадські обговорення дають мешканцям можливість активно брати участь у процесах планування та ухвалення рішень, що безпосередньо впливають на їхнє життя. Це дозволяє враховувати інтереси та потреби різних груп населення, що є надзвичайно важливим у децентралізованій системі, де місцеві органи влади безпосередньо працюють над вирішенням проблем і задоволенням потреб своїх громад.

Сучасні гірські громади Карпатського регіону переживають етап активних змін. Процеси децентралізації сприяли формуванню нових адміністративних структур, які поєднують традиційні та сучасні методи управління.

Малі громади часто стикаються з проблемою відтоку молоді, яка не бачить можливостей для розвитку і переїжджає до великих міст. Щоб змінити цю ситуацію, варто залучати молодих людей до суспільно-політичних процесів, які мають на меті розвиток громади. Ефективним інструментом для цього може стати їх участь в молодіжних радах (консультативно-дорадчий орган при місцевому самоврядуванні).

Уже в Преамбулі переглянутої Європейської хартії щодо участі молоді в громадському житті на місцевому і регіональному рівні констатовано: «Активна участь молодих людей в ухваленні рішень і діяльності на місцевому і регіональному рівнях має важливе значення, якщо ми хочемо побудувати більш демократичне, солідарне і процвітаюче суспільство…Участь та активна громадянська позиція передбачають наявність прав, засобів, простору і можливостей, а де необхідно – підтримку, щоб приймати участь і впливати на рішення, а також брати участь в акціях і заходах з тим, щоб сприяти побудові кращого суспільства» [6].

Статті 6 (Розділ ІІ) Закону України «Про основні засади молодіжної політики» визначає молодіжну раду, як «молодіжний консультативно-дорадчий орган, що може утворюватися при Верховній Раді Автономної Республіки Крим, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування з метою залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях» [1].

Відповідно до поглядів Дем'яна Петрика, заступника виконавчого директора ГО «Молодіжна платформа» та спеціаліста з участі молоді та роботи молодіжних рад, молодіжна рада є консультативно-дорадчим органом, який має визначати потреби молоді та донести їх до місцевих рад. Молодіжний центр, в свою чергу, є громадською або комунальною інституцією, яка повинна залучати молодь до активного дозвілля, відриваючи її від вулиць. Молодіжна організація є незалежним від місцевої влади об'єднанням однодумців, які реалізують свої ідеї та проєкти [9].

До складу ради входять молоді люди, які беруть участь у розробці та реалізації ініціатив на місцевому або регіональному рівні. Це дозволяє їм впливати на розвиток різних сфер життя громади.

На думку Павла Медини, керівника молодіжного центру «Нові крила» та ментора молодіжних рад, молодь охоплює людей віком від 14 до 35 років, тому до складу молодіжних рад слід включати не лише учнів старших класів, а й молодих батьків і підприємців. Водночас він підкреслює, що чим більша рада, тим складніше організувати її збори. Хоча рада може налічувати до 100 осіб, таке число може бути неефективним і заважати прийняттю рішень [9].

Керівник регіонального офісу U-LEAD в Закарпатській області Павло Логвінов констатує той факт, що «молодіжні ради є необхідними для того, щоб мотивувати молодь до активної участі в житті громади. Інвестуючи гроші, час та увагу в молодь, ми не лише змінюємо сьогодення, а й робимо вклад у майбутнє» [5].

Молодіжні ради виконують ряд важливих функцій, серед яких: розробка рекомендацій для місцевої ради щодо вирішення питань, що стосуються молодіжної сфери; здійснення громадського контролю за врахуванням пропозицій та зауважень молодіжної ради з боку влади; сприяння залученню цільового фінансування для реалізації молодіжних програм; а також розробка проєктів рішень [10].

Ще чіткіше функції молодіжної ради визначає законодавство України. Молодіжна рада сприяє реалізації права молоді на участь у формуванні та впровадженні молодіжної політики. Вона вносить пропозиції щодо організації консультацій з молоддю до органу, при якому її утворено, а також надає обов'язкові для розгляду органом пропозиції, висновки та рекомендації щодо питань формування та реалізації молодіжної політики. Разом із молодіжними та дитячими громадськими об'єднаннями та іншими суб'єктами молодіжної роботи рада розробляє пропозиції щодо пріоритетів молодіжної політики на регіональному та місцевому рівнях, здійснює моніторинг і оцінку ефективності її реалізації на цих рівнях. Окрім того, рада бере участь у розробці проєктів нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію молодіжної політики, а також вивчає стан виконання законів та інших нормативно-правових актів, що стосуються молоді. Вона також проводить громадську експертизу фінансування заходів молодіжної політики та виконує інші завдання, визначені положенням про молодіжну раду. Типове положення про молодіжну раду затверджується Кабінетом Міністрів України [1].

Молодіжна рада при виконавчому комітеті Ворохтянської селищної ради Івано-Франківської області є консультативно-дорадчим і представницьким органом з питань молодіжної політики. Основною метою Молодіжної ради є сприяння взаємодії між виконавчими органами місцевого самоврядування та молоддю Ворохтянської громади, а також забезпечення узгодженості дій у вирішенні питань, що стосуються життя молоді та її участі в усіх сферах суспільства,

організації і проведення молодіжних заходів. Основними завданнями даної Молодіжної ради є розробка рекомендацій і пропозицій для виконавчих органів селищної ради щодо реалізації молодіжної політики в громаді, залучення молоді до вирішення питань місцевого самоврядування і створення системи молодіжного самоврядування в громаді для забезпечення ефективного виконання державної молодіжної політики, активна участь молоді у всіх сферах розвитку громади, співпраця з молоддю у питаннях благоустрою селища та популяризації здорового і безпечного способу життя, поширення волонтерського руху серед молоді, спрямованого на покращення соціального становища та життя молоді в громаді, вивчення, систематичний аналіз і прогнозування соціальних процесів у молодіжному середовищі, визначення та обґрунтування пріоритетних напрямів молодіжної політики, а також зміцнення правових та матеріальних гарантій для молоді, і моніторинг діяльності формальних і неформальних громадських молодіжних організацій та об'єднань, а також органів учнівського самоврядування в громаді [2].

В Дзвиняцькій територіальній громаді Івано-Франківської області, для прикладу, активно діє молодіжна рада на чолі із Яцківим Владиславом [7].

Павло Медина зазначає, що для ефективної роботи молодіжних рад у громадах важливими є кілька факторів. По-перше, чітка структура та регламент, наявність затверджених положень і правил роботи допомагає організувати діяльність, забезпечує прозорість процедур та дає учасникам зрозуміле уявлення про їхні права і обов'язки. По-друге, залучення активних молодих людей з різними інтересами та досвідом сприяє різноманітності думок і ідей, що допомагає розвитку інклюзивності та забезпечує представництво різних груп молоді. Важливим є й постійне навчання та розвиток учасників ради, зокрема в таких сферах, як лідерство, проєктний менеджмент, комунікації та робота з громадськістю, що підвищує їхню ефективність та здатність впливати на рішення в громаді. Крім того, важливою є співпраця з місцевою владою та іншими організаціями, адже ефективна комунікація з органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та бізнесом допомагає молодіжним радам отримувати підтримку та ресурси для реалізації своїх ініціатив. Завершальним етапом є систематична оцінка роботи та зворотний зв'язок, адже регулярне оцінювання ефективності роботи ради і отримання відгуків від молоді та інших зацікавлених сторін дозволяє коригувати діяльність і підвищувати її результативність [10].

Молодіжна рада Конятинської територіальної громади Чернівецької області є консультативно-дорадчим органом, утвореним 20 липня 2021 року. У результаті відкритого голосування був обраний керівний склад, а також відбувся розподіл членів ради за комісіями. Головою Молодіжної ради стала Кусяк Тетяна Іванівна. Комісії були сформовані наступним чином: Комісія з питань комунікації та

взаємодії з органами місцевого самоврядування, PR-комунікації та роботи зі ЗМІ, інформаційної та проєктної діяльності, міжнародного співробітництва молоді складається з Плегуци І. М., Пелепка Т. М. та Слижука О. І. Комісія з питань освіти, патріотичного виховання, інтелектуального розвитку та збереження історії громади включає Кусяк Т. І., Дроняка Д. В. та Грицюка М. В. Комісія з питань молодіжної активності та спорту має склад у вигляді Скрипчука А. О., Пецея Х. М. та Палійчука Х. В. Комісія з питань соціальної політики, молодіжної зайнятості, волонтерської діяльності, законності та захисту прав молоді складається з Добродійчука А. Б., Гожди І. Р. та Цуркана Д. Р. [3].

Команда регіонального офісу «U-LEAD з Європою» в Закарпатській області, спільно з Департаментом освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської ОВА, організувала інформаційну сесію на тему «Участь молоді у житті територіальної громади: молодіжна політика». Метою заходу було обговорення актуального стану молодіжної політики, надання роз'яснень щодо механізмів залучення молоді до життя громади, а також визначення ролі молодіжних консультативно-дорадчих органів у цих процесах. В цілому, у Закарпатській області створено 14 молодіжних рад, з яких 11 активно працюють. Їх основна мета – сприяти самореалізації молоді та розвитку її потенціалу. Крім того, в області реалізується регіональна програма «Молодь Закарпаття» на 2021–2025 роки, яка спрямована на залучення молоді до всіх аспектів суспільного життя [5].

У Львівській області молодіжні ради функціонують при 24 територіальних громадах, зокрема в Бориславській, Бродівській, Добросинсько-Магерівській, Дрогобицькій, Жовківській, Золочівській, Кам'янка-Бузькій, Оброшинській, Пустомитівській, Рудківській, Сокільницькій, Стрийській, Стрілківській, Тростянецькій, Ходорівській, Миколаївській, Моршинській, Бібрській, Сокальській, Рава-Руській, Жидачівській, Славській, Турківській та Новороздільській громадах. 27 січня 2023 р. представники молодіжних рад Львівщини у Львівській ОВА підписали меморандуму між Молодіжною радою при Львівській ОВА та молодіжними радами територіальних громад Львівщини, спрямований на сприяння політичному, громадському та професійному розвитку молоді області. Меморандум передбачає підвищення активності молоді, розвиток громадянської свідомості та підтримку консолідації і координації зусиль серед членів молодіжних рад Львівщини. З цього приводу голова Львівської ОВА Максим Козицький відзначив: «Радий бачити молодих, цілеспрямованих, впевнених людей, які прагнуть лідерства. В такі темні часи це важливо як ніколи. Я би хотів, щоб згодом керівників молодіжних рад під час таких зустрічей було в рази більше, кожна ТГ мала свою Молодіжну раду. Адже участь молоді в активному суспільному житті – запорука вільного та прогресивного майбутнього. Саме ви – це майбутнє. Поки хлопці і дівчата борються на

фронті, захищаючи державу, на наших плечах є величезна відповідальність – розуміти це і робити все, щоб Україна розвивалась» [4].

В умовах війни молодіжні ради стикаються з новими викликами, які змінюють їхню діяльність, але водночас відкривають можливості для посилення ролі молоді у суспільстві. Одним із ключових напрямів їхньої роботи є волонтерська діяльність: вони організовують допомогу внутрішньо переміщеним особам, збір гуманітарної допомоги, підтримку військових та забезпечення потреб громади. Також молодіжні ради виконують важливу інформаційну функцію, поширюючи перевірену інформацію, проводячи освітні заходи з протидії дезінформації та інформуючи громаду про актуальні соціальні й безпекові питання.

Окремим напрямом є організація психологічної підтримки, зокрема тренінгів, групових зустрічей та консультацій для молоді й членів громади, що допомагає долати наслідки стресу та адаптуватися до складних обставин. Молодіжні ради активно сприяють реалізації громадських ініціатив, підтримуючи проєкти з відновлення інфраструктури, розвитку громади та збереження культурної спадщини. Через ризики та виклики війни вони адаптують свої формати роботи, часто переходячи на онлайн-режим для забезпечення безпеки учасників.

Крім того, молодіжні ради активно співпрацюють з місцевою владою, громадськими організаціями та міжнародними партнерами, залучаючи ресурси для реалізації своїх ініціатив. Важливим завданням також є мобілізація молодіжних ресурсів, залучення молоді до розв'язання нагальних проблем громади, що сприяє зміцненню суспільної стійкості. Таким чином, навіть у складних умовах війни молодіжні ради залишаються важливим інструментом підтримки громади, розвитку ініціативності молоді та посилення солідарності у суспільстві.

Отже, функціонування молодіжних рад є важливим чинником, що сприяє підвищенню політичної участі молоді в територіальних громадах. Через свою роль як консультативно-дорадчих органів, молодіжні ради не лише впливають на формування та реалізацію молодіжної політики, але й активізують участь молоді в прийнятті рішень на місцевому рівні. Вони створюють умови для інтеграції молодих людей у громадські процеси, сприяють розвитку їхніх лідерських здібностей та підвищують політичну свідомість. Завдяки механізмам залучення молоді до політичних процесів через участь у радах, молодіжні органи можуть значно підвищити рівень демократичних практик у громаді. Однак для забезпечення реальної політичної участі важливо зміцнювати взаємодію між молодіжними радами та органами місцевої влади. Це дозволить молоді не тільки висловлювати свої думки та пропозиції, але й активно впливати на прийняття рішень, що стосуються їхнього життя та розвитку громади. Активізація роботи молодіжних рад має критичне значення для досягнення сталого розвитку громад, підвищення рівня політичної культури молоді та формування відповідальної громадянської позиції.

Враховуючи ці фактори, можна зробити висновок, що молодіжні ради є важливими інструментами демократизації та розвитку політичної активності серед молоді, що є основою для стабільного і прогресивного розвитку територіальних громад.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про основні засади молодіжної політики». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text
2. Молодіжна рада Ворохтянської громади при виконавчому комітеті. URL: https://vorokhtianska-rada.gov.ua/molodizhna-rada/
3. Молодіжна рада Конятинської ТГ. URL: https://konyatynska-gromada.gov.ua/molodizhna-rada-17-44-53-11-10-2021/
4. Молодіжна рада при ЛОВА та Молодіжні ради ТГ Львівщини підписали меморандум про співпрацю. URL: https://loda.gov.ua/news/53418
5. Молодіжні політики в громадах: дорадчі ради, інтереси та активність в соцмережах. URL: https://u-lead.org.ua/news/372
6. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. URL: https://course.youthcouncil.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/Perehlianuta-YEvropey-ska-khartiia-pro-uchast-molodi-v-mistsevomu-ta-rehionalnomu-zhytti.pdf
7. Протокол засідання від 16.12.2020 року URL: https://web.archive.org/web/20220522050539/https://dzvynyacka-gromada.gov.ua/protokoli-zasidannya-molodizhnoi-radi-10-11-47-05-07-2021/
8. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2027 року. URL: https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf
9. Що таке молодіжні ради й чи потрібні вони в кожній громаді? URL: https://uplan.org.ua/news/shcho-take-molodizhni-rady-i-chy-potribni-vony-v-kozhnii-hromadi/
10. Як створити ефективну молодіжну раду: досвід проєкту «Активна молодь – сильна громада». URL: https://decentralization.ua/news/18505

Юрій Махно
аспірант кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Політична участь молодіжних організацій в суспільному житті Західної України: 1918-1939 рр.

У період між двома світовими війнами Західна Україна стала ареною значних політичних змін, які в значній мірі визначалися діяльністю молодіжних організацій. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у 1918 році, молодь активно долучилася до політичних процесів, створюючи власні організації, які прагнули захистити національні інтереси та вплинути на соціальні зміни в країні. Ці організації не лише представляли інтереси молоді, але й сприяли формуванню національної свідомості, що стало важливим кроком до політичної активності наступних поколінь.

Однією з найзначніших молодіжних організацій у цей період був Пласт, заснований у 1911 році. Відзначаючись своєю метою розвитку патріотизму та фізичного виховання молоді, Пласт виконував роль не лише організації для відпочинку та спорту, а й майданчику для політичної освіти. Члени Пласту брали активну участь у військових формаціях під час боротьби за незалежність, а згодом – в громадських акціях на підтримку української автономії [4, с. 82].

Друга важлива організація, Союз Української Молоді (СУМ), заснована в 1925 році, також активно працювала над формуванням політичної свідомості молоді. СУМ намагався об'єднати молодь навколо ідеї української незалежності та соціальної справедливості, організовуючи освітні програми, лекції та культурні заходи. У 1930-ті роки СУМ став важливим учасником політичного життя, за що неодноразово піддавався репресіям з боку польської влади [1, с. 143].

Політична активність молодіжних організацій проявлялася в численних акціях, мітингах та протестах. Молодь активно брала участь у виборчих кампаніях, організовуючи агітацію на підтримку українських кандидатів. В умовах обмеження прав українців, молодіжні організації ставали важливими центрами для обговорення політичних та соціальних питань. Вони організовували збори, на яких обговорювали стратегії боротьби за права молоді, освіту та інші соціальні питання, включаючи питання трудових прав і прав жінок [2, с. 224].

Крім того, молодіжні організації активно підтримували культурні ініціативи, які також мали політичний підтекст. Вони організовували театральні вистави, художні виставки та літературні вечори, які пропагували українську культуру і сприяли формуванню національної свідомості. В таких заходах молодь могла відчути свою приналеж-

ність до великої нації, що сприяло їхній політичній активності. Ці культурні події, у поєднанні з політичними акціями, створювали у молоді відчуття спільної мети та відповідальності за майбутнє країни [3, с. 62].

Однією з важливих частин діяльності молодіжних організацій була їхня участь у національно-визвольних змаганнях, які особливо активізувалися в 1930-х роках. У цей час молодь, натхненна ідеями національного відродження, була готова до радикальних дій. У 1932 році в Україні відбулася акція протесту, що отримала назву «Січові стрільці», коли молоді активісти вимагали від польської влади визнання прав українців. Ця акція стала символом боротьби молоді за національні інтереси [3, с. 187].

Молодіжні організації не діяли у вакуумі, а активно взаємодіяли з іншими політичними структурами. Вони співпрацювали з такими партіями, як Українська Національна Демократична Партія (УНДП) та Українська Республіканська Партія, що дозволяло їм мати доступ до ширшої політичної платформи. Ця співпраця допомагала молодіжним організаціям підвищити свою політичну вагу та впливати на прийняття рішень на регіональному та національному рівнях [4, с. 113].

Однак, зростаюча активність молоді викликала негативну реакцію з боку польської влади, що призвела до репресій і обмеження діяльності молодіжних організацій. У 1936 році були запроваджені нові обмеження на діяльність українських культурних і освітніх організацій, що ускладнювало умови для їхньої роботи та зменшувало можливості для політичної участі молоді.

Висновок. Отже, політична участь молодіжних організацій в суспільному житті Західної України в 1918-1939 роках стала важливим елементом національного відродження. Через свою діяльність молодь змогла не лише захистити свої інтереси, але й сприяти формуванню української національної ідентичності. Попри тиск з боку влади, молодіжні організації залишалися активними учасниками політичного життя, закладаючи основи для подальших поколінь, які продовжували боротьбу за незалежність та права українців.

Список використаних джерел:

1. Бучацький О. Політична активність молодіжних організацій Західної України в міжвоєнний період: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 256 с.
2. Гнатишин І. Молодь і політика в Західній Україні: 1918–1939: монографія. Київ: Наукова думка, 2011. 320 с.
3. Кузьо О. Національна ідентичність та політична активність української молоді в міжвоєнний період: монографія. Харків: Фоліо, 2012. 280 с.
4. Сташук А. Організаційні форми молодіжної політики в Західній Україні: історичний аспект: монографія. Чернівці: Букрек, 2007. 192 с.

Мар'яна Міщук
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Андрій Міщук
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Політична участь допоміжних партійних організацій УРП-УСРП (на прикладі Союзу українських працюючих жінок «Жіноча Громада»)

Анотація

У статті досліджено політичну участь допоміжних організацій Української радикальної партії (УРП) – Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) на прикладі діяльності Союзу українських працюючих жінок «Жіноча Громада» в міжвоєнний період. Особливу увагу приділено організаційній структурі цієї жіночої організації, її функціонуванню на місцевому рівні, а також ролі у формуванні політичної культури українського суспільства того часу. Розглянуто ключові аспекти установчих зборів товариства, які виступили платформою для обговорення нагальних політичних, соціальних і культурних питань, а також формування програмних документів. Описано діяльність місцевих осередків «Жіночої Громади», які відігравали ключову роль у поширенні ідей партії на рівні громад. Зокрема, акцентовано увагу на механізмах створення таких осередків, формах їх роботи та специфіці співпраці з центральними органами партій. Зазначено, що через місцеві структури «Жіноча Громада» активно залучала до політичної діяльності жінок із різних соціальних верств, поширюючи ідеї соціальної справедливості, емансипації та національної свідомості. Висвітлено значення «Жіночої Громади» як допоміжної організації, що діяла не лише як пропагандистський інструмент партії, але й як самостійна платформа для реалізації інтересів жінок. Констатовано, що діяльність, власне, цієї організації сприяла консолідації українського жіночого руху в міжвоєнний період і була важливим чинником у розвитку політичного життя Західної України.

Ключові слова: політична участь, партія, допоміжна партійна організація, Союз українських працюючих жінок «Жіноча Громада»

Політичні партії відіграють ключову роль у функціонуванні політичної системи держави. Вони виражають інтереси соціальних груп, забезпечують їх представництво в політичній сфері та впливають на роботу органів державної влади, економічні процеси й суспільне життя.

Функціонування політичних партій у системі влади значною мірою залежить від характеру та обсягу їхньої підтримки. Кожна партія прагне максимально розширити свій електоральний потенціал і завчасно забезпечити формування власних кадрів.

Важливою складовою політичної діяльності партій є функціонування допоміжних організацій, що сприяє не тільки збільшенню підтримки партійних ідей, а й розвитку демократії через активізацію різних соціальних груп.

Політична участь допоміжних організацій може мати різні форми, включаючи організацію заходів, пропаганду партійних ідей, здійснення культурних та освітніх ініціатив, а також участь у виборчих кампаніях. Молодіжні, жіночі, професійні чи етнічні об'єднання в межах партій виступають важливими інструментами для залучення специфічних соціальних груп, що часто залишаються поза основною політичною діяльністю.

Допоміжні організації допомагають політичним партіям створювати тісніші зв'язки з виборцями, формувати громадську думку, а також впливати на соціальні та економічні процеси. Вони можуть стати важливим інструментом у досягненні соціальних змін через мобілізацію підтримки для певних ініціатив або законодавчих змін.

Вивчення історії політичної участі допоміжних партійних організацій є важливим для розуміння механізмів громадської мобілізації та впливу суспільних рухів на політичний розвиток. Діяльність Союзу українських працюючих жінок «Жіноча громада» як складової частини УРП-УСРП є прикладом активного залучення жінок до політичного та громадського життя в умовах міжвоєнного періоду.

Актуальність цієї теми визначається необхідністю глибшого аналізу ролі українських жіночих організацій у боротьбі за рівноправність, національне самовизначення та демократичний розвиток суспільства. Союз «Жіноча громада» не лише сприяв посиленню політичної свідомості жінок, а й став платформою для їхнього професійного, культурного й соціального самовираження.

Дослідження досвіду діяльності таких організацій, як Союзу українських працюючих жінок «Жіноча громада», дає можливість краще зрозуміти історичний контекст і значення жіночого руху в Україні. Цей досвід є цінним для сучасного суспільства, особливо у контексті гендерної рівності, громадської активності та побудови ефективних політичних структур. Аналіз політичної участі допоміжних організацій УРП-УСРП сприятиме глибшому розумінню взаємодії партійних і громадських ініціатив у розвитку українського суспільства.

Участь жіноцтва у партійній діяльності є важливим фактором зміцнення демократії, оскільки сприяє забезпеченню гендерної рівності, представництву інтересів жінок і впливу на формування державної політики. Залучення жінок до діяльності партій позитивно впливало та продовжує впливати не лише на розвиток їхньої громадянської активності, а й на підсилення самих партій. Жіночі організації виконують важливі функції соціального та культурного розвитку, одночасно забезпечуючи мобілізацію електорату й розширення підтримки партійних ідей серед населення.

Історично політичні партії часто слугували платформою для розвитку жіночих рухів і захисту прав жінок. Не стала винятком у цьому плані й УРП-УСРП. Головним повелінням для партії став заклик Т. Г. Шевченка «Борітеся – поборете». Її діячі, зокрема К. Коберський, заявляли, що трудовий народ може досягти своєї мети тільки шляхом свідомої визвольної боротьби через творення господарсько-економічних, політичних та освітніх організацій.

По-справжньому конструктивна ідеологія УРП-УСРП, що ґрунтувалась на поєднанні ліберальних, національних, демократичних, народницьких, соціалістичних ідей, відповідала тогочасним життєвим реаліям.

Радикали, виступаючи насамперед на захист господарських інтересів селянства, водночас активно звертали увагу на національно-політичні та культурні питання. Вони стали першими, хто відкрито назвав свою партію «українською», що чітко засвідчувало їхнє прагнення до національного самовизначення українського народу. УРП-УСРП мала обґрунтовану програму дій та чітко визначену організаційну структуру, що дозволило їй відіграти вагому роль в державотворчих процесах ЗУНР та стати дієвою опозиційною силою в умовах польської окупації.

Радикальна партія зуміла поєднати у своїй програмі проблеми національного та соціального визволення українців. Її стратегічною метою була боротьба за соборну суверенну українську державу. Члени УРП-УСРП були переконані в необхідності існування Української держави, вважаючи, що для національного розвитку та свободи українського народу необхідною умовою є здобуття незалежності. Вони вбачали у створенні Української держави можливість для реалізації природних, соціальних, матеріальних і духовних потреб громадян. Радикали вважали, що тільки в рамках незалежної Української держави можна досягти ідеалу, який вони пропонували для українського суспільства.

Лідери УРП-УСРП були впевнені, що для створення потужної держави необхідно залучити всі творчі сили суспільства, об'єднати українську спільноту й мотивувати кожного працювати над зміцненням незалежності: «кожного заставити до праці коло будови храму нашої самостійности» [17, с. 1]. Основною їх ідеєю було створення таких умов, за яких кожен українець, незалежно від свого соціального статусу чи професійної діяльності, усвідомлював би власну відповідаль-

ність за майбутнє незалежної України. Вони переконували, що успіх держави залежить від згуртованості українського народу навколо спільної мети, заснованої на національній ідеї та патріотичних цінностях. Водночас вони підкреслювали важливість підтримки демократичних процесів, забезпечення прав і свобод кожного громадянина та формування економічно самодостатньої й стабільної держави.

Згідно з організаційним статутом, діяльність партії поєднувала принцип автономії з елементами централізованого управління. Місцеві та повітові організації мали певну самостійність у межах своєї роботи, проте були зобов'язані дотримуватися рішень З'їзду, Головної Управи та Головного Секретаріату.

На місцевому рівні основною організаційною одиницею була «місцева громада». Членство в цій структурі було обов'язковим для кожного партійного діяча. Нових членів, рекомендованих місцевою громадою після піврічного випробувального періоду, затверджував Головний Секретаріат, розташований у Львові.

У межах повіту діяла повітова організація УСРП, до якої входили повітові конференції та повітова управа. Конференції складалися з делегатів, обраних місцевими громадами, а члени повітової управи обиралися на цих конференціях.

На рівні краю діяльністю партії керувала Головна Управа, яка формувалася під час Крайового конгресу. Вона обирала зі свого складу Головний Секретаріат. До складу цього органу входили, зокрема, голова партії та головний секретар. Ця структура забезпечувала координацію між різними рівнями організації та виконання загальнопартійних рішень.

В організаційному плані дуже велику увагу радикали приділяли значну увагу політичному просвітництву та вихованню української молоді й жінок. Для досягнення цієї мети вони створювали допоміжні партійні структури, зокрема жіночі та юнацькі організації, а також культурно-просвітницькі, економічні й професійні товариства. Відповідно до організаційного статуту партії, передбачалося «...основувати професійні селянські й робітничі спілки, культурно-освітні й кооперативні товариства, працювати в них і утримувати в них вплив ідей УСРП» [18, с. 44].

Особливістю суспільно-політичного життя Східної Галичини та Волині стала активна участь молоді в політичних процесах, що помітно вплинуло на характер розвитку регіону [15 , с. 477].

Збільшення кількості партійних діячів УРП-УСРП відбувалося, в основному, за рахунок приєднання до неї нових осіб, які виховувались у так званих допоміжних партійних організаціях, зокрема, Союз українських працюючих жінок «Жіноча громада». Члени партії акцентували на потребі залучення жінок до громадсько-політичного життя. Як зазначалося, «перші піонірки визвольного руху українських жінок появилися на ґрунті соціалістичних ідей».

Радикальна партія стала першою українською політичною силою в Галичині, яка включила до своєї програми принцип рівноправності чоловіків і жінок.

Основи жіночого руху на західноукраїнських землях ще наприкінці XIX століття заклали радикалки Наталія Кобринська та Анна Павлик.

У 1884 році Наталія Кобринська заснувала в Станіславі (тепер Івано-Франківськ) перше жіноче просвітницьке товариство. Вона активно друкувала статті в радикальному часописі «Народ», зосереджуючись на питаннях політичної освіти жінок. Ця діяльність сприяла формуванню основних засад політичної організації жіночого руху ще наприкінці XIX століття [13, с. 9].

Особливо гостро потреба створення власної організації українського працюючого жіноцтва постала в міжвоєнний період, бо на той час, як зазначала діячка радикального руху Ф. Стахова, воно становило більшу частину населення західноукраїнських земель [16, с. 7].

Відповідно до поглядів соціалістів-радикалів, українська жінка повинна була стати співтворцем політичного життя нації. Зокрема, 11 липня 1926 р. повітове керівництво партії в Коломиї провело зібрання, присвячене емансипаційному руху та ролі українського жіноцтва в діяльності УСРП. Активний діяч соціалістично-радикального руху І. Новодворський у своїй промові відзначив, що УСРП прагне залучити жіноцтво до суспільно-політичної боротьби, а Н. Микитчук у своєму рефераті відобразила історію та завдання жіночого руху.

Фактично на кожному партійному з'їзді партії його учасники торкались питання організації жіночого руху. Зокрема, постанова Крайової конференції УСРП від 25 грудня 1934 р. вказувала на необхідність організації українського працюючого жіноцтва [1, с. 2]. З свого боку, українське жіноцтво визнавало потребу «попри буденні життєві справи займатися політикою, бо ж політика, це ніщо інше, як стремління до загального добра, до добробуту цілого народу і людства « [3, с. 5].

Щоб загартувати свої духовні сили, отримати досвід громадсько-політичної роботи жіноцтво, при сприянні та підтримці радикальної партії, приступило до формування своєї власної організації – Союз українських працюючих жінок «Жіноча Громада», головною метою діяльності якої, відповідно до статуту, стало «сприяння культурно-освітньому, громадсько-суспільному розвиткові та вихованню українського працюючого жіноцтва» [2, с. 5].

Саме у культурно-освітній сфері, попри утиски та переслідування з боку польської влади, діяльність членкинь Товариства сприяла збереженню і розвитку культурної спадщини українського народу. Вони, дотримуючись принципів західноєвропейського раціоналізму та позитивізму, приділяли значну увагу науці. У своїй діяльності акцентували на необхідності реформування освітньої системи шляхом демократизації шкільного управління, забезпечення рівного доступу до освіти, запровадження безкоштовного навчання, а також розвитку дошкільної, середньої, професійної та вищої освіти. Товариство виступало за державну підтримку сиріт та дітей із малозабезпечених сімей, матеріальну допомогу навчаль-

ним закладам з боку місцевих громад, будівництво приватних шкіл і розвиток самоосвіти.

Особливу увагу членкині жіночих громад приділяли формуванню в української молоді національної гордості та любові до рідної землі. Це завдання реалізовувалося через поширення видань «Самоосвіти». Такі ініціативи мали важливе значення, оскільки більшість населення Західної України була неписьменною й мала обмежений вплив на суспільно-політичне життя краю.

Жіночий рух ґрунтувався на таких головних засадах: жіноча громада організовувалась на національній основі (членами жіночої громади, відповідно до §6 Статуту товариства, могли стати лише «жінки української народности, що їх прийме місцева жіноча громада, а затвердить Головна рада» [8, с. 7]) та об'єднувала українських працюючих жінок. У своїй діяльності радикали завжди відзначалися боротьбою проти диктаторських, реакційних тенденцій та прагненням до політичної демократії, утвердження якої, мало стати одним із першочергових завдань для націй, позбавлених власної держави (такою в досліджуваний період була і Україна). Саме тому й внутрішня партійна товариства відзначалася демократизмом, адже, адже в ньому панувала повна рівноправність членів. Демократичні переконання членкинь товариства базувалися на принципах класичної ліберальної демократії, яка передбачала гармонійне поєднання свободи, народовладдя та верховенства закону. Радикали розглядали демократію, поряд із соціалізмом, як один із ключових інструментів досягнення основної мети суспільно-політичної діяльності партії та її допоміжних організацій – соціального й національного визволення українського народу на всіх етнічних територіях. УРП-УСРП та її допоміжні організації представляли ідеалістичний напрямок соціалізму, який був найбільш поширеним у демократичних державах світу. На відміну від матеріалістичного соціалізму комуністів, цей підхід визнавав визначальним фактором політичного розвитку людства свідому волю народу, а не матеріальне виробництво. Захоплення соціалістичними ідеями відповідало тогочасним суспільним тенденціям, оскільки нагальна потреба вирішення соціальних проблем стояла особливо гостро. Соціалізм, якого дотримувалися радикали, мав «етичний» характер, базуючись на принципах рівності, справедливості, моральності та міжнародного права. Члени УРП-УСРП та допоміжної партійної організації категорично заперечували марксистське твердження, що диктатура пролетаріату є головною умовою для перемоги революції та переходу до соціалізму.

Саме тому у своїй діяльності жіночі громади заперечували й відкидали будь-яку диктатуру. Союз українських працюючих жінок «Жіноча Громада» неодноразово виступав з критикою комуністичного режиму, провадив чітку антирадянську лінію, різко негативно оцінювали політику більшовиків на Наддніпрянщині в чому й проявилась його політична далекоглядність.

Як запевняли жінки, їх організація та праця йшла «знизу в гору». Провід організації обирався на основі вільного волевиявлення, шляхом голосування. Крім того, членкині громад відстоювали думку про те, що «нарід повинен свобідно рішати про всі справи свого життя», що знову ж таки підкреслювало їх демократичність [4, с. 5].

Установчі збори товариства відбулися 9 березня 1933 р. Головою тимчасової Головної Ради було обрано І. Блажкевич, а секретарем – С. Павлишину [2, с. 5]. А реально Союз українських працюючих жінок «Жіноча Громада» почав діяти з 1935 р., хоча окремі жіночі громади існували й раніше.

Жіноча громада мала добре налагоджену організаційну структуру: Головна Рада у Львові, повітові та місцеві громади. «Звичайні Загальні Збори місцевої жіночої громади (§ 36 Статуту) відбуваються кожного року під проводом голови, або її заступника. Вони приймають звіт Ради і одобрюють її роботу, цебто ухвалюють абсолюторію ..., вибирають з поміж членів Раду і Ревізійну Комісію Місцевої Жіночої Громади та рішають про внесення членів і Ради» [14, с. 2]. Проведенням таких зборів керувала голова Ради, а всі рішення приймалися більшістю голосів.

Кожна місцева громада утворювалась в результаті об'єднання 15 членів (віком від 21 року) та відповідно до дозволу Головної Ради у Львові» [19, с. 8]. Активна організаційна робота проводилась й на повітовому рівні.

Одразу ж по створенню товариства його голова І. Блажкевич відвідала місцеві осередки в Рогатинщині, де пропагувала поширення жіночого руху, вела роз'яснювальну роботу стосовно мети та завдання жіночих громад [6, с. 9].

У своїй діяльності членкині жіночих громад керувалися виключно моральними засадами, адже вони добре розуміли, що лише «мораль у політиці і взагалі в громадському житті є підставою успіху й розвитку» [5, с. 6].

Культурно-просвітницька робота членів «Жіночої Громади» відповідно до Статуту товариства, рішень та постанов загальних зборів і Головної ради зводилась до трьох головних напрямків: подолання неграмотності; створення власної бібліотеки; самоосвітня робота на щотижневих членських зібраннях [9, с. 8]. Така активна робота жіночих громад спостерігалась і на терені Тернопільщини. Місцева громада в Денисові, утворена у 1936 р., лише за рік своєї роботи об'єднала в своїх лавах 140 членкинь [7, с.16].

На виконання поставлених завдань, 3 травня 1936 р. повітова «Жіноча Громада» в Рогатині організувала жіночу анкету в якій взяло участь 400 жінок із 32 сіл повіту. Організаційний реферат виголосила Н. Микитчукова, а жвава дискусія під час його обговорення продемонструвала вже достатньо вироблений світогляд українського жіноцтва [12, с.5]. 16 серпня 1936 р. відбулися річні збори «Жіночої Громади» у Коломиї у яких взяли участь 130 делегаток місцевих громад Коломийщини. За рік своєї діяльності члени місцевої ради здійснили 56 поїздок по місце-

востях краю, виголосивши, при цьому, 32 реферати. Крім того, місцева жіноча громада організувала і провела сім господарсько-куховарських курсів [10, с.14].

Учасниці жіночих громад виступали за консолідацію цілого українського жіноцтва. Однак, досить складною залишалась ситуація на Волині. В тогочасних умовах польська адміністративна влада на Волині не давала змогу українському жіноцтву вести свою працю самостійно, в окремих організаціях, на зразок жіночих громад в Галичині. А тому, українське жіноцтво, для прикладу, в Луччині, працювало в жіночих секціях при філії «Сільського Господаря» і власне, таким чином, підносило культурно-просвітницький та політичний рівень українок.

Жіночі громади впливали й на виховання майбутнього покоління, оскільки одним із завдань, яке перебувало в компетенції таких товариств стало творення та ведення дитячих садків. Помітним кроком у розвитку жіночого руху став І Крайовий Конгрес українських працюючих жінок, об'єднаних у жіночі громади, який відбувся 21 червня 1937 року у Львові. Захід відкрила голова союзу І. Блажкевич, яка у звітній промові зазначила, що організація створила 72 місцеві осередки. Від імені Контрольної комісії виступила Д. Бабюкова.

На конгресі 37 делегаток із шести повітів визначили план подальшої діяльності товариства. У своїх доповідях вони порушували питання організації дитячих садків, створення кооперативів здоров'я та співпраці з каменярською організацією. Головою ради було переобрано І. Блажкевич, а її заступницями стали Н. Микитчук та Л. Муринова [11, с. 2].

У своїй громадсько-політичній роботі членкині жіночих громад тісно співпрацювали й з діячами Союзу української поступової молоді імені М. Драгоманова «Каменярі» та «Селянської Спілки». Активну роботу жіночі громади продовжували проводити навіть напередодні Другої світової війни.

Отже, одним із найважливіших напрямків суспільно-політичної діяльності УРП-УСРП міжвоєнного періоду стало творення нових партійних осередків, що, у свою чергу, можна було зробити тільки через залучення нових членів. Саме тому велику увагу радикали приділяли політичному вихованню українського жіноцтва та молоді шляхом формування допоміжних партійних організацій, культурно-просвітніх, економічних і фахових товариств. Збільшення кількості партійних діячів УРП-УСРП відбувалося, в основному, за рахунок приєднання до неї осіб, які виховувались, зокрема, й у такій організації соціалістів-радикалів, як Союз українських працюючих жінок «Жіноча громада». Молода генерація радикалів істотно впливала на пожвавлення роботи УРП-УСРП. Позитивним моментом програми Товариства, як і партії загалом, стала орієнтація виключно на власні сили. Саме ця засада мала забезпечити формування здорового українського суспільства з чітко визначеною політичною позицією.

Членкині Товариства, як і діячі УРП0-УСРП, сповідували загальнолюдські цінності, а тому необхідною умовою проведення цивілізованої політики, розрахованої

на повну підтримку всього суспільства, на їх думку, мало послужити дотримання відомого гасла М. Драгоманова « До чистої справи треба чистих рук! «. Союз українських працюючих жінок «Жіноча громада», при сприянні та підтримці радикальної партії, активізував громадсько-політичну роботу та сприяв культурно-освітньому, громадсько-суспільному розвиткові та вихованню українського працюючого жіноцтва в контексті національно-визвольної боротьби українського народу.

Список використаних джерел:

1. Блажкевичева І. Темнота жінки – ворог народу. *Громадський голос*. 1935. 9 листопада . Ч. 43. С. 2.
2. До українських працюючих жінок. *Громадський голос*. 1933. 13 квітня. Ч. 14. С. 5.
3. Жінки не цурайтеся політики. *Громадський голос.* 1931. 7 лютого. Ч. 5. С. 5.
4. Жіночі Громади. Основи нашого жіночого руху. *Громадський голос.* 1936. 6 червня. С. 5.
5. З духом часу. *Жіночий голос*. 1936. жовтень. С. 6.
6. З життя Жіночих Громад. *Громадський голос.* 1936. 4 січня. Ч. 1. С. 9.
7. З життя Жіночих Громад. *Жіночий голос*. 1937. березень. С. 16.
8. З життя Жіночих Громад. *Жіночий голос*. 1938. 5 березня. С. 7.
9. З життя Жіночих Громад. *Жіночий голос*. 1938. 5 листопада. С. 8.
10. Коломийщина. Ось наша праця. *Жіночий голос*. 1936. жовтень. С. 14.
11. Краєвий Конгрес Українських Працюючих Жінок. *Жіночий голос*. 1937. липень. Ч. 7. С. 2.
12. Микитчукова Н. Повітова «Жіноча Громада» в Рогатині // Громадський голос. 1936. 11 липня. Ч. 26. С. 5.
13. Муринова М.З історії організовання жіноцтва. *Жіночий голос*. 1937. січень. С. 9.
14. Перед Загальними Зборами. Жіночий голос. 1938. 5 січня. С. 2.
15. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002–2003. Т.5: Українці за межами УРСР (1918–1940). Керівник тому В.П.Трощанський. К., 2003. 720 с.
16. Стахова Ф. Жінка і політика. *Жіночий голос*. 1937. січень.С. 7.
17. Чистих рук! *Народ*. 1919. 23 марта. Ч. 5. С. 1.
18. Чого хоче Українська Соціялістично-Радикальна партія. Львів: Українська видавнича спілка «Громада», 1926. 47 с.
19. Як закладати Місцеві Жіночі Громади. *Жіночий голос*. 1938. 5 квітня. С. 8.

Маркіян Михайлишин
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Роль партій і партійних організацій у видозміні доменної динаміки міжінституційних відносин

Початковим поняттям мого аналізу впливу партій та партійних організацій на міжінституційні відносини ми вважаємо динаміку їх доменів. Домен, як політична категорія, визначається мною як «генералізована сукупність всіх формальних, фактичних повноважень, ресурсів та акторів в рамках одного політичного інституту, які дозволяють йому виконувати будь-які потрібні, в конкретний момент часу, функціональні навантаження». Фокусування на окресленні та аналізі цього збірного поняття пов'язане із його інклюзивністю щодо різних явищ і феноменів, які впливають на структурування політичних систем та відповідною методологічною гнучкістю. Це дозволяє описати зокрема роль ролі структурування політичних партій та динаміки відносин політичних інститутів через призму взаємодії доменів останніх.

Таким чином, вплив окремо взятих елементів динаміки партійної взаємодії, впливаючи на формальні та фактичні аспекти потужності доменів політичних інститутів президента, парламенту, уряду та акторів всередині них регулюють їх умовний обсяг у політичному просторі. Зокрема це можна пояснити тим, що на сьогодні партії виступають єдиним легітимним демократичним елементом селекції політичних лідерів та формування та адвокації урядових політик. Це зокрема підсилює окремі неформальні аспекти доменних виявів через формування альтернативних та адитивних центрів політичної влади, відмінних від конституційно окреслених [4, с. 1298].

Зокрема, найбільш хрестоматійним прикладом такого є випадки когабітації, або злитого і розділеного правління. Це найбільш окреслений вияв доменної динаміки, оскільки партійна приналежність президента/голови уряду та пропорція його партії/дружніх до нього партій є чітко верифікованим параметром. Трактуючи випадки злитого/розділеного правління, ми відштовхуємося від кількох засновків, побудованих на теорії раціонального вибору. По-перше, політичні актори мотивовані оптимізацією своїх політичних дивідендів, що можна описати як точку перетину між ідеальною позицією кандидата та статусом кво, незалежно від їх мотивації: реалізації політики чи утримання мандата [1, с. 524]. По-друге, потенціал конфронтації чи коаліційності визначений поінформованістю акторів про їх

витрати та прибутки відносно інших політичних акторів та інститутів. В результаті, актори діють відповідно до найбільш поверхового, в розрізі інформації, критерію – партійної афіліації та намагаються сконцентрувати максимальну кількість фактичних виконавчих спроможностей. Це відбувається навіть якщо відбір проходить всередині їх власної організації, а формальна посада актора не відповідає його ресурсним запитам. Наприклад у рамках злитого правління, партійні лідери займають найбільш престижну посаду і підминають під себе виконавчі повноваження через партійні інститути. Тут набирає чинності доменний розріз динаміки, оскільки він дозволяє пропустити введення медіаторного поняття, а трактувати таку динаміку як взаємодію цілих доменів.

Проте існують і менш очевидні фактори доменів, які впливають через структурування поведінки акторів як і щодо їх партій, так і щодо середовища [2, с. 117]. Тут я коротко розгляну кілька кейсів таких. Для початку, це добір партійного лідера, де у членів партії є два мотиватора: ідеологічна близькість та потенціал здобуття мандату (ресурс). Як демонструє Р. Легрер [4, с. 1298], за такої диспозиції партійний селекторат більшою мірою мотивований ресурсом, оскільки добір за ідеологічною близькістю відбувається переважно за нівелювання першого фактору. Ефект ніби один: при зайнятті певного домену, лідерську позицію займе найбільш ресурсозабезпечений та гнучкий актор. Ба більше, ресурси домену будуть спрямовані на укріплення його позицій і це призведе до розширення домену та його дифузії в інші. Однак, в сукупності із масштабом партії та розвитку її організаційної структури як всередині, так і ззовні парламенту цей ефект може посилюватися/послаблюватися.

Розмір партії та її включеність у парламентські процеси визначають вагу критерію близькості та ресурсів. Особливо це стосується «нішевих» партій, які набагато чутливіші до позиції свого серединного виборця, аніж до позиції серединного партійця [3, с. 458]. Це підкріплено і співвідношенням частки мандатів партій в розрахунку на один виграний округ. Чим більш диспропорційна частка виборців та округів, тим відчутніша роль середнього партійця порівняно із середнім виборцем [4, с. 1298]. Разом із професіоналізацією партійної еліти, розширення функцій політичних партій, зростання внутрішнього тиску щодо внутрішньопартійної демократії у великих партіях, а також розквіт системи державних субсидій партійним організаціям – це може, наприклад послаблювати/посилювати роль парламентських фракцій [2, с. 106]. Наслідком є видозміна домену парламенту, який зростатиме або зменшуватиметься відповідно до домену президента/уряду.

Л. Хелмс зокрема демонструє це через порівняння кейсів Франції та США. У першому випадку, порівняно слабкі позиції парламенту пов'язані із втратою зв'язку сильних урядових партій відповідно до окремих аспектів їх поведінки: відсутність традиції комунікації між депутатами та топ-урядовцями, перехід лідерів

партій на урядові позиції без збереження їх місця у фракції, спускання урядових політик у парламентські комітети «зверху», закриті від парламенту урядові обговорення, мобілізація підтримки до урядових ініціатив ззовні парламенту [2, с. 110 – 111]. Як сукупність, так і кожен із цих параметрів посилює партійні організації, проте посилює урядовий домен коштом парламентського відповідно до окреслених вище партій. Тривалою тенденцію партійного розвитку у США натомість є «політики, орієнтованої на кандидатів», за якої виборці приділяють дедалі менше уваги партійній приналежності кандидатів, які частіше визначають «політичну чутливість» як обов'язок перед власними виборчими округами, а не перед керівництвом партії в Конгресі – і тим більше не перед будь-яким партійним органом поза межами законодавчого органу [1, с. 115].

На завершення, звернуся до роботи Штефана Гангофа та Томаса Браунінгера, присвяченій взаємозалежності потенційного/урядового статусу партії та коаліційність/конфронтаційність поведінки її фракції у парламенті. Автори розкривають поведінкові аспекти урядових/опозиційних/нейтральних партій, що впливають на їх потенціал коаліційності, або, як у випадку урядів меншості – потенціал тихої підтримки, урядових політик, безпосередньо впливаючи на стабільність уряду. Важливими факторами поведінки виступають баланс дивідендів і втрат за участі в урядовій коаліції та потенціал набуття вето повноважень. Окремо відзначають різну роль малих партій та як їх позиційні характеристики (пропорція мандатів у двох палатах парламенту та пропорція мандатів до головної урядової партії) впливають на потенційні спроби блокування урядових ініціатив. Стаття підкреслює – особливості міжпартійної взаємодії у Фінляндії робить парламент більш консенсусним, коли у Данії із характерними урядовими тупиками та «альтернативними коаліціями» суттєво посилює малі опозиційні партії [1, с. 524]. Відзначу, що тут є точки перетину із концепціями вище, наприклад вагомість партійної програми може бути визначена через призму розміру та орієнтації селекторату. Загалом, ми бачимо де-факто розвиток домену парламенту через потенційне проникнення його через окремих вето-акторів до урядового домену.

Тому стратегії поведінки партійних фракцій, викликані різним коаліційним/конфронтаційним потенціалом, можуть сутнісно впливати на структурування доменної динамки.

Загалом, ми бачимо вагомий потенціал виокремлення цього ефекту доменної динаміки, та вважаємо що його потенціал тільки буде розкритий у подальших емпіричних роботах.

Список використаних джерел:

1. Ganghof S., Bräuninger T. Government status and legislative behaviour: Partisan veto players in Australia, Denmark, Finland and Germany. Party Politics. 2006. Vol. 12, No. 4. P. 521–539. DOI: 10.1177/1354068806064732.
2. Helms L. Parliamentary party groups and their parties: A comparative assessment. The Journal of Legislative Studies. 2000. Vol. 6, No. 2. P. 104–120. DOI: 10.1080/13572330008420625.
3. Ingberman D., Villani J. An institutional theory of divided government and party polarization. American Journal of Political Science. 1993. Vol. 37, No. 2. P. 429. DOI: 10.2307/2111380.
4. Lehrer R. Intra-party democracy and party responsiveness. West European Politics. 2012. Vol. 35, No. 6. P. 1295–1319. DOI: 10.1080/01402382.2012.713747.

Мартін Железнік
студент-магістрант спеціальності « Політологія»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Політичні партії етнічних меншин в контексті етнонаціональної політики Республіки Сербія

Розпад Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (далі – СФРЮ) супроводжувався кривавими збройними конфліктами. Він поставив гострі запитання перед історичною та політичною науками про з'ясування справжніх причин гострого міжетнічного протистояння й вироблення дієвих механізмів запобігання етнополітичним кризам, що виключають силові методи вирішення конфліктів у складній етнонаціональній сфері [6]. Історія трансформаційних процесів в Югославії пройшла декілька етапів, але для нас важливою є перша, що відбулася у 1980-х роках. Подібно до Радянського Союзу часів перебудови, СФРЮ також намагалася модернізувати власну економічну та політичну систему і в той же час зберегти свою цілісність у форматі багатонаціональної держави. Проте, спроба трансформації виявилася невдалою – СФРЮ розпалася, подібно до інших соціалістичних федерацій, і процеси кардинальних змін уже відбувалися у нових державах, що утворилися на її руїнах [6].

Структурні фактори югославської кризи в значній мірі були пов'язані із особливостями етнополітики СФРЮ, заснованій на пошуку балансу між найбільшими націями країни – сербами та хорватами. Щоб не допустити їх надмірного підсилння, центр вдавався до різноманітних штучних комбінацій, метою яких було стримування національних амбіцій сербів і, в меншій мірі, хорватів. У подібних розкладах вигравали деякі етнічні громади, до прикладу, угорці та албанці, що отримали в соціалістичній Югославії високий ступінь національно-культурної автономії [6].

За типологією вітчизняного політолога Романа Коршука Сербію можемо віднести до типу країн з поліетнічним складом населення, оскільки в межах країни проживає домінантна етнічна група сербів і значна кількість репрезентантів міноритарних етнічних громад [11, с. 134]. Так, за даними перепису населення 2022 року (він проходив із 1 по 31 жовтня 2022 року, а офіційні дані оприлюднено 28 квітня 2023 року – М.Ж.) в державі проживало 6 647 003 чол., з яких 5 360 239 чол. (80,64 %) ідентифікували себе сербами. Серед національних меншин Сербії найчисельнішими є наступні етнічні громади: угорці (184 442 чол. / 2,77 %), босняки (153 801 чол. / 2,31 %) та роми (131 936 чол. / 1,98 %) [6].

Необхідно зауважити, що в порівнянні з попередніми результатами перепису населення 2011 року, в Сербії проживало дещо більше населення – 7 186 862 чол.,

з яких 5 988 093 чол. (83,32 %) ідентифікували себе сербами. Серед етнічних (національних) меншин в Сербії найбільш чисельними були угорці (253 889 чол. / 3,53 %), роми (147 604 чол. / 2,05 %) та босняки (145 278 чол. / 2,02 %) [11]. Як бачимо, в порівнянні з 2011 роком, в 2022 році боснійська етнічна (національна) меншина збільшилася на 5,87 % та піднялася на третє місце після угорців, у той час як ромська етнічна меншина скоротилася на 10,61 %, й посіла четверте місце в етнонаціональній структурі серського суспільства. Важливо відзначити про динаміку чисельного зростання албанської національної меншини. Якщо в 2011 році албанцями себе назвали тільки 5 809 чол., то в 2022 році ця кількість виросла до 61 687 чол. (+961,92 %).

Таблиця 1

Етнонаціональна структура сербського суспільства (2011–2022) [6]

Етнічні групи	*Переписи населення*			
	2022		*2011*	
	Всього	*%*	*Всього*	*%*
1	*2*	*3*	*4*	*5*
Серби	**5 360 239**	**80,64**	**5 988 150**	**83,32**
Угорці	*184 442*	*2,77*	*253 899*	*3,53*
Босняки	*153 801*	*2,31*	*145 278*	*2,02*
Роми	*131 936*	*1,98*	*147 604*	*2,05*
Албанці	61 687	0,93	5 809	0,08
Словаки	41 730	0,63	52 750	0,73
Хорвати	39 107	0,59	57 900	0,81
Югослави	27 143	0,41	23 303	0,32
Румуни	23 044	0,35	29 332	0,41
Влахи	21 013	0,32	35 330	0,49
Чорногорці	20 238	0,30	38 527	0,54
Македонці	14 767	0,22	22 755	0,32
Мусульмани	13 011	0,20	22 301	0,31
Болгари	12 918	0,19	18 543	0,26
Русини	***11 483***	***0,17***	***14 246***	***0,20***
Бунєвці	11 104	0,17	16 706	0,23
Росіяни	10 486	0,16	3 247	0,05
Горанці	7 700	0,12	7 767	0,11
Українці	***3 969***	***0,06***	***4 903***	***0,07***
Словенці	2 829	0,04	4 033	0,06
Німці	2 573	0,04	4 064	0,06

Продовження табл. 1

1	*2*	*3*	*4*	*5*
Інші	21 643	0,33	17 558	0,24
Невідомо	322 013	4,84	81 740	1,14
Невизначені	136 198	2,05	160 346	2,23
Регіональна приналежність[1]	11 929	0,18	30 771	0,43
Загалом	6 647 003	100,0	7 186 862	100,0

Серед менш чисельних національних меншин варто відзначити громади словаків (41 730 чол.), хорватів (39 107 чол.), югословенів (27 143 чол.), румунів (23 044 чол.), влахів (21 013 чол.), чорногорців (20 238 чол.), македонців (14 767 чол.), мусульман (13 011 чол.), болгарів (12 918 чол.), русинів (11 483 чол.), бунєвців (11 104 чол.) і росіян (10 486 чол.).

Як засвідчує статистика, найбільш численною етнічною (національною) меншиною є угорці, які проживають в на півночі Сербії, в Автономному краї Воєводина (182 321 чол.). Зокрема, в Північно-Бацькому окрузі (адміністративний центр Суботиця) угорська громада презентує більшість населення (56 973 чол.). Округами з високою концентрацією угорської громади є Північно-Банатський округ (Кікінда, 50 643 чол.), Південно-Бацький округ (Новий Сад, 35 356 чол.). Також представники угорської національної меншини проживають в Середньо-Банатському (Зренянин, 15 765 чол.), Західно-Бацькому (Сомбор, 11 846 чол.), Південно-Банатському (Панчево, 8782 чол.) та Сремському (Сремська Митровиця, 2956 чол.) округах.

Боснійська етнічна (національна) меншина в Сербії є другою за чисельністю. Найбільше босняків проживає в Регіоні Шумадія і Західна Сербія. (151 374 чол.). Округами з високою часткою боснійської національної меншини є Рашський округ (адм. центр Кралево, 115 640 чол.) та Златиборський округ (Ужице, 35 346 чол.).

Ромська етнічна меншина Сербії є третьою громадою. Переважно роми проживають у Регіоні Південна та Східна Сербія (50 671 чол.) та Автономному краї Воєводина (40 938 чол.). Зокрема, в Ябланицькому (10 542 чол.) та Пчинському (10 877 чол.) округах, де представляють більшість населення.

Зауважимо, що на офіційному рівні в Республіці Сербія визнаються 24 етнічні (національні) меншини. Вони внесені до «Реєстру національних рад національних меншин» (*«Регистар националних савета националних мањина»*) [8].

[1] Мається на увазі за місцем народження, а не за етнічною приналежністю.

Конституційно-правовий статус політичних партій у Республіці Сербія регулює «Закон про політичні партії» (*«Закон о политичким странкама»*). Відтак, стаття 2 цього Закону визначає поняття «політична партія» наступним чином: «Політична партія в розумінні цього Закону є вільним і добровільним об'єднанням громадян асоціацій, заснованих з метою досягнення політичних цілей шляхом демократичного формування політичне волевиявлення громадян та участь у виборах» [9].

Організацію роботи та функціонування політичних партій ввизначає стаття 4 Закону про політичні партії: «Політична партія організовується і діє виключно за територіальним принципом. Дії політичної партії не можуть бути спрямовані на насильницьке повалення конституційного ладу та порушення територіальної цілісності Республіки Сербія, порушення гарантованих прав людини або меншин, або підбурювання та розпалювання расових, національних чи релігійних ненависть. Політична партія не може безпосередньо здійснювати владу, а також підпорядковувати її собі». За статтею 5 цього Закону політична партія набуває статусу юридичної особи з дня внесення запису до Реєстру політичних партій [9].

Сербський законодавець окреслює, що для створення політичної партії необхідно 10 тис. «громадян Республіки Сербія, які є повнолітніми та дієздатними» (стаття 8). Проте це не стосується партій етнічних (національних) меншин, оскільки для створення політичної партії для них передбачений інший поріг – 1 тис. осіб [9].

Відповідно до статті 4 частини 2 «Закону про захист прав і свобод національних меншин» (*«Закон о заштити права и слобода националних мањина»*) Сербія як держава «забезпечує умови для ефективної участі представників національних меншин у політичному житті, представництва представників національних меншин у Національні збори та пропорційне представництво національних меншин у зборах автономних провінцій та одиниць місцевого самоврядування відповідно до закону» [7].

Варто звернути увагу на те, що в цьому Законі окремо виділяється статус представництва ромської етнічної громади: «Органи влади прийматимуть нормативно-правові акти та вживатимуть заходів, передбачених частиною першою цієї статті, з метою покращення становища осіб, які належать до ромської національної меншини» [7].

Механізми, що забезпечують соціальну інтеграцію національних меншин можна класифікувати за такими категоріями: 1) політична участь на всіх рівнях управління; 2) безперешкодна соціальна мобільність для усіх груп населення; 3) право на здійснення культурної автономії; 4) механізми позитивної дії у розрізі працевлаштування, зокрема в державному секторі. Таким чином, соціальна інтеграція передбачає високий ступінь взаємодії між меншиною та більшістю (етнічними сербами), що призводить до зменшення сегрегації національних меншин та зміцнення соціальної згуртованості [7].

У реєстрі політичних партій Республіки Сербія (*«Извод из Регистра политичких странака»*) станом на 2024 рік зафіксовано 120 політичних партій. Загалом у національному парламенті Сербії за результатами парламентських виборів 2023 року представлені 35 партій (включно з партіями національних меншин) [10]. У парламенті представлені політичні партії угорської, боснійської, албанської, югославської та російської етнічних (національних) меншин.

Законодавство про вибори народних депутатів (*«Закон о избору народних посланика»*) забезпечує механізми проведення чесних і прозорих виборів на основі пропорційної системи представництва, що дозволяє різним політичним партіям і національним меншинам брати участь у політичному житті країни. В цьому процесі Республіканська виборча комісія відіграє ключову роль у забезпеченні справедливості та дотримання законодавства під час виборчого процесу [5].

Відповідно до «Закону про вибори народних депутатів» резервування місць у парламенті здійснюється наступним чином: «Республіканська виборча комісія розподіляє мандати за системою найвищого коефіцієнта. Мандати розподіляються шляхом ділення загальної кількості голосів, отриманих кожним виборчим списком, на числа від одиниці до 250. Отримані частки сортуються за величиною, при цьому враховуються 250 найбільших часток. Кожен виборчий список отримує стільки мандатів, скільки на нього припадає цих часток. Якщо два виборчі списки або більше виборчих списків отримують однакові частки, на основі яких присуджується один мандат і більше не розподілених мандатів, мандат надається списку, який набрав найбільшу загальну кількість голосів. Якщо жоден список не набрав не менш як 3 % голосів, розподіл здійснюється в порядку, визначеному п. 1–3 цієї статті» [5].

Необхідно відзначити, що становлення партійної системи у Республіці Сербія бере свій початок з часів розпаду СФРЮ. На тлі більшості інших посткомуністичних країн Європи та більшості своїх сусідів, демократія в Сербії з'явилася дещо пізніше. Повноцінне демократичне перетворення в країні розпочалися лише в 2000 році, тобто на 10 років пізніше за пік посткомуністичних демократичних рухів. Після розпаду СФРЮ в 1990–1991 роках, Сербія під керівництвом Слободана Мілошевича перейшла до періоду націоналістичної ідеології, конфліктів із сусідами, репресій етнічних (національних) меншин та авторитарного політичного режиму, де вибори не відповідали демократичним стандартам [2].

Після того як чотири колишні республіки Югославії (Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія та Герцеговина) проголосили свою незалежність, Сербія та Чорногорія залишилися у складі Федеративної Республіки Югославія, але згодом в 2004 році стали конфедеративним об'єднанням, що розпалося в 2006 році. Відтак Сербія і Чорногорія стали незалежними державами постюгославського регіону. Водночас обидві ці країни можна було вважати досить автономними політичними системами ще багато років до цього [2].

Період 1990-х років був найважчим періодом для Сербії. Це – війни за спадщину СФРЮ, зовнішньополітична ізоляція та санкції ООН, бомбардування НАТО, авторитаризм Слободана Мілошевича. Фактично, це був антиєвропейський шлях розвитку країни. Після політичних змін 2000 року, покращення відносин з ЄС і перспективний вступ цієї організації стали пріоритетами для нового уряду Сербії [1]. Відтак у контексті розвитку сербської державності існує пряма взаємозалежність між процесами демократизації та європеїзації. Ці процеси взаємодоповнюють один одного, а тому досить часто демократію розглядають як певну «гармонізацію» зі стандартами Європейського Союзу.

Невдовзі після того як відокремилася Чорногорія, а Сербія стала незалежною державою в 2006 році, вона прийняла нову Конституцію, що замінила Конституцію 1990 року. Хоча новий Основний Закон держави запроваджує певні практики належного управління, наприклад, посаду омбудсмена, скасовує смертну кару, а також забезпечує парламентський контроль, коли армія має бути розгорнута за кордоном, інші положення є проблематичними щодо розподілу державної влади або не вписуються в картину ліберальної держави. Зокрема, існують недоліки щодо законодавчого контролю над судовою владою країни, а можливість центрального уряду вирішувати муніципальні збори викликає суперечки [2].

Для більшого розуміння політико-партійної проблематики та її взаємозв'язку з етнополітикою, зокрема, захистом прав етнічних (національних) меншин, варто розпочати з історичного екскурсу. Власне трансформацію партійної системи Сербії можна поділити на чотири періоди: 1) посткомуністичний період; 2) міжвоєнний період; 3) період реформ; 4) сучасний період.

Із 1992 року в Сербії відбувся перехід від мажоритарної до пропорційної виборчої системи. Відтак вся країна виступає єдиним виборчим округом, у якому виборчий поріг становить 5 %. Після 2003 року цей бар'єр для партій етнічних (національних) меншин було скасовано. Протягом 1990-х політичне змагання звелося до конфлікту між сербськими етнонаціоналістами та тими, хто був націлений на Захід. Націоналізм завжди потенційно несе або відтворює антизахідні настрої, проте останнім часом виборчі кампанії більше орієнтуються на економіко-соціальні теми та європейські проблеми й відмовляються від етнонаціоналістичного дискурсу [1].

Упродовж 1990-х років партійна система Сербії мала характеристики системи з однією домінуючою партією – Соціалістичною партією Сербії. Відтак Слободан Мілошевич та його партія отримали більшість голосів і мали однопартійний уряд лише на перших багатопартійних виборах у 1990 році, але весь час до 2000 року вони були при владі за допомогою інших партій у коаліційних урядах. З іншого боку, були спроби об'єднати демократичну опозицію в рамках єдиної коаліції («Демократичний рух Сербії», 1991; «Разом», 1996). Упродовж 2000–2006 років партійна система трансформувалася. За критеріями видатного політолога Джованні

Сарторі вона мала характеристики поляризованого плюралізму. Протягом 2000 року демократичні опозиційні партії об'єдналися в Демократичну опозицію Сербії. Після її розпаду через програмні розбіжності партій, що її утворили, відбувається фрагментація партійної системи [1].

Із 1990 по 2007 рік партійна система Сербії зазнала значних змін, переважно через результати семи парламентських виборів, що відбулися у цей період (1990, 1992, 1993, 1997, 2000, 2003 та 2007 роки). Важливою особливістю всіх цих виборів була нестабільність, коливання всіх політичних партій, що засвідчувало слабкість як окремих партій, так і всієї партійної системи країни.

У суспільно неусталеній партійній системі, де, окрім парламентських виборів 2007 року, домінували політичні теми, а не економічно-соціальні, було важко розраховувати на стабільну підтримку та партійну ідентифікацію. Нестабільність виборців зменшується, якщо дивитися на них через партійні блоки (блокова волатильність). Це показує, що виборці переважно переходять між схожими партіями і рідко підтримують менш популярні, віддалені партії [1]. Подібна нестабільність досить серйозно вплинула на партійну систему. Відтак існують чотири політичні конфлікти (чинники), які є вкрай актуальними для сербського електорату під час парламентських виборів [1].

1. ***Конфлікт режиму.*** Він стосується конфлікту між політиками, близькими до авторитарного режиму Слободана Мілошевича, проти демократично орієнтованих реформаторських партій Сербії. Зокрема, Соціалістична партія Сербії і неодноразово Сербська радикальна партія були головними стовпами режиму Слободана Мілошевича, тоді як проєвропейські реформаторські партії (Демократична партія, Сербський рух оновлення), націоналістично-консервативні партії (Демократична партія Сербії, партія «Нова Сербія»), а партії етнічних меншин належали до руху Демократичної опозиції Сербії. Пізніше виникли партії Г17+ і Ліберально-демократична партія, які приєдналися до реформаторської сторони політичного спектру країни.

2. ***Націоналістично-авторитарні цінності*** є другим важливим виміром сербської політики. Спроби створити «Велику Сербію», просування сербів як домінуючої етнічної групи та авторитарна відмова від громадянського лібералізму була позицією, яка займала важливе місце в політичному порядку денному Сербії в 1990-х роках і була пріоритетом як для режимних партій Сербська соціалістична партія і Сербська радикальна партія, так і для партій демократичних реформаторів, а саме Сербський рух відновлення, в той час як Нова демократична партія Сербії «коливався між націоналістичною та демократичною опозицією», а Демократична партія прийняла націоналістичний спектр у 1994–1995 рр.

3. Націоналістично-авторитарні проблеми тісно пов'язані із ***зовнішньою політикою*** Сербії, оскільки процес інтеграції в ЄС (і певною мірою співпраця з НАТО – М.Ж.) залежить від співпраці з Міжнародним трибуналом щодо колишньої

Югославії та дотриманням громадянських прав. Найбільш яскраво вираженими проєвропейськими партіями є громадянсько-ліберальні партії навколо Демократичної партії а також Г17+ та Партія свободи і справедливості. Нова демократична партія Сербії і Народна партія відійшли від проекту західної інтеграції, коли Нова демократична партія Сербії у 2007 році приєдналася до угоди про співпрацю з «Єдиною Росією», владною російською партією, яка виступала проти членства в НАТО. В 2008 році Нова демократична партія Сербії і Народна партія відхилили можливість інтеграції в ЄС, оскільки більшість країн-членів ЄС визнають Косово, а ЄС повинен був взяти на себе мандат ООН у Косово. Ультранаціоналістичні партії орієнтуються скоріш на Москву, ніж на Брюссель, але радикали боролися за свою позицію щодо цього питання, а соціалісти зайняли більш позитивну позицію щодо інтеграції в ЄС на своєму партійному з'їзді в 2003 році.

4. Нарешті, позиціонування щодо ***економічного конфлікту*** було досить нечітким. Явним протагоністом сильної ролі держави в економіці є Соціалістична партія Сербії разом із деякими незначними партіями, які оголошують себе соціал-демократами, тоді як партія Г17+ виступає за радикальні ліберальні економічні реформи. Інші партії мають менш чіткі позиції: Сербська радикальна партія, яка заявляє, що належить до правого спектру політичних партій, дедалі активніше проводить кампанію за тих, хто програв у економічному переході, обіцяючи контроль над цінами та збільшення соціальної держави. Демократична партія займає досить помірковану позицію, не будучи однозначно прихильником реформ і не просуваючи сильну державу загального добробуту, тоді як Нова демократична партія Сербії змінила свою позицію.

Позиціонування партій за чотирма вимірами було значною мірою релевантним після 2000 року. Хоча найбільш реформаторські партії в основному поділяли антинаціоналістичні цінності та були єдині у своїй опозиції проти старого режиму. Щодо підтримки інтеграції в ЄС і ліберальних економічних реформ, то партії старого режиму зайняли опозиційну лінію.

Партійну систему Сербії можна охарактеризувати як багатопартійну з елементами домінування однієї партії. Домінування Сербської прогресивної партії з одного боку, різноманітність партій і пропорційна виборча система, і іншого, забезпечують у Сербії плюралізм та коаліційний характер державного врядування. Відтак основу партійної системи в Сербії станом на 2024 рік складають наступні партії [3].

1. *Універсальні*: «Сербська прогресивна партія» (2008).
2. *Ліві/нові ліві*: «Зелено-лівий фронт» (2023, ліві); «Разом!» (2023, ліві); «Об'єднані профсоюзи Сербії» (2008, ліві); «Сербські ліві» (2022, ліві).
3. *Центр(ліві/праві)*: «Партія свободи та справедливості» (2019, лівоцентризм); «Соціалістична партія Сербії» (1990, лівоцентризм); «Народний рух Сербії» (2014-2017, 2023, правоцентризм); «Сербські центристи» (2022,

центризм); «Демократична партія» (1990, лівоцентризм); «ПУПС – Солідарність і справедливість» (2005, лівоцентризм); «Соціал-демократична партія Сербії» (2008, лівоцентризм); «Рух вільних громадян» (2017, центризм); «Рух соціалістів» (2008, лівоцентризм); «Сербський рух відновлення» (1990, правоцентризм); «Нове лице Сербії» (2022, правоцентризм); «Союз соціал-демократів» (2023, лівоцентризм); «Зелені Сербії» (2007, лівоцентризм); «Об'єднана сільська партія» (2000, правоцентризм).

4. *Праві/нові праві*: «Ми – Голос з народу» (2023, праві); «Нова демократична партія Сербії» (1992, праві); «Ми – Сила народу» (2024, праві); «Рух за відновлення Королівства Сербія» (2017, праві); «Єдина Сербія» (2004, праві); «Здорова Сербія» (2017, праві); «Сербська народна партія» (2014, праві); «Народна сільська партія» (1990, праві).

5. *Етнічні (національні) меншини*: «Союз воєводинських угорців» (1994, правоцентризм); «Партія демократичної дії Санджаку» (1990, правоцентризм); «Партія демократичних дій» (1990, правоцентризм); «Російська партія» (2013, правоцентризм), «Разом за Воєводину» (2011, правоцентризм), «Руська демократична партія» (2006, правоцентризм), «Коаліція албанців долини Прешево (Політична боротьба албанців триває)» (2007, правоцентризм), «Партія ромів» (2003, правоцентризм), «Союз ромів Сербії» (2007, правоцентризм) та ін.

На сучасному етапі сербська партійна система є дуже фрагментованою, все більш поляризованою та в ній переважно домінують особи, які брали активну участь у сербській політиці більше двох десятиліть. Сербська прогресивна партія, очолювана президентом Александром Вучичем, домінує в державі та її інституціях з 2012 року, причому СПС є єдиною досить стабільною політичною силою. В опитуванні «Фактор Плюс» (жовтень 2022 року) 46,3 % підтримали Сербську прогресивну партію. За нею йдуть Соціалістична партія Сербії (10,8 %), Партія свободи і справедливості (6,8 %), Коаліція Національна демократична альтернатива (5,7%) та інші партії [3].

За результатами парламентських виборів 3 квітня 2022 року в Народну Скупщину Сербії пройшла урядова коаліція «Разом ми зможемо все», в яку входили «Сербська передова партія», «Єдина Сербія» та ін. Коаліція залишається домінуючою та рушійною силою сербської політики. Далі йде опозиційна коаліція «Об'єднані заради перемоги Сербії», в яку входили «Союз за Сербію» і «Об'єднана опозиція Сербії». Третьою силою в парламенті Сербії була коаліція «Івіца Дачич – прем'єр-міністр Сербії», в яку входила «Соціалістична партія Сербії», «Єдина Сербія» і «Зелені Сербії». Четвертою силою була коаліція «Національно-демократична альтернатива», в яку входила «Демократична партія Сербії» і «Нова демократична партія Сербії» [12].

На парламентських виборах 2022 року в парламент пройшла нова партія «Можемо», а також нова коаліція «Двері–РВКС» (Партія «Сербський рух Двері» і «Рух за відновлення Королівства Сербії»). Останнє місце посіла партія «Заветники» [12].

Таблиця 2

Результати парламентських виборів 2022 року [12]

Назва партії / блоки (рік створення)	Лідер	Кількість місць	Результат, %	Ідеологія
1	*2*	*3*	*4*	*5*
Разом ми зможемо все / Заједно можемо све (2022)	Даніка Груїчич / Даница Грујичић	120 (-68)	44,27	Популізм, неоліберализм
Об'єднані заради перемоги Сербії / Уједињени за победу Србије (нова партія, 2022)	Марініка Тепіч / Маринка Тепић	38	14,09	Популізм
Івіца Дачич – прем'єр-міністр Сербії / Ивица Дачић – Премијер Србије (2008)	Івіца Дачич / Ивица Дачић	31 (-1)	11,79	Антикорупція
Національно-демократична альтернатива / Национално демократска алтернатива (2021)	Мілош Йованович / Милош Јовановић	15 (+15)	5,54	Національний консерватизм
Ми повинні (Сербія) / Морамо (Србија) (нова партія, 2022)	Біляна Стойкович / Биљана Стојковић	13	4,84	«Зелена політика»
Двері–РВКС / Двери–ПОКС (нова коаліція, 2022)	Бошко Обрадович / Бошко Обрадовић	10	3,92	Націоналізм
Сербська партія Заветники / Српска странка Заветници (2012)	Міліца Джурчевіч Стаменовскі / Милица Ђурђевић Стаменковски	10 (+10)	3,82	Ультранаціоналізм
Партії етнічних (національних) меншин				
Союз воєводинських угорців / Савез војвођанских Мађара (1994)	Балінт Пастор / Балинт Пастор	5 (-4)	1,63	Права меншин, регіоналізм, консерватизм

Продовження табл. 2

1	*2*	*3*	*4*	*5*
Спадщина муфтія – Партія справедливості та примирення / Муфтијин аманет – Странка правде и помирења (2010)	Усаме Зукорліч / Усаме Зукорлић	3 (-1)	0,97	Права меншин, ліберал-консерватизм
Разом за Воєводину / Заједно за Војводину (2011) + Демократичний союз хорватів у Воєводині / Демократитски савез Хрвата у Војводини (1990)	Олена Папуга / Олена Папуга та Томислав Жигманов / Томислав Жигманов	2 (+2)	0,65	Права меншин, автономізм, соціал-демократія
Партія демократичної дії Санджаку / Странка демократске акције Санџака (1990)	Еніс Імамович / Енис Имамовић	2 (-1)	0,56	Права меншин, націоналізм, автономізм
Коаліція албанців долини Прешево / Коалиција Албанаца Прешевске долине (2007)	Шаіп Камбері / Шаип Камбери	1 (-2)	0,28	Права меншин, автономізм

Щодо партій національних меншин, то це «Союз воєводинських угорців», яка представляє інтереси угорської етнічної (національної) меншини. Партія «Спадщина муфтія – Партія справедливості та примирення» представляє інтереси боснійської національної меншини, так само як і «Партія демократичної дії Санджаку». Коаліція партій «Разом за Воєводину» та «Демократичний союз хорватів у Воєводині» представляють інтереси русинської й хорватської національних меншин. Відповідно, «Коаліція албанців долини Прешево» представляє інтереси албанської національної меншини.

За результатами парламентських виборів 11 грудня 2023 року ситуація дещо змінилася. Спочатку, вибори були заплановані на 30 квітня 2026 року, але президент Сербії Олександр Вучич розпустив парламент і признавив позачергові вибори задля укріплення своєї влади [4]. Проте, кардинальних змін не відбулося. Це знову ж таки, урядова коаліція, проте під іншою назвою «Сербія не повинна зупинятися». Другою політичною силою в парламенті стала коаліція «Сербія проти насильства». Третьою – коаліція Соціалістичної партії Сербії «Івіца Дачич – прем'єр-

міністр Сербії». Четверта – коаліція «Національно-демократична альтернатива». П'ятою стала нова політична партія «Ми – Голос із народу» [12].

Серед партій етнічних (національних) меншин лідерство тримає угорська національна меншина «Союз воєводинських угорців», після них нова коаліція «Спадщина муфтія – Партія справедливості та примирення і Демократичний союз хорватів у Воєводині», яка об'єднала боснійську та хорватську національні меншини. Третю позицію займає також боснійська національна меншина «Партія демократичної дії Санджаку». Четвертою за популярністю є партія «Коаліція албанців долини Прешево (Політична боротьба албанців триває)», яка представляє інтереси албанської національної меншини. Останньою є новостворена коаліція «Коаліція РП–НКПЮ–СМКЮ» (Російська партія, Нова комуністична партія Югославії і Союз молодих комуністів Югославії) російської національної меншини в кооперації з комуністами «Югославії» (представники югославської нац. меншини), яка вперше пройшла в парламент Сербії [12].

Таблиця 3

Результати парламентських виборів 2023 року [12]

Назва партії / блоки (рік створення)	Лідер	Кількість місць	Результат, %	Ідеологія
1	*2*	*3*	*4*	*5*
Сербія не повинна зупинятися / Србија не сме да стане (2023)	Мілош Вучевич / Милош Вучевић	129 (+9)	46,75	Популізм, неолібералізм
Сербія проти насильства / Србија против насиља (2023)	Маріника Тепіч / Мариника Тепић та Мирослав Алексіч / Мирослав Алексић	65 (+25)	23,66	Антикорупція, пан'європеїзм
Івіца Дачич – прем'єр-міністр Сербії / Ивица Дачић – Премијер Србије (2008)	Івіца Дачич / Ивица Дачић	18 (-13)	6,73	Популізм
Національно-демократична альтернатива / Национално демократска алтернатива (2021)	Мілош Йованович /Милош Јовановић і Воїслав Михайлович / Војислав Михаиловић	13 (-1)	5,16	Національний консерватизм

Продовження табл. 3

1	*2*	*3*	*4*	*5*
Ми – Голос із народу / Ми – Глас из народа (нова партія, 2023)	Бранимир Несторович / Бранимир Несторовић	13 (+12)	4,82	Русофільство, правий популізм, консерватизм, сербський націоналізм
Партії етнічних (національних) меншин				
Союз воєводинських угорців / Савез војвођанских Мађара (1994)	Балінт Пастор / Балинт Пастор	6 (+1)	1,74	Права меншин, регіоналізм, консерватизм
Спадщина муфтія – Партія справедливості та примирення / Муфтијин аманет – Странка правде и помирења (2010) + Демократичний союз хорватів у Воєводині / Демократски савез Хрвата у Војводини (1990)	Усаме Зукорліч / Усаме Зукорлић і Томіслав Жигманов / Томислав Жигманов	2 (-2)	0,78	Права меншин, автономізм
Партія демократичної дії Санджаку / Странка демократске акције Санџака (1990)	Сельма Кучевич / Селма Кучевић	2	0,59	Права меншин, автономізм
Коаліція албанців долини Прешево (Політична боротьба албанців триває) / Коалиција Албаната Прешевске долине (Политичка борба Алба наца се наставља) (2007)	Шаіп Камбері / Шаип Камбери	1	0,36	Права меншин, автономізм
Коаліція РП–НКПЮ–СМКЮ / Коалиција РС–НКПЈ–СКОЈ (нова коаліція, 2023)	Слободан Ніколіч / Слободан Николић	1 (+1)	0,31	Права меншин, русофільство, соціальний консерватизм, євроскептицизм, євразійство

Таким чином, підводячи підсумки, можна зробити наступні узагальнюючі висновки.

По-перше. Республіка Сербія є країною з поліетнічним складом населення. За переписом 2022 року її населення становить 6 647 003 особи, з яких 5 360 239 осіб ідентифікували себе сербами. Для порівняння, у 2011 році населення країни складало 7 186 862 чол., з яких 5 988 093 чол. були сербами. Найбільш чисельними національними меншинами є угорці, боснійці та роми. Угорці переважно проживають у Воєводині, зокрема у Північно-Бацькому окрузі, де вони складають більшість. Боснійці зосереджені у регіонах Шумадія та Західна Сербія, особливо в Рашському та Златиборському округах. Роми, що займають третє місце серед етнічних меншин за чисельністю, живуть переважно у Південній та Східній Сербії і в Воєводині, зокрема у Ябланицькому та Пчинському округах, де вони складають більшість. У Сербії офіційно визнано 24 етнічні (національні) меншини, які зафіксовані в «Реєстрі національних рад національних меншин».

По-друге. Становлення партійної системи в Республіці Сербія розпочалося у 1990-х роках, коли СФРЮ розпалася, що спричинило конфлікти та громадянські війни. Сербія в цей час зберігала систему з домінуванням однієї політичної сили – Соціалістичної партії Сербії. З 1992 року виборча система почала трансформуватися від мажоритарної до пропорційної. У 1990-х роках партійна система залишалась однопартійною з домінуванням домінуючої (правлячої) партії. Ця нестабільність викликала політичні конфлікти різного характеру. На сучасному етапі сербська партійна система фрагментована і поляризована. Головну роль у ній відіграє Сербська прогресивна партія під керівництвом Александра Вучича. Таким чином, партійна система Сербії є багатопартійною з елементами домінування однієї партії.

По-третє. Статус політичних партій у Сербії регулює «Закон про політичні партії», що визначає їхні організаційні та функціональні аспекти практичної діяльності. Зокрема, для створення партії необхідно 10 тис. повнолітніх громадян Сербії. Статус партій етнічних (національних) меншин регулюється «Законом про захист прав і свобод національних меншин». У «Реєстрі політичних партій» на момент 2024 року зареєстровано 120 партій, з яких 35 представлені в парламенті за підсумками виборів 2023 року. Основні виборчі процедури регулює «Закон про вибори народних депутатів», що забезпечує пропорційну систему та резервування місць для етнічних громад.

По-четверте. За підсумками парламентських виборів 2022 року до Народної Скупщини Сербії пройшла урядова коаліція «Разом ми зможемо все», яка в 2023 році змінила назву на «Сербія не повинна зупинятися». За нею йшли опозиційна коаліція «Об''єднані заради перемоги Сербії», «Івіца Дачич – прем'єр-міністр Сербії» та «Національно-демократична альтернатива». Новими учасниками виборів стали партія «Можемо» та коаліція «Двері–РВКС». Національні меншини представлені

«Союзом воєводинських угорців» і «Коаліцією албанців долини Прешево». У 2023 році до парламенту додалися «Ми – Голос із народу» та нова коаліція меншин «РП–НКПЮ–СМКЮ». Впливовими залишаються «Сербська прогресивна партія», «Соціалістична партія Сербії» та «Демократична партія».

Список використаних джерел:

1. Bochsler D. Political parties in Serbia. *Stojarová V. and Emerson P. (eds.). Party politics in the Western Balkans. Oxford: Routledge. 2010.* URL: http://www.bochsler.eu/publi/bochsler_serbiacountry.pdf (дата звернення: 29.10.2024).
2. Orlović S. Parties and Party System of Serbia and European Integrations. *Journal of Southern Europe and the Balkans*. 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/232825206_Parties_and_the_party_system_of_Serbia_and_European_integrations (дата звернення: 29.10.2024).
3. Poslaničke grupe. *Narodna Skupština Republike Srbije.* URL: http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/sastav/poslanicke-grupe/poslanicke-grupe.901.html (дата звернення: 29.10.2024).
4. Serbia's Vucic dissolves parliament, sets snap vote for Dec 17. *Reuters.* URL: https://www.reuters.com/world/europe/serbias-vucic-dissolves-parliament-sets-snap-vote-dec-17-2023-11-01/ (дата звернення: 30.10.2024).
5. Zakon o izboru narodnih poslanika. *Paragraf: Pravna i ekonomska izdanja za uspešno i zakonito poslovanje.* URL: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izboru_narodnih_poslanika.html (дата звернення: 30.10.2024).
6. Железнік М.Р. Особливості етнополітики Республіки Сербія. *Регіональні студії.* 2024. № 37. С. 7–14. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/37/3.pdf (дата звернення: 29.10.2024).
7. Закон о заштити права и слобода националних мањина. *Република Србија. Министарство државне управе и локалне самоуправе.* URL: https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-zastiti-prava-i-sloboda-nacionalnih-manjina040718.pdf (дата звернення: 30.10.2024).
8. Закон о националним саветима националних мањина. *Paragraf: Pravna i ekonomska izdanja za uspešno i zakonito poslovanje.* URL: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html (дата звернення: 30.10.2024).
9. Закон о политичким странкама. *Република Србија. Министарство државне управе и локалне самоуправе.* URL:

https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/zakon-o-politickim-strankama.pdf (дата звернення: 30.10.2024).
10. Извод из Регистра политичких странака. *Република Србија. Министарство државне управе и локалне самоуправе.* URL: https://mduls.gov.rs/wp-content/uploads/Izvod-iz-Registra-politickih-stranaka-05.02.2024.pdf (дата звернення: 30.10.2024).
11. Коршук Р. Етнополітологія: Навчальний посібник. К.: Алерта, 2011. 200 с.
12. Резултати избора. *Република Србија. Републичка изборна комисија.* URL: https://www.rik.parlament.gov.rs/542645/rezultati/ (дата звернення: 30.10.2024).

Ігор Осадчук
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Особливості партійних урядових кабінетів у контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Фінляндії у ХХ ст.

З-поміж напівпрезидентських систем державного правління функціонують/функціонували такі системи правління, які формально і/чи фактично відрізняються/відрізнялися від традиційних/типових напівпрезидентських. В. Литвин визначає напівпрезиденталізм (напівпрезидентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом з цим, прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [4, с. 5; 5, с. 7]. В рамках цього дослідження *типовий напівпрезиденталізм* визначаємо як систему правління, яка передбачає всенародний спосіб обрання глави держави/президента (причому, на всіх етапах обрання) та повністю (беззаперечну) колективну відповідальність уряду перед парламентом [6, с. 143].

У Фінляндії відповідно до Конституції 1919 р. президента обирали 300 виборщиків (які, своєю чергою, обирались всенародно). Для перемоги на президентських виборах необхідно було отримати абсолютну більшість дійсних голосів виборщиків. Якщо здобути абсолютну більшість дійсних голосів не вдалося, то проводилося повторне голосування (другий тур). Якщо у другому турі знову не вдалося отримати абсолютну більшість дійсних голосів, то у третьому турі брали участь два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів. Для перемоги у третьому турі також необхідна була абсолютна більшість дійсних голосів вибор-

щиків. У випадку, якщо б голоси розділились б порівну, то президента обирали б за жеребом [1]. Зауважимо, що на практиці в 1940, 1943 рр. президента обирала Колегія виборщиків, яка була сформована ще в 1937 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Президенти Фінляндії, обрані Колегією виборщиків (1925–1943, 1950–1988) [2;3]

Рік	Президент	Партійна належність[1]	Кількість голосів виборщиків	Частка голосів виборщиків у %	Склад Колегії виборщиків
1925	Л. Реландер	Maal	172	57,33	300
1931	П. Свінгувуд	KOK	151	50,33	300
1937	К. Калліо	Maal	177	59,00	300
1940	Р. Рюті	KE	288	96,00	300
1943	Р. Рюті	KE	269	89,67	300
1950	Ю. Паасіківі	KOK	171	57,00	300
1956	У. Кекконен	Maal	151	50,33	300
1962	У. Кекконен	Maal	199	66,33	300
1968	У. Кекконен	KESK	201	67,00	300
1978	У. Кекконен	KESK	259	86,33	300
1982	М. Койвісто	SSDP	167	55,48	301
1988	М. Койвісто	SSDP	189	62,79	301

Зазначимо, що в 1919 і 1946 р. президента обирали в парламенті (табл. 2), і, таким чином, систему правління у Фінляндії впродовж 1919–1925 і 1946–1950 рр. визначаємо як типову парламентську (система правління, яка передбачає невсенародний спосіб обрання глави держави/президента (причому, на всіх етапах обрання) й повністю (беззаперечну) колективну відповідальність уряду перед парламентом) [6, с. 144].

Обрання президента Фінляндії у 1919 р. парламентом було зумовлено політичною нестабільністю після здобуття незалежності, відсутністю закону про вибори президента та сформованої Колегії виборщиків. У 1944–1946 рр. на основі спеціального закону президентом був К. Маннергейм. У 1946 р. президентські вибори відбулися достроково, оскільки К. Маннергейм оголосив про свою відставку через стан здоров'я. Воєнний стан, оголошений у 1939 р. у зв'язку з радян-

[1] Умовні позначення політичних партій: Maal – Аграрна ліга; KE – Національна прогресивна партія; KOK – Національна коаліційна партія; KESK – Партія Центру; SSDP – Соціал-демократична партія Фінляндії.

сько-фінською війною, зробив неможливим проведення виборів за конституційною процедурою. В цих умовах було прийнято надзвичайний закон, згідно з яким вибори проводились парламентом. Крім того, термін повноважень новообраного президента тривав лише до 1950 р. У 1973 р. спеціальним законом термін повноважень президента У. Кекконена було продовжено до 1978 р. [6, с. 144–145].

Таблиця 2

Президенти Фінляндії, обрані парламентом (1919, 1946 рр.) [3]

Рік	Президент	Партійна належність[1]	Кількість голосів	Частка голосів у %	Склад парламенту
1919	К. Стольберг	КЕ	143	71,50	200
1946	Ю. Паасіківі	КОК	159	79,50	200

Отже, обрання президентів Колегією виборщиків засвідчило атиповість напівпрезидентської системи правління у Фінляндії в 1925–1943, 1950–1988 рр.

У Фінляндії відповідно до Конституції 1919 р. члени Державної ради (урядового кабінету) призначалися президентом і отримували вотум довіри парламенту [1]. Урядові кабінети в Фінляндії (1925–1946, 1950–1988 рр.) типологізуємо за: 1) способом формування – як ті, що сформовані президентом і парламентом; 2) типом композиції/складу – партійні; 3) типом партійних урядів – *коаліційні* (кабінет А. Туленгеймо, другий кабінет К. Калліо, кабінети О. Мантере, П. Свінгувуда, другий кабінет Ю. Суніли, Т. Ківімякі, четвертий кабінет К. Калліо, третій кабінет А. Каяндера, кабінети Р. Рюті, Ю. Рангеля, Е. Лінком'яса, А. Гакцеля, У. Кастрена, Ю. Паасіківі, У. Кекконена, Р. Торнгрена, другий і третій кабінети К.-А. Фагергольма, В. Сукселайнена, А. Кар'ялайнена, Й. Віролайнена, перший кабінет Р. Паасіо, М. Койвісто, К. Сорси, перший кабінет Г. Голкері); *однопартійні* (кабінети В. Таннера, перший кабінет Ю. Суніли, третій кабінет К. Калліо, перший кабінет М. Міетунена, другий кабінет Р. Паасіо); 4) парламентською підтримкою – *коаліційні меншості* (кабінет А. Туленгеймо, другий кабінет К. Калліо, кабінети О. Мантере, Т. Ківімякі, четвертий кабінет К. Калліо, перший і четвертий кабінети У. Кекконена, кабінети В. Сукселайнена, третій кабінет М. Міетунена); *коаліційні більшості* (кабінет П. Свінгувуда, другий кабінет Ю. Суніли, третій кабінет А. Каяндера, кабінети Р. Рюті, Ю. Рангеля, Е. Лінком'яса, А. Гакцеля, У. Кастрена, Ю. Паасіківі, другий, третій і п'ятий кабінети У. Кекконена, Р. Торнгрена, другий та третій кабінети К.-А. Фагергольма, А. Кар'ялайнена, Й. Віролайнена, перший кабінет Р. Паасіо,

[1] Умовні позначення політичних партій: КЕ – Національна прогресивна партія; КОК – Національна коаліційна партія.

М. Койвісто, другий кабінет М. Міетунена, К. Сорси, перший кабінет Г. Голкері); *однопартійні меншості* (кабінети В. Таннера, перший кабінет Ю. Суніли, третій кабінет К. Калліо, перший кабінет М. Міетунена, другий кабінет Р. Паасіо) [4, с. 616–621].

Таким чином, в атиповій напівпрезидентській системі правління в Фінляндії (1925–1946, 1950–1988 рр.) домінуючими були саме коаліційні кабінети (46 кабінетів, серед яких 33 коаліційні кабінети більшості і 13 коаліційних кабінетів меншості).

Список використаних джерел:

1. Constitution Act of Finland of 17 July 1919. URL: https://www.servat.unibe.ch/icl/fi01t___.html (Last accessed: 12.11.2024).
2. Lagerspetz E. Social Choice in the Real World II: Cyclical Preferences and Strategic Voting in the Finnish Presidential Elections. *Scandinavian Political Studies*. 2007. Vol. 20. No. 1. P. 53–67.
3. Paloheimo H. Divided Executive in Finland: From Semi-Presidential to Parliamentary Democracy // Paper presented in the workshop «The Presidentialization of Parliamentary Democracies» of ECPR Joint Session of Workshops. Copenhagen. April 14–19, 2000. 30 p.
4. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
5. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.
6. Осадчук І. Атипова напівпрезидентська система правління у Фінляндії у XX ст. // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск Л. Рижак, Н. Жигайло. Львів, 2021. Вип. 18. С. 143–145.

Тарас Смук
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Електоральні ефекти участі партій у великих коаліціях: на прикладі ФРН і Румунії

Традиційною в політичній науці вважається класифікація урядів на партійні та технократичні (перехідні, непартійні, технічні). Зі свого боку, серед партійних урядів головно в парламентських і напівпрезидентських системах правління виділяють однопартійні уряди більшості та меншості, а також коаліційні уряди більшості (мінімально-переможні коаліції і надлишково-переможні коаліції – *авт.*) та меншості. Структурування таких урядів здійснюється за критерієм кількості політичних партій, з яких вони складаються з огляду на персональне партійне представництво [9, с. 125–126]. Окремо серед коаліційних урядів більшості в парламентських демократіях (із парламентськими й напівпрезидентськими системами правління) доречно розглядати уряди або коаліції національної єдності та великі коаліції, які можуть бути як мінімально-переможними, так і надлишково-переможними коаліціями суто за кількісно-розмірним критерієм [11, с. 254]. Загалом на позначення типу партійного уряду впливає аспект кількості депутатських мандатів, якими володіють партії, що беруть участь в урядовій коаліції (делегуючи своїх міністрів в уряд), або ж одна партія, якщо йдеться про однопартійні уряди. Зокрема, на це вказують М. Матіла та Т. Рауніо, говорячи, що результати виборів визначають висхідну позицію щодо формування нового урядового кабінету. Уряди майже завжди є продуктом виборів і лише частково незалежні від результатів виборів [6, с. 264].

З огляду на такі міркування, доречно згадати про логіку формування урядів, запропоновану Н. Панчак-Бялоблоцькою. Науковиця зазначає, що політичні партії внаслідок результатів виборів намагаються раціонально та логічно підійти до питання створення уряду, щоб серед іншого мати змогу для максимізації власної користі та впливу на реалізацію державної політики. Так, початково партії намагаються створити однопартійний уряд більшості. Якщо для цього немає підстав і/або умов, то відбувається звернення до можливості формування коаліційного уряду більшості: спершу мінімально-переможної коаліції, а згодом – й надлишково-переможної коаліції. За умови, що і цей варіант не є здійсненним, зазвичай партії вдаються до спроб створити однопартійний уряд меншості, а пізніше – коаліційний уряд меншості. Якщо й такий перебіг подій не є результативним, то партії, представлені в парламенті, подекуди намагаються створити велику урядову ко-

аліцію. За відсутності реалізації цього варіанту залишаються винятково два ймовірні сценарії подальшого розвитку подій: 1) формування технократичного (непартійного) уряду; 2) розпуск парламенту та його дострокові вибори [11, с. 257–259] (з або без формування тимчасового уряду).

Як бачимо із запропонованої інформації, для парламентських партій у розрізі формування партійного уряду великі коаліції є найменш бажаним варіантом. Це продиктовано також твердженням В. Литвина й А. Романюка, які описують велику урядову коаліцію як об'єднання (тимчасове або більш тривале) двох і більше найбільших у парламенті й сумірних за розміром основних партій, які зовсім не є традиційними партнерами в процесі формування і відставки уряду на підставі того, що вони зазвичай розглядаються й стають самостійними формотворчими центрами урядів і/чи становлять різні політичні позиції в ідеологічному спектрі [10, с. 478]. На думку Ю. Древаля, основною підставою для створення широкої (великої – *авт.*) коаліції вважається необхідність прийняття невідкладних для розвитку країни заходів, а умовою – зокрема, домовленість про входження представників менш впливових партійних фракцій до складу урядового кабінету, в якому ключові посади належать більш впливовій партії [8, с. 458]. В. Литвин додає, що з причин формування великих коаліцій виділяють такі: 1) національна криза, в умовах якої відчувається потреба національної єдності та стабільності, через що долаються ідеологічні відмінності партій; 2) усвідомлення великими партіями, що вони мають більше спільного в ідеологіях між собою, ніж з маленькими партіями; 3) надзвичайно висока фрагментація малих партій (коли жодна інша форма коаліційної більшості стійкою не вважається) [9, с. 134].

Іншими словами, підстави для створення великих урядових коаліцій є нетиповими та доволі рідкісними. Окрім того, вважаємо, що небажання кількісно великих або сумірних, але ідеологічно розбіжних парламентських партій часто або ж регулярно вступати в урядовий союз одна з одною може бути спричинене одним із потенційних негативних наслідків для учасників великої урядової коаліції. Ідеться про припущення, згідно з яким учасники великих коаліцій, імовірно, ризикують здобути внаслідок коаліціонування відносно гірші результати на наступних парламентських виборах. Справа в тому, що кількісно великі/сумірні, але ідеологічно розбіжні парламентські партії, перебуваючи у спільній урядовій коаліції, стикаються чи можуть стикнутися з цілим рядом політично зумовлених проблем. По-перше, такі партії часто змушені йти назустріч одна одній та зближуватися між собою в ідеологічному плані, створюючи своєрідні постійні чи ситуативні компроміси. По-друге, вони беруть на себе всю повноту відповідальності за реалізацію державної (урядової) політики, а вище було зазначено, що великі урядові коаліції часто формуються в кризових умовах, тобто, як наслідок, суттєво зростає ймовірність прийняття такими партіями непопулярних у суспільстві рішень. Названі

обставини можуть спричинити певний рівень невдоволення електорату політикою партій, за які ці виборці голосували. Відповідно, виникає третій імовірний негативний наслідок для партій великої урядової коаліції, згідно із яким під час наступних парламентських виборів істотно може зрости електоральна підтримка та вплив парламентської та позапарламентської опозиції, а також можуть набути популярності маргінальні політичні актори.

Щоби підтвердити чи спростувати гіпотезу щодо наявності потенційно негативних (для партій-учасниць великих урядових коаліцій) результатів наступних парламентських виборів, звернемося до дослідження відповідних електоральних ефектів для коаліціантів «великих урядових об'єднань» на прикладі Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) і Румунії. Ці країни представляють різні типи систем державного правління (ФРН – парламентаризм, Румунія – напівпрезиденталізм прем'єр-президентського варіанту), є репрезентативними опціями відмінних геополітичних регіонів (ФРН – Західна Європа, Румунія – Центрально-Східна Європа), а також мають у своїй історії тотожні або сумірні кількісні показники випадків великих урядових коаліцій (станом на момент аналізу – по 4). Варто зауважити, що в ситуації з Німеччиною за початкову хронологічну точку аналітичного відліку взято рік проведення у ФРН перших повоєнних (після Другої світової війни) демократичних виборів, тобто 1949 р. Натомість у випадку Румунії відлік періоду дослідження починається з 1990 року: тоді в Румунії відбулися перші демократичні вибори після повалення комуністичного режиму. Водночас кінцевою термінологічною рамкою порівняльного аналізу в обох випадках визначено жовтень 2024 р.

Враховуючи це, у таблиці 1 надано інформацію про те, що в обох країнах є партії, які постійно або типово брали участь в аналізованому виді урядових коаліцій. Зокрема, у ФРН це завжди були Християнсько-демократичний союз/Християнсько-соціальний союз (CDU/CSU) та Соціал-демократична партія Німеччини (SPD). Щодо CDU/CSU, то оскільки саме на федеральному рівні згадані дві партії постійно діють як єдина політична група / фракція (у процесі формування та функціонування уряду саме цей аспект має ключове значення), то в цьому дослідженні запропоновано розглядати Християнсько-демократичний союз і Християнсько-соціальний союз в ролі єдиного / спільного політичного актора. Відповідно, за таких умов у ФРН великі урядові коаліції були винятково мінімально-переможними. Натомість у Румунії в цьому контексті йдеться про постійну участь Соціал-демократичної партії (PSD) та майже завжди Національно-ліберальної партії (PNL). Водночас Демократично-ліберальна партія (PD-L) (у 2014 р. відбулося об'єднання Демократично-ліберальної партії і Національно-ліберальної партії), Консервативна партія (PU|PC) та Демократичний союз угорців Румунії (UDMR) були учасниками великих урядових коаліцій лише епізодично. Отож Румунія представлена рівною кількістю мінімально-переможних і надлишково-переможних коаліцій (по 2 випадки).

Таблиця 1

Випадки і структурування великих урядових коаліцій на прикладі ФРН та Румунії[1]

Країна (загальна к-сть депутатів нижньої палати парламенту в період діяльності уряду)	Глава уряду (партія)	Період діяльності уряду	Склад великої коаліції (к-сть мандатів партії) / сума к-сті мандатів коаліції (% від загальної к-сті депутатів нижньої палати парламенту)	Ідеологічне позиціонування партій коаліції[2]	Тип коаліції
ФРН (496)	К. Кісінгер (CDU)	12.1966–10.1969	CDU/CSU (245) + SPD (202) / 447 (90,1%)	CDU/CSU (6,3) + SPD (3,6)	МПК
ФРН (614)	А. Меркель (CDU)	11.2005–10.2009	CDU/CSU (226) + SPD (222) / 448 (73%)	CDU/CSU (6,3) + SPD (3,6)	МПК
ФРН (631)	А. Меркель (CDU)	12.2013–09.2017	CDU/CSU (311) + SPD (193) / 504 (79,9%)	CDU/CSU (6,3) + SPD (3,6)	МПК
ФРН (709)	А. Меркель (CDU)	03.2018–12.2021	CDU/CSU (246) + SPD (153) / 399 (56,3%)	CDU/CSU (6,3) + SPD (3,6)	МПК
Румунія (334)	Е. Бок (PD-L)	12.2008–12.2009	PD-L (115) + PSD (110) / 225 (67,4%)	PD-L (5,4) + PSD (3,2)	МПК
Румунія (412)	В. Понта (PSD)	12.2012–03.2014	PSD (160) + PNL (100) + PU|PC (13) / 273 (66,3%)	PSD (3,2) + PNL (6,1) + PU|PC (4,8)	НПК
Румунія (330)	Н. Чуке (PNL)	11.2021–06.2023	PSD (110) + PNL (93) + UDMR (21) / 224 (67,9%)	PSD (3,2) + PNL (6,1) + UDMR (6)	НПК
Румунія (330)	М. Чолаку (PSD)	06.2023–дотепер	PSD (110) + PNL (93) / 203 (61,5%)	PSD (3,2) + PNL (6,1)	МПК

Джерело: вебсайт «Harvard Dataverse / ParlGov Dataverse» [7].

[1] *Умовні позначення*: CDU – Християнсько-демократичний союз; CSU – Християнсько-соціальний союз; SPD – Соціал-демократична партія Німеччини; PD-L – Демократично-ліберальна партія; PSD – Соціал-демократична партія; PNL – Національно-ліберальна партія; PU|PC – Консервативна партія; UDMR – Демократичний союз угорців Румунії; МПК – мінімально-переможна коаліція; НПК – надлишково-переможна коаліція.

[2] Запропоновано ліво-правий ідеологічний спектр за шкалою від «0» (максимально ліві партії) до «10» (максимально праві партії). Використано методології Ф. Кастельса і П. Мейра [3], Дж. Хубера і Р. Інглхарта [5], К. Бенойта і М. Лейвера [2], CHES [1].

З'ясувавши, які історичні та чинні приклади великих коаліцій наявні в Німеччині та Румунії, а також хто був чи є учасником таких союзів, тепер ми маємо змогу дослідити електоральні наслідки участі партій у великих коаліціях в аналізованих країнах. З цією метою буде виокремлено електоральні результати партій-учасниць великих коаліцій за підсумками парламентських виборів, що відбулися безпосередньо перед формуванням великих урядових коаліцій (умовна назва таких виборів – «Вибори № 1»). Також візьмемо до уваги електоральні результати коаліціантів під час виборів до парламентів, які є хронологічно першими після чи під час періоду функціонування великих урядових коаліцій (умовна назва – «Вибори № 2»). Варто зауважити, що в Румунії під критерій «Виборів № 2» підпадають лиш два історично перші приклади великих коаліцій, адже інші такі випадки траплялися зовсім недавно або ж є чинними станом на момент аналізу, а тому наступного виборчого циклу з моменту припинення діяльності відповідних урядових союзів ще не відбулося. Водночас критерієм оцінювання буде відсоток депутатських мандатів у нижній палаті парламентів, здобутий партіями за підсумками виборів, відносно всього розміру легіслатур (їхніх нижніх палат). Це є спричинено трьома факторами: 1) у виборчих системах ФРН і Румунії (парламентські вибори) є свої особливості, що ускладнюють можливість релевантного бінарного порівняння результатів голосування виборців, виражених у кількості або ж відсотках голосів; 2) якою би не була виборча система в певній країні (парламентські вибори), головною метою партій-учасниць виборчого процесу є здобуття якомога більшої кількості місць у парламенті; 3) за основу аналізу взято саме відсоток депутатських мандатів партій, а не їхню кількість, адже розмір нижніх палат парламентів Німеччини та Румунії змінювався впродовж досліджуваного періоду.

З огляду на інформацію, запропоновану в таблиці 2, можемо підбити такі проміжні підсумки щодо електоральних ефектів участі партій у великих урядових коаліціях у Німеччині та Румунії:

1) лише в одному випадку великої коаліції серед шести представлених релевантних прикладів усі партії-учасниці такого об'єднання мають менші показники за підсумками «Виборів № 2», ніж їхні результати внаслідок «Виборів № 1»;
2) в інших п'яти кейсах звикло якась одна з партій-коаліціантів демонструє кращі показники в графі «Вибори № 1» проти графи «Вибори № 2», а інша партія навпаки – має вищі результати за підсумками «Виборів № 2», ніж у випадку «Виборів № 1»;
3) у Румунії немає жодного прикладу, коли б усі учасники великої коаліції здобули менший відсоток місць у парламенті внаслідок «Виборів № 2» в порівнянні з «Виборами № 1».

Таблиця 2

Електоральні результати партій-учасниць великих урядових коаліцій у ФРН та Румунії[1]

Країна	Глава уряду (партія)	Період діяльності уряду	Партії-учасниці великих коаліцій	Результати партій за підсумками виборів № 1 (% мандатів)	Результати партій за підсумками виборів № 2 (% мандатів)
ФРН	К. Кісінгер (CDU)	12.1966–10.1969	CDU/CSU	49,4	48,8
			SPD	40,7	45,2
	А. Меркель (CDU)	11.2005–10.2009	CDU/CSU	36,8	38,4
			SPD	36,2	23,5
	А. Меркель (CDU)	12.2013–09.2017	CDU/CSU	49,3	34,7
			SPD	30,6	21,6
	А. Меркель (CDU)	03.2018–12.2021	CDU/CSU	34,7	26,8
			SPD	21,6	28
Румунія	Е. Бок (PD-L)	12.2008–12.2009	PD-L	34,4	13,6
			PSD	32,9	38,8
	В. Понта (PSD)	12.2012–03.2014	PSD	38,8	46,8
			PNL	24,3	21
			PU|PC	3,2	–[2]
	Н. Чуке (PNL)	11.2021–06.2023	PSD	33,3	–
			PNL	28,2	–
			UDMR	6,4	–
	М. Чолаку (PSD)	06.2023–дотепер	PSD	33,3	–
			PNL	28,2	–

Джерела: вебсайт «Election Resources» [4], вебсайт «Harvard Dataverse / ParlGov Dataverse» [7].

[1] *Умовні позначення*: CDU – Християнсько-демократичний союз; CSU – Християнсько-соціальний союз; SPD – Соціал-демократична партія Німеччини; PD-L – Демократично-ліберальна партія; PSD – Соціал-демократична партія; PNL – Національно-ліберальна партія; PU|PC – Консервативна партія; UDMR – Демократичний союз угорців Румунії.

[2] У 2015 р. відбулося об'єднання Консервативної партії і Ліберально-реформістської партії, утворився Альянс лібералів і демократів.

Отже, можна дійти висновку, що, з одного боку, у Німеччині та Румунії негативні електоральні ефекти участі партій у великих коаліціях здебільшого відсутні. Відповідно, причини небажання тамтешніх партій часто формувати великі урядові коаліції варто шукати в інших чинниках. З іншого боку, можемо також стверджувати, що залучення партій до складу великих коаліцій у ФРН та Румунії не призводить і до позитивних виборчих результатів цих політичних акторів. Водночас відмінності в електоральних показниках партій-коаліціантів поміж собою варто трактувати як такі, що є звичними наслідками політико-електорального процесу та не мають безпосередньої пов'язаності з участю цих партій у великих коаліціях в аналізованих країнах.

Список використаних джерел:

1. 2010 CHES expert survey. *CHESdata* : website. URL: https://www.chesdata.eu/2010-chapel-hill-expert-survey (last accessed: 17.10.2024).
2. Benoit K., Laver M. Party policy in modern democracies. *TCD* : website. URL: http://www.tcd.ie/Political_Science/ppmd/PPMD_11apr2006.pdf (last accessed: 17.10.2024).
3. Castles F., Mair P. Left-right political scales : Some expert judgments. *European Journal of Political Research.* 1984. Vol. 12. No. 1. P. 73–88.
4. Elections to the German Bundestag – Results Lookup. *Election Resources on the Internet* : website. URL: http://www.electionresources.org/de/bundestag.php?election=2021&land=DE (last accessed: 18.10.2024).
5. Huber J., Inglehart R. Expert interpretations of party space and party locations in 42 societies. *Party Politics.* 1995. Vol. 1. No. 1. P. 73–111.
6. Matilla M. & Raunio T. Does winning pay? Electoral success and government formation in 15 West European countries. *European journal of political research*. Vol. 43, № 2 (March 2004).
7. ParlGov 2024 Release. *Harvard Dataverse* : website. URL: https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/2VZ5ZC (last accessed: 17.10.2024).
8. Древаль Ю. Широка коаліція і політична стабільність: досвід європейських країн. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2008. Вип. 40. С. 455–462.
9. Литвин В. С. Типи урядових кабінетів. *Політологічний вісник: Збірник наукових праць*. 2008. № 37. С. 123–138.
10. Литвин В., Романюк А. Великі коаліції у контексті коаліційних урядів більшості : концептуалізація, політичні причини та наслідки на прикладі парла-

ментських демократій у Європі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2013. № 2 (64). С. 473–504.

11. Панчак-Бялоблоцька Н. Раціонально-логічна зумовленість та емпіричний досвід формування різних типів урядів у європейських парламентських демократіях. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2016. № 1. С. 241–262.

Ірина Куречко
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Політичні зміни як наслідок діяльності суспільно-політичних рухів: інституційні та неінституційні результати

Суспільно-політичні рухи є важливими політичними акторами, діяльність яких має значний вплив на суспільство та часто призводить до політичних змін. Вони виступають динамічними структурами, які здатні швидко реагувати на назрілі у суспільстві проблеми та мобілізувати людей задля їхнього вирішення. Наявність низки теорій/парадигм (колективної поведінки, мобілізації ресурсів, нових суспільних рухів тощо) свідчить про те, що дослідники розглядають поняття суспільно-політичного руху під різним кутом зору, а тому не можливо виокремити одне, єдино прийнятне визначення цього поняття. Більше того, навіть у рамках однієї парадигми погляди науковців на відображення суті руху відрізняються [2]. Так, американський дослідник У. Кінг визначав суспільно-політичні рухи як колективну справу, що виходить за межі локальної спільноти чи окремої події та передбачає систематичні зусилля, щоб розпочати зміни у мисленні, поведінці та соціальних відносинах. Вони є добровільними об'єднаннями громадян на основі спільних проблем, які не можуть бути вирішені самостійно і потребують колективних дій [5].

Частина дослідників розглядає суспільно-політичні рухи як масові, розрізнені дії людей, що прагнуть до досягнення однієї і тієї ж мети (М. Діані, А. Турен, Н. Смелзер, Є. Вятр та інші). Вони визначаються як мережі взаємодії між індивідами, групами, організаціями. Також рухи можна визначити як тип групової поведінки, що включає неформальні групи індивідів та/чи організацій, що зорієнтовані на специфічних політичних чи соціальних проблемах [9]. Ці дефініції підкреслюють неінституційний характер суспільно-політичних рухів. Так, П. Штомпка вбачає в суспільних рухах особливий різновид колективних дій, спрямований на здійснення соціальних змін, що розвиваються в межах неформальних, позаінституційних систем [3, с. 23]. Виходячи із цього, зміст поняття «суспільно-політичний рух» пов'язують з такими соціальними процесами, як колективна дія, соціальні зміни, протестна поведінка, взаємодія різних соціальних груп. Ці соціальні процеси обумовлені суспільними інтересами і цілями взаємодіючих індивідів.

Не зважаючи на наявність значної кількості визначень суспільно-політичних рухів, все ж можна виділити певні спільні ознаки, які характерні для цього явища. Зокрема, П. Уілкінсон виокремив низку характеристик суспільно-політичних рухів:

1) суспільно-політичний рух – ненавмисна колективна спроба змін у будь-якому напрямку і за допомогою різних засобів, не виключаючи насильства, беззаконня, революції тощо;

2) він має виявляти мінімальну ступінь організації, хоча остання може варіюватися від вільної, неформальної або часткової до інституціоналізованої та бюрократизованої;

3) він зобов'язаний змінити і сенс існування своєї організації, що ґрунтується на свідомій волі, нормативному здійсненні цілей або переконань руху та активній участі з боку послідовників або членів.

Мобілізацію та дезорганізацію часто вважають основними характеристиками суспільно-політичних рухів. Їхня здатність підривати чи загрожувати існуючому соціальному порядку розглядається як така, що пов'язана з можливістю рухів домогтися змін і шляху введення нового мислення у порядок денний [9]. Американський науковець А. Кац використовує низку факторів, які формують установчі елементи поняття, а також історичні умови для виникнення та існування суспільно-політичних рухів. Він припускає, що деякі з цих факторів можуть мати фізичні та соціологічні складові, взаємозв'язок між якими може бути виміряний за допомогою певних способів. Це можуть бути наступні фактори: кількість учасників, час (певна послідовність) і просторова протяжність [8]. Виходячи з двох особливостей суспільно-політичних рухів, які виокремлюють більшість дослідників – колективна поведінка та дія спрямована на здійснення змін чи їх заперечення, – можна виокремити чотири наступні їхні характеристики:

1) існування спільних цінностей;

2) відчуття згуртованості та належності до руху (це пояснює, чому правлячий клас часто намагається перешкоджати зв'язку між членами руху);

3) норми, що встановлюють поведінку, яка вирізняє учасників руху окремо від не учасників у суспільстві і зміцнює ідентифікацію членів групи з рухом;

4) структура і розподіл обов'язків між лідерами та рядовими членами руху. Структура у цьому випадку не є широкою, на чому особливо наголошував Р. Хеберле [10].

Сьогодні вплив рухів на політичну систему і їхня здатність досягати змін часто нівелюється або недооцінюється дослідниками в силу того, що рухи не мають таких можливостей як політичні партії. Справді, рухи відрізняються від сталих політичних інститутів (політичних партій) та й від інших суб'єктів політики: груп інтересів, громадських організацій, груп тиску тощо. Вони відзначаються масовістю, а

з іншого боку – аморфністю організаційних і структурних ознак. Рухи характеризуються нетривалим існуванням та виникають, зазвичай, у періоди політичних криз як реакція населення на погіршення соціальних умов. Вони, зазвичай, є не структурованими та неінституційними і характеризуються більш невизначеними, неузгодженими та циклічними формами колективної дії. Суспільно-політичні рухи не однорідні і відрізняються тим, скільки характеристик інших інститутів громадянського суспільства вони в собі включають [5].

Рухи зорієнтовані на досягнення визначеної мети, на вирішення однієї проблеми чи задоволення окремого кола потреб, тоді як, наприклад, політичні партії, у своїй діяльності покликані реалізовувати широке коло проблем, які відображені в їхній програмі. Існують розбіжності щодо ставлення до влади. Для політичних партій здобуття влади є основною метою їхньої діяльності, заради досягнення якої вони і намагаються досягнути підтримки народу. Суспільно-політичні рухи лише здійснюють тиск на владу, не намагаються її отримати, і, відповідно, не націлені на збільшення власного електорату. Ще однією визначальною рисою рухів є те, що вони реалізують свою мету позаінституційно, діють переважно стихійно і мають опосередкований вплив на урядові структури. Політичні партії набувають інституційних форм, націлені на реалізацію певної стратегії та здійснюють прямий вплив на суб'єктів прийняття політичних рішень [1, с. 50–58].

Профспілки, як і суспільно-політичні рухи, беруть участь у колективних діях, але є більш структурованими, часто пов'язані з політичними партіями і, як правило, зосереджені на переговорних змінах в економічних відносинах [4, с. 84–88]. Вони не намагаються перетворити всю політичну, економічну і соціальну систему, а об'єднуючи громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної (трудової) діяльності, мають на меті представляти та відстоювати ці інтереси.

Неурядові організації відрізняються від рухів тим, що перші виступають бюрократично структурованими організаціями, а не вільними асоціаціями громадян, зайнятих у громадській діяльності. Такі організації найчастіше є частиною суспільно-політичних рухів і працюють у їхніх межах, щоб здійснити трансформаційні зміни. Проте можливий і зворотній сценарій: рухи можуть стати неурядовими організаціями, що передбачає більш чітку структуру [9]. У межах рухів часто діють організації суспільних рухів, які відіграють важливу роль, виконуючи низку функцій: спонукають членів пропонувати свої послуги; визначають організаційні цілі; здійснюють управління та координують внески; збирають ресурси з їхнього середовища; обирають, навчають і замінюють в разі необхідності їхніх учасників. Організації також важливі, тому що вони діють як потужні джерела ідентичності для прихильників руху, його супротивників і громадських спостерігачів (наприклад, організація «Грінпіс» ідентифікується з екологічним рухом). Організації сус-

пільних рухів здатні забезпечити безперервність колективних дій у випадках, коли ентузіазм серед населення згасає і мобілізувати людей стає важче [8].

Суспільно-політичні рухи впливають на політичне життя країни та політичну владу, часто діючи як групи тиску. Вони є істотним фактором зміни чи вдосконалення політичної системи та мають значний вплив на формування державної політики.

Аналіз дефініцій поняття «суспільно-політичний рух», а також його основних ознак дає нам можливість виокремити універсальні індикатори, що характерні для цього виду неінституційних формувань. До них належать:

1) слабка організаційна структура;

2) зорієнтованість на досягнення визначеної мети, і, відповідно, розмитість ідеології;

3) відсутність розробленої програми дій;

4) об'єднання людей часто різної ідеологічної приналежності;

5) відсутність фіксованого членства;

6) динамічність і короткотривалість.

Ці характеристики відрізняють суспільно-політичні рухи від інших видів асоціацій (профспілок, громадських організацій, груп тиску, неурядових організацій тощо), з якими їх часто порівнюють.

Зважаючи на те, що вплив суспільно-політичних рухів на політичну систему і її елементи здебільшого є опосередкованим, а вимоги, які ними висуваються до правлячої еліти не завжди беруться до уваги, ігнорується вивчення їхнього значення для суспільства. Але тим не менш, суспільно-політичні рухи зароджуються з метою досягти або ж, в окремих випадках, протидіяти змінам, що, в свою чергу актуалізує дослідження їхньої діяльності.

Так, Р. Тернер і Дж. Кілліан зазначали, що суспільно-політичний рух виступає «колективним утворенням, яке діє протягом значного періоду часу, а також сприяє або чинить опір змінам у суспільстві. Як колективна дія рух являє собою групу з невизначеним та непостійним членством, а також керівництвом, позиція якого визначається більшою мірою неофіційною реакцією членів руху, ніж формальними процедурами легітимації влади» [12, с. 137–198]. Американський дослідник Г. Тох визначав суспільно-політичні рухи як намагання значної кількості людей вплинути на вирішення спільної назрілої проблеми.

Соціолог Г. Блумер визнавав особливе значення суспільно-політичних рухів, коли визначав їх як «колективні ініціативи для встановлення нового соціального порядку» [7]. А. Турен вважав суспільно-політичні рухи діючими акторами, такою формою колективної діяльності, за допомогою якої соціальні спільноти втручаються в хід історії.

Суспільно-політичні рухи мають конфліктний і наступальний характер: вони оскаржують ті чи інші параметри існуючих суспільних відносин і культурних моделей і тим самим виступають чинниками змін [2]. Американський дослідник Р. Хеберле зазначав, що головною особливістю суспільно-політичних рухів є те, що вони мають на меті спричинити фундаментальні зміни у суспільстві. Вчений визначав суспільно-політичні рухи як «колективну спробу досягти поставленої мети, особливо зміни в певних соціальних інститутах» [10].

Більшість західних дослідників вважає, що суспільно-політичні рухи – це колективна діяльність, спрямована проти існуючої системи влади і домінуючої системи цінностей і має на меті реалізацію соціальних змін. Всі наведені визначення розроблені в межах різних парадигм суспільно-політичних рухів, але попри це в основі цих дефініцій лежить базове поняття зміни, ініціатором чи каталізатором яких рухи і виступають. Досягненню змін передує наявність політичних можливостей, які часто для рухів відкриваються в контексті взаємодії з іншими акторами, зазвичай інституційними політичними суб'єктами. Так, наприклад, теоретики політичного процесу зазначають, що суспільно-політичні рухи – це раціональні актори, які взаємодіють у рамках існуючої структури політичних можливостей із представниками влади та відстоюють перед ними вимоги соціальних груп, які не мають інституційного представництва [5]. Однією з переваг цієї теорії є акцент на важливості узгодження дій при формуванні та діяльності суспільно-політичних рухів. Деякі групи можуть володіти бунтівною свідомістю і мати ресурси для мобілізації, але закриті політичні можливості стануть перешкодою у досягненні успіху. Тобто наголошується на важливості всіх трьох компонентів для руху.

Американські дослідники Ч. Тіллі та С. Терроу досліджували вплив суспільно-політичних рухів на політичні процеси. Зокрема С. Терроу у своїй праці «Влада в русі» («Power in Movement») підкреслював важливість рухів в контексті їхнього впливу і наслідків діяльності. Зважаючи на те, що значна кількість суспільно-політичних рухів є протестними, а протести мають вплив на реформи, С. Терроу зазначав, що потрібно систематично оцінювати вплив суспільно-політичних рухів на реформи, щоб зрозуміти їхню роль у просуванні демократії [14].

Рухи значно впливають на формування політики та на встановлення порядку денного, і цей факт є досить очевидним і дослідженим, зважаючи на суттєві можливості впливу рухів на громадську думку. Менше досліджень було проведено щодо інституційних результатів суспільно-політичних рухів. Проте в літературі існує консенсус щодо того, що ця форма політичних змін є важливою та має враховуватись у дослідженнях політичних результатів суспільно-політичних рухів. Австрійський дослідник Ф. Кольб називає такі зміни процедурними та інституційними результатами [11].

Процедурні стосуються зміни у відносинах між суспільно-політичним рухом і політичним інститутом, таким як політична партія. Це найпростіша форма інституційних змін і, по суті, те, що В. Гамсон назвав прийняттям – зміна у стосунках між групою, що кидає виклик та її антагоністами. Для В. Гамсона це передбачало перехід від ворожих чи байдужих стосунків до більш позитивних, і це можна було спостерігати, коли антагоніст був готовий регулярно вести переговори з групою. Хоча процедурні зміни можуть закласти основи для більш істотних інституційних змін у майбутньому, як зазначає Ф. Кольб, це все ж сама по собі слабка форма політичних змін.

До інституційних результатів можна віднести й внутрішньоінституційні зміни. Вони відбуваються, коли рух змінює внутрішню структуру політичного інституту. Цей тип змін – це те, що В. Гамсон назвав включенням: «інтеграція проблемних керівників груп або членів, які займають статусні чи авторитетні позиції в організаційній структурі антагоніста». Хоча цих результатів важче досягти ніж процедурних змін, вони також є довготривалішими через вплив залежності від першочергового шляху. За словами Дж. Махоні, залежність від шляху «характеризує конкретно ті історичні послідовності, в яких випадкові події приводять у рух інституційні моделі або ланцюги подій, що мають детерміновані властивості» [6]. У випадку внутрішньоінституційних здобутків залежність від шляху означає, що коли ці результати досягнуті, їх важко скасувати. Крім того, дослідження показують, що внутрішньоінституційні зміни можуть вплинути на результати політики руху в майбутньому. Прикладами внутрішньоінституційних змін може бути заснування нових політичних партій і розширення виборчих прав для раніше виключених з електорального процесу груп.

Суспільно-політичні рухи також можуть створювати менш відчутні форми внутрішньоінституційних змін. Як стверджує Е. Клеменс у своєму дослідженні американського жіночого руху, жіночі групи допомогли створити нові політичні інститути через безперервний процес організаційних інновацій. Е. Клеменс стверджує, що жіночий рух зміг адаптувати «неполітичні моделі організації для політичних цілей», тим самим досягнувши значних інституційних результатів.

Політичні зміни до яких призводять суспільно-політичні рухи не обмежуються лише інституційною складовою. Вони можуть викликати певні форми культурних змін або мати наслідки для життя учасників руху. Попри це низка дослідників вважають, що такий вплив не вважається формою політичних змін. Ф. Кольб, наприклад, виключає неінституційні зміни зі своєї типології політичних результатів рухів, стверджуючи, що зміни в політичних настроях учасників руху, наприклад, не є політичними результатами [11]. Інша група науковців, зокрема Є. М. Біде, стверджують, що позаінституційні результати – зокрема, й зміни в політичній свідомості – є важливими формами політичних змін. Участь у русі може, напри-

клад, розширити можливості громадян, надаючи їм політичні інструменти та мережі для здійснення майбутніх колективних дій. Зважаючи на це, дослідники неінституційні зміни додають до типології політичних результатів Ф. Кольба. Серед них можна виділити, перш за все, зміни в політичній свідомості [6].

Як стверджує С. Терроу, «участь у русі є політизацією» [14]. Ф. Півен та Р. Кловард були, мабуть, першими, хто звернув увагу на це явище, яке вони описали у своєму класичному творі «Рухи бідних людей: чому вони досягають успіху, як вони зазнають невдачі?». Дослідники стверджують, що коли громадяни починають відстоювати свої права та вимагати змін статус-кво, розвивається «нове відчуття ефективності; люди, які зазвичай вважають себе безпорадними, починають вірити, що вони мають певну здатність змінити свою долю» [13]. Інші науковці запропонували схожі аргументи. Е. Шнайдер, наприклад, стверджує, що участь у суспільно-політичних рухах може бути трансформаційним досвідом, який політизує учасників всеохопно й надовго.

У своєму дослідженні руху справедливості в оплаті праці американський дослідник М. МакКанн розкриває схожі наслідки участі в русі. Звертаючи увагу на ідею «усвідомлення прав», М. МакКанн стверджує, що участь у русі дозволяє окремим особам і групам уявляти та вимагати права, які офіційно не визнаються чи не забезпечуються політичними елітами. Концепцію усвідомлення прав можна розширити, щоб ширше охопити зміни в політичній свідомості. Таким чином, адаптовуючи визначення поняття «усвідомлення прав» МакКанна можна визначити політичну свідомість як «постійний, динамічний процес побудови свого розуміння політичного світу та ставлення до нього».

За словами М. МакКанна, хоча рух за рівність в оплаті праці досяг обмежених політичних успіхів, він мав більш ширше політичне значення, яке не було відображене в дослідженнях, зосереджених виключно на впливах на політику. Зокрема, М. МакКанн стверджує, що рух викликав прогресивні ідеологічні зміни серед учасників руху, таким чином відкривши нові шляхи для розширення прав і можливостей жінок на роботі.

Щоб виміряти ці зміни в усвідомленні прав, М. МакКанн опитав сто сорок учасників руху та виявив, що багато активістів стверджували, що найважливішим результатом руху стала трансформація їхніх сутностей, розуму та соціальної ідентичності. Ця зміна політичної свідомості є важливою формою політичних змін, оскільки вона створює прецедент для того, що громадяни можуть вимагати від держави, і також може закласти основи для майбутньої мобілізації. Хоча це менш відчутна форма політичних змін, вона, тим не менш, є важливою та з суттєвими майбутніми наслідками.

Суспільно-політичні рухи можуть призводити до зміни громадської думки. Багато вчених погоджуються з тим, що рухи можуть мати потужний вплив на гро-

мадську думку. Крім того, як стверджує М. МакКанн, якщо рух досягає значних політичних результатів, це досягнення може «живити нові надії та сподівання» серед учасників руху та громадян загалом. У випадку руху за рівну оплату праці учасники руху та суспільство загалом відчули підвищене «усвідомлення прав». Зростання спроможності та бажання вимагати прав на роботі відчули як учасники руху, так й інші громадяни, які були його свідками. Іншими словами, зміни в політичній свідомості учасників руху можуть виходити за межі самого руху і впливати на суспільство. Через цей процес рух може вплинути на ширшу політичну культуру суспільства, в якому він виникає. Окрім неінституційного результату, зміна громадської думки також є механізмом, за допомогою якого рухи можуть досягти інших форм політичних змін [6].

Отже, суспільно-політичні рухи виступають ініціаторами і каталізаторами політичних змін і часто призводять до значних для суспільства наслідків. Вони виступають динамічними політичними структурами, що здатні швидко реагувати на зміни, які відбуваються в державі і мобілізувати людей з метою впливу на політичну еліту для вирішення назрілих проблем. Суспільно-політичні рухи можуть досягати інституційних та неінституційних результатів. До перших можна віднести процедурні та внутрішньоінституційні зміни, до неінституційних – зміни в політичній свідомості та в громадській думці. І одні, й другі результати часто мають політичні наслідки для суспільства і виявляються або можуть виявлятися в особливостях функціонування політичних систем.

Список використаних джерел:

1. Ірха К. Порівняльний аналіз інституційних форм опозиційної діяльності. *Гілея*, 2009. С. 50–58.
2. Камінська Л. Ф. Теоретичні підходи до дослідження суспільних рухів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Соціологія*, 2010. № 1. С. 91–93.
3. Савельєва Т. «Нові суспільні рухи»: визначення методологічних засад дослідження. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2015, вип. 67–68. С. 16–28
4. Тупиця О. Л. Профспілки та суспільні рухи: способи і форми взаємодії. *Грані*, 2013. №8. С. 84–88.
5. Чміль І. Теоретико-методологічні засади дослідження суспільних рухів. *Evropský politický a právní diskurz*. Svazek 1. 6. vydání. Brno, 2014. S. 106–125.
6. Bidé Y. M. Social Movements and Processes of Political Change: The Political Outcomes of the Chilean Student Movement, 2011-2015. URL: https://watson.brown.edu/ir/files/ir/imce/honors/Bid%C3%A9_Final2015.pdf

7. Blumer H. Collective Behavior. Principles of Sociology. New York: Barnes and Noble Books, 1969. P. 65–121.
8. De la Porta D. Social movements: An introduction (2nd Ed) / D. De la Porta, M. Diani. Malden MA: Blackwell Publishing, 2006. 356 p.
9. Fernando P. Working with social movements. URL: http://www.oecd.org/dac/povertyreduction/50157985.pdf
10. Heberle R. Social Movements: An Introduction to Political Sociology. New York: Appleton-Century-Crofts, 1951. 478 p.
11. Kolb F. Protest and Opportunities: A Theory of Social Movements and Political Change. Frankfurt: Campus, 2007. Pp. 329.
12. Morris A. Theory and research in social movements: a critical review. Annual Review of Political Science. 1987. №2. P. 137–198.
13. Piven, F. F., & Cloward, R. A. Poor people's movements: Why they succeed, how they fail. New York, NY: Vintage Books. 1979. 381 p
14. Tarrow S. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics. Cambridge University Press, 1998. 287 p.

Роман Друль
магістрант спеціальності Публічне управління та адміністрування
Українського католицького університету

Електоральна динаміка правих партій країн ЄС за 2010-2019 роки

В останні роки однією з найбільш актуальних тем в європейській політиці є зростання популярності правих партій. Ця тенденція широко висвітлюється у медіапросторі та широко обговорюється в експертному середовищі.

Дослідження має на меті кількісно визначити електоральний зсув, що відбувся у країнах Європейського Союзу за друге десятиріччя XXI століття. Зручним інструментом для такої оцінки позиціювання різних партій європейських країн в єдиному ідеологічному полі є дані експертних опитувань Chapel Hill, яке засноване професорами політології та політичної методології Університету Північної Кароліни та Цюріхського університету. Команда Chapel Hill вивчає партійне позиціонування, електоральну поведінку та політичну психологію вже понад двадцять років, і завдяки їхньому опитуванню можливо оцінити ідеологічну, соціально-економічну та політичну позицію національних партій європейських країн в її динаміці [2].

На даний час доступні результати цих експертних оцінок позицій політичних партій Європейського Союзу до 2019 року («доковідного» періоду), оскільки результати останнього, проведеного в 2024 році, опитування, ще не оприлюднені – за словами авторів, публікація актуального опитування відбудеться найближчим часом [3].

Щоб дослідити координати конкретної партії в ідеологічному та політичному просторі в опитуваннях Chapel Hill використовують шкалу ідеологічних параметрів: визначення ідеологічного позиціонування партій ґрунтується на індексі LRGEN (1 – крайня ліва ідеологічна позиція, 10 – крайня права) [2]. Для того, щоби вирахувати ідеологічний зсув виборців країни в цілому, потрібно обчислити загальнонаціональний ідеологічний індекс країни (ЗІІК) – середньозважене за числом голосів кожної партії числове значення індексу LRGEN; зміни цього індексу покажуть динаміку ідеологічних настроїв активних виборців певної країни від виборів до виборів. Результат розрахунків представлений в табл.1.

Таблиця 1

Ідеологічне позиціонування електорату 25 країн-членів ЄС за результатами виборів [4] (згідно їхнього значення ЗІІК)

Країни	LRGEN*		
	2010 [1]	2014 [5]	2019 [2]
1. Бельгія	5,55	5,43	5,17
2. Данія	5,52	5,60	5,07
3. Німеччина	4,75	4,95	5,24
4. Греція	4,97	5,00	4,85
5. Іспанія	5,52	4,75	5,54
6. Франція	5,40	6,15	5,88
7. Ірландія	5,73	4,96	4,20
8. Італія	5,39	4,95	5,74
9. Нідерланди	5,65	5,66	5,71
10. Велика Британія	5,65	5,42	4,77
11. Португалія	5,00	5,26	4,44
12. Австрія	5,87	6,12	5,92
13. Фінляндія	5,40	5,36	5,41
14. Швеція	5,44	5,50	5,60
15. Болгарія	5,39	5,46	5,18
16. Чехія	5,28	4,98	5,36
17. Естонія	5,37	6,11	6,07
18. Угорщина	6,53	6,87	6,88
19. Латвія	5,53	5,97	5,79
20. Литва	5,32	5,48	5,61
21. Польща	6,28	6,64	6,26
22. Румунія	5,15	5,10	5,57
23. Словаччина	5,07	5,93	6,21
24. Словенія	5,70	5,58	6,21
25. Хорватія	5,25	5,41	6,28

* *зміна значення середньозваженого індексу LRGEN відповідає зміні ідеологічної позиції: від 1 (крайня ліва ідеологічна позиція) до 10 (крайня права ідеологічна позиція); значення індексу 5 відображає центристську позицію.*

За ідеологічними показниками всі країни можна розділити на три групи:

- Першою групою є країни, ЗІІ яких має значення між 4 і 5, тобто ті країни, які позиціонуються на лівій стороні політичного спектру.

- До другої, найбільшої, групи належать країни з ЗІІК зі значенням між 5 і 6, що відповідає право-центристській позиції (у порівнянні з іншими країнами) без суттєво вираженого правого ідеологічного ухилу.

- Третя група включає країни з правою ідеологічною позицією, в яких значення ЗІІК більше 6.

Останні оприлюднені результати експертного опитування Chapel Hill дають можливість оцінити ідеологічні позиції європейських країн станом на 2019 рік. Порівнюючи індекси 2019 року з попередніми даними, можна побачити подальшу поляризацію ідеологічних позицій – велика частина країн Центральної Європи стали більш правими, тоді як Велика Британія, Ірландія та Португалія продемонстрували рух у лівий бік.

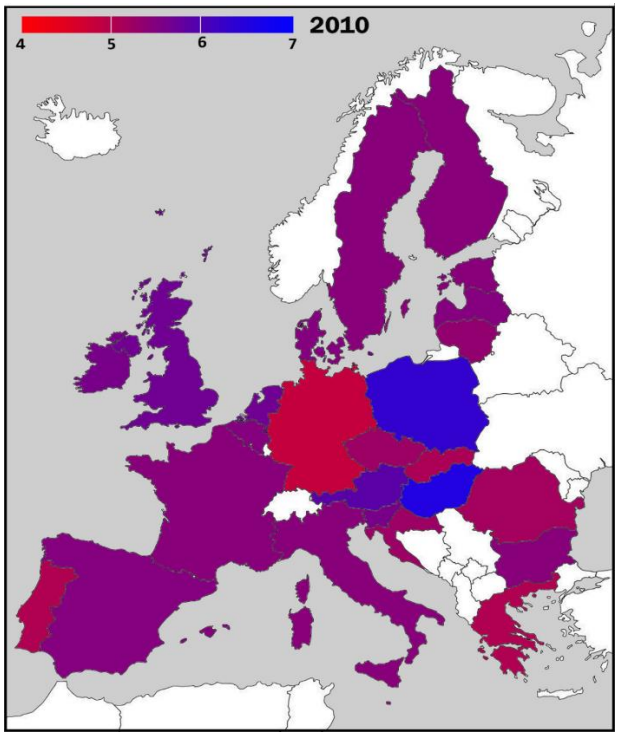

Рис. 1. Географічний розподіл ідеологічних преференцій країн ЄС в 2010 році.

За десять років (2010-2019) простежується певна географічна тенденція – на сході Європи країни електорально правіші, аніж на заході, а на півдні – лівіші, ніж на півночі. За другу половину цієї декади ця тенденція ще більше увиразнилися за рахунок ідеологічного уподібнення Німеччини до сусідніх країн. Полівішання Великої Британії зробило чіткішою тенденцію полівіння в напрямку зі сходу на захід (чинник географічної довготи), натомість ця країна «випала» з тенденції, обумовленої географічною широтою країни (полівіння в напрямку з півночі на південь): в 2019 році «лівий пояс» півколом обрамлював Європу з південного сходу (Греція), заходу (Португалія) та північного заходу (Ірландія та Велика Британія).

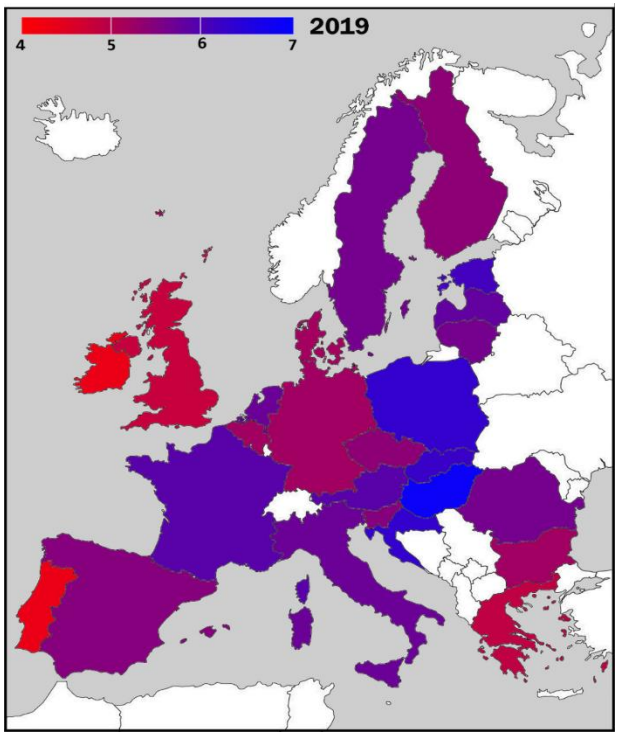

Рис. 2. Географічний розподіл ідеологічних преференцій країн ЄС в 2019 році.

Варто відзначити, що в трьох країнах цього поясу за період з 2014 по 2019 рр. спостерігався найбільший серед європейських країн рух вліво в Португалії (-0,81), Ірландії (-0,76) та Великій Британії (-0,65).

Водночас найбільш суттєві ідеологічні зсуви в правому напрямку відбулись в Хорватії (+0,87), дещо менші – в Іспанії (+0,80) та Італії (+0,79).

Отже, станом на 2019 рік в групі лівоцентристів залишилась Греція та Ірландія, до яких приєдналась Велика Британія та Португалія, тоді як Німеччина, Іспанія та Чехія покинули групу, змістившись в правий бік. В групі правих країн до Угорщини, Польщі та Естонії приєдналися Словаччина та Хорватія, а Австрія та Франція повернулися в групу право-центристській позиції.

Аналогічно до індексу ідеологічного позиціювання електорату окремих країн можна обчислити середньозважений за кількістю виборців окремих партій індекс ідеологічного позиціювання електорату ЄС у цілому.

Аналіз динаміки цього індексу вказує, що в цілому по ЄС суттєвого ідеологічного зсуву вправо не відбулось – його значення змінилося лише з 5,47 у 2010 році до 5,53 у 2019 році.

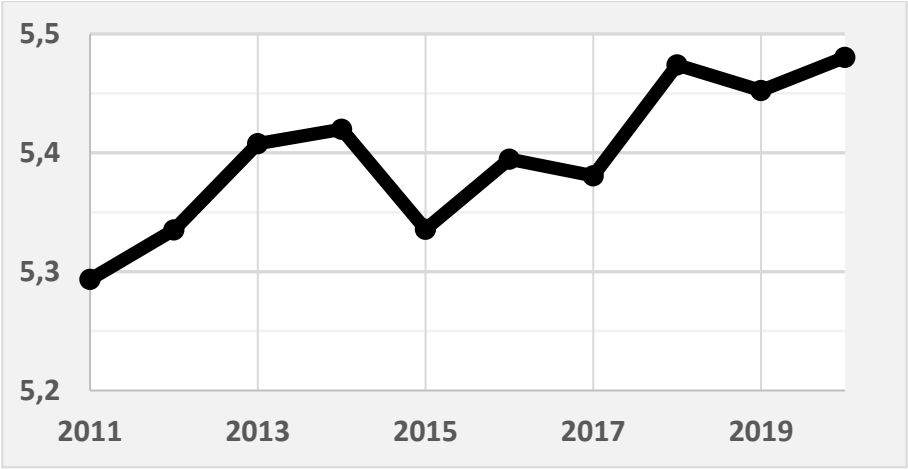

Рис. 3. Динаміка ідеологічних настроїв ЄС (зміна значення середньозваженого за електоратом всіх країн-членів ЄС індексу LRGEN)

Попри відносну стабільність загального індексу, за період 2010-2019 рр. спостерігається суттєве зростання поляризації за ідеологічним індексом окремих країн. Частка «центристських» країн (з індексом від 4,5 до 5,5) за цей час зменшилась від 58% до 31%; частка «правоцентристських» країн (з індексом від 5 до 6) за цей час зменшилась від 85% до 61%, натомість кількість ідеологічно «радикальних» країн зросла від 8% до 31% (зокрема, лівого спрямування – від нуля до 4%, правого – від 8% до 23%).

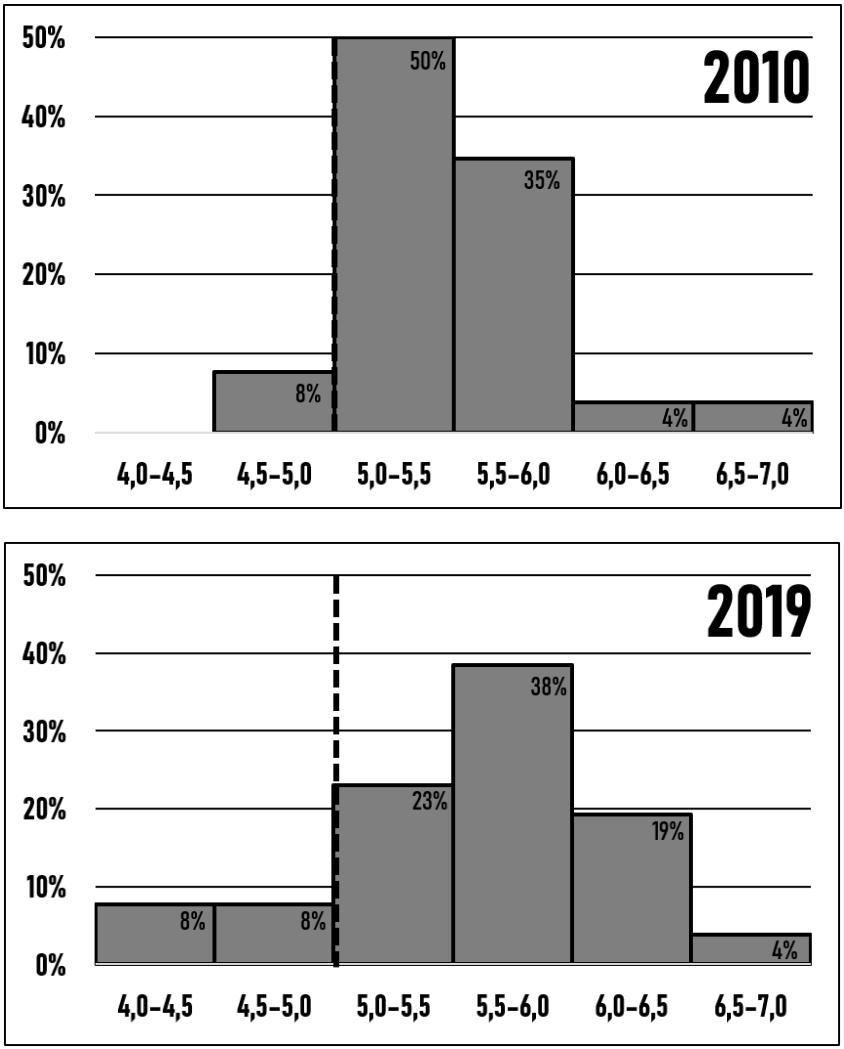

Рис. 4. Відсоток країн-членів ЄС в межах певного діапазону ідеологічного індексу за 2010 та 2019 роки.

В той же час поляризація загального електорату в цілому по ЄС (тобто з врахуванням кількості виборців у кожній країні) збільшилась значно менше. Відсоток центристських виборців (з індексом від 4 до 6) за цей час зменшився лиш

від 22% до 20%, хоча як серед лівого електорату, так і серед правого відчутний зсув до краю спектру: зростання відповідно від 6% до 12% і від 4% до 15%. (див. діаграми на рис.5).

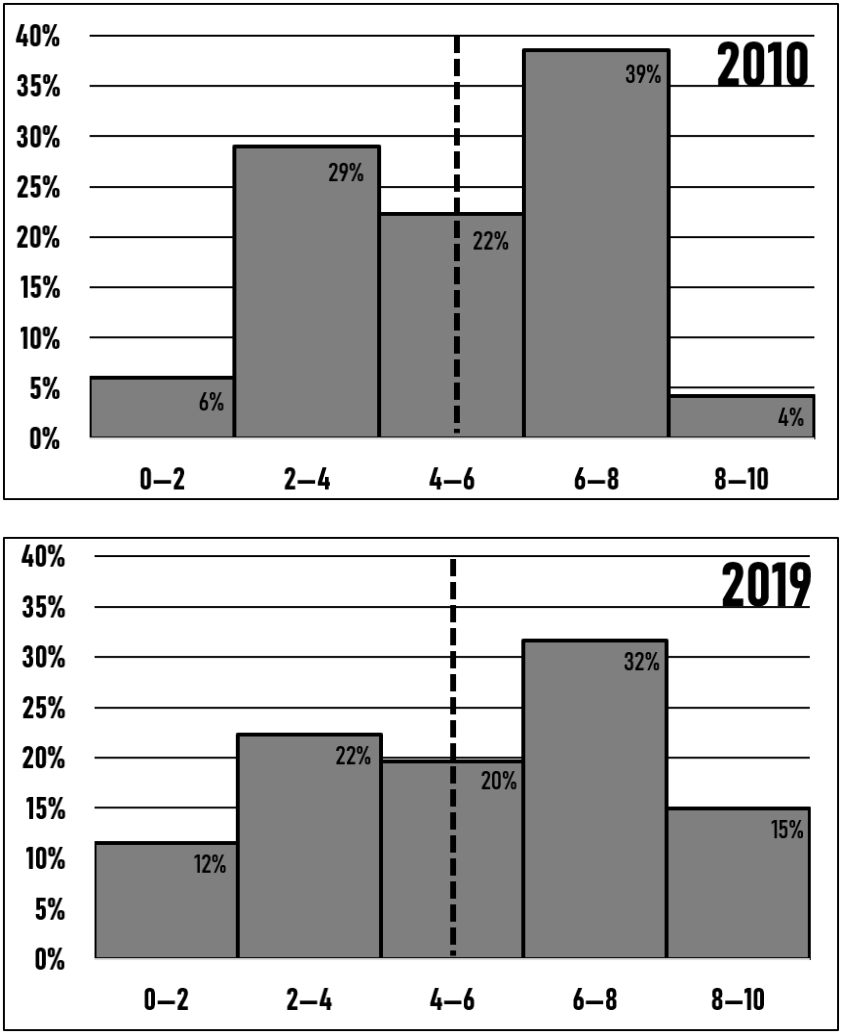

Рис. 5. Відсоток електорату ЄС в межах певного діапазону ідеологічного індексу за 2010 та 2020 роки.

Іншими словами, правий електорат більше концентрувався в одних країнах ЄС (таких як Угорщина та Польща), які ставали ще правішими, а лівий електорат – в інших (зокрема, в Ірландії та Португалії), які ставали ще лівішими.

За період після 2019 року Європа пережила епідемію коронавірусу та зіткнулася з російським вторгненням в Україну, що, безумовно, відобразилося на електоральних настроях населення. Тому після публікації нового експертного опитування Chapel Hill буде корисно проаналізувати актуальні зміни ідеологічного індексу в Європі.

Список використаних джерел:

1. Bakker, Ryan, Catherine de Vries, Erica Edwards, Liesbet Hooghe, Seth Jolly, Gary Marks, Jonathan Polk, Jan Rovny, Marco Steenbergen, and Milada Anna Vachudova. «Measuring Party Positions in Europe: The Chapel Hill Expert Survey Trend File, 1999–2010». *Party Politics* 21, no. 1 (November 29, 2012): 143–52. https://doi.org/10.1177/1354068812462931.
2. «Codebook. Chapel Hill Expert Survey—Trend File 1999 – 2019». Chapel Hill Expert Survey, August 2022. https://www.chesdata.eu/s/1999-2019_CHES_codebook-yj99.pdf.
3. Jolly, Seth. Email message to author. July 2023.
4. Nordsieck, Wolfram. «Parties and Elections in Europe» Parties and elections in Europe. http://www.parties-and-elections.eu.
5. Polk, Jonathan, Jan Rovny, Ryan Bakker, Erica Edwards, Liesbet Hooghe, Seth Jolly, Jelle Koedam, et al. «Explaining the Salience of Anti-Elitism and Reducing Political Corruption for Political Parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey Data.» *Research & Politics* 4, no. 1 (January 1, 2017). https://doi.org/10.1177/2053168016686915.

Юрій Ліпар
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Пандемія COVID-19 як системна соціальна криза та реакція на неї громадянського суспільства: загальні тренди й специфічні випадки

Пандемія COVID-19 стала не лише масштабною санітарно-епідеміологічною кризою, але й глобальним соціальним викликом, що вплинув на всі рівні суспільного життя у світі. Вона виявила структурні слабкості багатьох соціальних, політичних та економічних інститутів, які вже зазнавали напруження через попередні кризи, зокрема фінансову кризу 2008-2009 років та глобальні соціально-економічні зміни останніх десятиліть. Кризи такого масштабу мають хвилеподібний ефект, оскільки вони загострюють існуючі нерівності та спричиняють нові виклики для управлінських систем[1]. Подібні явища спостерігалися і під час пандемії SARS 2003 року, коли неготовність державних структур до швидкої відповіді на епідемічні загрози призвела до поширення соціальної паніки та зростання недовіри до інституцій охорони здоров'я[2]. У цьому контексті пандемія COVID-19 розглядається як комплексний феномен, що поєднує в собі одночасно санітарну та соціально-економічну кризу, яка вражає як державні, так і громадські інститути. Згідно з дослідженням вчених[3], кризи можуть виявлятися у трьох основних формах: кризи управління, ресурсної нестачі та порушення соціальних структур. У випадку COVID-19 всі три аспекти виявилися у глобальному масштабі, що призвело до переосмислення ролі держави, громадянського суспільства та приватного сектора і процесі подолання кризи[4].

Важливим аспектом є вплив пандемії на систему соціального захисту та громадського життя. За словами деяких науковців[5], в умовах кризи зростає пот-

[1] Therrien, M.-C., Normandin, J.-M., & Denis, J. L. (2017). Crisis management in complex organizations: A multi-level analysis. *Journal of Contingencies and Crisis Management, 25*(1), 28–40.
[2] Jarzabkowski, P., Bednarek, R., Chalkias, K., & Cacciatori, E. (2019). The social impact of global crises: Examining the institutional response. *Strategic Management Journal, 40*(5), 789–810.
[3] Bundy, J., Pfarrer, M. D., Short, C. E., & Coombs, W. T. (2017). Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of Management, 43*(6), 1661–1692.
[4] Akingbola, K., Brunt, C., Baluch, A., & Cunningham, I. (2021). Crisis, pandemic, and beyond: Nonprofits and the adaptive capability of communities. Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research, *12*(S1), 3–13.
[5] George, G., Howard-Grenville, J., & Joshi, A. (2016). Understanding and tackling societal grand challenges through management research. *Academy of Management Journal, 59*(6), 1880–1895.

реба в негайному втручанні, але водночас посилюється бюрократизація та уповільнення ухвалення рішень, що негативно впливає на здатність системи до адаптації. Подібні проблеми спостерігалися, приміром, в Канаді, де пандемія загострила проблеми, які були пов'язані зі співпрацею між урядом та неурядовим сектором, що вплинуло на ефективність надання допомоги вразливим групам[1]. Таким чином, пандемія COVID-19 не лише призвела до кризи на рівні державних та міжнародних інституцій, але й суттєво вплинула на механізми самоорганізації суспільства. З одного боку, криза викликала недовіру до державних рішень та зумовила зростання конфліктів інтересів між різними соціальними групами[2]. З іншого боку, вона сприяла мобілізації громадянського суспільства, що стало критично важливим фактором для забезпечення стійкості соціальних систем[3]. Так, пандемія COVID-19 не лише вплинула на систему охорони здоров'я, але й спричинила серйозні соціально-економічні наслідки, що вплинули на роботу підприємств, зайнятість населення, фінансову стабільність домогосподарств та діяльність неурядового сектора. Соціальні системи, які й до пандемії мали структурні проблеми, зіткнулися з безпрецедентним навантаженням[4]. В тій же Канаді, як зазначає С. Юнесс[5], пандемія COVID-19 викликала значні труднощі у фінансуванні некомерційного сектора. Незважаючи на державні програми підтримки, численні організації відчули скорочення доходів, що загрожувало їхній стабільності. Подібні виклики спостерігалися у Великій Британії та США, де фінансування багатьох неприбуткових організацій значною мірою залежить від приватних пожертв, які скоротилися в умовах економічного спаду[6].

Окрім фінансових труднощів, пандемія також загострила питання соціальної нерівності. Відомо, що економічні кризи часто посилюють розрив між бага-

[1] Youness, S. (2021). *Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the non-profit sector*. University of Windsor.

[2] Харитонов, Є., & Харитонова, О. (2021). *Конфлікт та солідарність інтересів в умовах пандемії COVID-19*. Часопис цивілістики, 40, 5–10.

[3] Cigler, B. A. (2007). The big chill: Agency cutbacks and non-profit organizations. *Public Administration Review, 67*(1), 89–97.

[4] Akingbola, K., Brunt, C., Baluch, A., & Cunningham, I. (2021). Crisis, pandemic, and beyond: Nonprofits and the adaptive capability of communities. Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research, *12*(S1), 3–13.

[5] Youness, S. (2021). *Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the non-profit sector*. University of Windsor.

[6] Doherty, B. (2020). The financial sustainability of non-profits during crises: Lessons from COVID-19. *Nonprofit Quarterly, 27*(3), 45–62.

тими та бідними, створюючи додаткові виклики для систем соціального захисту[1]. Пандемія підтвердила цю тенденцію: в умовах карантину та локдаунів найбільше постраждали малозабезпечені верстви населення, а також працівники низькокваліфікованих секторів економіки, які втратили джерела доходу[2]. Ще одним важливим аспектом стала цифровізація економіки та її вплив на ринок праці. Дослідження свідчить про значну роль цифрових технологій у пристосуванні громадянського суспільства до нових умов роботи під час пандемії. Однак цифрова трансформація теж створила нові виклики, зокрема цифровий розрив між різними соціальними групами та регіонами. Доступ до сучасних технологій та цифрових навичок став критично важливим для соціально-економічної мобільності[3]. У цьому контексті громадянське суспільство стало важливим інструментом пом'якшення соціально-економічних наслідків пандемії. Наприклад, багато неурядових організацій запровадили онлайн-курси, навчальні програми та консультаційні послуги, спрямовані на підтримку тих, хто втратив роботу. Однак, як зазначають дослідники[4], швидка адаптація до нових реалій вимагала ресурсів, яких часто бракувало неприбутковим організаціям. Отже, пандемія COVID-19 посилила соціально-економічну нерівність, ускладнила функціонування громадських організацій і змусила суспільство пристосовуватися до нових реалій. Державні програми підтримки були важливими, але не завжди ефективними, що призвело до необхідності активізації громадянських ініціатив та пошуку нових моделей співпраці між державним і неурядовим сектором[5].

У доповнення, пандемія COVID-19 загострила питання конфлікту інтересів у суспільстві. Обмежувальні заходи, економічні труднощі та різні підходи до вирішення кризи стали причиною зростання напруги між громадянами, урядами та бізнесом[6]. Тут цікавим є апелювання до ідеї про те, що у кризові періоди часто виникає необхідність в швидкому прийнятті рішень, що може спричиняти конфлі-

[1] Therrien, M.-C., Normandin, J.-M., & Denis, J. L. (2017). Crisis management in complex organizations: A multi-level analysis. *Journal of Contingencies and Crisis Management, 25*(1), 28–40.

[2] Jansen, H. (2020). Digitalization and social equity: How COVID-19 accelerated the digital divide. *Journal of Digital Society, 14*(2), 123–140.

[3] European Economic and Social Committee. (2021). *The response of civil society organisations to face the COVID-19 pandemic and the consequent restrictive measures adopted in Europe - Study*. Retrieved from URL: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-02-21-011-en-n.pdf

[4] Bundy, J., Pfarrer, M. D., Short, C. E., & Coombs, W. T. (2017). Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of Management, 43*(6), 1661–1692.

[5] Youness, S. (2021). *Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the non-profit sector*. University of Windsor.

[6] Харитонов, Є., & Харитонова, О. (2021). *Конфлікт та солідарність інтересів в умовах пандемії COVID-19*. Часопис цивілістики, 40, 5–10.

кти між різними соціальними групами[1]. У випадку ж COVID-19 це проявилося через суперечності між економічними інтересами підприємств, які прагнули уникнути збитків, та медичними рекомендаціями, що вимагали суворих обмежень. Питання конфлікту та солідарності інтересів є особливо важливими в контексті громадянського суспільства. Як зазначають вчені[2], у періоди криз громадські ініціативи можуть відігравати роль посередника між державою та суспільством, допомагаючи знайти компромісні рішення. У Канаді, як вказує той же С. Юнесс[3], значна частина волонтерських організацій займалася не лише матеріальною підтримкою вразливих груп, а й адвокаційною діяльністю, спрямованою на зміну політик уряду щодо соціального захисту. Однак пандемія також виявила певні слабкі місця у механізмах соціальної солідарності. Так, у Шотландії 96% неприбуткових організацій зазнали змін у своїй діяльності, а 75% повідомили про серйозний фінансовий вплив пандемії на їхню роботу[4]. Це свідчило про необхідність розробки довгострокових стратегій підтримки громадянського суспільства в умовах кризових ситуацій. Таким чином, пандемія COVID-19 стала випробуванням для суспільної солідарності. З одного боку, вона призвела до зростання волонтерської активності та взаємодопомоги, а з іншого – виявила численні конфлікти інтересів, що потребували ефективних механізмів управління та посилення ролі громадянських інститутів[5].

На цьому тлі пандемія COVID-19 стала тестом на стійкість для громадянського суспільства по всьому світу. У відповідь на кризу громадські організації, волонтерські ініціативи та соціальні рухи швидко адаптувалися до нових реалій, відіграючи ключову роль у наданні допомоги вразливим групам населення[6]. Однією з головних моделей реагування стала соціальна самоорганізація. Згідно з

[1] Cigler, B. A. (2007). The big chill: Agency cutbacks and non-profit organizations. *Public Administration Review, 67*(1), 89–97.

[2] George, G., Howard-Grenville, J., & Joshi, A. (2016). Understanding and tackling societal grand challenges through management research. *Academy of Management Journal, 59*(6), 1880–1895.

[3] Youness, S. (2021). *Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the non-profit sector*. University of Windsor.

[4] OSCR (Office of the Scottish Charity Regulator). (2020). *Impact of COVID-19 on Scotland's charities*. Retrieved from URL: https://www.volunteerscotland.net/wp-content/uploads/2022/11/Impact-of-COVID-19-on-Scotlands-charities-Full-Report.pdf

[5] Харитонов, Є., & Харитонова, О. (2021). *Конфлікт та солідарність інтересів в умовах пандемії COVID-19*. Часопис цивілістики, 40, 5–10.

[6] Akingbola, K., Brunt, C., Baluch, A., & Cunningham, I. (2021). Crisis, pandemic, and beyond: Nonprofits and the adaptive capability of communities. Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research, *12*(S1), 3–13.

дослідженням О. Ранькової та О. Касперовича[1], пандемія стимулювала створення численних ініціатив, спрямованих на підтримку медичних працівників, постачання продовольчих наборів, боротьбу з дезінформацією та психологічну підтримку населення. У багатьох країнах волонтерські рухи діяли паралельно з офіційними державними програмами або навіть швидше мобілізовували ресурси, ніж урядові структури[2]. Ще одним ключовим елементом була адаптація громадських організацій до цифрового середовища. Як зазначає Х. Янсен[3], у Канаді 54% благодійних організацій перевели свою діяльність в онлайн-формат, що дозволило забезпечити безперервність послуг навіть в умовах жорстких карантинних обмежень. Однак цей процес супроводжувався викликами, пов'язаними з недостатністю технічних ресурсів і нерівномірним доступом до цифрових технологій серед різних соціальних груп. Крім того, громадські організації використовували модель адвокаційної діяльності, активно впливаючи на формування політики під час пандемії. У тій же Канаді, наприклад, низка неприбуткових організацій брала участь у лобіюванні змін у системі соціального забезпечення, що дозволило розширити доступ до допомоги для вразливих верств населення[4]. Отже, у відповідь на кризу громадянське суспільство адаптувалося через самоорганізацію, цифровізацію та адвокаційну діяльність, що стало важливим чинником соціальної стабільності під час пандемії.

Неприбуткові організації (НПО) стали важливими учасниками процесу подолання пандемії, надаючи послуги, які часто були недоступні через перевантаженість державних структур. Пандемія викликала значне зростання попиту на соціальні послуги, що змусило багато НПО переглянути свої підходи до надання допомоги[5]. Фінансові проблеми стали одним із основних викликів для неприбуткового сектору. В Канаді, до якої ми часто апелюємо, понад 65% НПО не отримали жодної федеральної підтримки, а 75% – жодної допомоги від провінційної влади.

---

[1] Ранькова, О., & Касперович, О. (2021). *Залучення ресурсів громадянського суспільства до подолання загроз коронакризи в умовах цифрових трансформацій*. Журнал Європейської економіки, 20(3), 514–520.

[2] European Economic and Social Committee. (2021). *The response of civil society organisations to face the COVID-19 pandemic and the consequent restrictive measures adopted in Europe - Study*. Retrieved from URL: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-02-21-011-en-n.pdf

[3] Jansen, H. (2020). Digitalization and social equity: How COVID-19 accelerated the digital divide. *Journal of Digital Society, 14*(2), 123–140.

[4] Youness, S. (2021). *Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the nonprofit sector*. University of Windsor.

[5] Akingbola, K., Brunt, C., Baluch, A., & Cunningham, I. (2021). Crisis, pandemic, and beyond: Nonprofits and the adaptive capability of communities. Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research, *12*(S1), 3–13.

Подібні тенденції спостерігалися і в країнах Європи, передусім в ЄС, де, приміром, 84% шотландських НПО повідомили про фінансові труднощі, а 20% заявили, що їхнє існування під загрозою. Незважаючи на фінансові труднощі, неприбуткові організації виявили високу гнучкість. Це відповідає наявним теоретичним аргументаціям про те, що кризи стимулюють організації до швидких змін, оскільки нестандартні ситуації потребують нових рішень[1]. Це, зокрема, проявилося у переході багатьох НПО до нових моделей роботи, таких як створення платформ для взаємодопомоги, організація онлайн-заходів та дистанційного волонтерства. Таким чином, хоча пандемія COVID-19 стала серйозним випробуванням для неприбуткового сектора, багато організацій змогли адаптуватися та навіть розширити свою діяльність, посилюючи роль громадянського суспільства у подоланні кризи.

Співпраця між урядом та громадськими організаціями в умовах пандемії мала суперечливий характер. З одного боку, багато урядів визнавали важливу роль НПО у підтримці населення, з іншого – ця співпраця не завжди була ефективною через бюрократичні бар'єри та обмежене фінансування[2]. Наприклад, у Шотландії більшість НПО стикнулися з труднощами у доступі до державних фондів, оскільки програми підтримки були орієнтовані насамперед на бізнес. Подібна ситуація спостерігалася і країнах Америки та Європи, де багато благодійних організацій не відповідали вимогам державних грантових програм[3]. Ще однією проблемою стало повільне реагування урядів на кризу. В умовах пандемії багато державних структур діяли повільно через складність ухвалення рішень у невизначених умовах. Це змушувало НПО діяти самостійно, залучаючи альтернативні джерела фінансування та спираючись на волонтерські ініціативи. У той же час пандемія відкрила нові можливості для партнерства між державою та громадянським суспільством. Низка місцевих органів влади у різних країнах почала розробляти нові механізми співпраці з НПО, зокрема в сфері соціального забезпечення та цифрової освіти. Тому пандемія висвітлила як слабкі місця, так і потенціал державно-громадської взаємодії. Подальший же розвиток співпраці залежав від усунення бюрократичних бар'єрів і більш гнучкої фінансової підтримки неприбуткового сектора.

Загалом пандемія COVID-19 спричинила суттєві зміни у формах діяльності громадських організацій. Незважаючи на виклики, багато з них змогли адаптува-

[1] Bundy, J., Pfarrer, M. D., Short, C. E., & Coombs, W. T. (2017). Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of Management, 43*(6), 1661–1692.

[2] Youness, S. (2021). *Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the non-profit sector*. University of Windsor.

[3] Jansen, H. (2020). Digitalization and social equity: How COVID-19 accelerated the digital divide. *Journal of Digital Society, 14*(2), 123–140.

тися та виробити нові моделі взаємодії з суспільством, що продовжили розвиватися і після завершення гострої фази пандемії[1]. Однією з таких форм стала гібридна модель роботи, яка поєднує онлайн- та офлайн-активності. Наприклад, багато НПО почали використовувати дистанційні формати для навчання, консультування та проведення заходів, що дало змогу охопити ширшу аудиторію, зокрема в сільських та віддалених регіонах. Подібні тенденції спостерігалися і в Україні, де громадські організації впроваджували цифрові інструменти для управління волонтерськими програмами. Ще одним трендом стало активніше залучення громадськості через соціальні мережі. Дослідження О. Ранькової та О. Касперовича[2] показує, що цифрові платформи стали не лише інструментом комунікації, а й засобом мобілізації громадян до участі у волонтерських та благодійних ініціативах. Отже, пандемія спричинила зміни у формах діяльності НПО, які продовжили еволюціонувати. Нові моделі роботи, засновані на цифрових технологіях, відкрили нові можливості для громадських ініціатив та посилили їхню стійкість у кризових умовах.

Як вже зазначено вище, одним із ключових наслідків пандемії стало усвідомлення необхідності реформування взаємодії між урядом та громадянським суспільством. Державна підтримка громадських організацій під час пандемії виявилася нерівномірною, що спонукало до дискусій щодо зміни механізмів співпраці[3]. Так, у Великій Британії пандемія продемонструвала недоліки централізованої моделі фінансування НПО, що призвело до перегляду політик у бік децентралізації фінансової допомоги. Подібні зміни відбулися і в інших країнах, де урядові структури почали розробляти нові механізми грантової підтримки, спрямовані на довгострокову фінансову стабільність НПО. Ключовим напрямом реформування стало посилення ролі громадських організацій у процесах ухвалення рішень. Уряди багатьох європейських країн активно залучили НПО до розробки політик у сферах соціального захисту, охорони здоров'я та кризового управління. Таким чином, пандемія стала каталізатором змін у сфері державно-громадського партнерства, стимулюючи пошук нових підходів до фінансування та інтеграції громадських ініціатив у державні політики.

---

[1] Akingbola, K., Brunt, C., Baluch, A., & Cunningham, I. (2021). Crisis, pandemic, and beyond: Nonprofits and the adaptive capability of communities. Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research, *12*(S1), 3–13.

[2] Ранькова, О., & Касперович, О. (2021). *Залучення ресурсів громадянського суспільства до подолання загроз коронакризи в умовах цифрових трансформацій*. Журнал Європейської економіки, 20(3), 514–520.

[3] Youness, S. (2021). *Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the nonprofit sector*. University of Windsor.

Одним із головних уроків пандемії стало усвідомлення необхідності створення сталих механізмів реагування на майбутні кризи. Це стосується як державного сектора, так і громадських організацій, які мають бути готові до швидкої мобілізації ресурсів та адаптації до змін. Це відповідає вже зробленим раніше висновкам, що ефективне реагування на кризові ситуації вимагає інтеграції громадських ініціатив у загальну систему кризового менеджменту[1]. Це також означає, що уряди повинні розглядати громадянське суспільство не лише як виконавця соціальних програм, але й як рівноправного партнера в ухваленні рішень. Ще одним важливим аспектом є розвиток цифрових інструментів управління кризами. Дослідження демонструють, що під час пандемії цифрові платформи дозволили ефективніше координувати надання допомоги та взаємодію між державними та громадськими структурами[2]. У цьому контексті необхідно розвивати системи збору й аналізу даних, які можуть допомогти швидше реагувати на майбутні виклики. Відповідно, для посилення стійкості суспільства необхідно вдосконалювати механізми взаємодії між державою та громадянським суспільством, а також інвестувати у цифрові рішення для ефективного кризового управління[3].

В цілому аналіз впливу пандемії COVID-19 на громадянське суспільство демонструє, що криза стала не лише викликом, а й поштовхом до змін. Громадські організації показали високу адаптивність, розширили використання цифрових технологій та посилили взаємодію з суспільством. Проте фінансові труднощі та політико-правові бар'єри залишились серйозними проблемами, які потребували і надалі потребують системних рішень. На цьому тлі для посилення стійкості громадянського суспільства до майбутніх криз рекомендується: посилити підтримку громадських організацій через більш гнучкі механізми фінансування; розвивати цифрові технології як інструмент адаптації громадянського суспільства; інтегрувати громадські ініціативи у державні стратегії кризового управління для швидшого реагування на надзвичайні ситуації. Ці заходи сприятимуть підвищенню ефективності громадянського суспільства та його ролі у розв'язанні соціальних проблем у конфліктному світі.

---

[1] Bundy, J., Pfarrer, M. D., Short, C. E., & Coombs, W. T. (2017). Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of Management, 43*(6), 1661–1692.

[2] Jansen, H. (2020). Digitalization and social equity: How COVID-19 accelerated the digital divide. *Journal of Digital Society, 14*(2), 123–140.

[3] Ранькова, О., & Касперович, О. (2021). *Залучення ресурсів громадянського суспільства до подолання загроз коронакризи в умовах цифрових трансформацій*. Журнал Європейської економіки, 20(3), 514–520.

Список використаних джерел:

1. Akingbola, K., Brunt, C., Baluch, A., & Cunningham, I. (2021). Crisis, pandemic, and beyond: Nonprofits and the adaptive capability of communities. *Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research*, 12(S1), 3–13.
2. Bundy, J., Pfarrer, M. D., Short, C. E., & Coombs, W. T. (2017). Crises and crisis management: Integration, interpretation, and research development. *Journal of Management*, 43(6), 1661–1692.
3. Cigler, B. A. (2007). The big chill: Agency cutbacks and non-profit organizations. *Public Administration Review*, 67(1), 89–97.
4. Doherty, B. (2020). The financial sustainability of non-profits during crises: Lessons from COVID-19. *Nonprofit Quarterly*, 27(3), 45–62.
5. European Economic and Social Committee. (2021). The response of civil society organisations to face the COVID-19 pandemic and the consequent restrictive measures adopted in Europe - Study. Retrieved from URL: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-02-21-011-en-n.pdf
6. George, G., Howard-Grenville, J., & Joshi, A. (2016). Understanding and tackling societal grand challenges through management research. *Academy of Management Journal*, 59(6), 1880–1895.
7. Jansen, H. (2020). Digitalization and social equity: How COVID-19 accelerated the digital divide. *Journal of Digital Society*, 14(2), 123–140.
8. Jarzabkowski, P., Bednarek, R., Chalkias, K., & Cacciatori, E. (2019). The social impact of global crises: Examining the institutional response. *Strategic Management Journal*, 40(5), 789–810.
9. OSCR (Office of the Scottish Charity Regulator). (2020). Impact of COVID-19 on Scotland's charities. Retrieved from URL: https://www.volunteerscotland.net/wp-content/uploads/2022/11/Impact-of-COVID-19-on-Scotlands-charities-Full-Report.pdf
10. Therrien, M.-C., Normandin, J.-M., & Denis, J. L. (2017). Crisis management in complex organizations: A multi-level analysis. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 25(1), 28–40.
11. Youness, S. (2021). Canadian government – non-profit relations and COVID-19: Crisis and the non-profit sector. University of Windsor.
12. Ранькова, О., & Касперович, О. (2021). Залучення ресурсів громадянського суспільства до подолання загроз коронакризи в умовах цифрових трансформацій. *Журнал Європейської економіки*, 20(3), 514–520.
13. Харитонов, Є., & Харитонова, О. (2021). Конфлікт та солідарність інтересів в умовах пандемії COVID-19. *Часопис цивілістики*, 40, 5–10.

ЧАСТИНА 3 / PART 3

ПЕРСПЕКТИВИ І РИЗИКИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ТА ПРОДОВЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ТЛІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: ІНСТИТУЦІЙНІ, ПОЛІТИЧНІ, ПАРТІЙНІ І ВИБОРЧІ ЧИННИКИ ТА КОНТЕКСТ УКРАЇНИ Й ІНШИХ КРАЇН

Ігор Вдовичин
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка

Теоретичні та історичні аспекти парламентаризму і сьогодення демократії

Демократична система державного правління асоціюється насамперед з діяльністю представницько-законодавчого органу влади – парламенту. Законодавчі функції представницьких органів (перш за все в Європі) суттєво посилюють під впливом Американської та Французької революцій[7, с. 226–227]. Парламентаризм, як складова реалізація ідеї поділу влади на законодавчу, виконавчу й судову став важливим інструментом на шляху захисту людини від свавілля держави. Та вже достатньо тривала історія діяльності законодавчих органів засвідчує, парламентам не завжди вдається повноцінно виконувати свої основні завдання – і як законодавчої влади, і як репрезентанта принципу суверенітету народу. Спостерігається ерозія парламентаризму під впливом сукупності чинників – одним із важливих чинників виступає занепад у багатьох парламентарів переконання у своїй місії як репрезентантів суспільства, і відповідальності за долю тих, кого вони уособлюють – громадян тієї чи іншої країни. На цій підставі Ф.А. Гаєк ще у минулому столітті зробив умотивований висновок: «І чи слід дивуватися, що існуючі представницькі асамблеї, переконані в тому, що все, ними вирішуване, обов'язково є справедливим, перестали навіть розглядати в конкретних випадках, чи це справді так?» [1, с. 434]. У своїй критиці законодавців вчений зосередився на центральному питанні – ролі парламентів у забезпеченні свободи людини. Далекоглядно поставивши під сумнів формальне дотримання «демократичних» процедур, яке за певних умов перетворюється у свою протилежність – інструмент легітимізації авторитарних режимів, що ми масово спостерігаємо у сьогоденні. Що важливо, Ф.А. Гаєк вказує на основну причину такої небезпеки – відстороненість громадян

від суспільної сфери, впровадження у свідомість думки – за нас дбають, і така позиція характерна як для поведінки (влади і населення) як в авторитарних так і в демократичних країнах. Аналізуючи роботу конгресу США, Ф. Фукуяма робить не дуже оптимістичні порівняння, нагадуючи – про старі, дореволюційні еліти Франції Алексіс де Токвіль казав, що вони переплутали привілеї зі свободою, тобто захист від державної влади застосовували тільки до самих себе, а не до всіх громадян. У сучасних Сполучених Штатах еліта розмовляє свободою мови, але абсолютно щаслива подоїти державу на привілеї [13, с. 474]. Продовженням такого підходу стає посилення опікунських функцій влади і для непривілейованих частин суспільства. Патерналізм, який стає своєрідною формою підкупу суспільства, набуває рис домінуючого тренду, руйнує у громадян нахил до самодіяльність і створює передумови для зростання впливу радикальних ідей різноманітного ідейного забарвлення. Сучасні виклики демократії неймовірно різноманітні – і за світоглядним обґрунтуванням, і політичними акторами, які це реалізують і за технологічним інструментарієм, який для цього використовується. З'ясувалося, що сучасні політична і економічна системи не настільки стабільні, як про них думала переважна більшість. Усе це поєднується із світоглядною кризою. Приходить час радикалів. У протистояння вже залучаються не анонімні ґакерські групи, а потенціал держав, які претендують на глобальне домінування, та залучають своїх союзників і сателітів. Наслідком стає посилення загроз і для парламентаризму і демократії, шляхом поступового відновлення масової мобілізації, у яку втягується усе більше країн. Мілітаризація неминуче звужує простір особистої і політичної свободи.

У це спонукає ставити під сумнів і пряму демократію – вибори та референдуми. Ф. Гаєк зауважив – «Можливо, те, що ми бачили, як мільйони голосували за повну залежність від тирана, змусило наше покоління зрозуміти, що обирати уряд – не обов'язково означає гарантувати волю» [2, с. 22]. І мова йшла про часи, коли технологічні засоби впливу на думку людину суттєво поступалися інформаційній епосі. Індивід у сьогоденні опиняється під неймовірним тиском різноманітних чинників. Це і втручання держави та її пропагандистської машини, інформаційний (а радше – дезінформаційний) вплив різноманітних зацікавлених груп – партій, великого бізнесу, соціальних мереж… Усе це в підсумку спроможно суттєво змінити погляди громадянина, фактично руйнуючи його нахил до формування власного цілісного погляду, призвичаює до надання переваги розважальному контенту, а не такому, що вимагає думати і турбує описом складної реальності. Без набуття людиною не лише правового статусу громадянина, але й внутрішньої потреби до самостійного буття, функціонування демократії, яка толерує свободу особи, навряд чи може бути забезпечено і шляхом безпосереднього всенародного виявлення. Тому лише до певної міри можна погодитись із твердженням Д. Нормана: «Страх, який на три десятиліття огорнув найбільшу країну світу,

мав таку паралізуючу силу, що більшість конкретної інформації про терор комуністам пощастило знищити» [4, с. 992]. Західні інтелектуали прагнули уникати розмов на ці теми, які нагадували про колаборацію з тоталітарним режимом значної частини з них, а звичайні громадяни, заклопотані приватними справами – не псувати своє життя жахливими історіями, які відбуваються не з ними, і найвірогідніше, їх це ніколи не буде стосуватися. Підтвердженням цьому є і сучасна «втома від України», які би аргументи для пояснення позиції еліт і виборців демократичних країн, не пропонувалися. Нажаль, відстороненість від реальності, властива не лише громадянам інших країн, алей частині населення нашої держави.

У масовій свідомості населення західних демократій, і тих хто перебуває на їх периферії домінує ілюзія про незнищенність сучасного добробуту та переконаність, що він повинен лише зростати. У більшості громадян відбувся розрив причинно-наслідкових зв'язків. Для багатьох сучасна демократія, зокрема вибори, існування законодавчого органу не видаються необхідними інструментами, які є складовою передумов, що дозволяють отримувати життєві втіхи. А радше – марнуванням коштів і часу. Ми опиняємось у ситуації про яку Е. Фромм писав: «Темні і диявольські сили в людській натурі були відіслані у середньовіччя, або у ще віддаленіші часи і пояснювалися недостатніми у ті часи знаннями чи підступами духовенства і королів»11, с. 18]. Він змальовує той інтелектуально-психологічний стан суспільства, який передував світовим війнам і встановленню тоталітарних режимів. Ми заходимо на нове коло подібного світосприйняття, яке є найкращим підґрунтям для зростання впливів політичних сил, що здатні повернути середньовіччя, із проявами фанатизму, соціальної стратифікації, насильства.

Тому, окрім традиційного інституційного оформлення, демократія для свого виживання і повноцінного функціонування потребує яскравих постатей, свідомих своїх прав і свобод, і згідних за них боротися. На цьому наголошував ще Д. С. Міль, застерігаючи, що з маленькими людьми неможливо здійснити нічого насправді великого і що «машинерія, на вдосконалення якої вона пожертвувала всім, не може дати Державі абсолютно нічого, бо їй бракуватиме життєвої сили, що її були вирішили позбутися заради того, щоб краще працювала вся машина» [6, с. 128].

Сьогодення – час цивілізаційних викликів, одним із яких є інформаційний. Який чи не визначально детермінує інші – екологічні, соціально-економічні, морально-етичні, культурні, міграційні тощо. Ще у 1980 р, Е. Тоффлер у праці «Третя хвиля», достатньо точно зобразив перспективи глобального інформаційного наступу. «Руйнуючи наші сім'ї, розхитуючи нашу економіку, паралізуючи нашу політичну систему, розбиваючи наші цінності, Третя хвиля зачіпає кожного. Вона змінює всі співвідношення сил, привілеї й прерогативи сьогоднішньої еліти, чиє становище стало вкрай хитке, і створює тло, на якому завтра відбуватимуться визна-

чальні битви. Багато в цивілізації, що народжується, суперечить старій традиції індустріальної цивілізації. Вона є водночас високотехнічною й антиіндустріальною» [10, с. 20]. Вчений пропонував власний варіанти вирішення проблем: «Чим швидше ми почнемо створювати альтернативні політичні інституції, оперті на три принципи, – владу меншин, напівпряму демократію, поділ рішень, тим кращими будуть наші можливості для мирного переходу» [10, с. 391]. Із конструюванням реалістичного політичного інструментарію, доречного для умов інформаційного суспільства, набагато складніше. Як переважно буває, технологічні зміни не лише додали комфорту, але й породили суттєві проблеми. Одним із проявів, стало використання інформаційних ресурсів і технологій у різноманітного виду протистояннях, руйнівні наслідки яких обумовлюється тим, що їх спроможні використовувати сили, суттєво обмежені в ресурсах – фінансових і матеріальних. Зокрема, таким засобів стала кібервійна, що набуває найрізноманітніших форм і демонструє високу ефективність – за показниками співвідношення залучених ресурсів і отриманого результату. «Оглядаючи цю сферу, можна сказати, що кібервійна не так скасувала військову мобілізацію, як трансформувала її в підпільні, нечіткі та незнайомі форми» [3, с. 238]. Дослідники слушно аналізують у своїй роботі кібервійну як зручний інструмент для політичних сил найрізноманітнішого характеру, ще неспроможних відкрито кинути виклик домінуючим акторам. Тому такі сили перш за все зосереджуються на дестабілізації існуючої системи. Книга вийшла порівняно недавно, автори загалом слушно окреслили проблеми, і все ж виявилися достатньо оптимістичними, вважаючи що такі проблеми перш за все стосуються периферії західної цивілізації. «Якщо на сьогодні кібервійна – принаймні в капіталістичних центрах – не створює масового хаосу, як попередні форми війни, біженці-мігранти від гібридних конфліктів у всьому світі, утікачі від алгоритмічно спрямованих безпілотників, від каральних загонів, що активуються соцмережами, і від кібернетичних ударів по соціальній інфраструктурі, свідчать що у неї є для цього потенціал» [3, с. 239]. Варто зазначити, – автори теж згадують, що війна нового типу вже прийшла у країни західної демократії – це і втручання у вибори і ґакерські удари по інфраструктурі, і усе це суттєво посилилося з часу написання книги. Та залишають ці думки на маргінесі, сповідуючи надмірну безпечність західної політичної думки.

Сучасний кризовий стан і парламентаризму і демократії загалом є певним парадоксом. Вже накопичено величезний теоретичний та емпіричний досвід (щонайменше з часу античної демократії і Аристотеля), щодо небезпек на шляху демократичного розвитку суспільства, який переважно ігнорується. Перевагу радше отримують проекти раціонального конструювання «світлого майбутнього», із одночасним виключенням людину як суб'єкти, їй відмовляють у праві і здатності самостійно робити вибір. Що теж стає однією з причин політичної без-

відповідальності громадян. Зокрема, Д. Сарторі наступним чином застерігає прихильників спрощених моделей розуміння суті демократії: «Вони шукали (Маркс і Міхельс. – *І. В.*) демократію у структурах, а не у *взаємодії*. Вони хотіли знайти її знерухомлену в чомусь, замість шукати як динаміку *серед* груп та організацій. Звісна річ, структури важливі. Проте їхня вирішальна вага полягає – з огляду на те, як постає макродемократія, – в їх взаємодії. Якщо не враховувати цього попереднього пункту, тоді ми, напевне, завжди опинятимемось там, де демократія мертва або не може існувати, й ніколи не доходимо туди, де вона жива та існує» [8, с. 509-510].

Усе ще не подолано надмірно оптимістичне чи то байдуже сприйняття руйнування усталених морально-етичних та культурних норм, яке багатьма сприймається як складова руху до свободи. Що є помилковим. Е. Епплбом зауважила: «У багатьох розвинених демократичних країнах нині не існує спільних дебатів, не кажучи вже про спільний дискурс. Люди завжди мали різні думки. Тепер вони мають різні факти. Водночас в інформаційній сфері, де немає авторитетів – політичних, культурних, моральних – і немає надійних джерел, немає простого способу відрізнити теорії змов від правдивих історій» [5, с. 121]. Неможливість отримувати достовірну інформацію очевидно що є руйнівним чинником для функціонування будь-якої системи, як наслідок – західна демократія переживає сутінки і зростає підступна спокуса авторитаризму. У якого з надійністю повідомлень усе суттєво гірше, та авторитарна система демонструє існування чітких і правильних відповідей, чия надійність спирається на силу санкцій.

Жодних підстав щодо однозначної впевненості у перемозі західної демократії і парламентаризму, як важливої складової його життєздатності немає, на відміну від часів її протистояння з авторитаризмом часи Холодної війни. Небезпека обумовлена занепадом цивілізаційної основи Заходу – людського потягу до самостійного формування власного буття і усвідомлення небезпек на цьому шляху і готовності прийняти відповідальність. Демонстративно-зовнішні претензії на індивідуальність виходять з припущення що я можу собі це дозволи, хтось (щось) мені зобов'язаний гарантувати простір такої свободи, яка стає саморуйнівною, і для індивіда, і для суспільства. Класичний лібералізм послідовно наголошував на формуванні усвідомлення єдності свободи і відповідальності. При відсутності розуміння – твоя свобода самовираження – результат тривалої еволюцій політичних інститутів і персональних зусиль багатьох поколінь, які послідовно спрямовували політичну і економічну систему до розширення меж цієї свободи, вона досить легко може зазнати радикальних обмежень. Західна цивілізація, яка стала рушійною силою у розповсюдженні ідей демократії і свободи людини, сформувалася на сприянні людській готовності до прояву власного «Я». «Європейське суспільство було індивідуалістичним від самого початку, на дуже ранній ста-

дії розвитку. Саме індивіди, а не їх сім'ї або родинні групи могли ухвалювати важливі рішення про шлюб, власність та інші особисті справи. Індивідуалізм у сім'ї є основою решти індивідуалізмів. Людина не чекала поки держава задекларує юридичні права за індивідами й використає всю вагу примусової влади для того, аби примусити до дотримання цих прав. Держава формувалася радше на вершині суспільств, у яких індивідам вже належала свобода соціальних зобов'язань перед ріднею. У Європі соціальний розвиток передував політичному» [12, с, 254-255]. Така розлога цитата демонструє вектор політичного розвитку, на якому постала і західна демократія і один із її важливих інститутів – парламентаризм. Він був спрямований від людини до держава. У сучасній практиці, навіть у країнах розвиненої демократії, ми спостерігаємо зворотню тенденцію – від держави до індивіда. Вагома частина громадян погоджується обміняти свободу вибору на гарантії свого матеріального утримання. І не бажає визнавати небезпек такого розвитку політичних процесів. Таким чином сучасна дійсність знову спонукає уважніше проаналізувати потенційні наслідки у зміні ціннісних пріоритетів. Ми спостерігаємо руйнування доктрини природних прав людини. Доречно тут згадати застереження Б. Спінози: «Але, оскільки ми показали, що природне право визначається тільки могутністю кожного, то, отже … право звичайно, він утримує тільки доти, доки він зберігатиме цю могуть, здатність здійснювати все, що він хоче» [9, с. 170–171]. Б. Спінози не заперечує природні права людини, та наголошує – вони чинні лише у тій мірі в якій людина (суспільство) спроможні протистояти могутності влади. У випадку відсутності опору (сили спроможної протистояти) контроль над поведінку індивіда буде посилюватися. Особа опиняється в залежності від сили, практично завжди ворожої до її свободи. У сьогоденні небезпека свободі людини наростає із урахуванням тих технологічних можливостей для контролю за поведінкою індивіда, що отримує влада завдяки сучасній інформатизації.

Найбільша загроза, на наш погляд, як не парадоксально, для демократії походить від людей які усвідомивши загрози, пропонують зруйнувати існуючу демократичну політичну модель. Людство вже неодноразово випробовувало радикальні інструменти вирішення соціальних проблем. Найбільш яскравий приклад – більшовицький переворот 1917 р. Для уникнення подібного експерименту, а його втілення достатньо реалістичне, необхідна визнання вад сучасної моделі демократії та парламентаризму, і формування практичних альтернатив спроможних відновити довіру до суттєво скомпрометованих демократичних інститутів. Вирішення такого інструментального завдання можливе лише у випадку подолання світоглядної кризи, яка опанувала західні демократії. Необхідно знову надихну західну цивілізацією вірою у свободу і демократі, у ті інститути які її репрезентують і реалізують. Без яскравих постатей, що сприймають правильні гасла як особисту цінність, це неможливо.

Список використаних джерел:

1. Гаєк Фрідріх А. Істинний смисл демократичного ідеалу. Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 432-434.
2. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. Львів: Літопис, 2002. 556 с.
3. Даєр-Візерфорд Нік, Матвієнко Світлана. Кібервійна і революція. Київ: Критика, 2021. 328 с
4. Дейвіс Норман. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко / Норман Дейвіс. Київ: Основи, 2000. 1464 с.
5. Епплбом Енн. Сутінки демократії: підступна спокуса авторитаризму. Київ: HREC PRESS, 2023. 220 с.
6. Міл Д.С. Про свободу: Есе. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
7. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Авт. колективМ. Беззсонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Ф. Колодій. Київ: Видавництво «Ай-Бі», 2002. 684 с.
8. Сарторі Джованні. Вертикальна демократія / Джованні Сарторі // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 509 – 510.
9. Спіноза Б. Богословсько-політичний трактат / пер. з лат. В. Литвинова; вст. слово В. Литвинова. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 237 с.
10. Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 564 с.
11. Фромм Е. Втеча від свободи / Еріх Фромм; перекл. з англ. М.Яковлева. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.
12. Фукуяма Френсіс. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Київ: Наш формат, 2019. 524 с.
13. Фукуяма Френсіс. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ: Наш формат, 2019. 608 с.

Роман Мегела
доктор філософії з політології,
громадський активіст

Парламентська опозиція як аксіоматична ознака і характеристика представницької демократії: ретроспектива, чинний стан і перспектива

Політична теорія та практика визнає незаперечним фактом, що інститут парламентської опозиції є невід'ємною складовою сучасної представницької демократії. Численні авторитетні дослідники, серед яких Ш. Вайнблум і Н. Брек[1], Р. Даль[2], Е. Де Джорджі[3], Г. Зеллентін[4], Г. Іонеску та І. де Мадаріага[5], П. Мейр[6], Л. Хелмс[7], Л. Шапіро[8] та інші, підтверджують цю тезу своїми працями. Водночас варто наголосити, що парламентська опозиція не є тотожною представницькій демократії, оскільки може функціонувати й поза її контекстом. Однак відсутність «дійсної» і «ефективної» парламентської опозиції звикло трактується як індикатор недемок-

[1] Weinblum, Sharon, & Brack, Nathalie. (2011). «Political opposition»: Towards a renewed research agenda. *Interdisciplinary Political Studies*, 1(1), 69-79.

[2] Dahl, R. A. (Ed.). (1966). Political Oppositions in Western Democracies. New Haven, CT: Yale University Press.; Dahl, R. A. (Ed.). (1973). Regimes and Oppositions. New Haven, CT: Yale University Press.

[3] De Giorgi, Elisabetta. (2012, July 8-12). Parliamentary opposition in European legislatures: Reviewing theories and developing a new model. IPSA World Congress of Political Science, Madrid.

[4] Zellentin, Gerda. (1967). Form and function of the opposition in the European communities. *Government and Opposition*, 2(3), 416-435.

[5] Ionescu, Ghita, & Madariaga, Isabel de. (1968). Opposition: Past and Present of a Political Institution. Penguin Non-Classics.

[6] Mair, Peter. (2007). Political opposition and the European Union. *Government and Opposition*, 42(1), 1-17.

[7] Helms, Ludger. (2004). Five ways of institutionalizing political opposition: Lessons from the advanced democracies. *Government and Opposition*, 39(1), 22-54.; Helms, Ludger. (2008a). Parliamentary opposition in old and new democracies. New York: Routledge.; Helms, Ludger. (2008b). Studying parliamentary opposition in old and new democracies: Issues and perspectives. *The Journal of Legislative Studies*, 14(1-2), 6-19.; Helms, Ludger. (2021). Introduction: The nature of political opposition in contemporary electoral democracies and autocracies. *European Political Science*, 20, 569-579.; Helms, Ludger. (2023). Political Oppositions in Democratic and Authoritarian Regimes: A State-of-the-Field(s) Review. *Government and Opposition*, 58, 391-414.

[8] Schapiro, Leonard Bertram. (1967). Putting the lid on Leninism: Opposition and dissent in the communist one-party States. *Government and Opposition*, 2(2), 181-203.

ратичності політичної системи[1], а спроби обмежити чи заборонити опозицію характерні для авторитарних або репресивних режимів[2].

Особливого значення принцип парламентської опозиції набуває в контексті формування молодих демократій, де стримування урядової влади чи влади глави держави, зокрема через парламентську опозицію, є вирішальним кроком до демократизації[3]. З теоретичної, нормативної та емпіричної перспектив це виглядає неминучим. Натомість варіанти представницьких демократій без парламентської опозиції вважаються аномальними і девіантними, а тому ігнорування «опозиційного питання» в демократичних умовах становить серйозну загрозу[4]. Тим не менше, важливо зазначити, що різноманітність форм представницької демократії зумовлює різноманітність типів і моделей парламентської опозиції. Саме це розмаїття породжує необхідність ґрунтовного дослідження значення парламентської опозиції у системі представницької демократії. Тим паче, що історично існували та продовжують існувати різні підходи до пояснення ролі парламентської опозиції в демократичному процесі, що потребує поетапного і навіть ретроспективного аналізу.

Історичний огляд поставленої проблеми вартує почати з того, що феномен парламентської опозиції розвивався паралельно із концепцією представницької демократії. Витоки цього явища сягають XVII століття, коли формувалися ідеї народного суверенітету. Повніші і міцніше ж оформлення концепції відбулося у XVIII–XIX століттях, зокрема на тлі становлення парламентаризму та появи перших організованих партій[5]. Історично першою моделлю парламентської опозиції став англійський випадок. До «Славної революції» політична опозиція сприймалася виключно як нелегітимна і насильницька сила, спрямована проти влади[6]. Переломним моментом стало встановлення конституційної монархії в Англії[7], що створило підґрунтя для розвитку лояльної опозиції, яка могла протистояти мона-

[1] Kolinsky, Eva. (Ed.). (1987). Opposition in Western Europe. London & Sidney: Croom Helm.

[2] Dahl, R. A. (Ed.). (1966). Political Oppositions in Western Democracies. New Haven, CT: Yale University Press, p. XVIII.

[3] Helms, Ludger. (2004). Five ways of institutionalizing political opposition: Lessons from the advanced democracies. *Government and Opposition*, 39(1), 22-54.

[4] Helms, Ludger. (2008b). Studying parliamentary opposition in old and new democracies: Issues and perspectives. *The Journal of Legislative Studies*, 14(1-2), 6.

[5] De Giorgi, Elisabetta. (2012, July 8-12). Parliamentary opposition in European legislatures: Reviewing theories and developing a new model. IPSA World Congress of Political Science, Madrid.

[6] Peres, Paulo, & Bezerra, Gabriella (2020). Oposição Parlamentar: Conceito e Funções. *Lua Nova Revista de Cultura e Política*, 110, 247-298.

[7] Bogdanor, Vernon. (1996). The Monarchy and the Constitution. New York: The Clarendon Press.

рху/уряду, захищаючи права людини[1]. Початково англійський парламент функціонував як інституційна противага уряду – кабінету на службі Корони[2]. Парламентська опозиція структурувалася вздовж лінії «монарх/уряд-парламент» і між палатами парламенту, формуючи й інституціоналізуючи модель лояльної опозиції, яка захищала «справжні наміри» монарха від урядових відхилень. З часом концепція набула партійного характеру, особливо в контексті британської двопартійності. У XVIII–XIX століттях сформувалося розуміння, що партія меншості є парламентською опозицією, яка діє в опозиції до уряду, сформованого партією більшості[3]. Це зумовило необхідність визначення функцій і повноважень опозиції, а відтак і її подальшої інституціоналізації[4]. Відтак англійська модель встановила принцип «уряду в очікуванні», адже опозиція почала організовуватися як «тіньовий уряд» з альтернативною програмою та керівництвом[5], здатним у будь-який момент перебрати владні функції[6]. Ця модель, яка часто ідеалізована[7], до початку XX століття закріпила розуміння парламентської опозиції як лояльної до глави держави та ідеї представницької демократії. Таким чином, парламентська опозиція історично трансформувалася від міжінституційного протистояння до партійно детермінованого явища, де опозиційні сили виконують роль «сторожового пса» уряду. Подальший розвиток конституційних систем, зокрема президентських за зразком США, додав опозиції характеристик «всюдисущості» і «розмежованості»[8], закріпивши її статус як невід'ємної частини системи стримувань і противаг.

Саме тому з ретроспективного погляду необхідно звернути увагу на той ключовий момент, що взаємозв'язок між парламентською (чи загалом політичною) опозицією та представницькою демократією сформувався внаслідок довготривалого історичного синтезу конституціоналізму і лібералізму[9]. Формування ліберальної та загалом представницької демократії було довгим процесом запро-

[1] Foord, Archibald S. (1964). His majesty's opposition 1714-1830. Oxford: Oxford University Press.
[2] Jennings, Ivor. (1936). Cabinet Government. Cambridge: Cambridge University Press.
[3] Peres, Paulo, & Bezerra, Gabriella (2020). Oposição Parlamentar: Conceito e Funções. *Lua Nova Revista de Cultura e Política*, 110, 247-298.
[4] Foord, Archibald S. (1964). His majesty's opposition 1714-1830. Oxford: Oxford University Press.
[5] Punnett, R. (1973). Frontbench Opposition: The role of the leader of the opposition, the shadow cabinet, and the shadow government in British politics. London: Heinemann.
[6] Turner, Duncan. (1969). The Shadow Cabinet in British Politics. London: Routledge.
[7] Johnson, Nevil. (1997). Opposition in the British political system. *Government and Opposition*, 32(4), 487-510.
[8] Polsby, Nelson W. (1997). Political opposition in the United States. *Government and Opposition*, 32(4), 511.
[9] Sartori, Giovanni. (1966). Opposition and control problems and prospects. *Government and Opposition*, 1(2), 149-154.

вадження й інституціоналізації механізмів контролю та обмеження виконавчої гілки влади (як глави держави, так і уряду) парламентом, передусім для гарантування прав і захисту політичних меншин/меншості[1]. Така концепція відображає фундаментальний принцип ліберального конституціоналізму, згідно з яким виконавча влада ніколи не може бути абсолютно точним виразником волі більшості у представницькій демократії. За словами Б. де Жувенеля, керівники держави не є ні народом, ні його більшістю, вони є лише урядом[2]. Паралельно відбувалися процеси «приборкання» та «легітимізації» опозиції як елемента досягнення суспільного консенсусу й «інкапсуляції» соціальних конфліктів у представницькій системі та політичних протиріч між представниками різних партій у парламенті[3].

А тому поступово й сформувалося та інституціоналізувалось розуміння, що в перших представницьких демократіях опозиція виступала проти уряду, а не проти самої політичної системи[4], що дозволило демократії виконати надскладне завдання – «навчитися» толерувати опозицію в парламенті та надати громадянам можливість вибору між різними політичними альтернативами[5]. Ще з часом, як зазначає С. Ловсон[6], інституціоналізована або так звана лояльна парламентська опозиція перетворилася на необхідну і часто конституційно закріплену умову функціонування представницької демократії «з реальним змістом». На переконання Дж. Сарторі[7] та С. Ліпсета[8], це свідчить про те, що становлення парламентської опозиції ретроспективно було одним із показників політичного розвитку і в цьому сенсі – складовою процесу політичної модернізації або демократизації. Іншими словами, виникнення парламентської (як «конституційної») опозиції ознаменувало перехід від насильницької боротьби за владу до регламентованого політич-

---

[1] Peres, Paulo, & Bezerra, Gabriella (2020). Oposição Parlamentar: Conceito e Funções. *Lua Nova Revista de Cultura e Política*, 110, 247-298.

[2] Jouvenel, Bertrand de. (1966). The means of contestation. *Government and Opposition*, 1(2), 156.

[3] Coleman, James Smoot. (1960). The political systems of the developing areas. In Almond, Gabriel Abraham, & Welch, Claude (Eds.), *Political Modernization: A Reader in Comparative Political Change*. Belmont: Wadsworth.; Lipset, Seymour Martin. (1960). Political Man: The Social Basis of Politics. New York: Doubleday.

[4] Sartori, Giovanni. (1966). Opposition and control problems and prospects. *Government and Opposition*, 1(2), 151.

[5] Lipset, Seymour Martin. (1967). The First New Nation. Garden City, NY: Doubleday, p. 40.

[6] Lawson, Stephanie. (1993). Conceptual issues in the comparative study of regime change and democratization. *Comparative Politics*, 25, 192.

[7] Sartori, Giovanni. (1966). Opposition and control problems and prospects. *Government and Opposition*, 1(2), 149-154.

[8] Lipset, Seymour Martin. (1960). Political Man: The Social Basis of Politics. New York: Doubleday.; Lipset, Seymour Martin. (1967). The First New Nation. Garden City, NY: Doubleday.

ного протистояння в умовах демократизації[1]. У результаті феномен парламентської опозиції поступово еволюціонував до розуміння її як передумови та гаранта демократичного політичного укладу, в межах якого можуть бути артикульовані різноманітні конфлікти інтересів і прагнень, що існують в політичному процесі та суспільстві[2].

Тому провідні теоретики класичної політичної науки, зокрема Р. Даль[3] та Я. Шапіро[4], наголошують на тому, що опозиція, насамперед легітимна і лояльна парламентська опозиція, яка забезпечує політичну конкуренцію, становить одну з двох фундаментальних передумов та ознак представницької демократії (поліархії), поряд із політичною участю. Адже, за словами Я. Шапіро, «демократія є ідеологією опозиції настільки ж, наскільки вона є ідеологією уряду»[5]. У той же час Р. Даль підкреслює, що представницька демократія спирається на три інституційні опори, які з'явилися в різні історичні періоди: 1) право участі в ухваленні владних рішень через голосування; 2) право бути представленим; 3) право організованої політичної опозиції закликати голосувати проти влади як на виборах, так і в парламенті. Примітно, що саме право та, відповідно, феномен організованої парламентської опозиції є найновішим елементом у цій тріаді та загалом у «демократичному світі». Лише відносно нещодавно цей елемент почав розглядатися як ознака представницької демократії із точки зору можливості внутрішньопарламентської конкуренції та протидії уряду чи главі держави[6].

Критично важливим аспектом є розуміння того, що опозиційні і в цілому неурядові парламентські сили, які конкурують за владу, становлять невід'ємний компонент парламентської опозиції і є показником функціонування як представницької, так і партійної демократії[7]. На думку Р. Даля, демократія фактично немо-

[1] Peres, Paulo, & Bezerra, Gabriella (2020). Oposição Parlamentar: Conceito e Funções. *Lua Nova Revista de Cultura e Política*, 110, 247-298.

[2] Kolinsky, Eva. (Ed.). (1987). Opposition in Western Europe. London & Sidney: Croom Helm.

[3] Dahl, R. A. (1971). Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven, CT: Yale University Press.; Dahl, R. A. (Ed.). (1973). Regimes and Oppositions. New Haven, CT: Yale University Press.

[4] Shapiro, Ian. (1996). Democracy's Place. Ithaca & London: Cornell University Press.

[5] Shapiro, Ian. (1996). Democracy's Place. Ithaca & London: Cornell University Press, p. 51.

[6] Dahl, R. A. (Ed.). (1966). Political Oppositions in Western Democracies. New Haven, CT: Yale University Press, p. XIII.

[7] Close, David. (2000, March 15-18). Democratization and opposition. Presented at the XXII International Congress of LASA, Miami, FL.; Christiansen, Flemming Juul, & Damgaard, Erik. (2008). Parliamentary opposition under minority parliamentarism: Scandinavia. *Journal of Legislative Studies*, 14(1-2), 46-76.; Kolinsky, Eva. (Ed.). (1987). Opposition in Western Europe. London & Sidney: Croom Helm.

жлива без присутності опозиційних партій у парламенті[1], оскільки політична партія виступає найбільш видимим і ефективним втіленням опозиції в демократичному суспільстві[2]. Основна причина полягає у тому, що політичні партії, використовуючи свій парламентський мандат і вплив виборців, але виключно в межах правового поля, слугують механізмом притягнення виконавчої влади до політичної відповідальності. Це забезпечує циклічність процесу, коли опозиційні партії можуть ставати урядовими, а урядові – опозиційними, що відбувається на регулярній основі. Така ситуація повністю відповідає концепції політичних партій у контексті представницької демократії, де вони змагаються за владні позиції на вільних і справедливих виборах, після яких одні формують уряд, інші – парламентську опозицію[3]. Таким чином, парламентська опозиція еволюціонувала до статусу фундаментального елемента контролю за владою, адже її гарантування та включення до конституційного порядку демократичних систем сприяло її інституціоналізації як інструменту конструктивного контролю у системі стримувань і противаг[4]. Як наслідок, за спостереженнями Г. Іонеску, І. де Мадаріаги[5] та Л. Шапіро[6], представницька демократія та народний суверенітет стали втілюватися однаковою мірою і в уряді, і в опозиції. Історично на парламентську опозицію покладено функцію протидії автократичним тенденціям, а її наявність або відсутність стала індикатором політичного режиму: ліберального/демократичного чи диктаторського/автократичного[7].

Новітні наукові розвідки надають додаткові підтвердження фундаментальної ролі парламентської опозиції для функціонування представницької демократії. П. Мейр виокремлює три ключові аспекти важливості дієвої парламентської опозиції: по-перше, вона забезпечує змагання політичних альтернатив і циклічність зміни влади; по-друге, посилює контроль за урядом та його прозорість; по-

[1] Dahl, R. A. (Ed.). (1966). Political Oppositions in Western Democracies. New Haven, CT: Yale University Press, p. XI-XXI.; Van Biezen, Ingrid, & Wallace, Helen. (2013). Old and new oppositions in contemporary Europe. *Government and Opposition*, 48(3), 292.

[2] Dahl, R. A. (Ed.). (1966). Political Oppositions in Western Democracies. New Haven, CT: Yale University Press, p. 333.

[3] Dalton, Russell J., & Wattenberg, Martin P. (2002). Unthinkable democracy: Political change in advanced industrial democracies. In R. Dalton & M. Wattenberg (Eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies* (pp. 3-18). Oxford: Oxford University Press.

[4] Southall, Roger. (2001). Opposition in South Africa: Issues and problems. In Roger Southall (Ed.), *Opposition and Democracy in South Africa*. London: Frank Cass Publishers, p. 6.

[5] Ionescu, Ghita, & Madariaga, Isabel de. (1968). Opposition: Past and Present of a Political Institution. Penguin Non-Classics.

[6] Schapiro, Leonard Bertram. (1965). Foreword. *Government and Opposition*, 1(1), 1-6.

[7] Ionescu, Ghita, & Madariaga, Isabel de. (1972). Opposition. Harmondsworth: Penguin Books, s. 16.

третє, зміцнює легітимність політичної системи, перешкоджаючи радикалізації та позасистемним діям опозиційних груп, які потенційно можуть спричинити державні перевороти[1]. Справді, коли політичні актори позбавлені можливості розвивати класичну (лояльну, парламентську) опозицію, вони або повністю підпорядковуються режиму, що означає ліквідацію опозиційності як такої, або вдаються до відкритого протесту[2]. Цей аспект набуває особливої ваги в контексті інституціоналізації парламентської опозиції, оскільки в представницькій демократії остання має бути гарантованою, постійною, систематичною (а не ситуативною), результативною, «мирною»/«толерантною» і структурованою складовою політичної системи[3] з упорядкованими (хоча й можливо по-різному) відносинами між владними та опозиційними силами, що характеризуються консенсусом, залученістю та конкуренцією. Тому аналіз показує, що представницька демократія, прагнучи до стабільності, зацікавлена в толеруванні, інтеграції, інституціоналізації та навіть захисті політичної опозиції – передусім у формі парламентської опозиції. Це необхідно щонайменше для обмеження потенційних негативних впливів неінституціоналізованої – переважно позапарламентської і значно ймовірніше нелояльної – політичної опозиції[4], особливо враховуючи, що «революції є симптомами поразки опозиції, а не її успіху»[5].

Цю концепцію розвивають П. Перес та Г. Безерра, які підкреслюють, що представницька демократія значною мірою зацікавлена у формуванні і закріпленні такої моделі політичних взаємовідносин, яка стимулювала би «опозицію в системі», а не «опозицію проти системи», і, відповідно, вдосконалювала би парламентську опозицію, яку легше інституціоналізувати[6]. Проте це не усуває внутрішньої суперечності у функціонуванні та дослідженні парламентської опозиції. З одного боку, існує емпіричне й теоретичне розуміння представницької демократії, в якій парламентська опозиція безумовно є засадничою; з іншого боку, наявне усвідомлення того, що надмірно потужна парламентська опозиція перетворю-

[1] Mair, Peter. (2007). Political opposition and the European Union. *Government and Opposition*, 42(1), 1-17.

[2] Mair, Peter. (2007). Political opposition and the European Union. *Government and Opposition*, 42(1), 6.

[3] Close, David. (2000, March 15-18). Democratization and opposition. Presented at the XXII International Congress of LASA, Miami, FL.; De Giorgi, Elisabetta. (2012, July 8-12). Parliamentary opposition in European legislatures: Reviewing theories and developing a new model. IPSA World Congress of Political Science, Madrid.

[4] Dahl, R. A. (Ed.). (1973). Regimes and Oppositions. New Haven, CT: Yale University Press, p. 13.

[5] Schapiro, Leonard Bertram. (1965). Foreword. *Government and Opposition*, 1(1), 3.

[6] Peres, Paulo, & Bezerra, Gabriella (2020). Oposição Parlamentar: Conceito e Funções. *Lua Nova Revista de Cultura e Política*, 110, 247-298.

ється або може перетворитися на перепону ефективного урядування і, зрештою, становити загрозу для самої представницької демократії. Інакше формулюючи цю дилему, науковці[1] зазначають: максимальна керованість певною мірою містить потенціал тиранії, оскільки передбачає нівелювання або навіть ліквідацію парламентської опозиції; максимальна дієвість парламентської опозиції (навіть лояльної) неминуче містить пасивний деструктивний потенціал, оскільки здатна блокувати процеси урядування та викликати інституційну чи політичну кризу і навіть колапс. Все це відповідає баченню, що конституційна представницька демократія зумовлює та заохочує сприйняття парламентської опозиції як природного і навіть необхідного елемента суспільно-політичного життя, як механізму "вентиляції думок» і стимулювання дебатів та як «толерантного» явища й інституту[2], принаймні доти, доки парламентська опозиція діє в межах встановлених правил. Це узгоджується з трактуванням рівня «реальності» парламентської опозиції як своєрідного індикатора ефективності та якості представницької демократії, адже роль парламентської опозиції й опозиційних партій у парламенті повинна бути одночасно і конструктивною, і критичною.

У підсумку сумарно підтверджено, що парламентська опозиція є невід'ємною складовою представницької демократії, як забезпечуючи контроль за урядом, так і сприяючи політичній конкуренції. Її історичний розвиток пройшов шлях від нелегітимної опозиції до інституціоналізованого елемента системи стримувань і противаг. Водночас існує баланс між необхідністю сильної опозиції та ризиком її перетворення на перешкоду ефективному урядуванню. Таким чином, рівень розвитку парламентської опозиції є індикатором якості демократичної системи.

Список використаних джерел:

1. Bogdanor, Vernon. (1996). The Monarchy and the Constitution. New York: The Clarendon Press.
2. Christiansen, Flemming Juul, & Damgaard, Erik. (2008). Parliamentary opposition under minority parliamentarism: Scandinavia. *Journal of Legislative Studies*, 14(1-2), 46-76.
3. Close, David. (2000, March 15-18). Democratization and opposition. Presented at the XXII International Congress of LASA, Miami, FL.

[1] Peres, Paulo, & Bezerra, Gabriella (2020). Oposição Parlamentar: Conceito e Funções. *Lua Nova Revista de Cultura e Política*, 110, 247-298.

[2] Close, David. (2000, March 15-18). Democratization and opposition. Presented at the XXII International Congress of LASA, Miami, FL.

4. Coleman, James Smoot. (1960). The political systems of the developing areas. In Almond, Gabriel Abraham, & Welch, Claude (Eds.), *Political Modernization: A Reader in Comparative Political Change*. Belmont: Wadsworth.
5. Dahl, R. A. (Ed.). (1966). Political Oppositions in Western Democracies. New Haven, CT: Yale University Press.
6. Dahl, R. A. (1971). Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven, CT: Yale University Press.
7. Dahl, R. A. (Ed.). (1973). Regimes and Oppositions. New Haven, CT: Yale University Press.
8. Dalton, Russell J., & Wattenberg, Martin P. (2002). Unthinkable democracy: Political change in advanced industrial democracies. In R. Dalton & M. Wattenberg (Eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies* (pp. 3-18). Oxford: Oxford University Press.
9. De Giorgi, Elisabetta. (2012, July 8-12). Parliamentary opposition in European legislatures: Reviewing theories and developing a new model. IPSA World Congress of Political Science, Madrid.
10. Foord, Archibald S. (1964). His majesty's opposition 1714-1830. Oxford: Oxford University Press.
11. Helms, Ludger. (2004). Five ways of institutionalizing political opposition: Lessons from the advanced democracies. *Government and Opposition*, 39(1), 22-54.
12. Helms, Ludger. (2008a). Parliamentary opposition in old and new democracies. New York: Routledge.
13. Helms, Ludger. (2008b). Studying parliamentary opposition in old and new democracies: Issues and perspectives. *The Journal of Legislative Studies*, 14(1-2), 6-19.
14. Helms, Ludger. (2021). Introduction: The nature of political opposition in contemporary electoral democracies and autocracies. *European Political Science*, 20, 569-579.
15. Helms, Ludger. (2023). Political Oppositions in Democratic and Authoritarian Regimes: A State-of-the-Field(s) Review. *Government and Opposition*, 58, 391-414.
16. Ionescu, Ghita, & Madariaga, Isabel de. (1968). Opposition: Past and Present of a Political Institution. Penguin Non-Classics.
17. Ionescu, Ghita, & Madariaga, Isabel de. (1972). Opposition. Harmondsworth: Penguin Books.
18. Jennings, Ivor. (1936). Cabinet Government. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Johnson, Nevil. (1997). Opposition in the British political system. *Government and Opposition*, 32(4), 487-510.
20. Jouvenel, Bertrand de. (1966). The means of contestation. *Government and Opposition*, 1(2), 155-174.

21. Kolinsky, Eva. (Ed.). (1987). Opposition in Western Europe. London & Sidney: Croom Helm.
22. Lawson, Stephanie. (1993). Conceptual issues in the comparative study of regime change and democratization. *Comparative Politics*, 25, 183-295.
23. Lipset, Seymour Martin. (1960). Political Man: The Social Basis of Politics. New York: Doubleday.
24. Lipset, Seymour Martin. (1967). The First New Nation. Garden City, NY: Doubleday.
25. Mair, Peter. (2007). Political opposition and the European Union. *Government and Opposition*, 42(1), 1-17.
26. Peres, Paulo, & Bezerra, Gabriella (2020). Oposição Parlamentar: Conceito e Funções. *Lua Nova Revista de Cultura e Política*, 110, 247-298.
27. Polsby, Nelson W. (1997). Political opposition in the United States. *Government and Opposition*, 32(4), 511-521.
28. Punnett, R. (1973). Frontbench Opposition: The role of the leader of the opposition, the shadow cabinet, and the shadow government in British politics. London: Heinemann.
29. Sartori, Giovanni. (1966). Opposition and control problems and prospects. *Government and Opposition*, 1(2), 149-154.
30. Schapiro, Leonard Bertram. (1965). Foreword. *Government and Opposition*, 1(1), 1-6.
31. Schapiro, Leonard Bertram. (1967). Putting the lid on Leninism: Opposition and dissent in the communist one-party States. *Government and Opposition*, 2(2), 181-203.
32. Shapiro, Ian. (1996). Democracy's Place. Ithaca & London: Cornell University Press.
33. Southall, Roger. (2001). Opposition in South Africa: Issues and problems. In Roger Southall (Ed.), *Opposition and Democracy in South Africa*. London: Frank Cass Publishers.
34. Turner, Duncan. (1969). The Shadow Cabinet in British Politics. London: Routledge.
35. Van Biezen, Ingrid, & Wallace, Helen. (2013). Old and new oppositions in contemporary Europe. *Government and Opposition*, 48(3), 289-313.
36. Weinblum, Sharon, & Brack, Nathalie. (2011). «Political opposition»: Towards a renewed research agenda. *Interdisciplinary Political Studies*, 1(1), 69-79.
37. Zellentin, Gerda. (1967). Form and function of the opposition in the European communities. *Government and Opposition*, 2(3), 416-435.

Тарас Юзьков
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Роль PR-стратегій в боротьбі з корупцією: сприяння євроінтеграційним процесам України в умовах війни»

У сучасних умовах євроінтеграційної політики України, боротьба з корупцією стає одним із визначальних напрямів державної політики, що потребує активної підтримки міжнародної спільноти. Прозорість та доброчесність інституцій, є критично важливими для забезпечення довіри з боку іноземних партнерів і залучення інвестицій, необхідних в умовах війни. Антикорупційні PR-стратегії України виконують важливу роль, адже спрямовані на формування позитивного іміджу держави, що активно бореться з корупцією, а також на підтримку комунікаційних зусиль, які демонструють результати необхідних змін та реформ. Такий підхід не тільки сприяє зміцненню міжнародної підтримки, але й надає стимул для подальшого євроінтеграційного поступу України. Дослідження ролі PR в антикорупційних стратегіях України, особливо в контексті зміцнення довіри міжнародних партнерів і підтримки євроінтеграції, зараз активно тривають, адже це питання є надзвичайно актуальним в умовах війни. Зокрема, ряд дослідників та організацій такі, як Transparency International аналізують, як PR-стратегії впливають на антикорупційні процеси та євроінтеграцію України. Аби такі зусилля були ефективними, важливим аспектом постає забезпечення прозорості використання міжнародної допомоги, адже корупція залишається одним із головних ризиків, який може підірвати ці зусилля, якщо не будуть впроваджені ефективні механізми контролю та звітності [1].

За останні роки, в Україні було реалізовано кілька ключових антикорупційних проєктів, які з огляду PR-стратегії були спрямовані саме на зміцнення міжнародної довіри та підтримку євроінтеграційних процесів. Серед таких проєктів слід виділити наступні:

- Комунікаційну платформу «RISE» (Reconstruction Integrity, Sustainability, Efficiency) – яка була створена у 2022 році для забезпечення прозорості використання міжнародної допомоги для відновлення України. Мета цієї платформи – не лише відстеження, але й широке інформування громадськості про те, як використовуються кошти. Через активні комунікації та публікації у відкритих джерелах, платформа сприяє підвищенню довіри не лише з боку населення, але й міжнародних партнерів [3].

- «ProZorro» та «ProZorro.Продажі» – це електронні платформи для державних закупівель та продажу державних активів, які стали важливими елементами PR-стратегій, що демонструють Україну як лідера у впровадженні прозорих закупівель. Завдяки активним PR-кампаніям, вони отримали визнання не лише в Україні, але й на міжнародному рівні, що допомагає посилити довіру до реформ країни [8].

- Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) регулярно проводить PR-кампанії, спрямовані на підтримку реформ та боротьби з корупцією. Зокрема, інформаційні кампанії про подання електронних декларацій державними службовцями допомагають зміцнювати імідж України серед міжнародної спільноти як країни, що активно бореться з корупцією. На платформі у відкритому доступі доступна інформація про стан, динаміку, повноту та ефективність виконання заходів, передбачених Державною антикорупційною програмою на 2023-2025 роки, а також досягнення очікуваних стратегічних результатів та розв'язування ключових проблем, описаних в Антикорупційній стратегії на 2021-2025 роки [7].

- «Відкриті дані» (Open Data). В рамках євроінтеграційних процесів Україна активно просуває стратегії, засновані на відкритих даних. PR-кампанії, що підтримують ці ініціативи, сприяють покращенню іміджу державних установ та підвищують їх прозорість. Єдиний державний веб-портал відкритих даних було створено на вимогу Закону України «Про доступ до публічної інформації» та постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [4].

- «YouControl» – українська аналітична платформа для перевірки бізнес-партнерів, управління ризиками та оцінки прозорості компаній на основі відкритих даних. Заснована в 2014 році, YouControl об'єднує дані з понад 180 державних реєстрів та інформаційних ресурсів України, ЄС, Великої Британії та інших країн. Платформа широко використовується в Україні для запобігання корупційним ризикам, оцінки доброчесності партнерів, зменшення фінансових втрат від ненадійних угод, а також для підтримки прозорості у бізнес-середовищі та інвестиціях [2]

- PR-кампанії проти корупції у правоохоронних органах. Нещодавні кампанії на рівні правоохоронних структур, як НАБУ, САП, ДБР також активно висвітлюються у медіа, що підкреслює їхню роль та активну участь в боротьбі з корупцією, висвітлення ефективної роботи відповідних структур. Зокрема, прикладом такої нещодавньої діяльності є гучний корупційний скандал з МСЕК (Медико-соціальна експертна комісія), який відбувся на початку жовтня 2024 року. Розслідуючи незаконне оформлення інвалідності чоловікам, які намагаються уникнути служби в армії, працівники ДБР провели кілька обшуків у службових кабінетах та за місцем проживання посадовців. У робочому кабінеті голови Хмельницького МСЕК ви-

явили 100 тисяч доларів, а ще низку підроблених медичних документів, списки чоловіків із прізвищами та фіктивними діагнозами. Вдома у сім'ї знайшли майже 5 мільйонів 244 тисяч доларів, 300 тисяч євро, понад 5 мільйонів гривень, а ще брендові прикраси та коштовності [6]. Наступним кроком антикорупційної стратегії після масових перевірок, які активно висвітлювалися як в українських, так і закордонних ЗМІ, стало питання реформування відповідної структури. Зокрема, 22 жовтня 2024 року, було прийнято рішення щодо протидії корупційним та іншим правопорушенням, які передбачають ліквідацію МСЕК з 1 січня 2025 року. Відповідне рішення було опубліковане на Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України [5]. На нашу думку, антикорупційний план і подача інформації про позитивні зміни в рамках PR-стратегії спрацювали ефективно. Водночас, існує й інша думка, що ці реформи були заздалегідь сплановані як контрольований процес, а наведений приклад – частина необхідної PR-стратегії.

Таким чином, антикорупційні PR-стратегії в Україні відіграють ключову роль у забезпеченні прозорості державних інституцій та підвищенні рівня довіри з боку міжнародної спільноти, особливо в умовах війни. Вони націлені на підтримку євроінтеграційних процесів, що є пріоритетом для України на шляху до членства в Європейському Союзі. Впровадження таких ініціатив, як платформи «RISE», «ProZorro», PR-кампанії НАЗК та інші, допомагає не лише інформувати суспільство про досягнення у сфері боротьби з корупцією, але й показати міжнародним партнерам готовність України до структурних реформ. Досвід України свідчить, що антикорупційний PR є важливим інструментом формування позитивного іміджу держави, який зміцнює міжнародну підтримку та сприяє залученню інвестицій. Водночас ефективність цих зусиль залежить від постійного контролю за корупційними ризиками, спроможності держави впроваджувати необхідні зміни та реформи.

Список використаних джерел:

1. Matthew J. Mitigating corruption in the post-war reconstruction of Ukraine: An overview of the debate [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/mitigating-corruption-in-the-post-war-reconstruction-of-ukraine-an-overview-of-the-debate
2. Romanysyn Y. KyivPost Website generates specially made reports from open-access register Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://archive.kyivpost.com/article/content/business/website-generates-specially-made-reports-from-open-access-register-419796.html
3. RISE Ukraine Donors Guide Book: a joint material of RISE Ukraine and the Institute of Analytics and Advocacy [Електронний ресурс] – Режим доступу до

ресурсу: https://www.rise.org.ua/materials-en/donors-guide-book-a-joint-material-of-rise-ukraine-and-the-institute-of-analytics-and-advocacy
4. Закон України «Про доступ до публічної інформації» та постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних». [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text
5. Міністерство охорони здоров'я України Реформа МСЕК: МОЗ разом з керівництвом ОВА обговорили план переходу на нову модель роботи з 1 січня 2025 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.kmu.gov.ua/news/reforma-msek-moz-razom-z-kerivnytstvom-ova-obhovoryly-plan-perekhodu-na-novu-model-roboty-z-1-sichnia-2025-roku
6. МСЕК ліквідують. Що буде замість них. BBC NEWS Україна [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn8l7gjp6q8o
7. НАЗК Результати моніторингу та оцінки ефективності виконання державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://dap.nazk.gov.ua/module/
8. Про нас. Що таке PROZORRO? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://prozorro.gov.ua/about

Анжеліка Савчук-Конарська
магістр історії, викладач
Університету Меріто у Вроцлаві (Республіка Польща)

Український курс на євроінтеграцію в умовах війни: риторика Офісу президента Володимира Зеленського

Україна зробила історичний крок, отримавши статус кандидата на членство в ЄС у червні 2022 року. Це стало визначником європейських прагнень українського народу та проведених реформ. Згідно з прийнятим курсом основні напрямки євроінтеграційного процесу включають:

- Виконання Угоди про асоціацію з ЄС, яка визначає рамки співпраці та необхідні реформи
- Адаптацію законодавства до норм і стандартів ЄС

Окрім цього проведено реформування наступних сфер: судової системи та верховенства права, боротьби з корупцією, державного управління економічних реформ та розвитку ринкової економіки поглиблення секторальної інтеграції з ЄС в таких галузях як енергетика, транспорт, цифровий ринок, розвиток інституційної спроможності для впровадження реформ тощо. Варто зазначити, що процес вступу до ЄС для кожної країни – це тривалий шлях, який вимагає системних змін та наполегливої роботи. Успіх залежить від ефективності впровадження реформ та політичної волі.

Значення євроінтеграційного шляху для країн пострадянського простору?

Євроінтеграційний процес для країн пострадянського простору становить певного роду «American dream»[1]. Українські політики у вступі до Союзу вбачають зміни у економіці краю, збільшеному фінансуванні з боку європейського капіталу. Залишається відкритим питання щодо бізнесу олігархів, який може мати негативний вплив на євроінтеграційний курс держави.

Досвід країн-учасниць ЄС (Польща, Литва, Чехія, Словаччина та інших)

Процес євроінтеграції Польщі до Європейського Союзу був тривалим і складним шляхом, який успішно завершився у 2004 році. На сьогоднішній день країна є учасницею ЄС двадцять років. До основних етапів цього процесу нале-

[1] American dream – термін, що означає бажане та ідеальне (наприклад демократія в Америці).

жить початковий етап після падіння комуністичного режиму. Від 1989-1990 мали місце демократичні перетворення та ринкові реформи, що дозволило підписати Угоду про асоціацію з Європейською Спільнотою у 1991 році. Наступними кроками було офіційне подання кандидата на членство до ЄС. Згодом декілька років знадобилось для впровадження реформ та проведення переговорів (1997-2002)[1]. Реформування між іншими законодавства, економічної системи, модернізація державних інституції та провадження європейських стандартів у Польщі тривали до кінця 2002 року. Згідно з демократичними стандартами у країні було проведено референдум серед дорослого населення поляків. Згідно з ним понад 74% поляків проголосували «за» вступ. 1 травня 2004: Офіційний вступ Польщі до Європейського Союзу разом з іншими дев'ятьма країнами. Приклад Литви, яка вступила до ЄС а також Словаччини. Загалом, 2004 рік називають роком найактивнішої інтеграції до союзу.

Володимир Зеленський про євроінтеграцію

Як президент України, Володимир Зеленський послідовно виступає за інтеграцію України до Європейського Союзу і робить це одним з ключових пріоритетів своєї політики.

Основні аспекти позиції президента щодо євроінтеграції:

1. Активно просуває вступ України до ЄС як стратегічну мету держави.

2. Наголошує на важливості впровадження необхідних реформ для відповідності критеріям членства.

3. Регулярно проводить зустрічі з європейськими лідерами для просування євроінтеграційних прагнень України.

4. Підкреслює, що європейська інтеграція відповідає волі українського народу.

Варто зазначити, що особливо активною євроінтеграційна політика стала після початку повномасштабного російського вторгнення в 2022 році. У червні 2022 року Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, що стало важливим досягненням української дипломатії під керівництвом Зеленського[2].

«За десять років, що минули від початку Майдану, українці подолали значну частину нашого шляху до ЄС. Уся Європа повірила в Україну й зрозуміла нас.

[1] Впровадження змін у державах-учасницях Європейського Союзу відбувалось у декілька етапів і вимагало від держав проведення ряду реформ.

[2] Володимир Зеленський надав ключове значення дипломатичним зустрічам у процесі курсу вступу до ЄС.

Українці змогли гарантувати всій Європі збереження свободи», Володимир Зеленський (Зустріч із Шарлем Мішелем та Маєю Санду у Києві, 2023[1].

До того ж, чинний президент України вбачає на найближчі декілька років план європейського шляху. До плану розвитку належить можливість запрошення України до НАТО, вже будучи членом Європейського Союзу.

Висновки

Україна від моменту проголошення незалежності декларувала бажання вступу до Європейського Союзу на чолі з політичними елітами. Революції 2004 та 2013-2014 років довели своїм перебігом про необхідність змін у державі, політичному баченні розвитку України на наступні роки, в чому ключовим була європейська співпраця. Після президентських виборів 2019 року та приходу до влади нового покоління політиків, державний курс на євроінтеграцію зазнав змін. У баченні політиків часто євроінтеграція набула рис спекуляції (Петро Порошенко) або ж використання риторики вступу до ЄС під час війни (локальні політики, президент України Володимир Зеленський). Риторика Офісу чинного президента України після початку повномасштабного вторгнення творить головний з напрямків політики (численні перемовини з керівництвом Союзу, зустріч з політиками країн-учасниць ЄС, перебирання досвіду інтеграції, співпраця з країнами які також планують вступ до спільноти). Однозначно, перед Україною поставлено важливе впровадження змін та отримання вказівок з боку Європейського Союзу та країн, які підтримують нашу державу. Для завершення інтеграційного процесу України також має значення закінчення війни та відбудова економіки та господарства.

Список використаних джерел:

1. Візит президента Молдови в Україні. Доступ: https://www.president.gov.ua/news/yevrointegraciya-ce-ne-shlyah-podarunkiv-tozh-ukrayina-vikon-87189
2. Дорош, С. (2021). Чому падає рейтинг Зеленського. Доступ: https://www.bbc.com/ukrainian/features-59274745
3. План перемоги Зеленського. Доступ: https://www.president.gov.ua/news/plan-peremogi-skladayetsya-z-pyati-punktiv-i-troh-tayemnih-d-93857
4. Drugi Dekret Prezydenta z dnia 18 marca 2022 roku. Dostęp: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5294.html

[1] Візит президента Молдови в Україні. Доступ: https://www.president.gov.ua/news/yevrointegraciya-ce-ne-shlyah-podarunkiv-tozh-ukrayina-vikon-87189

5. Bryl, R. (2021). *Petro Poroshenko vriatuvav biznes vid areshtu, vchasno perepysavshy yoho na syna.* Dostęp: https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/novosti/petr-poroshenko-spas-biznes-ot-aresta-vovremya-perepisav-ego-na-syna-slidstvoinfo
6. Buzek, J. (2003). Integracja europejska.
7. Kawecka-Wyrzykowska, E. (2004) "Polska w drodze do Unii Europejskiej".
8. Dovzhenko, O. (2015). *Media after Maidan*. Dostęp: https://www.opendemocracy.net/en/odr/media-in-ukraine-set-free-to-be-slaves/
9. Karmanau, Y. (2019). Comedian who plays president on TV headed for landslide victory in Ukraine's presidential election. Доступ: https://www.chicagotribune.com/nation-world/ct-ukraine-presidential-election-20190421-story.html
10. Kidruk, M. (2015). Ja, Ukrainiec. Warszawa: Akurat.
11. Kościński. P., Serwetnyk, T. (2012). Spadkobiercy oligarchów. Доступ: https://www.rp.pl/swiat/art6060471-spadkobiercy-oligarchow
12. Rogacin, W. (2022). Zełenski. Biografia. Warszawa: Wielka Litera.
13. Skubiszewski, K. (1997). Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Warszawa: Interpress.

Михайло Радіо
викладач спеціаліст
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Правові аспекти державного регулювання агітації в соціальних медіа: досвід іноземних держав та України

За сьогодення фактично важко уявити впливову політичну партію, яка б не використовувала в своїй поточній діяльності соціальні медіа. Особливо у випадку демократичних країн. Досить часто ця робота активізується разом з іншими напрямками агітації в період передвиборних кампаній і в даному аспекті малодослідженою є тема правового регулювання.

Проведений аналіз і висновки на їх основі враховують дані відповідей на запити автора до виборчих комісій або відповідальних за проведення виборів органів державної влади іноземних держав (містились прохання надати інформацію про наявність статей законів та інших нормативно-правових актів країни, якими регулюється використання соціальних медіа у виборчому процесі).

Доречно зазначити, що зворотній зв'язок наданий не всіма (34 змістовні відповіді з понад 150 надісланих запитів. Тобто менше третини).

Якщо узагальнити наявну інформацію, то в Австрії, Бельгії (відповідальність за місцеві вибори несуть регіони, там правила можуть мати свою специфіку), Данії, Коста-Ріці, Маврикію, Монако, Сейшельських островах, Швеції, Фінляндії, відсутні окремі закони, які регулюють процес агітації в соціальних медіа у передвиборний період. Відповідно і стягнення у випадках неправомірного застосування не передбачені.

У таких державах як Гондурас, Еквадор, Ісландія, Канада, Кіпр, Латвія, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Словаччина, Угорщина, Хорватія, Чехія, Чилі, Чорногорія теж відсутні згадки про агітацію в соціальних медіа. Проте вважається, на такі випадки поширюються наявні статті діючих законів.

В Кримінальному кодексі Гондурасу наявні покарання за образи і наклеп в Інтернеті. Якщо ж, наприклад, це зроблено із застосуванням соціальних мереж, то штраф збільшується.

Контроль владою Еквадору агітації в Інтернеті може здійснюватися Національною виборчою радою. Формально тут відсутнє регулювання поширення агітаційного контенту у соціальних медіа, але водночас «Положенням про контроль та аудит витрат на виборах» зафіксовано обов'язковість звітування в них витрат.

Якщо відбувається порушення правил виборчої кампанії в Словаччині (тут не залежить чи це порушення в соцмережах або ні) передбачена лише одна санкція – штраф.

Спеціальні права (наприклад, спостереження за різними етапами виборчого процесу) представники ЗМІ отримують під час виборів в Угорщині. Цими ж положеннями послуговуються при регулюванні соціальних медіа (тут згадуються інтернет-ЗМІ). Особливостей (якщо порівнювати з пресою, телебаченням, радіо) не зазначено.

Ісландське законодавство містить заборону анонімної пропаганди. Тому політичним силам, їхнім представникам та кандидатам не дозволяється фінансувати або бути причетними до публікації матеріалів, котрі пов'язані з політичною кампанією, але не мають інформації про рекламодавця й відповідальну особу.

Попри ряд переваг соціальних медіа, в рекомендаціях Головного виборчого офіцера Канади наголошено на загрозах (подібних до інших країн) для народного волевиявлення в державі. Окрім поширення шкідливої інформації, несанкціонованого втручання, було зосереджено увагу на майже монопольному становищі кількох комерційних компаній, котрі володіють алгоритмами, що впливають на контент, який отримують користувачі соціальних медіа. Хоч у деяких компаній наявними є політики щодо правил реклами та модерації контенту, вбачаються загрози у порушенні рівних умов, якщо до певних політичних сил буде відмінне (від інших) ставлення.

До речі, Канада опинилась серед перших країн, де Facebook розпочав впровадження інструментів прозорості. Інструменти включали: «Бібліотеку публікацій», автентифікацію, маркування (політична реклама мала позначатись написом «Оплачено …» (далі мало зазначатись ким) при появі в Facebook чи Instagram), звіт про «Бібліотеку публікацій»

У Нідерландах порушення, які відбуваються в Інтернеті, стають складовими цивільної або кримінальної справи (у таких випадках це залежить від тяжкості порушення). А «Виборчий Закон 1993» Нової Зеландії не містить згадок про соціальні медіа. Проте в їх регулюванні керуються правилами реклами.

Сайт Виборчої комісії Нової Зеландії містить деяку інформацію для виборців стосовно соціальних медіа. Забороняється платна реклама агітаційного змісту в Інтернеті, розміщення контенту або поширення матеріалів, що потенційно може вплинути на вибір громадянина стосовно кандидата чи політичної сили. Дані обмеження стосуються і стосовно публікації власних політичних поглядів. У зв'язку з цим також варто згадати за рекомендацію не використовувати фото власного профілю в соціальних медіа, рамки або фільтрів за допомогою яких демонструватиметься підтримка політичній силі чи кандидату, оскільки цим можна вчинити правопорушення. Натомість ці ж засоби дозволяється застосовувати для мо-

тивації інших взяти участь в голосуванні, нагадати їм про народне волевиявлення або ж інформування, що особа вже віддала свій голос.

Вимоги дня тиші (розпочинається за 24 години до дня виборів і завершується) законодавство Хорватії поширює і на соціальні медіа. Забороняється: презентувати чи роз'яснювати виборцям передвиборчі програми, здійснювати агітацію за певний виборчий список кандидатів, оприлюднювати прогнози чи попередні результати виборів, письмові роботи, а також заяви, цитати й інтерв'ю з учасниками виборчої кампанії.

Окремий Закон «Про передвиборну кампанію» діє в Латвії. Здійснення агітації у день виборів в електронних комунікаційних мережах, що включають Інтернет (окрім веб-сайтів політичних партій та їх об'єднань) і соціальні мережі, являється забороненим.

У Філіппінах законодавчо врегульовано агітацію (в законодавстві вживається термін «propaganda») у ЗМІ. Для Великої Британії притаманна вимога розміщення «imprints» (тобто «вихідних даних») на цифрових матеріалах (призначених для агітації)

В Литві відсутні окремі закони стосовно даної проблематики. Тож там керуються в таких випадках наявними статтями Виборчого кодексу країни. В них йдеться про політичну рекламу, умови та маркування, а також розповсюдження її засобами масової інформації. Також застосовуються рішення Центральної виборчої комісії Литовської Республіки. Одне з них було прийнято у 2022 р. і стосується воно необхідності декларування акаунтів в соціальних мережах.

У Панамі для проведення виборів Виборчим трибуналом країни було прийнято відповідну Постанову. Нею передбачено обов'язки політичних партій та кандидатів надавати посилання на всі їхні облікові записи в соціальних медіа та рахунки, які сплачено за передвиборчу агітацію (в тексті йдеться про пропаганду). Також документом регулюється реклама. Якщо вона розміщується в цифрових ЗМІ (включно з соціальними медіа), то має містити ім'я відповідальної особи.

Закон, який стосується боротьби з маніпулюванням інформації, регулює соціальні мережі в ході виборів у Франції, а у Португалії декларується принцип рівних можливостей для різних кандидатів.

Особливістю виборчого законодавства Швейцарії є те, що там заборонено передвиборну рекламу на радіо та телебаченні. Але натомість її дозволено в інших ЗМІ. Хоча окремий закон, який регулює здійснення агітації у передвиборний період в соціальних медіа, відсутній, але застосовуються діючі правові норми.

В Ірландії у розділі закону, що регулює політичну рекламу в Інтернеті, відсутні згадки про соціальні медіа, проте є ряд ознак онлайн-платформи: (наявність щомісячно мінімум 100 000 унікальних користувачів (в межах країни) та ін.).

У США існує незалежний регулюючий орган, що поширює свою юрисдикцію на фінансування кампаній під час федеральних виборів. Він має назву Федеральна виборча комісія (FEC). Питання, пов'язані з організацією виборчого процесу, як правило, вирішуються відповідно до законодавства кожного штату [3, с. 76-82].

Стосовно стану справ законодавчого регулювання агітації в соціальних медіа, то у листі члена ЦВК В. В. Греня від 23.02.2023 року №21-17-220 йдеться про те, що статті Виборчого кодексу України або інших українських законів не передбачають регулювання соціальних медіа (соціальних мереж) у виборчому процесі, в тому числі агітації за їх допомоги.

Відносно нещодавно прийнятим Верховною Радою України Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 року № 2849-IX (набрав чинності 31.03.2023 року) введено визначення поняття онлайн-медіа, де подано наступне його розуміння: «... медіа, що регулярно поширює інформацію у текстовій, аудіо-, аудіовізуальній чи іншій формі в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному веб-сайті, крім медіа, які віднесені цим Законом до аудіовізуальних медіа» [1, Ст. 1.]. А у статті 99 йдеться про агітацію всеукраїнського референдуму.

Відсутні норми або положення чинного українського законодавства, якими б встановлювались вимоги надавати Центральній виборчій комісії дані стосовно акаунтів, облікових записів або сторінок у соціальних медіа політичних партій (місцевих організацій політичних партій) або кандидатів на виборні посади. Для набуття статусу кандидата на відповідних виборах це не передбачено ані переліком документів, ані умовами реєстрації та відомостями (які подаються).

Щодо питання про наявність чинному законодавстві України відповідальності за порушення правил ведення агітації в соціальних медіа, то у письмовій відповіді члена ЦВК В.В. Греня йшлося про адміністративну та кримінальну відповідальність. Вона настає у випадку порушення чинного законодавства, яке регулює проведення агітації в ході підготовки і проведення виборів та референдуму. Йшлося про застосування заборони здійснення насильства, обману, підкупу, погроз або інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та волевиявленню виборця. Також забороняється порушувати порядки: ведення передвиборної агітації (використовуючи ЗМІ), фінансування передвиборної агітації.

Проте наскільки практично їх можливо застосувати до соціальних медіа в цьому контексті – інформації не надано [2].

В підсумку варто зазначити, що проаналізовані держави (понад 30) щодо регламентації здійснення передвиборної агітації в соціальних медіа умовно можна розподілити на три групи:

1) ті, які мають відповідні норми у законах або підзаконних актах;

2) відсутнє законодавче регулювання;

3) немає згадок за соціальні медіа, проте вважається, що це може регулюватись чинним законодавством держави.

В Україні відсутні (станом на 2023 рік) профільні закони зі статтями або положеннями стосовно агітації

У майбутньому результати даного дослідження можуть бути актуалізовані та доповнені інформацією про інші держави, які не були охоплені аналізом цього разу.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 01.11.2024).
2. Лист члена Центральної виборчої комісії В.В. Греня від 23.02.2023 року №21-17-220.
3. Радіо М. В. Державне регулювання передвиборної кампанії у соціальних медіа (сучасна практика іноземних країн). Політичне життя. 2023. № 2. С. 76-82. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.2.9 (дата звернення: 01.11.2024).

Тетяна Костюк
доктор наук з державного управління,
професор кафедри політології та соціології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Всеволод Карасевич
студент-магістрант
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Демократизація та ціннісні орієнтири як чинники ефективного розвитку та інтеграції в спільноту прогресивних держав: електоральний вимір

Російська загарбницька війна в Україні додає критичні виміри дослідницьким інтересам, що зумовило зацікавленість темою ціннісних орієнтацій українців як виживальної та єдиновірної стратегії для постконфліктного суспільства, що мусить знайти свою траєкторію руху до сталості у спільноті прогресивних держав з урахуванням викликів доби цифровізації та гібридних політичних процесів. З-поміж іншого це підкреслює важливість і необхідність прирощення ціннісного потенціалу демократизації освіти та навчання, які набудуть великого значення для повоєнного державотворення та суспільного розвитку. Високий рівень громадянської освіти завжди є гарним підґрунтям для побудови політичної соціалізації суспільства та електоральної активності, побудованої на основі високого рівня політичної культури та свідомості, що буде вкрай важливим для українців по завершенні війни, адже ступінь їхнього розчарування в політиці та політиках вже зараз демонструє значне зростання і потенційно може призвести до деструктивних проявів абсентеїзму.

Повоєнний порядок денний актуалізує питання забезпечення подальшого безпечного та мирного майбутнього України, Європи та світу. Це можливо лише за наявності сильних демократичних національних держав, які зробили висновки зі своєї «важкої» історії, особливо періодів війн, голокостів, геноцидів та ін. Тому головним завданням державотворців та політиків, освітян та науковців є об'єднання зусиль і організація регулярних експертних зустрічей, спрямованих на вироблення універсальних критеріїв вимірювання демократизації. І з огляду на демократичний розвиток як всеохоплюючу парасольку, наш дослідницький проєкт включає кілька конкретних аспектів: від розробки нових підходів до реформування сектору освіти шляхом внесення змін до навчальних програм і включення демократичних інструментів до курсів для забезпечення спадкоємності між рівнями освіти до застосування технологій адаптації найкращих практик стимулювання електорального процесу у демократичних

країнах до реалій та потреб України на основі нового досвіду, інструментів і методів, високої кваліфікації, навичок, набутих під час підготовки спеціалістів з політичного консультування та експертизи.

Освітня галузь України драматично постраждала від зовнішніх (через обстріли) та внутрішніх (через радянське та російське перекручування історичних фактів та відсутність громадянських та соціальних компетентностей у підготовці вчителів історії) деструкцій, які повинні були б призвести до послаблення національного духу. Суспільства з втраченою історією є суспільствами з втраченою ідентичністю, «промитими мізками», що унеможливлює адекватну політичну поведінку та участь, електоральний вибір, а відтак – зручні для керування. І в сучасну добу це зробити стає дедалі легше через цифровізацію усіх сфер суспільно-політичного життя та державотворення.

Цифрові політичні обговорення також відіграють значну роль у формуванні електоральної поведінки, особливо через активне залучення громадян до обговорення політичних питань у мережі. У стабільних демократіях цифрові платформи виступають як природне розширення політичної соціалізації, дозволяючи громадянам регулярно взаємодіяти з політичним контентом, висловлювати свої думки та формувати електоральні уподобання на основі колективних обговорень; середовище не лише підтримує інформування виборців, але й створює простір для взаємного обміну інформацією, де громадяни можуть уточнювати свої погляди та зміцнювати політичні переконання. Завдяки такій інтерактивності люди часто формують стабільніші політичні уподобання, що, у свою чергу, впливає на їхній вибір під час голосування.

В той час, як у нових демократіях та країнах, що проходять процес демократизації, цифрові платформи часто виступають ключовим інструментом для організації політичних обговорень та формування громадянських ініціатив. У таких політичних контекстах традиційні канали комунікації можуть бути обмежені державним контролем, цензурою або недостатньою незалежністю медіа. Тут цифрові платформи стають фактично єдиним відкритим простором, де громадяни можуть обговорювати політичні питання, висловлювати свої погляди та формувати нові політичні ініціативи, тощо. Цифрова комунікація виконує роль своєрідного каталізатора для політичної активності, стимулюючи явку на виборах, протестні рухи та інші форми громадянської мобілізації. Виборці у цих країнах часто використовують цифрові платформи для організації альтернативного політичного простору, який стає важливим чинником у формуванні електоральної поведінки, оскільки саме тут вони отримують можливість отримати інформацію та знайти підтримку серед однодумців [4].

Після аналізу комунікативної моделі електоральної поведінки, що базується на цифровій взаємодії та інтерактивному обміні інформацією, природним наступним кроком є розгляд ігрової моделі електоральної поведінки. Ігрова модель пропонує інший, хоч і в багатьох аспектах суміжний, підхід до розуміння мотивів і динаміки еле-

кторальної участі, зосереджуючи увагу на елементах змагальності, зацікавлення та залучення, що властиві ігровим механікам. Оскільки в сучасному інформаційному суспільстві цифрові технології, серед яких значною часткою є ігрова індустрія, пронизують майже кожен аспект життя, політична сфера також починає застосовувати ігрові елементи, аби активніше залучати громадян до виборчого процесу.

Ігрова модель електоральної поведінки базується на принципах гейміфікації (ігровізації) – застосування елементів гри у неігровому контексті з метою підвищення залученості. Цікавий підхід та фундаментальний теоретичний огляд гейміфікації продемонстровано у дослідженні «Revealing the theoretical basis of gamification: A systematic review and analysis of theory in research on gamification, serious games and game-based learning» (Розкриття теоретичних основ гейміфікації: систематичний огляд та аналіз теорії в дослідженнях гейміфікації, серйозних ігор та ігрового навчання) [1]. Це дослідження стало в нагоді для глибшого розуміння цього концепту як методу стимулювання участі та підвищення мотивації через ігрові механіки в неігрових контекстах, адже автори демонструють, як ігрові моделі взаємодії інтегруються у різноманітні сфери – від освіти до роботи та взаємодії з соціальними структурами.

Думка, про те, що гейміфікація базується на поєднанні теорій мотивації, зокрема самодетермінації, яка підкреслює важливість внутрішньої мотивації, та соціально-психологічних концепцій, що фокусуються на впливі зовнішніх стимулів, є вкрай поширеною [3]. Багато авторів розглядають гейміфікацію як спосіб, що дає людям відчуття досягнення, автономії та залученості – себто ключові елементи для створення позитивного досвіду. Крім того, вони підкреслюють роль ігрових елементів, таких як нагороди, рейтинги, бали, змагання, рівні та виклики, у формуванні емоційного та когнітивного залучення, що спонукає людей продовжувати брати участь у певній діяльності. Це розуміння дозволяє вбачати в гейміфікації не просто набір інструментів для залучення, а глибоко мотивуючу стратегію, що змінює ставлення до задачі чи явища.

В політичному контексті метод гейміфікації розкриває, як ігрові елементи можуть допомогти подолати відчуження громадян від політичного процесу, уникнути абсентеїзму. Політика – це сфера життя, яка часто сприймається як формальна або навіть віддалена від повсякденних інтересів громадян, проте завдяки гейміфікації суб'єкти та об'єкти політики можуть наблизитися один до одного, створивши зрозумілий простір для участі, що базується на мотивації до досягнень та змагальності, що в підсумку дає емоційне піднесення, а відтак стимулює учасників до активної взаємодії з політичним середовищем. Описані теоретичні засади свідчать, що гейміфікація, використовуючи емоційне та соціальне залучення, здатна перетворити політичну участь на більш доступний і навіть захопливий процес, у якому громадяни беруть участь не лише як виборці, а як активні учасники політичної системи.

У виборчому контексті гейміфікація цілком здатна оживити процес політичної участі, перетворюючи його на своєрідну гру, де громадяни можуть відчувати особи-

сту залученість особисто завантажуючи додаток якогось політика чи політичної партії, отримувати в ньому зворотний зв'язок та досягати короткострокових цілей, як збирання підписів, перегляд та поширення промо-матеріалів, тощо. Зокрема, роль гейміфікації у процесах громадської участі в політиці досліджувалася в роботі «Gamification of Citizens' Participation in Policymaking» («Гейміфікація участі громадян у виробленні політики») [2]. Автори зазначають, що до прикладу процес виборів, які переважно асоціюються з формальними процедурами та зрідка викликають ентузіазм, оскільки може отримати нове життя, якщо впровадити ігрові елементи, які перетворять процес голосування та політичної агітації на змагальну або командну гру. Автори наводять приклади, як створення віртуальних нагород або рейтингових систем за участь у певних політичних заходах (від обговорення до голосування) може заохочувати людей активніше брати участь у виборах. Такий підхід дозволяє громадянам відчути, що їхній внесок має значення та є видимим для суспільства, що, своєю чергою, підвищує мотивацію до голосування та участі у передвиборчій агітації.

Таким чином, очевидним є факт, що суспільно-політичні зміни є багатовимірними, де зовнішній контекст демонструє невідворотність інтеграції демократичних елементів в усі сфери державного та суспільно-політичного життя: від освіти до політичної участі та електоральної активності. Сучасні політичні та цифрові технології прискорюють та покращують імплементацію новітніх практик та тенденцій на внутрішньо- та зовнішньополітичному рівні з метою демократичного розвитку світу та досягнення сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Krath J., Schürmann L., von Korflesch H. F. O. Revealing the theoretical basis of gamification: A systematic review and analysis of theory in research on gamification, serious games and game-based learning. *Computers in Human Behavior*. 2021. Vol. 125.
2. Masser K., Mory L. Gamification of Citizens' Participation in Policymaking. Springer International Publishing AG, 2018.
3. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55, no. 1. P. 68–78. URL: https://doi.org/10.1037/0003-066x.55.1.68
4. Vaccari C., Valeriani A. Digital Political Talk and Political Participation: Comparing Established and Third Wave Democracies. *SAGE Open*. 2018. Vol. 8, no. 2. URL: https://doi.org/10.1177/2158244018784986

Василь Войтович
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Проросійські політичні партії: чинники електоральних успіхів у країнах Європейського Союзу

Російський вплив – це довгострокові зусилля для забезпечення російських політичних інтересів та цілей. Діяльність цього впливу охоплює широкий спектр сфер, включаючи політичні, безпекові, військові, економічні, енергетичні та технологічні питання. У країнах з російською національною меншиною також висвітлюються етнічні, соціальні та історичні питання.

Одним із головних інструментів дестабілізаційного впливу є вибори в різних країнах ЄС. Росія використовує інформаційні операції та дезінформаційні кампанії для впливу на громадську думку та прийняття демократичних рішень. Один з методів полягає у тому, щоб поставити під сумнів довіру до окремих політичних лідерів, прирівнюючи демократично обраних лідерів до авторитарних, таким чином зменшуючи відкритість і довіру до демократії. Основними засобами охоплення широкого загалу є медіа та соціальні мережі. Крім того, росія також використовує національні меншини та біженців, підприємства та підставні організації. Операції російської пропаганди є широкомасштабними, а великі ЗМІ є ефективним локальним інструментом. Також виділяємо приховані інструменти впливу – це безпосередньо кібероперації. У розвинених країнах є багато вразливих місць для кібердиверсій, а виборчі кампанії все частіше проводяться у соціальних мережах. Тому ризик дезінформаційних кампаній і кібератак проти політиків, політичних партій є серйозним. Підтримка мережі союзників і підставних організацій є важливою частиною російського апарату впливу. Він перетікає в політичні дебати та структури країн ЄС, а пряма чи непряма участь приховується або заперечується [2]. Однак організовувати та підтримувати такі структури, звісно непросто, проте їх вплив недооцінювати однозначно не варто.

Моделі голосування основних популістських партій у їхніх національних кордонах та в інституціях ЄС переважно одностайні у захисті російських інтересів. Їхню позицію проти санкцій, головним чином, виражають, як необхідні дії для порятунку національної економіки, адже за їх твердженнями, росія є одним з найважливіших економічних партнерів багатьох держав ЄС. Санкції переважно висвітлюються як непотрібні, неефективні та несправедливі заходи, що завдають шкоди інтересам ЄС. Підтримка росії в цьому питанні, намагаючись залучити під-

тримку населення, може зайти наскільки далеко, що може поставити під загрозу стабільність національного уряду. Важливість такого варіанту полягає у його геополітичних наслідках, адже доволі чітко видно як далеко просунулася росія у впливі на процеси прийняття рішень в іноземних урядах [3]. Одним із найбільш використовуваних популістами аспектів є енергетичний сектор, а орієнтація на росію в енергетичній політиці, є безумовно елементом тиску на населення.

Беручи до уваги наявні дослідження політичних позицій політичних партій [7], варто виділити ключові позиції партій, які дозволять ідентифікувати їх як «проросійські»: 1)ідеологічна спорідненість щодо росії; 2)євроскептицизм; 3)виступають за глибші політичні та економічні зв'язки з росією; 4)протидія санкціям проти росії; 5)делегітимізація української влади після 2014 року.

Нещодавно ECFR провів перше в Європі всеосяжне дослідження [5] щодо визначення проросійських партій. Найбільш проросійськими з партій (значного розміру) є крайні праві: грецька «Золотий світанок», угорська «Йоббік», Партія незалежності Великої Британії (UKIP) та бельгійська «Vlaams Belang» (VB). Крайніми лівими найбільш проросійськими партіями є кіпрська AKEL, німецька Die Linke, чеська KSCM, Podemos в Іспанії, партія «Живий щит» у Хорватії.

Помітні успіхи у проросійських партій фіксуємо також в Німеччині – партії «Альтернатива для Німеччини» (AfD) та "Альянс Сари Вагенкнехт" (BSW) здобули перемогу на нещодавніх виборах у східній Німеччині. У своїх передвиборчих меседжах навколо російського вторгнення обидві сторони посилалися на травматичне минуле Німеччини. Пов'язуючи нинішній конфлікт із двома світовими війнами. Ці партії припускають, що підтримка України нинішньою німецькою владою може призвести до ескалації конфлікту.

В Італії, помітні проросійські наративи політичної партії Movimento 5 Stelle (M5S), яка чинно зберігає популярність в декількох регіонах Італії. M5S (в опозиції) та Ліга (член правого коаліційного уряду Джорджії Мелоні) виступають за негайні мирні переговори з Росією. Вони виступають проти поставок зброї в Україну, як домовилися члени ЄС для підтримки оборони України від Росії. M5S і «Ліга» використовують історичні аспекти, щоб виправдати свою позицію щодо російського вторгнення. Виступаючи проти політики ЄС щодо України, ці партії, особливо євроскептична «Ліга», стверджують, що Західна Європа завжди втягує Італію у війну проти її найкращих інтересів [6].

В Франції «Національне об'єднання» активно використовує проросійську риторику. Під час повномасштабного російського вторгнення в Україну Ле Пен засуджувала російську агресію, але у 2023 році виступила з промовами, в яких заявляла, що санкції не дієві, необхідні переговори з Кремлем, а Україна має постачати лише оборонну зброю, а не наступальну. Новий екологічний і соціальний на-

родний союз, коаліція французьких соціалістів, комуністів і зелених, неодноразово критикував розширення НАТО і виступав проти антиросійських санкцій [1].

В Словаччині більшість активних на політичні арені партій, проти подальшої допомоги Україні або обережно ставляться до цього питання. Така політична позиція об'єднує доволі протилежні політичні сили: ліво-популістську SMER SD, націоналістичну – «Республіка» та Словацьку національну партію. Суспільну підтримку вони вибудували на критиці східної політики їх попередників, включно із санкціями проти росії, які вони вважають причиною спаду економіки країни. Суспільне сприйняття нападу росії на Україну в Словаччині було сформоване (і продовжує таким бути) сприятливими проросійськими наративами та дезінформацією з боку вищого політичного класу [4]. Представники різних політичних партій сприяють поширенню проросійських настроїв, які ґрунтуються на переконаннях про життєву необхідність тісних відносин з росією. Проросійські настрої суспільства спонукають політичні партії керувати електоратом, у спосіб із обов'язковим врахуванням цих настроїв, внаслідок чого припиняється допомога Україні.

Європейські політичні актори часто посилаються на травматичне минуле Європи в дискурсі навколо вторгнення Росії в Україну. Європейські політичні актори часто проектують цю колективну травму в дискурс навколо вторгнення Росії в Україну. Посилаючись на несправедливість минулого, демократичні актори заохочують європейське населення підтримувати політику, яка сприяє українському опору автократії [6].

Сплеск популізму в Європі забезпечив Росію достатньою кількістю прихильних політичних партій по всьому континенту. Ці партії – переважно крайньоправі, але також і крайні ліві – проводять політику і займають позиції, які просувають російський порядок денний в Європі [5]. Вони, як правило, є партіями, що виступають проти чинної влади. Багато з цих партій активно працюють над скасуванням європейського проекту.

Підсумовуючи, варто зазначити, що підтримка проросійських політичних партій є динамічною та потребує постійного аналізу, щоб зрозуміти та виявити шляхи нейтралізації антиукраїнських наративів та впливу проросійських політичних сил та організацій, не лише в межах країн Європейського Союзу, а й за його межами. Численні дезінформаційні кампанії, маніпуляції та кібероперації, стали звичними інструментами росії щодо поширення проросійських настроїв в країнах ЄС, що в свою чергу, впливає на підтримку України. Досить суттєвими залишаються соціально-економічні фактори, які в контексті внутрішніх проблем у кожній країні, дозволяють маніпулювати електоратом та просувати проросійські настрої. Комплексний аналіз впливу проросійських політичних партій дозволяє виявити не лише окремі закономірності цього впливу, а й прослідкувати динаміку проро-

сійських настроїв, що в свою чергу впливає на стратегії збереження провідної підтримки Україні у війні з агресором.

Список використаних джерел:

1. Association of Accredited Public Policy Advocates to the European Union. Pro-russian politicians in the EU. URL: https://www.aalep.eu/pro-russian-politicians-eu
2. Hågen Karlsen G. Divide and rule: ten lessons about Russian political influence activities in Europe. Palgrave Communications, Palgrave Macmillan. 2019, vol. 5(1). p. 1-14
3. Hooghe L., Marks G., Bakker R., Jolly S., Polk J., Rovny J., Steenbergen M., Vachudova M. The Russian threat and the consolidation of the West: How populism and EU-skepticism shape party support for Ukraine. European Union Politics, 2024. vol.25(3). pp. 459-482.
4. Ogrodnik L., Żornaczuk T. Slovaks' Perception of the War in Ukraine is Changing – a Socio-Political Perspective. 2023, vol. 124 (2243). P.2
5. Putin's friends in Europe. European Council on Foreign Relations. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_putins_friends_in_europe7153/
6. Russia-friendly parties are manipulating Europe's traumatic past. URL: https://theloop.ecpr.eu/russia-friendly-parties-are-manipulating-europes-traumatic-past/
7. Stepanovs D. Who are the «Putinversteher» in the European Parliament? Far-right and far-left parties in the European Parliament and their pro-Russia stances. Uppsala University, 2024. pp. 7-8.

Юрій Садовий
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Моделі політико-інституційного та соціально-економічного розвитку держав Центральної та Східної Європи періоду посткомунізму і напередодні вступу в ЄС

Дослідження моделей політико-інституційного та соціально-економічного розвитку держав Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) періоду посткомунізму і напередодні вступу в Європейський Союз (ЄС) набуває особливої актуальності в контексті сучасних глобальних трансформацій. Досвід цих країн у подоланні системних викликів перехідного періоду та їхній подальший успішний вступ у ЄС становить значний науковий та практичний інтерес, особливо для держав, в тому числі України, які сьогодні прагнуть євроінтеграції. Комплексне вивчення їхніх трансформаційних процесів дозволяє краще зрозуміти механізми успішного переходу до демократії і дійсно ринкової економіки.

Сьогодні загальновідомо, що трансформаційні процеси в посткомуністичних країнах ЦСЄ, до їхнього вступу в ЄС, характеризувалися унікальним феноменом «подвійного» або й «потрійного» переходу тощо, який передбачав одночасне реформування політичної, соціально-економічної та інших сфер [25]. Х. Лінц одним із перших відзначив, що такий транзит кардинально відрізнявся від попереднього досвіду країн Західної Європи через необхідність подолання наслідків неефективної централізованої економіки минулого [19, с. 56]. На відміну від традиційного шляху розвитку, де ринкова економіка передувала встановленню і розвитку демократичних інститутів [8, с. 594], бодай деякі країни регіону створили принципово нову модель синхронізованих трансформацій [10; 26]. Проте така модель викликала значний скептицизм у наукових колах [24]. Критики висловлювали сумніви щодо можливості проведення радикальних економічних реформ у демократичному середовищі і застерігали про потенційні негативні наслідки таких синхронізованих перетворень. Особливе занепокоєння викликала загроза того, що погіршення соціально-економічних умов могло підірвати суспільну підтримку демократизації, а демократичні процедури, своєю чергою, могли сповільнити необхідні ринкові реформи. Тому одна частина експертів і практиків (а тому й частина країн) вважала за доцільне спочатку провести соціально-економічні перетворення в умовах сильної влади, тоді як інші наполягали на пріоритетності демократизації, стверджуючи, що лише демократичне середовище здатне забезпечити успішний перехід до ринкової економіки.

Відповідно, з-поміж найважливіших системних дебатів того раннього посткомуністичного періоду розвитку держав ЦСЄ виділялося обговорення двох протилежних моделей політичних і соціально-економічних трансформацій: революційної (радикальної) та еволюційної (поміркованої). Ці дискусії значною мірою базувалися на теоретичних працях Фрідріха Гаєка і Джона Мейнарда Кейнса. Історичний розвиток подій показав, що перевагу здобув саме радикальний напрям, який активно просували провідні теоретики «шокової терапії» початку 1990-х років, зокрема Джеффрі Сакс та Нуріель Рубіні [27; 28]. Так, прихильники радикальних реформ обстоювали необхідність невідкладного припинення державного регулювання цін, скасування всіх форм державного субсидіювання та всеохоплюючої приватизації державного майна. Як аргумент вони наводили успішний досвід Іспанії, де подібна стратегія швидко принесла позитивні результати. Першопрохідцем у впровадженні цих теоретичних концепцій серед посткомуністичних країн ЦСЄ стала Польща, в якій вони були реалізовані у рамках славнозвісного «плану Бальцеровича» [3]. Хоча інші держави ЦСЄ загалом погоджувалися із базовими принципами запропонованих перетворень, вони демонстрували більшу обережність щодо швидкості їх впровадження [29, с. 22]. Втім, переважна більшість країн зрештою все-таки обрала шлях «шокової терапії» [13].

З емпіричного і процедурного погляду, трансформаційні процеси у країнах ЦСЄ, особливо в Польщі, Чехословаччині (пізніше Чехії та Словаччині), Угорщині та Балтійських державах, характеризувалися специфічною динамікою. Невдовзі після розпаду комуністичних режимів та впровадження початкових радикальних реформ, які супроводжувалися економічним спадом, спостерігалася тенденція до відставок національних урядів. Це явище породило специфічний політичний патерн «stop-and-go» та призвело до формування коротких суспільно-політичних (електоральних) циклів у процесі подолання фундаментальних викликів трансформації [15]. Примітно, що незалежно від декларованої прихильності нових урядів до попереднього курсу реформ, практично всі реформаторські групи використовували подібний набір інструментів для розв'язання складних проблем трансформації та так званої "дилеми одночасності". Цей інструментарій включав: розподіл завдань, поетапне впровадження реформ, відтермінування певних заходів, делегування відповідальності та застосування матеріальних і символічних компенсаційних механізмів. У соціально-економічній сфері ключовими елементами трансформаційної стратегії стали: поступова лібералізація та дерегуляція (зокрема у сферах ціноутворення та зовнішньої торгівлі), поетапна приватизація (з відтермінуванням приватизації великих державних підприємств), збереження рівня соціальних видатків та відкладення кардинальних змін у системі соціального забезпечення державно-соціалістичного типу до кінця 1990-х років [6; 14].

Деякі науковці вважають, що радикальні реформи та політичні заходи, а також «шокова терапія» в соціально-економічній сфері в країнах ЦСЄ не були випадковими, а скоріше становили собою свідомо сплановану стратегію, хоча частково вони були спотворені, принаймні в перші десять років після розпаду СРСР [5; 18]. Однак суть не в тому, що ці реформи не були здійснені, а в тому, що уряди і політики в цих країнах підходили до них з максимальним прагматизмом і з чітким розрахунком. Тому інституційні, політичні та соціально-економічні заходи у більшості з країн ЦСЄ стали своєрідною комбінацією різних моделей розвитку держави, добре відомих у науці. Наприклад, Чехія за В. Клауса розпочала з програми «ринкової економіки без слів», а потім еволюціонувала до більш помірованої європейської моделі, яка поєднувала неокорпоративізм та соціал-демократію з певною кількістю неоліберальних елементів. Угорщина, з іншого боку, демонструвала поступове посилення неолібералізму, незалежно від того, яка партія перебувала при владі. У порівнянні з цими прикладами, Болгарія та Румунія виглядали значно менш організованими в своїх реформах на початку 90-х років XX століття, що вказує на їхні хаотичні спроби змін [15]. Це дає підстави стверджувати, що країни регіону вибирали різні, хоча й не уніфіковані стратегії і моделі розвитку, і тому їхнє поступове зближення не означає відсутності суттєвих розбіжностей у короткострокових і довгострокових підходах. З одного боку, більшість реформ можна охарактеризувати як «шокові», але з іншого – деяким країнам бракувало характерних ознак «шокової терапії», зокрема через поступовість у певних сферах реформування.

На тлі цих процесів між державами ЦСЄ виявлялися значні відмінності в підходах передусім до соціально-економічних реформ і їхнього темпу та часу після падіння комунізму [12]. З огляду на це, К. Станілов виділяє дві основні групи країн цього регіону залежно від їхнього ставлення до реформ. Перша група включає країни, які без вагань прийняли запропоновані реформи й активно впроваджували неоліберальні політики, визначені міжнародними фінансовими установами. Цікаво, що їхні зусилля були визнані, оскільки в 2004 році ці держави отримали повне членство в ЄС. До цієї групи належать, зокрема, Естонія, Польща, Литва, Чехія, Угорщина й інші. Друга група охоплює країни ЦСЄ, які погодилися з реформами в загальному, але або значно затягували їх впровадження, або застосовували лише окремі політики. Ці держави, серед яких Румунія, Болгарія і Хорватія, стали членами ЄС пізніше, причому Хорватія приєдналася значно пізніше за інших. Якщо розглянути ситуацію в інших європейських посткомуністичних країнах, то можна виділити третю групу, до якої належать ті країни, які продемонстрували незначний прогрес або регрес у реформах, а також негативні тенденції в розвитку інституційних і соціально-економічних структур. Це стосується, зокрема, таких країн Східної Європи, як Грузія, Молдова, Україна, а також країн Південно-Східної

Європи, зокрема колишніх республік Югославії, таких як Сербія, Боснія і Герцеговина, Албанія, де на розвиток реформ впливали етнічні конфлікти [29, с. 25]. Для порівняння цих тенденцій найкраще підходять показники ВВП на душу населення, обсяг іноземних інвестицій і рівень безробіття в посткомуністичних країнах в період після розпаду СРСР.

Причина цього полягає в тому, що країни ЦСЄ, плануючи та реалізуючи соціально-економічний розвиток, демонстрували як спільні риси, так і значні відмінності, що врешті призвело до вписування їх у різні моделі розвитку. Попри різноманіття підходів, кінцеві результати (особливо на момент вступу в ЄС або на інших ключових етапах) в багатьох аспектах виявилися подібними. Так, серед основних спільних результатів можна виділити: досягнення досить високого рівня соціально-економічного розвитку; відсутність серйозних соціальних, економічних, релігійних й етнічних розколів у суспільствах; впровадження моделей розвитку, які не залежать від ресурсів і не сприяють високій майновій нерівності [2]. Однак шлях до цих досягнень був різним для майже кожної країни регіону. Найсуттєвіші відмінності проявились у таких контекстах:

1. Часові рамки реформ: Польща та Чехія здійснили соціально-економічну модернізацію швидше, в той час як Естонія, Угорщина та Словенія почали трохи пізніше. Болгарія, Латвія, Литва, Румунія та Словаччина здійснили реформи ще пізніше або частково, а Хорватія – найпізніше [32, с. 128].

2. Еволюція планів розвитку: Початкові плани реформ були розроблені одразу після падіння комуністичних режимів, але вони значно змінювались у всіх країнах. Деякі з них пришвидшувались на тлі успіхів демократизації (що характерно для більшості країн), в той час як у деяких країнах процес сповільнювався через невдачі демократичних змін (як у Болгарії, Румунії, Словаччині і Хорватії). Загалом реформи активізувались під час євроінтеграції [30].

3. Тематика планів розвитку: В усіх країнах плани розвитку значною мірою змінювалися залежно від змін у контексті, наявних ресурсів, рівня демократизації та політичних процесів, зокрема впливу посткомуністичних та антикомуністичних еліт.

На думку дослідників, у країнах ЦСЄ, зважаючи на наведені вище чинники та особливості, сформувалося кілька ключових моделей до концептуалізації, розробки та впровадження соціально-економічного розвитку держав. Серед них можна виділити: «ліберальну» модель, відому також як згадана вище стратегія «шокової терапії» (прикладом якої став «план Л. Бальцеровича» в Польщі); «градуалістську» модель (що успішно була застосована, зокрема, в Угорщині); «синтезовану» модель (яка частково впроваджувалася, наприклад, у Чехії та Словаччині) [33, с. 171]. Стратегія «шокової терапії» передбачала негайний і радикальний перехід до ринкової економіки, тоді як градуалістський підхід орієнтувався

на поступове впровадження ринкових механізмів [20, с. 55]. Проте загалом ці моделі були характерними саме для посткомуністичних держав ЦСЄ, оскільки базувалися на принципах неокласичної економіки. Це пояснюється тим, що неокласична теорія домінувала в глобальних політичних дискусіях того часу, а суспільства країн ЦСЄ з перехідною економікою загалом демонстрували скептичне ставлення до державного втручання, що часто сприймалося як пережиток колишніх режимів «реального соціалізму» [21].

Основна відмінність між зазначеними моделями полягала у підходах до їх реалізації. Так, модель «шокової терапії» була застосована в Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Хорватії та Чехії [17; 31], тоді як градуалістський підхід реалізовувався в Румунії, Словаччині, Словенії та Угорщині [22; 23]. Головна різниця між цими підходами полягала у швидкості запровадження ринкових реформ та механізмах забезпечення мінімальних соціальних стандартів [16]. Варто також наголосити, що початкові загальні реформи, такі як «План Бальцеровича» у Польщі (1989 р.), «План Клауса» у Чехословаччині (1990 р.) та «План Купи» в Угорщині (1990 р.), стали лише основою для подальших змін. Їхня реалізація і коригування відбувалися поступово, враховуючи внутрішні соціально-економічні й політичні зміни та зовнішні фактори, зокрема процес європейської інтеграції. Унаслідок цього політики реформ змушені були адаптуватися до змінних умов, шукаючи баланс між темпами перетворень і соціальною стабільністю [9].

Усі ці фактори і їхні прояви безперечно свідчать про те, що країни ЦСЄ протягом 1990-х років не здійснили якісного прориву у своєму розвитку. Проте багато з них заклали міцне підґрунтя для подальшого прогресу в цьому напрямі. Іншими словами, результати політико-інституційних та соціально-економічних змін у регіоні в цей період були неоднозначними [11]. Зокрема, держави регіону змогли створити політичні та інституційні механізми, необхідні для зовнішньої економічної інтеграції, однак їм не вдалося сформувати або зберегти ефективні інституційні гарантії компромісу між капіталом і працею. Подібним чином, вони провели зовнішню лібералізацію, але залишили профспілки вкрай слабкими. Як наслідок, за винятком окремих країн, в регіоні не вдалося зміцнити або розвинути державні й інституційні можливості, необхідні для суттєвого економічного стрибка.

Таким чином, політико-економічна модель розвитку, що склалася в країнах ЦСЄ в перші десять років після розпаду СРСР (зокрема в аспекті подолання так званої «дилеми одночасності»), не мала безпосередніх аналогів серед успішних світових моделей модернізації та наздоганяючого розвитку [1; 7]. Вона розвивалася за власними, унікальними та інноваційними принципами, які сформували окрему парадигму трансформації [4; 11]. Загалом у цей період домінувала модель розвитку держави, що перетворювала країни регіону ЦСЄ на експортно-орієнтовані виробничі хаби з низькою вартістю робочої сили. Основними харак-

теристиками цієї моделі стали значний приплив іноземних інвестицій, розвиток нових секторів економіки під контролем міжнародного капіталу, висока імпортна залежність, поширення офшорного виробництва, а також досить розвинена фінансова та страхова інфраструктура, яка здебільшого контролювалася зовнішніми гравцями. Водночас економічна (і політична) структура залишалася дуалістичною, що лише підсилювало її вразливість.

У підсумку можна констатувати, що аналіз моделей політико-інституційного та соціально-економічного розвитку держав ЦСЄ в період посткомуністичних трансформацій і напередодні вступу в ЄС вказує на існування різних стратегій і моделей адаптації до ринкової економіки й демократії. Незважаючи на відмінності в темпах і механізмах реформ, більшість країн регіону змогли досягти значного прогресу в модернізації економічних та політичних інститутів, що сприяло їхній успішній інтеграції до ЄС. Основні підходи включали ліберальну і радикальну «шокову терапію» або більш поступовий градуалістський підхід, кожен із яких мав свої переваги та виклики. При цьому, реформаторські процеси супроводжувалися як соціально-економічними труднощами, так і політичними кризами, однак у підсумку більшість країн змогли створити ефективні ринкові економіки та стабільні демократичні інститути. Досвід цих країн є цінним орієнтиром для України, що перебуває на шляху євроінтеграції і внаслідок війни повинна розв'язувати ще складніші завдання свого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Amsden, A. (1985). The state and Taiwan's economic development. In P. Evans, D. Rueschemeyer, & T. Skocpol (Eds.), *Bringing the state back in* (pp. 78–106). Cambridge University Press.
2. Åslund, A. (2013). How capitalism was built: The transformation of Central and Eastern Europe, Russia, the Caucasus, and Central Asia (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Balcerowicz, L. (1996). Understanding postcommunist transitions. In L. Diamond & M. Plattner (Eds.), *Democracy after communism* (pp. 63–77). Johns Hopkins University Press.
4. Berend, I. T. (1995). Alternatives of transformation: Choices and determinants – East-Central Europe in the 1990s. In B. Crawford (Ed.), *Markets, states, and democracy: The political economy of post-communist transformation* (pp. 130–149). Westview Press.
5. Bönker, F., Müller, K., & Pickel, A. (2002). Cross-disciplinary approaches to post-communist transformation: Context and agenda. In F. Bönker, K. Müller, & A.

Pickel (Eds.), *Postcommunist transformation and the social sciences* (pp. 1–38). Rowman & Littlefield.
6. Cerami, A., & Vanhuysse, P. (2009). Post-communist welfare pathways: Theorizing social policy transformations in Central and Eastern Europe. Palgrave Macmillan.
7. Diaz, A. (1993). Restructuring and the new working classes in Chile: Trends in waged employment, informality, and poverty, 1973–1990. Discussion Paper, 47. UN Research Institute for Social Development.
8. Dutch, R. (1993). Tolerating economic reform: Popular support for transition to a free market in the former Soviet Union. *American Political Science Review*, 87(3), 590–608.
9. Ekiert, G., & Hanson, S. E. (Eds.). (2003). Capitalism and democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the legacy of communist rule. Cambridge University Press.
10. Elster, J. (1990). The necessity and impossibility of simultaneous economic and political reform. In P. Polszajski (Ed.), *Philosophy of social choice* (pp. 309–316). IFiS Publishers.
11. Greskovits, B. (2002). The postsocialist transformation in Central and Eastern Europe. *Brazilian Journal of Political Economy*, 22(4), 579–593.
12. Hamilton, F. E. I. (1999). Transformation and space in Central and Eastern Europe. *The Geographical Journal*, 165(2), 135–144.
13. Kolodko, G. W. (2000). From shock to therapy: The political economy of postsocialist transformation. Oxford University Press.
14. Kollmorgen, R. (2009). Postsozialistische Wohlfahrtsregime in Europa – Teil der «Drei Welten» oder eigener Typus? In B. Pfau-Effinger, S. Sladana, & C. Wolf (Eds.), *International vergleichende Sozialforschung: Ansätze und Messkonzepte unter den Bedingungen der Globalisierung* (pp. 65–92). VS-Verlag.
15. Kollmorgen, R. (2010). Transformation theory and socio-economic change in Central and Eastern Europe: A conceptual framework. *Emecon*, 1, 1–17.
16. Kornai, J. (2006). The great transformation of Central Eastern Europe: Success and disappointment. *Economics of Transition*, 14(2), 207–244.
17. Kyvelidis, I. (2000). State isomorphism in the post-socialist transition. *European Integration Online Papers* (EIoP), 4(2).
18. Lane, D., & Myant, M. (Eds.). (2007). Varieties of capitalism in post-communist countries. Palgrave Macmillan.
19. Linz, H. (1990). The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*, 1(1), 51–69.
20. Marangos, J. (2003). Alternative politico-economic models of transition. *Journal of Economic and Social Policy*, 8(1), 52–71.
21. Marangos, J. (2004). A Post-Keynesian approach to the transition process. *Eastern Economic Journal*, 30(3), 441–465.

22. Marangos, J. (2005a). Alternative paths to the transition process. *International Journal of Social Economics*, 32, 307–324.
23. Marangos, J. (2005b). A political economy approach to the neoclassical gradualist model of transition. *Journal of Economic Surveys*, 19(2), 263–293.
24. Merkel, W. (2011). Plausible theory, unexpected result: The rapid democratic consolidation in Central and Eastern Europe. *Internationale Politik und Gesellschaft*, 2, 11–29.
25. Offe, C. (1991). Das Dilemma der Gleichzeitigkeit: Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa. *Merkur*, 4, 279–292.
26. Przeworski, A. (1991). Democracy and market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge University Press.
27. Roubini, N., & Sachs, J. (1989). Political and economic determinants of budget deficits in the industrial countries. *European Economic Review*, 33, 3–938.
28. Sachs, J. (1991). Crossing the valley of tears in East European reform. *Challenge*, 34(5), 26–34.
29. Stanilov, K. (2007). Political reform, economic development, and regional growth in post-socialist Europe. In K. Stanilov (Ed.), *The post-socialist city* (pp. 21–34). Springer.
30. Vachudova, M. (2005). Europe undivided: Democracy, leverage, and integration after communism. Oxford University Press.
31. Wolf, H. C. (1999). Transition strategies: Choices and outcomes. *Princeton Studies in International Finance*, 85, 1–26.
32. Зеленько, Г. (2007). «Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України. Знання України.
33. Мислюк, Ю., & Лодин, П. (2013). Моделі політичної модернізації країн Центрально-Східної Європи. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*, 6–7, 171.

Віталій Сливчук
аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Децентралізація як інструмент зміцнення місцевого самоврядування: політичний аспект

В Україні закладено конституційні основи місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування та прийнято низку ключових нормативно-правових актів, які визначають правові, політичні й фінансові засади функціонування органів місцевого самоврядування.

Однак з моменту ухвалення Конституції України та базового законодавства розвиток місцевого самоврядування відбувався переважно на рівні територіальних громад міст обласного значення. Це пояснюється тим, що більшість інших громад через їхню надмірну фрагментацію та недостатню матеріально-фінансову базу були неспроможними ефективно реалізовувати покладені на них повноваження.

На сьогоднішній день система місцевого самоврядування значною мірою не відповідає потребам суспільства. У багатьох територіальних громадах органи місцевого самоврядування не забезпечують належного рівня життєвого середовища, необхідного для гармонійного розвитку людини, її самореалізації та захисту прав. Крім того, вони не здатні гарантувати надання якісних і доступних адміністративних, соціальних та інших публічних послуг на відповідних територіях, що значно знижує ефективність їхньої діяльності.

Одним із шляхів вирішення цих проблем виступає «розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади» [4].

Децентралізація – це процес передачі значних повноважень та фінансових ресурсів від центральних органів влади до органів місцевого самоврядування. Основна ідея полягає в тому, щоб якомога більше функцій виконували ті органи, які знаходяться ближче до громадян і можуть найбільш ефективно забезпечувати їхні потреби [2].

Децентралізація, або реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, розпочалася у 2014 році з метою створення ефективної та відповідальної системи місцевого управління.

Процес децентралізації був пов'язаний з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (01.04.2014), а та-

кож законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів, що стосуються фінансової децентралізації.

Цей процес дозволив створити ефективний і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні у вигляді об'єднаних територіальних громад, що відповідають вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування [5].

Децентралізація передбачає об'єднання територіальних громад та охоплює кілька взаємопов'язаних реформ: територіальної організації влади, місцевого самоврядування, регіональної політики та міжбюджетних відносин. У перспективі об'єднані територіальні громади (ОТГ) стануть ключовим рівнем місцевого самоврядування [6].

Основна ідея децентралізації полягає у наближенні влади до людей, що дозволяє забезпечити більш ефективне вирішення локальних проблем. Політична децентралізація сприяє зміцненню місцевого самоврядування через делегування повноважень, яке супроводжується розширенням відповідальності місцевих лідерів. Це створює передумови для розвитку політичної культури та формування активної громадянської позиції.

Ця реформа не обмежується лише передачею повноважень і ресурсів від державних органів до органів місцевого самоврядування. Її ключовим завданням є формування базового суб'єкта місцевого самоврядування – спроможної територіальної громади, здатної самостійно вирішувати питання місцевого значення. Таким чином, децентралізація сприяє зміцненню місцевої демократії, розвитку громадянського суспільства та ефективному використанню місцевих ресурсів.

Утворення об'єднаної територіальної громади передбачало створення нового адміністративного центру для всіх міст, сіл і селищ, які стали її частиною, а також проведення виборів для формування керівних органів ОТГ, зокрема голови, депутатів ради ОТГ та старост. Кількість депутатів у раді визначається залежно від чисельності виборців: до 1 тис. виборців – 12 депутатів, від 1 до 3 тис. – 14 депутатів, від 3 до 5 тис. – 22 депутати, від 5 до 20 тис. – 26 депутатів і так далі. Рада ОТГ підпорядкована виключно громаді [1].

Заступник голови Представництва Європейського Союзу в Україні Ремі Дюфло наголосив, що децентралізація є основою для розвитку демократії в Україні та важливою складовою її європейського шляху. Він підкреслив необхідність подальшої розбудови спроможності українських громад для максимальної реалізації їхнього потенціалу. За словами пана Дюфло, роль місцевого самоврядування є ключовою для двох стратегічних процесів: приєднання до ЄС та відновлення економіки. Він також зазначив, що процес приєднання до Європейського Союзу не обмежується лише бюрократичними кроками, і багато важливих кроків потрібно робити саме на регіональному та місцевому рівнях [3].

російська агресія проти України суттєво вплинула на процес децентралізації, висунувши перед органами місцевого самоврядування нові виклики та завдання. У цих умовах децентралізація стала важливим елементом стійкості держави, адже її принципи дозволяють швидко реагувати на кризи, мобілізувати місцеві ресурси та забезпечувати підтримку громад.

Під час війни органи місцевого самоврядування відіграють вирішальну роль у координації гуманітарної допомоги, наданні життєво необхідних послуг, допомозі внутрішньо переміщеним особам і відновленні зруйнованої інфраструктури. Завдяки децентралізації громади отримали більше повноважень та доступ до фінансових ресурсів, що дозволяє їм швидше адаптуватися до викликів і забезпечувати необхідну підтримку жителям.

Разом із тим війна виявила низку проблем у системі місцевого самоврядування. Тимчасова окупація окремих територій унеможливлює реалізацію реформ у цих регіонах. Руйнація інфраструктури, вимушене переселення населення та економічні втрати значно знижують спроможність громад. Крім того, ефективна координація між центральною владою, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування є ключовим чинником подолання викликів, пов'язаних із війною.

Попри ці труднощі, децентралізація залишається важливим інструментом для відновлення України. Сильні громади довели свою здатність стати опорою держави навіть у найскладніші часи. Подальший розвиток реформи має враховувати нові реалії, включаючи необхідність відбудови територій, підтримки соціальної згуртованості та зміцнення демократичних принципів. Це створить надійний фундамент для відновлення та розвитку країни в післявоєнний період.

Отже, децентралізація виступає потужним інструментом зміцнення місцевого самоврядування, створюючи умови для більш ефективного управління, підвищення автономії місцевих громад і забезпечення їх сталого розвитку. У політичному аспекті цей процес сприяє децентралізації влади, розширює можливості громад у прийнятті рішень і формуванні політики, а також забезпечує підзвітність і прозорість у державному управлінні. Вона є важливою передумовою для посилення демократії та політичної стабільності, адже сприяє активізації громадянської участі, зменшенню централізованих впливів і розвитку відповідальних місцевих лідерів. Ефективність реформ децентралізації залежить від чіткого законодавчого регулювання, фінансової підтримки, політичної волі та залучення громадян до процесу ухвалення рішень. Децентралізація не лише перерозподіляє повноваження між рівнями влади, але й сприяє утвердженню демократичних цінностей, соціальної справедливості та політичної стабільності.

Список використаних джерел:

1. Децентралізація: коротко про головне. URL: https://cost.ua/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne/
2. Децентралізація: повноваження рад територіальних громад. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Децентралізація:_повноваження_рад_територіальних_громад
3. «Децентралізація – це фундамент демократії України і її шляху до Європи» – заступник голови Представництва ЄС в Україні / URL: https://mind.ua/news/20282223-decentralizaciya-ce-fundament-demokratiyi-ukrayini-i-yiyi-shlyahu-do-evropi-zastupnik-golovi-predstav
4. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р?find=1&text=децентралізаці#Text
5. Реформа децентралізації. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi
6. Федорів П. Не лише децентралізація: навіщо Україні політика територіального вирівнювання. URL: https://mistosite.org.ua/articles/ne-lyshe-detsentralizatsiia-navishcho-ukraini-potribna-polityka-terytorialnoho-vyrivniuvannia?locale=ru

Віталій Литвин
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Концепт «ніколи незавершуваного» політичного транзиту: верифікація і кейси на прикладі країн Центрально-Східної, Південно-Східної та Східної Європи[1]

Проблематика політичних транзитів та перетворень є однією з центральних тем сучасної політичної компаративістики, особливо у контексті демократизації (або ж автократизації), консолідації політичних режимів і навіть європейської інтеграції. Теоретичні підходи до вивчення й порівняння політичних режимів і процесів їхніх змін пропонують різні інтерпретації політичного транзиту, котрі включають як модернізаційні/демократизаційні, так і транзитологічні й інституційні парадигми. Проте новітня порівняльна політологія стикається із викликом концептуалізації феномена «ніколи незавершуваного» політичного транзиту, коли країни не можуть досягнути консолідованої демократії або автократії і постійно знаходяться у стані перманентної трансформації. Це особливо актуально в контексті країн Південно-Східної та Східної Європи й навіть меншою мірою Центрально-Східної Європи, які раніше переживали чи досі переживають складні і динамічні політичні зміни, зокрема в умовах війни, нестабільності і впливу зовнішніх геополітичних факторів. Однак кейс України виступає унікальним прикладом такого незавершеного або ж «ніколи незавершуваного» транзиту, який, попри значні зусилля з демократизації і прагнення до європейської інтеграції, стикається з численними політичними та інституційними перешкодами. Річ у тім, що ситуація в Україні значно інтенсивніше відображає більш широку проблему, властиву для багатьох країн європейського посткомуністичного простору, в яких процес демократизації супроводжується не лише періодами прогресу, але й відкату до автократичних практик і навпаки. Така волатильність політичного режиму ставить під сумнів традиційні уявлення про лінійність і обов'язкове завершення політичного транзиту. Відповідно, актуальність цієї наукової проблеми полягає головно у необхідності переосмислення концептів політичного транзиту та розробки й верифікації нових підходів, які враховують можливість нескінченного процесу трансформації політичних режимів. Це має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки впливає на перспективи інтеграції тих чи інших країн у наднаціональні структури, такі як Європейсь-

[1] Публікацію підготовлено в рамах стипендіальної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мєрошевського.

кий Союз, в якому вимоги до консолідації демократичних інститутів і практик залишаються однією з ключових умов для членства.

Проблематика і дослідження політичних режимів, політичних транзитів та загалом політичних перетворень, а якщо спрощено, то питання осягнення і дихотомії демократій та автократій тощо у тих чи інших контекстах, були й залишаються чи не найважливішою віхою та предметною сферою у сучасній політичній науці. І це зовсім не дивно, адже ці питання обертаються довкола дуже різногранної та широкої категорії і різних типів політичних режимів – як різних способів організації та здійснення влади. В цьому власне і виявляється інтерес до переходів від одних опцій політичних режимів до інших (від автократій до демократій через гібридні режими і навпаки або з різною динамікою та результатами). Більше того, за рахунок цього сама тема політичних режимів і політичних транзитів навіть політизується та набуває геополітичних обрисів у контексті руху до, збереження/консолідації або протистояння різних політичних режимів у рамках чи на тлі тих або інших інтеграційних та міжнаціональних процесів й утворень, зокрема Європейського Союзу та євроінтеграції.

Підтвердженням цьому слугує той факт, що після завершення Другої світової війни, а якщо ще інтенсивніше, то за останні близько 60 років, політичні режими і політичні транзити дуже інтенсивно досліджували та порівнювали представники різних політологічних шкіл і напрямів, в тому числі прихильники теорій модернізації і демократизації, а також транзитологічної та неоінституціональної парадигм. Вони вивчали не тільки особливості різних типів політичних режимів, а й параметри і логістику політичних переходів від одних режимів до інших, визначаючи їхні типи, ризики та наслідки тощо. Зокрема, внесок у розвиток цієї проблематики зробили такі дослідники, як Д. Аджемоглу і Д. Робінсон[1], Л. Андерсон[2], М. Браттон і Н. ван де Валле[3], М. Бернхард[4], Л. Даймонд[5], Т. Карозерс[6], Д. Кольєр і С. Левіцькі[7], А. Кройсант[8], Х. Лінц й А. Степан[9],

[1] Acemoglu, D. and Robinson, J. (2001), "A theory of political transitions", *American Economic Review*, Vol. 91 No. 4, pp. 938-963.

[2] Anderson, A. (1999), *Transitions to Democracy*, Columbia University Press, New York, NY.

[3] Bratton, M. and van de Walle, N. (2011), *Neopatrimonial Regimes and Political Transitions in Africa*, Cambridge University Press, Cambridge.

[4] Bernhard, M. (1993), "Civil society and democratic transition in East Central Europe", *Political Science Quarterly*, Vol. 108 No. 2, pp. 307-326.

[5] Diamond, L. (2015), "Facing up to the democratic recession", *Journal of Democracy*, Vol. 26 No. 1, pp. 141-155.

[6] Carothers, T. (2002), "The end of the transition paradigm", *Journal of Democracy*, Vol. 13 No. 1, pp. 5-21.

[7] Collier, D. and Levitsky, S. (1997), "Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research", *World Politics*, Vol. 49 No. 3, pp. 430-451.

[8] Croissant, A. (2004), "From transition to defective democracy: Mapping Asian democratization", *Democratization*, Vol. 11 No. 5, pp. 156-178.

[9] Linz, J. and Stepan, A. (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Г. О'Доннелл та Ф. Шміттер[1], М. де Мелло, А. Гельб та Д. Денізатор[2], Г. Ді Пальма[3], А. Пшеворські[4], А. Скедлер, Д. Епштейн, Р. Бейтс і Дж. Голдстоун[5], С. Хантінгтон[6] та багато інших. Проте у сучасній порівняльній політології так і не було вироблено уніфікованого підходу з приводу розуміння політичних транзитів, а натомість продовжує існувати й останнім часом інтенсифікуватись диспут щодо того, як може і повинен відбуватися перехід від одного типу чи підтипу політичного режиму до іншого або навпаки і чи може він (якийсь конкретний перехід) бути «назавжди завершеним».

Так, деякі із вчених, котрі першими почали досліджувати цю проблематику в межах свого часу доступної для них емпіричної бази, зокрема головно прихильники модернізаційної теорії, такі як С. Хантінгтон[7], А. Пшеворські[8], Х. Лінц і А. Степан[9] тощо, розглядають політичний транзит винятково лінійно та винятково у напрямі від автократичного типу політичного режиму до демократичного. Згідно цієї точки зору демократизація – як рух від автократії до демократії та форма політичного транзиту – виступає першим і найважливішим кроком до лібералізації та консолідації демократичних інститутів. Відповідно, після закінчення консолідації демократичних інститутів і процедур політичний режим вважається «повністю демократичним», а політичний транзит – «повністю завершеним». Причому у такому випадку не розглядається або й вважається, що немає можливості деконсолідації демократії і демократичних інститутів, а натомість наголошується, що новоутворенні інститути неодмінно будуть збережені. Для прикладу, Х. Лінц та А. Степан зазначають, що разом з консолідацією демократії демократичні інститути «рутинізуються», а тому їхнє «повалення» стає неможливим і занадто ризикованим для політичних акторів. Відповідно, демократія, згідно із таким підходом, може бути повалена винятково внаслідок неінституційних факторів та екзогенних шоків тощо[10].

---

[1] O'Donnell, G. and Schmitter, P.C. (1986), *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.

[2] De Melo, M., Gelb, A. and Denizer, C. (1996), "Patterns of transition from plan to market", *World Bank Economic Review*, Vol. 10, pp. 397-424.

[3] Di Palma, G. (1990), *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*, University of California Press, Berkeley, CA.

[4] Przeworski, A. (1991), *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge.

[5] Epstein, D., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I. and O'Halloran, S. (2006), "Democratic transitions", *American Journal of Political Science*, Vol. 50, pp. 551-569.

[6] Huntington, S.P. (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma, Norman.

[7] Huntington, S.P. (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma, Norman.

[8] Przeworski, A. (1991), *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge.

[9] Linz, J. and Stepan, A. (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

[10] Linz, J. and Stepan, A. (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD, pp. 5-6.

З часом модернізаційному підходу було кинуто концептуальний виклик і на це з'явились нові вагомі емпіричні підстави та причини. Зокрема, одні науковці, особливо ті, які досліджували і порівнювали транзитні суспільства, усвідомили, що політичний перехід не обов'язково спрямований у напрямі демократизації та консолідації демократії. Адже у світі було та є чимало прикладів, коли ті або інші країни дрейфували або ж дрейфують у напрямі від більш демократичних режимів до менш демократичних або більш автократичних режимів, причому робили або роблять це також лінійно. Тому почасти на противагу, а почасти на аналогією до модернізаційного підходу з'явилось уявлення, що політичний транзит може бути «повністю завершеним», але його результатом буде не консолідована демократія, а консолідована автократія. Ще дальше пішла група науковців, зокрема Д. Кольєр і С. Левіцькі[1], Г. О'Доннелл та Ф. Шміттер[2], які розглядають політичний транзит значно варіативніше і з точки зору вже не теорії модернізації чи автократизації, а транзитологічних і неоінституціональних міркувань та методології. Ці дослідники зазначають, що політичний перехід як такий є нелінійним і більш комплементарним явищем, а демократія (чи, за аналогією, автократія) є або ж принаймні може бути лише одним із проміжних варіантів розвитку політичного режиму чи можливого «завершення» політичного транзиту. Згідно із цим поглядом, політичний перехід у той чи інший період часу може якщо не закінчитися, то позначитися специфічною формою демократії, автократії і навіть гібридного політичного режиму. Однак тут концептуально головне те, що в рамках нелінійності може відбуватись дискретний рух і до більшої демократії, і до меншої демократії (чи автократії), зі своєрідними коливаннями та поверненнями тощо, але не обов'язково із консолідацією того чи іншого типу режиму. Однак навіть у такому випадку політичний транзит та його динаміка розглядаються як «рух з однієї точки в іншу точку».

Теоретично ситуація ускладнюється тим, що реальні політичні кейси дають нам дуже різні «траєкторії попереднього розвитку» і сценарії резервації чи втрати результатів політичного транзиту. Для прикладу, в одній частині випадків можемо спостерігати політичний процес, у результаті якого все-ж відбувається консолідація результатів політичного транзиту – у формі консолідованої демократії чи натомість консолідованої автократії. В інших країнах політичний транзит у якийсь період нібито набуває обрисів завершеного, але потім раптово відбувається щось подібне «ерозії» демократії або «колапсу» автократії тощо. Ще інші політії взагалі стало перебувають у ситуації невизначених результатів транзиту та їхнього коливання в різні напрями можливих змін. Це, приміром, властиво для довготривалих гібридних політичних режимів, які ніяк не стануть демократіями або автократіями, але досі (перманентно) тран-

[1] Collier, D. and Levitsky, S. (1997), "Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research", *World Politics*, Vol. 49 No. 3, pp. 430-451.

[2] O'Donnell, G. and Schmitter, P.C. (1986), *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.

сформуються і ніяк не можуть завершити свого транзиту. Вже навіть на цьому тлі можна зробити простий теоретичний висновок, що політичний транзит крізь призму часу або в певному часовому проміжку можна класифікувати на «завершений», «незавершений» і навіть «ніколи незавершуваний». Але в рамках позачасових лімітів та розгляду транзиту як такого, його не можна трактувати як «повністю завершений» абсолютно в усіх відношеннях, бо це досі не виключає можливості його «колапсу» або «ерозії» під впливом тих чи інших факторів.

Зокрема, чимало сучасних порівняльних досліджень фіксують тренд з приводу деконсолідації демократій та демократичних інститутів і процедур й навіть їхньої значної автократизації як у країнах, які раніше вже досягнули визначеного рівня демократії (навіть у раніше консолідованих демократіях), так і в країнах, які більш або менш тривало перебувають у «зоні» політичного транзиту й гібридного режиму. Подібні зміни та динаміку політичного транзиту описано в розвідках Н. Бермео[1], Л. Даймонда[2], Т. Карозерса[3], С. Левіцькі і Д. Зіблатта[4]. Цей факт змушує науковців переглянути традиційний погляд на політичний транзит як на лінійне явище, що рухається по вектору від одного типу політичного режиму до іншого (передусім від автократії до демократії – демократичний транзит), і реконцептуалізувати його. Причому деякі теоретичні напрацювання із цього приводу та в цьому напрямі для політичної науки вже відомі, оскільки дослідники пропонують виокремлювати сценарій так званої «ерозії» демократії, і, відповідно, зазначають про можливість динаміки політичного транзиту й «руху» режиму від демократичного до автократичного (та можливо знову навпаки). Про це йдеться у працях таких вчених, як Д. Амброуз[5], Н. Бермео[6], Т. Карозерс[7], Р. Черні[8], М. де Бейстегі[9], Л. Даймонд[10], Я. Гершевські[11], М. Гревен[12], А. Гржимала-Буссе[13], П. Гуасті[14],

[1] Bermeo, N. (2016), "On democratic backsliding", *Journal of Democracy*, Vol. 27 No. 1, pp. 5-19.
[2] Diamond, L. (2015), "Facing up to the democratic recession", *Journal of Democracy*, Vol. 26 No. 1, pp. 141-155.
[3] Carothers, T. (2002), "The end of the transition paradigm", *Journal of Democracy*, Vol. 13 No. 1, pp. 5-21.
[4] Levitsky, S. and Ziblatt, D. (2018), *How Democracies Die*, Crown Publishing Group, New York, NY.
[5] Ambrose, D. (2019), "The erosion of democracy: Can we muster enough wisdom to stop it?", in Ten Have, T. and Gordijn, B. (Eds.), *Applying Wisdom to Contemporary World Problems*, Palgrave Macmillan, London, pp. 21-50.
[6] Bermeo, N. (2016), "On democratic backsliding", *Journal of Democracy*, Vol. 27 No. 1, pp. 5-19.
[7] Carothers, T. (2002), "The end of the transition paradigm", *Journal of Democracy*, Vol. 13 No. 1, pp. 5-21.
[8] Cerny, P. (1999), "Globalization and the erosion of democracy", *European Journal of Political Research*, Vol. 36 No. 1, pp. 1-26.
[9] De Beistegui, M. (2008), "The erosion of democracy", *Research in Phenomenology*, Vol. 38 No. 2, pp. 157-173.
[10] Diamond, L. (2015), "Facing up to the democratic recession", *Journal of Democracy*, Vol. 26 No. 1, pp. 141-155.
[11] Gerschewski, J. (2021), "Erosion or decay? Conceptualizing causes and mechanisms of democratic regression", *Democratization*, Vol. 28 No. 1, pp. 43-62.
[12] Greven, M. (2009), "The erosion of democracy – the beginning of the end?", *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory*, Vol. 13 No. 1, pp. 83-102.
[13] Grzymala-Busse, A. (2017), "Populism and the erosion of democracy in Poland and in Hungary", paper presented at the Conference "Global Populisms: A Threat to Democracy", Stanford University, Stanford, CA.
[14] Guasti, P. (2021), "Democratic erosion and democratic resilience in Central Europe during COVID-19", *Czech Journal of International Relations*, Vol. 56 No. 4, pp. 91-104.

А. Перез-Лінан та Д. Альтман[1], Д. Родрік та Р. Вациарг[2]. Сумарно у них продемонстровано й аргументовано, що навіть усталенні демократії можуть зазнати повільної або раптової «деградації» своїх інститутів та, як наслідок, автократизації. Відтак будь-яка демократична країна, у котрій нібито завершився політичний транзит, не «застрахована» від того, щоби рано чи пізно не опинитися в процесі нового політичного переходу чи його чергового витка.

Окреслена реконцептуалізація та зміна парадигми дослідження політичного транзиту наштовхує нас на глибинне питання про те, чи можна і варто розглядати певні опції політичного транзиту як «ніколи незавершувані». І наша попередня відповідь є позитивною, хоча ми її емпірично перевірятимемо в ході дослідження надалі. Річ у тому, що, із одного боку, певні країни демонструють як більше чи менше демократичні, так і більше чи менше автократичні ознаки (так само більше чи менше сумірні), зокрема залежно від системних (система правління, міжінституційні відносини тощо) та позасистемних факторів (політична культура, геополітична обстановка тощо), і це майже не змінюється з часом. З іншого боку, деякі країни можуть досягти та досягають бажаного рівня демократичної консолідації, але вони «не застраховані» від можливої деконсолідації демократії і навіть автократизації у майбутньому (як, на противагу, і у випадку деконсолідації автократії і поступової демократизації). Зокрема, про це вказують численні доробки авторства таких вчених, як Д. Чулл Шин[3], Р. Фоа і Ю. Мунк[4], Х. Лінц і А. Степан[5], Р. Салман[6], А. Скедлер[7], А. Вуттке, К. Гаврас і Г. Шон[8], Я. Зелінські[9]. До того ж, як вказує Ф. Закарія, низці країн властива форма «ілліберальної» демократії, в котрій існують деякі атрибути власне (нібито) демократії, зокрема частковий простір для опозиції і громадянського суспільства та регулярні змагальні вибори, але такі

[1] Pérez-Linan, A. and Altman, D. (2017), "Explaining the erosion of democracy: Can economic growth hinder democracy?", V-Dem Working Paper, No. 42.

[2] Rodrik, D. and Wacziarg, R. (2005), "Do democratic transitions produce bad economic outcomes?", *American Economic Review*, Vol. 95 No. 2, pp. 50-55.

[3] Chull Shin, D. (2021), "Democratic deconsolidation in East Asia: Exploring system realignments in Japan, Korea, and Taiwan", *Democratization*, Vol. 28 No. 1, pp. 142-160.

[4] Foa, R.S. and Mounk, Y. (2016), "The danger of deconsolidation: The democratic disconnect", *Journal of Democracy*, Vol. 27 No. 3, pp. 5-17.; Foa, R.S. and Mounk, Y. (2017), "The signs of deconsolidation", *Journal of Democracy*, Vol. 28 No. 1, pp. 5-16.

[5] Linz, J. and Stepan, A. (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

[6] Salman, T. (2007), "Bolivia and the paradoxes of democratic consolidation", *Latin American Perspectives*, Vol. 34 No. 6, pp. 111-130.

[7] Schedler, A. (1998), "What is democratic consolidation?", *Journal of Democracy*, Vol. 9 No. 2, pp. 91-107.

[8] Wuttke, A., Gavras, K. and Schoen, H. (2020), "Leader of the free world or pioneer in democracy's decline? Examining the democratic deconsolidation hypothesis on the mass level in East and West Germany", *Research & Politics*, Vol. 7 No. 1.

[9] Zilinsky, J. (2019), "Democratic deconsolidation revisited: Young Europeans are not dissatisfied with democracy", *Research & Politics*, Vol. 6 No. 1.

аспекти ліберальних демократій, як захист прав меншості/меншин чи верховенство права, відсутні або дуже слабкі[1]. Тому країни з «ілліберальною» формою демократії, як правило, класифікуються як гібридні політичні режими і позиціонуються як такі, що постійно знаходяться у політичному транзиті, а тому у них політичний транзит ніяк не може завершитись. Із цього слідує, що незавершені політичні переходи, серед іншого, можуть бути потрактовані і представлені як «неповністю завершені» чи «допоки незавершені» в конкретний момент або навіть як «ніколи незавершувані» з погляду попереднього минулого. Причому концептуальна і теоретична відмінність між цими поняттями доволі значна, адже категорія «незавершений» транзит, будучи значно простішою, вказує лише на те, що та чи інша країна так і не зуміла консолідувати свій політичний режим – демократичний або автократичний. Натомість «ніколи незавершуваний» транзит є значно складнішим поняттям та явищем, що може бути притаманним як «ілліберальним» демократіям і гібридним режимам (які ніяк не можуть завершити транзит, через неможливість остаточного вибору та закріплення/консолідації певного варіанту політичного режиму), так і трактованим як концепт, що загалом наголошує на неможливості завершення переходу і «закріплення» його в умовній точці рівноваги. Синтезуючим у цьому розрізі є розуміння, згідно з яким в рамках пропонованої парадигми і концептуалізації політичного транзиту за основу взято трактування політичного режиму як складного і динамічного явища, яке весь час може змінюватись, розвиватись і «рухатись» в ту чи іншу сторону внаслідок впливу багатьох внутрішніх і зовнішніх, інституційних і політичних факторів тощо.

Такий відхід від модернізаційної парадигми і концептуалізації та надання переваги транзитологічному й інституціональному підходу у рамках реконцептуалізації політичного транзиту безумовно змінює логіку формування і систематизації критеріїв для визначення ступеня консолідованості того чи іншого політичного режиму – як демократичного, так і автократичного – та окреслення його інститутів і відносин між ними. А це, своєю чергою, може мати навіть геополітичне значення, оскільки впливає чи принаймні може впливати на визначення і вивчення перспектив тієї чи іншої країни інтегруватися до міждержавних союзів, міжнародних організацій чи наднаціональних інститутів. Найвиразніше це виявляється у тому, що, наприклад, рівень демократичності країни нерідко виступає обов'язковим критерієм для такої інтеграції. Зокрема, досягнення рівня ліберальної чи консолідованої демократії є найосновнішою умовою для набуття членства в Європейському Союзі (ЄС) й інших євроатлантичних структурах та організаціях. Очевидно, що умови вступу до ЄС треба сприймати розрізнено, тобто умовний кандидат має досягти високого рівня дотримання верховенства права чи захисту індивідуальних прав і цілої низки інших умов, проте фактично і засадничо вони розглядаються комплексно та виражаються у тому, що кандидат повинен

[1] Zakaria, F. (1997), "The rise of illiberal democracy", *Foreign Affairs*, Vol. 76 No. 6, pp. 22-43.

досягнути консолідації демократичних процедур й інститутів та стати ліберальною/консолідованою демократією. Відповідно, такий підхід вступає у деяке протиріччя з можливим трактуванням політичного транзиту як «ніколи незавершуваного», тому що свого часу демократична країна, яка була прийнята до відповідних наднаціональних структур – зокрема ЄС, – згодом може продемонструвати процес поступової і навіть різкої деконсолідації демократичних інститутів та процедур (набуваючи автократичних ознак), і це вже декілька разів траплялось на практиці. У випадку того ж ЄС подібна ситуація є казусом, оскільки безумовно порушує політичні й інституційні правила і принципи функціонування та членства в Унії, які побудовані на засадах верховенства права та демократії, субсидіарності та колективності прийняття рішень. А це означає, що можлива деконсолідація демократії й автократичні елементи, які не були притаманними для певної країни на момент її вступу в ЄС, проте з'явилися згодом та вказують на «незавершеність» політичного транзиту, можуть «паралізувати» роботу головних інститутів ЄС та спровокувати системну кризу. Більше того, Унія може впливати на країни, які стають менш демократичними і навіть більш автократичними, лише фактично та опосередковано, використовуючи для цього здебільшого економічні методи і політичний тиск. Натомість формально-політичного інструменту, що міг би впливати на «девіантні» країни, у яких відбувається «ерозія» чи деконсолідація демократії, не кажучи вже про можливості виключення таких країн-членів, у ЄС на даний момент немає і вони навіть не планувались. Адже раніше превалювала саме модернізаційна парадигма розуміння транзиту, проте вона моментами виявилась хибною на тлі емпіричних доказів можливості «автократичного розвороту» навіть раніше консолідованих демократій, політичний транзит яких типово уявлявся як «завершений».

Отже, у теоретичній частині дослідження було проаналізовано різні підходи, парадигми та концептуалізації, які використовуються для вивчення та порівняння політичних режимів і політичних транзитів. Загалом, описано і проаналізовано два найпоширеніші підходи – модернізаційний та транзитологічний/інституціональний. На цьому тлі увагу сфокусовано на виявлені різних типів, наслідків, напрямів, динаміки та сценаріїв політичного транзиту, а також на обґрунтуванні концепта «ніколи незавершуваного» транзиту крізь призму розробок про «ерозію» демократії у вже раніше консолідованих/ліберальних й «іліберальних» демократіях. У наступній частині дослідження ми звернемось до емпіричної верифікації запропонованих концептуалізацій, зокрема спершу на прикладі країн ЦСЄ, СЄ і ПСЄ.

Попередня – теоретична – частина дослідження була найперше присвячена опису особливостей, а відтак концептуалізації і реконцептуалізації різних підходів і парадигм щодо розуміння феномена політичного транзиту/переходу. На цій підставі констатовано, що первинним та найпоширенішими підходом стосовно пояснення сутності і змісту політичного транзиту є парадигма модернізації чи демократизації. Згідно з ідеями прихильників цього підходу політичний перехід розуміється як процес

зміни автократичного або недемократичного типу політичного режиму на повністю або частково демократичний (ліберальний/консолідований чи хоча би електоральний/неконсолідований) тип політичного режиму або, інакше кажучи, узагальнено та спрощено – як демократизація. Супроводжується цей процес тим, що характеризується, з одного боку, «демонтажем» старих автократичних політичних інститутів, практик та систем, проте водночас, з іншого боку, регламентацією, імплементацією й інституціоналізацією нових систем, процедур та інститутів, які властиві демократичним суспільствам. Відтак політичний транзит у такому сенсі і згідно з таким підходом постає довготривалим процесом заміни автократії на демократію, однак із подальшими зусиллями з приводу її зміцнення, закріплення, інституціоналізації та консолідації. З цього цілком слушно слідує, що політичний перехід у рамках модернізаційної парадигми повинен обов'язково завершитися не лише вибором, а й встановленням демократичного режиму в тій чи іншій країні.

Усі кейси, які заперечують або повністю чи частково не виконують перелічених критеріїв демократичного політичного транзиту, безумовно не можуть вважатись прикладами демократії і навіть демократизації. З одного боку, вони не вписуються у модернізаційну парадигму і суто теоретично не викликають жодних аналітичних проблем. З іншого боку, це зовсім не означає, що для таких кейсів не притаманний політичний перехід, оскільки чимало країн могли коротко- і навіть довгостроково апробувати атрибути демократії і навіть частково чи повністю демократизуватись, а після цього здійснити «крен/розворот» свого політичного транзиту у напрямі не просто вибору, а навіть консолідації автократії тощо. Не кажучи вже про країни, які так по-справжньому і не випробували інститутів і процедур демократії, а після одних автократичних/гібридних режимів послідовно перейшли якщо у не більше, то і в не менше автократичні. На цьому тлі напрошується висновок про те, що емпіричне/фактологічне заперечення чи невиконання модернізаційної парадигми одночасно може означати і її концептуальну недосконалість, бо політичний транзит може бути і на практиці дуже часто буває різностороннім – як демократизаційним, так і автократизаційним, – а тому й може вести як до консолідованих демократій, так і до консолідованих автократій як різних форм і векторів завершення переходу.

Враховуючи це та як вже зазначено у попередній частині дослідження, більшої теоретико-методологічної уваги й емпіричної верифікації в контексті дослідження і порівняння різних форм, динаміки й результатів політичних транзитів заслуговує транзитологічна й інституціональна/неоінституціональна парадигма. Це особливо вірно на тлі того факту, що в сучасній («постмодернізаційній») політичній науці вчені все частіше констатують факт існування феноменів «незавершених» і «ніколи незавершуваних» політичних чи навіть демократичних транзитів/переходів. Причому визначенні для підтвердження або відображення цього тенденції виявляються у різних вимірах і контекстах, з-поміж яких зокрема: а) неможливість «іліберальних» або винятково

електоральних демократій досягнути статусу ліберальних чи консолідованих демократій; б) процеси занепаду, деконсолідації й «ерозії» демократичних практик та інститутів у вже, як здавалося би, усталених і консолідованих демократіях, які буцім вдало завершили демократичний транзит; в) процеси динамічного коливання та зміни напрямів і результатів незавершуваного політичного транзиту, що унаслідується переважанням то демократичних, то автократичних атрибутів політичного режиму[1].

Примітно те, що всі вказані й подібні алгоритми «незавершення» транзиту (а відтак «незавершеного» і навіть «ніколи незавершуваного» політичного переходу) найяскравіше виявляються саме в країнах обраної нами аналітичної вибірки, які раніше належали до складу СРСР, СФРЮ, загалом «Східного блоку» і які, відповідно, почали свої демократичні або загалом політичні перетворення й навіть отримали чи відновили незалежність відносно недавно. Так, сценарій перманентного перебування у статусі неконсолідованих/напівконсолідованих, «іліберальних» або ж тільки електоральних демократій (навіть якщо деякі з них називати гібридними режимами) властивий, принаймні впродовж останніх 15–20 років, для більшості країн ПСЄ (Албанія, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія), деяких країн СЄ (Грузія, Молдова, Україна) і навіть умовно й меншою мірою окремих країн ЦСЄ (Болгарія, Румунія, Хорватія). Своєю чергою, сценарій коротко- чи довгострокового занепаду, «ерозії» і деконсолідації демократичних інститутів та процедур й загалом демократії, а відтак й означення/детермінування «незавершеності» політичного транзиту, дещо інший. З-поміж аналізованих країн він притаманний передусім для деяких кейсів ЦСЄ (Польща й Угорщина) і навіть ПСЄ (Сербія), які спершу досягли дуже чи відносно високих демократичних показників і стали консолідованими/ліберальними чи хоча б напівконсолідованими демократіями, але згодом внаслідок тих чи інших причин суттєво погіршили рівень та якість демократії або й навіть узагалі перестали бути демократичними і натомість почали різною мірою автократизуватись. Приміром, після успішного завершення євроінтеграції і консолідації демократії більшість країн ЦСЄ продовжили зміц-

[1] Berend, I. and Bugarič, B. (2015), "Unfinished Europe: Transition from communism to democracy in Central and Eastern Europe", *Journal of Contemporary History*, Vol. 50 No. 4, pp. 768-785.; Calleros-Alarcón, J. (2008), *The Unfinished Transition to Democracy in Latin America*, Routledge, London.; Coricelli, F. (2007), "Democracy in the post-communist world: Unfinished business", *East European Politics and Societies*, Vol. 21 No. 1, pp. 82-90.; D'Amore, C. (2007), "The never-ending Italian transition", *South European Society and Politics*, Vol. 12 No. 2, pp. 247-251.; Dardot, P. and Laval, C. (2019), *Never Ending Nightmare: The Neoliberal Assault on Democracy*, Verso Books, London.; Mendelson, S.E. (2001), "Unfinished business: Democracy assistance and political transition in Eastern Europe and Eurasia", *Problems of Post-Communism*, Vol. 48 No. 3, pp. 19-27.; Newell, J. and Carbone, M. (2009), "Italy, the never-ending transition and political science", *Bulletin of Italian Politics*, Vol. 1 No. 1, pp. 1-5.; Pasquino, G. (2008), "Italy: The never-ending transition of a democratic regime", in Josep M. Colomer (Ed.), *Comparative European Politics*, Routledge, London, pp. 145-183.; Przeworski, A. (2016), "Democracy: A never-ending quest", *Annual Review of Political Science*, Vol. 19, pp. 1-12.; Turan, I. (2019), "Turkey's never-ending search for democracy", in Alpaslan Özerdem and Matthew Whiting (Eds.), *The Routledge Handbook of Turkish Politics*, Routledge, London, pp. 27-36.; Turk, Ž. (2014), "Central and Eastern Europe in transition: An unfinished process?", *European View*, Vol. 13 No. 2, pp. 199-208.

нювати або принаймні зберігати демократичні інститути та практики, але в деяких спостерігалася чи досі спостерігається «ерозія» і деконсолідація демократії. Нарешті, сценарій волатильності, коливання та мінливості напрямів і результатів – то більш демократичних, то більш автократичних, то проміжних – «допоки незавершеного» або «ніколи незавершеного» політичного транзиту вже звикло, принаймні за останні 15–20 років, властивий передусім для країн ПСЄ (Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія), а також СЄ (Вірменія, Грузія, Молдова, Україна), але не ЦСЄ. При цьому, країни у рамках такого сценарію характеризуються тим, що вони ніколи насправді не були консолідованими демократіями чи автократіями, а дані, що засвідчують окреслені тенденції і всі сценарії загалом, детально висвітлені у табл. 1 і 2.

Зокрема, задля наповнення табл. 1 використано дані із трьох порівняльних проєктів – «Свобода у світі»[1] і «Нації у транзиті»[2] від організації «Freedom House», а також «V-Dem»[3] («Розмаїття демократії») від однойменної організації. Проєкт «Свобода у світі» аналізує і порівнює стан політичних прав та громадянських свобод й ранжує політичні режими країн, присуджуючи їм статус «вільної», «частково вільної» чи «невільної». Один із варіантів ранжування здійснюється за шкалою від 1 до 7 балів, коли найнижчий бал позначає найвищий рівень демократичності чи свободи, а найвищий бал – найвищий рівень автократичності чи несвободи в країні.

Своєю чергою, проєкт «Нації у транзиті» визначає і ранжує не лише тип політичного режиму (більше чи менше демократичний або автократичний) у тій чи іншій країні, але і його якість та ступінь консолідації інститутів у ньому. Тому цей проєкт розставляє оцінки також у рамках континууму за шкалою від 1 до 7 балів, але 1 бал тут позначає максимально консолідовану автократію, а натомість 7 балів – максимально консолідовану демократію. Примітно те, що обидва проєкти опціонально пропонують оцінювання і порівняння, виражені в 100-бальній шкалі, де 0 балів – максимальна автократія/несвобода, а 100 балів – максимальна демократія/свобода. Врешті, проєкт «V-Dem» аналізує й індексує ступінь розвитку різних концептів і профілів демократії, серед яких нашу увагу зосереджено винятково на індексі ліберальної демократії.

---

[1] Freedom House (2024a), "Aggregate Category and Subcategory Scores, 2003-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/Aggregate_Category_and_Subcategory_Scores_FIW_2003-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).; Freedom House (2024b), "All Data, FIW 2013-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/All_data_FIW_2013-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).; Freedom House (2024d), "Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/Country_and_Territory_Ratings_and_Statuses_FIW_1973-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).

[2] Freedom House (2024c), "All Data, NIT 2005-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-05/All_Data_Nations_in_Transit_NIT_2005-2024_For_website.xlsx (accessed 9 November 2024).

[3] V-Dem (2024), "Country-Year: V-Dem Core: Ver. 14", available at: https://v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/country-year-v-dem-core-v14/ (accessed 9 November 2024).

Проєкт ставить країнам оцінку за шкалою від 0 до 1 бала, де оцінка 1 вважається найвищою із погляду розвитку ліберальної демократії. Паралельно за кожен кореспондуючий/вказаний у таблиці рік було визначено систему правління кожної аналізованої країни. Використовуючи всі ці дані, представлено динаміку показників ступеня демократії/автократії в країнах ЦСЄ, ПСЄ й СЄ у різні часові періоди: спочатку для одного року в діапазоні 1989–1992 рр. – як рік «старту» посткомуністичних перетворень та політичного транзиту в країнах колишнього «Східного блоку»; 2000 р. – як бар'єрний рік кінця XX та початку XXI століть; 2009 р. – як рік розпалу світової фінансово-економічної кризи; 2015 р. – як рік розпалу європейської міграційної кризи і російського вторгнення на сході України; 2021 р. – як останній рік перед початком повномасштабного вторгнення росії в Україну; 2023 р. – як рік із найновішими та найактуальнішими станом на момент дослідження даними.

Таблиця 1

Динаміка розвитку політичних режимів, політичних транзитів та якості демократії в країнах Центрально-Східної, Південно-Східної і Східної Європи (1989–2023 рр.)[1]

[1] Умовні позначення: FiW – індекс проєкту «Свобода у світі» («Freedom in the World») організації «Freedom House»; NiT – індекс проєкту «Нації у транзиті» («Nations in Transit») організації «Freedom House»; V-Dem LDI – індекс ліберальної демократії проєкту «Розмаїття демократії» («Varieties of Democracy»); SoG – система державного правління; Pre – президентська система правління; Par – парламентська система правління; SP+ – напівпрезидентська система правління прем'єр-президентського типу; SP- – напівпрезидентська система правління президентсько-парламентського типу; *- позначення того факту, що вказана держава в певні аналітичні періоди формально була частиною іншої держави (Чехія і Словаччина – Чехословаччини, а Боснія і Герцеговина, Косово, Сербія і Чорногорія – Югославії); сірим виділенням позначено погіршення показників порівняно з попереднім періодом. Транзит у різних державах почався в різний час, але у рамках 1989–1992 рр., тому рік в дужках по кожній країні позначає рік аналітичних даних у стовпці з проміжком 1989–1992 рр. Використані дані: Freedom House (2024a), "Aggregate Category and Subcategory Scores, 2003-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/Aggregate_Category_and_Subcategory_Scores_FIW_2003-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).; Freedom House (2024b), "All Data, FIW 2013-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/All_data_FIW_2013-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).; Freedom House (2024c), "All Data, NIT 2005-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-05/All_Data_Nations_in_Transit_NIT_2005-2024_For_website.xlsx (accessed 9 November 2024).; Freedom House (2024d), "Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/Country_and_Territory_Ratings_and_Statuses_FIW_1973-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).; Semi-presidentialism (n.d.), "The semi-presidential one", available at: http://www.semipresidentialism.com/ (accessed 9 November 2024).; V-Dem (2024), "Country-Year: V-Dem Core: Ver. 14", available at: https://v-dem.net/data/the-v-dem-dataset/country-year-v-dem-core-v14/ (accessed 9 November 2024). Власні інтерпретації для таблиці здійснено на підставі іншого різноманітного фактажу та законодавства.

Країна	FiW (рік фактичних даних, а не звіту)						NiT (рік фактичних даних, а не звіту)					V-Dem LDI (рік фактичних даних, а не звіту)						SoG					
	1989-1992	2000	2009	2015	2021	2023	2004	2009	2015	2021	2023	1989-1991	2000	2009	2015	2021	2023	1989-1991	2000	2009	2015	2021	2023
Регіон Центрально-Східної Європи																							
Болгарія (з 1990)	3,5	2,5	2,0	2,0 (80)	2,0 (79)	2,0 (78)	4,82 (64)	4,96 (66)	4,75 (63)	4,50 (58)	4,54 (59)	0,46	0,62	0,60	0,57	0,56	0,59	Par	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Естонія (з 1991)	2,5	1,5	1,0	1,0 (94)	1,0 (94)	1,0 (95)	6,04 (84)	6,04 (84)	6,07 (85)	6,00 (84)	6,00 (83)	0,53	0,81	0,81	0,85	0,85	0,84	Par	Par	Par	Par	Par	Par
Латвія (з 1991)	2,5	1,5	1,5	2,0 (86)	1,5 (88)	1,5 (88)	5,86 (81)	5,82 (80)	5,93 (82)	5,79 (80)	5,79 (80)	0,49	0,70	0,70	0,76	0,74	0,77	Par	Par	Par	Par	Par	Par
Литва (з 1991)	2,5	1,5	1,0	1,0 (91)	1,5 (89)	1,5 (89)	5,79 (80)	5,75 (79)	5,68 (78)	5,68 (78)	5,71 (79)	0,71	0,76	0,79	0,78	0,74	0,73	Par/ SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Польща (з 1989)	3,5	1,5	1,0	1,0 (93)	2,0 (81)	2,0 (80)	6,00 (83)	5,68 (78)	5,68 (78)	4,54 (59)	4,43 (57)	0,29	0,80	0,83	0,78	0,42	0,44	Par/ SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Румунія (з 1990)	5,5	2,0	2,0	2,0 (83)	2,0 (83)	2,0 (83)	4,61 (60)	4,54 (59)	4,54 (59)	4,36 (56)	4,39 (57)	0,30	0,43	0,53	0,60	0,61	0,50	Par/ SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Словаччина* (з 1990)	2,0	1,5	1,0	1,0 (89)	1,0 (90)	1,0 (90)	6,00 (83)	5,32 (72)	5,39 (73)	5,21 (70)	5,21 (70)	0,72	0,75	0,74	0,73	0,77	0,74	Par	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Словенія (з 1990)	2,5	1,5	1,0	1,0 (92)	1,5 (90)	1,0 (96)	6,32 (89)	6,07 (85)	6,00 (83)	5,75 (79)	5,79 (80)	0,51	0,76	0,79	0,80	0,63	0,65	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Угорщина (з 1990)	2,0	1,5	1,0	2,0 (79)	3,0 (69)	3,0 (65)	6,04 (84)	5,61 (77)	4,71 (62)	3,57 (43)	3,57 (43)	0,72	0,76	0,77	0,48	0,35	0,33	Par	Par	Par	Par	Par	Par
Хорватія (з 1991)	3,5	2,5	1,5	1,5 (87)	1,5 (85)	2,0 (83)	4,25 (54)	4,29 (55)	4,32 (55)	4,25 (54)	4,25 (54)	0,16	0,62	0,66	0,70	0,65	0,64	Par/ SP-	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Чехія* (з 1990)	2,0	1,5	1,0	1,0 (95)	1,0 (91)	1,0 (94)	5,71 (79)	5,79 (80)	5,79 (80)	5,54 (76)	5,54 (76)	0,72	0,81	0,82	0,78	0,71	0,81	Par	Par	Par	SP+	SP+	SP+
Усереднені дані	2,9	1,7	1,2	1,4 (88)	1,6 (85)	1,6 (86)	5,58 (76)	5,44 (74)	5,35 (73)	5,01 (67)	5,02 (67)	0,53	0,71	0,73	0,71	0,63	0,64	–	–	–	–	–	–

Регіон Південно-Східної Європи																							
Албанія (з 1991)	4,0	4,5	3,0	3,0 (67)	3,0 (67)	3,0 (68)	3,96 (49)	4,07 (51)	3,86 (48)	3,79 (46)	3,79 (46)	0,27	0,34	0,45	0,44	0,44	0,40	Par	Par	Par	Par	Par	Par
Боснія і Герцеговина* (з 1992)	6,0	4,5	3,5	3,5 (57)	4,0 (53)	4,5 (51)	3,82 (47)	3,75 (46)	3,50 (42)	3,21 (37)	3,18 (36)	0,11	0,40	0,38	0,37	0,34	0,35	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Косово* (з 1992)	7,0	6,0	4,5	3,5 (52)	3,5 (56)	3,5 (60)	2,68 (28)	2,93 (32)	2,93 (32)	3,29 (38)	3,29 (38)	0,15	0,16	0,38	0,45	0,49	0,49	SP+	SP+	Par	Par	Par	Par
Північна Македонія (з 1992)	3,5	3,5	3,0	3,5 (57)	3,0 (67)	3,0 (67)	4,11 (52)	4,21 (54)	3,71 (45)	3,86 (48)	3,21 (37)	0,26	0,34	0,38	0,27	0,39	0,36	Par/ SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Сербія* (з 1992)	5,5	4,0	2,0	2,0 (78)	3,5 (62)	3,5 (57)	4,25 (54)	4,29 (55)	4,25 (54)	3,79 (46)	3,61 (43)	0,15	0,27	0,53	0,34	0,24	0,25	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Чорногорія* (з 1992)	5,5	4,0	2,5	3,0 (70)	3,0 (67)	3,0 (69)	4,21 (54)	4,21 (54)	4,07 (51)	3,82 (47)	3,79 (46)	0,15	0,33	0,40	0,37	0,41	0,47	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+	SP+
Усереднені дані	5,2	4,4	3,0	3,0 (64)	3,3 (62)	3,4 (62)	3,83 (47)	3,20 (49)	3,72 (45)	3,62 (44)	3,47 (41)	0,18	0,30	0,42	0,37	0,38	0,38	–	–	–	–	–	–
Регіон Східної Європи																							
Азербайджан (з 1991)	5,0	5,5	6,5	6,5 (16)	7,0 (9)	7,0 (7)	2,14 (19)	1,61 (10)	2,38 (2)	1,07 (1)	1,07 (1)	0,10	0,08	0,07	0,07	0,07	0,06	Pre	SP-	SP-	SP-	SP-	SP-
Білорусь (з 1991)	4,0	6,0	6,5	6,5 (17)	7,0 (8)	7,0 (8)	1,36 (6)	1,50 (8)	1,36 (6)	1,11 (2)	1,11 (2)	0,37	0,11	0,10	0,10	0,04	0,04	Par	SP-	SP-	SP-	SP-	SP-
Вірменія (з 1991)	5,0	4,0	5,0	4,5 (46)	4,0 (55)	4,0 (54)	2,82 (30)	2,61 (27)	2,64 (27)	3,11 (35)	3,07 (35)	0,36	0,22	0,18	0,21	0,54	0,42	Par/ SP-	SP-	SP+	SP+	Par	Par
Грузія (з 1991)	5,5	4,0	4,0	3,0 (64)	3,5 (58)	3,5 (58)	3,04 (34)	3,07 (35)	3,39 (40)	3,04 (34)	3,04 (34)	0,14	0,21	0,33	0,51	0,48	0,47	Par/ SP+	Pre	SP-	SP+	SP+	SP+
Молдова (з 1991)	4,5	3,0	3,5	3,0 (60)	3,0 (62)	3,0 (61)	2,93 (32)	2,86 (31)	3,11 (35)	3,14 (36)	3,75 (46)	0,33	0,44	0,36	0,47	0,63	0,61	SP+	SP+	Par	Par	SP+	SP+
росія (з 1991)	3,0	5,0	5,5	6,0 (22)	6,5 (19)	6,5 (13)	2,39 (23)	1,86 (14)	1,50 (8)	1,11 (2)	1,07 (1)	0,13	0,22	0,14	0,11	0,10	0,06	SP+	SP-	SP-	SP-	SP-	SP-
Україна (з 1991)	3,0	4,0	2,5	3,0 (61)	3,0 (61)	4,0 (49)	3,50 (42)	3,61 (43)	3,32 (39)	3,36 (39)	3,43 (40)	0,28	0,23	0,40	0,23	0,32	0,25	SP-	SP-	SP+	SP+	SP+	SP+
Усереднені дані	4,2	4,5	4,7	4,6 (41)	3,8 (39)	4,4 (36)	2,59 (26)	2,44 (24)	2,52 (22)	2,27 (21)	2,36 (23)	0,24	0,21	0,22	0,24	0,31	0,27	–	–	–	–	–	–
Загалом усі країни																							
Усереднені дані	3,8	3,2	2,7	2,6 (68)	2,8 (66)	3,0 (65)	4,25 (56)	3,95 (53)	3,93 (53)	3,77 (48)	3,55 (48)	0,35	0,46	0,50	0,48	0,48	0,47	–	–	–	–	–	–

Проаналізувавши дані, наведенні в табл. 1, можна зробити цілу низку висновків та виокремити чимало тенденцій і сценаріїв політичного транзиту. Зокрема, можемо сказати, що високих та найвищих у вибірці демократичних показників наскрізно досягнули країни ЦСЄ, які успішно інтегрувались в ЄС. Проте абсолютно не вірно стверджувати, що у всіх цих країнах після їхнього вступу в ЄС перехідні процеси і політичний транзит повністю «завершились». Наприклад, Польща, Угорщина і Хорватія переживали чи переживають «відступ» від демократичних цінностей та свобод, що позначається на їхніх кількісних показниках, тоді як Болгарія і Румунія демонструють стабільний розвиток свого політичного режиму, проте залишаючись у статусі напівконсолідованих демократій. Своєю чергою, Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія та Чехія демонструють незначні зміни у динаміці розвитку своїх політичних режимів, все-таки залишаючись консолідованими демократіями[1]. До того ж, варто зазначити, що всі країни, описані вище, мають парламентські або парламентаризовані напівпрезидентські (прем'єр-президентські) системи правління, демонструючи при цьому відносно низьку конституційну волатильність, а отримані нами висновки із приводу сценаріїв політичного транзиту підтверджуються усіма використовуваними проєктами (FiW, NiT і V-Dem).

На цьому тлі окремої уваги потребують саме ті країни і девіантні випадки, які свого часу стали консолідованими демократіями та, на перший погляд, завершили

[1] Bakke, E. and Sitter, N. (2020), "The EU's enfants terribles: Democratic backsliding in Central Europe since 2010", *Perspectives on Politics*, Vol. 20 No. 1, pp. 22-37.; Berend, I. and Bugarič, B. (2015), "Unfinished Europe: Transition from communism to democracy in Central and Eastern Europe", *Journal of Contemporary History*, Vol. 50 No. 4, pp. 768-785.; Čepo, D. (2020), "Structural weaknesses and the role of the dominant political party: Democratic backsliding in Croatia since EU accession", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 20 No. 1, pp. 141-159.; Gora, A. and de Wilde, P. (2022), "The essence of democratic backsliding in the European Union: Deliberation and rule of law", *Journal of European Public Policy*, Vol. 29 No. 3, pp. 342-362.; Guasti, P. (2021), "Democratic erosion and democratic resilience in Central Europe during COVID-19", *Czech Journal of International Relations*, Vol. 56 No. 4, pp. 91-104.; Hanley, S. (2018), "Understanding the illiberal turn: Democratic backsliding in the Czech Republic", *East European Politics*, Vol. 34 No. 3, pp. 276-296.; Iusmen, I. (2015), "EU leverage and democratic backsliding in Central and Eastern Europe: The case of Romania", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 53 No. 3, pp. 593-608.; Kelemen, R.D. (2017), "Europe's other democratic deficit: National authoritarianism in Europe's democratic union", *Government and Opposition*, Vol. 52 No. 2, pp. 211-238.; Kubas, S. (2021), "The process of deterioration of liberal democracy in the Visegrad Group countries: Institutional perspective", *Politologija*, Vol. 103 No. 3, pp. 41-74.; Malčič, M. and Krašovec, A. (2019), "New parties and democracy in Slovenia", *Politics in Central Europe*, Vol. 15 No. 1, pp. 115-137.; Mişcoiu, S. (2021), *Democratic Consolidation and Europeanization in Romania: A One-Way Journey or a Return Ticket?*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.; Nikić Čakar, D. and Čular, G. (2022), "Democratic consolidation and electoral system change in Croatia: What is wrong with the proportional representation?", *Political Studies Review*, Vol. 20 No. 4, pp. 564-577.; Pridham, G. (2009), "Democratic consolidation in the Czech Republic: Comparative perspectives after twenty years of political change", *Politologický časopis*, Vol. 16 No. 4, pp. 267-287.; Vachudova, M. (2020), "Ethnopopulism and democratic backsliding in Central Europe", *East European Politics*, Vol. 36 No. 3, pp. 318-340.; Vachudova, M. (2021), "Populism, democracy, and party system change in Europe", *Annual Review of Political Science*, Vol. 24 No. 1, pp. 471-498.; Zilinsky, J. (2019), "Democratic deconsolidation revisited: Young Europeans are not dissatisfied with democracy", *Research & Politics*, Vol. 6 No. 1.

свій політичний транзит, але з часом виявилось, що це неправда, адже вони почали не просто погіршувати свої демократичні показники, а «проживати» період «ерозії» чи деконсолідації демократії (Польща з 2015 р.) і навіть автократизації (Угорщина з 2010 р.). Зокрема, активна деконсолідація демократичних інститутів в Угорщині почалась з 2010 року, коли партія «Фідес» змогла зайняти більшість у парламенті, а її очільник В. Орбан став главою уряду (після цього ситуація ще декілька разів незмінно повторилась і залишається такою на момент дослідження). Таким чином партія «Фідес» та В. Орбан фактично підпорядкували собі роботу парламенту й навіть політичну систему, особливо з моменту набрання чинності нової конституції в 2012 році. Річ у тім, що такі «запобіжники» узурпації влади, як конституційний суд, виявились повністю «пригніченими» і контрольованими. Крім того, в Угорщині саме на користь найбільшої партії «Фідес» було модифіковано мажоритарну виборчу систему змішаного членства з частковою компенсацією мандатів, внаслідок чого мажоритарна складова цієї системи почала відігравати відчутно більшу роль, ніж у попередньому виборчому дизайні. До того ж, кількість мандатів у парламенті була скорочена з 386 до 199, а кількість одномандатних округів була підвищена. Відтак поточно (і вже понад десять минулих років) в Угорщині відбувається парадоксальна для політичної теорії персоналізація/прем'єризація парламентської системи правління і поступовий демократичний «відступ» чи навіть автократизація (продемонстровані у всіх використовуваних нами проєктах – FiW, NiT і V-Dem; див. табл. 1), що безумовно є нонсенсом з огляду на те, що політичні практики Угорщини суперечать цінностям ЄС, членом якого вона є[1].

[1] Bánkuti, M., Halmai, G. and Scheppele, K.L. (2015), "Hungary's illiberal turn: Disabling the constitution", in Krasztev, P. and Van Til, J. (Eds.), *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*, Central European University Press, Budapest, pp. 37-46.; Bernhard, M. (2021), "Democratic backsliding in Poland and Hungary", *Slavic Review*, Vol. 80 No. 3, pp. 585-607.; Bogaards, M. (2018), "De-democratization in Hungary: Diffusely defective democracy", *Democratization*, Vol. 25 No. 8, pp. 1481-1499.; Chronowski, N., Varju, M., Bárd, P. and Sulyok, G. (2019), "Hungary: Constitutional (r)evolution or regression?", in Albi, A. and Bardutzky, S. (Eds.), *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law*, T.M.C. Asser Press, The Hague, pp. 141-158.; Herman, L. (2016), "Re-evaluating the post-communist success story: Party elite loyalty, citizen mobilization and the erosion of Hungarian democracy", *European Political Science Review*, Vol. 8 No. 2, pp. 251-284.; Kubas, S. (2022), "Illiberal democracy in the comparative analysis of Hungary and Poland", *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, Vol. 2 No. 66, pp. 253-267.; Lendvai, P. (2019), "The transformer: Orbán's evolution and Hungary's demise", *Foreign Affairs*, Vol. 98 No. 5, pp. 44-54.; Lendvai-Bainton, N. and Szelewa, D. (2021), "Governing new authoritarianism: Populism, nationalism and radical welfare reforms in Hungary and Poland", *Social Policy & Administration*, Vol. 55 No. 4, pp. 559-572.; Mészáros, G. (2020), "Carl Schmitt in Hungary: Constitutional crisis in the shadow of Covid-19", *Review of Central and East European Law*, Vol. 45 No. 2-3, pp. 1-22.; Roznai, Y. (2022), "Constitutional transformation: Hungary", in Law, D. (Ed.), *Constitutionalism in Context (Comparative Constitutional Law and Policy)*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 136-156.; Scheppele, K. (2015), "Understanding Hungary's constitutional revolution", in von Bogdandy, A. and Sonnevend, P. (Eds.), *Constitutional Crisis in the European Constitutional Area: Theory, Law and Politics in Hungary and Romania*, Hart/Beck, Oxford, pp. 111-124.; Szombati, K. (2021), "The consolidation of authoritarian rule in rural Hungary: Workfare and the shift from punitive populist to illiberal paternalist poverty governance", *Europe-Asia Studies*, Vol. 73 No. 9, pp. 1703-1725.; Tushnet, M. and Bugarič, B. (2021), "Populist authoritarianism: Hungary and Poland", in Tushnet, M. and Bugarič, B. (Eds.), *Power to the People: Constitutionalism in the Age of Populism*, Oxford Academic, Oxford, pp. 81-104.

Своєю чергою, тимчасовий регрес демократії у Польщі не був настільки же виразним, різким і тривалим, як в Угорщині. Каталізатором процесу деконсолідації демократичних інститутів і практик тут стала абсолютна електоральна перемога партії «Право і справедливість» в 2015 році й отримання нею статусу домінуючої – за результатами парламентських виборів і за результатами перемоги її кандидата А. Дуди на президентських виборах (а також повтор цієї історії в ході наступних виборів). Завдяки цьому в Польщі склалася і до 2023 року тривала ситуація, коли президент і прем'єр-міністр були афілійовані з найбільшою і домінуючою партією в парламенті – система уніфікованої більшості, – яка власне й призвела до часткової деконсолідації демократії в умовах польської напівпрезидентської системи правління та формального і неформального концентрування влади в руках партії «Право і справедливість». До цього додавались спроби партії внести зміни у законодавство про судоустрій та «згорнути» процес децентралізації влади[1]. Відтак ці кроки дуже негативно позначилися на оцінці демократичних процесів у Польщі, що підтверджено усіма використовуваними нами проєктами – FiW, NiT і V-Dem тощо (див. табл. 1). Лише парламентські вибори 2023 р., на яких «Право і справедливість» втратила свою більшість у легіслатурі, фактично зупинили деконсолідацію демократії в Польщі.

З іншого боку й абсолютно на противагу, в табл. 1 також репрезентовано кейси країн, які мають консолідовані автократичні режими. Таких країн у нашій вибірці представлено лише три – Азербайджан, Білорусь та росію – і це, що примітно станом на момент дослідження, виняткова країни регіону СЄ. Активний процес автократизації цих країн розпочинається та припадає на 2000-і роки й станом на сьогодні вони досягнули максимальних або майже максимальних оцінок невільних країн (6,5 та 7,0 бала

[1] Bernhard, M. (2021), "Democratic backsliding in Poland and Hungary", *Slavic Review*, Vol. 80 No. 3, pp. 585-607.; Kinowska-Mazaraki, Z. (2021), "The Polish paradox: From a fight for democracy to the political radicalization and social exclusion", *Social Sciences*, Vol. 10 No. 3, pp. 1-14.; Kubas, S. (2022), "Illiberal democracy in the comparative analysis of Hungary and Poland", *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, Vol. 2 No. 66, pp. 253-267.; Kustra-Rogatka, A. (2023), "The hypocrisy of authoritarian populism in Poland: Between the facade rhetoric of political constitutionalism and the actual abuse of apex courts", *European Constitutional Law Review*, Vol. 19 No. 1, pp. 25-58.; Lendvai-Bainton, N. and Szelewa, D. (2021), "Governing new authoritarianism: Populism, nationalism and radical welfare reforms in Hungary and Poland", *Social Policy & Administration*, Vol. 55 No. 4, pp. 559-572.; Piotrowski, G. (2020), "Civil society in illiberal democracy: The case of Poland", *Politologický časopis*, Vol. 27 No. 2, pp. 196-214.; Riedel, R. (2019), "Populism is the only game in town: Poland's illiberal turn as an authoritarian threat", *Sicherheit Und Frieden*, Vol. 37 No. 1, pp. 24-28.; Sadurski, W. (2018), "How democracy dies (in Poland): A case study of anti-constitutional populist backsliding", Sydney Law School Research Paper, No. 18/01.; Sadurski, W. (2019), *Illiberal Democracy or Populist Authoritarianism? Poland's Constitutional Breakdown*, Oxford Academic, Oxford.; Stambulski, M. (2022), "Constitutional populism and the rule of law in Poland", in Krygier, M., Czarnota, A. and Sadurski, W. (Eds.), *Anti-Constitutional Populism*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 336-365.; Surowiec, P., Kania-Lundholm, M. and Winiarska-Brodowska, M. (2020), "Towards illiberal conditioning? New politics of media regulations in Poland (2015-2018)", *East European Politics*, Vol. 36 No. 1, pp. 27-43.; Tushnet, M. and Bugarič, B. (2021), "Populist authoritarianism: Hungary and Poland", in Tushnet, M. and Bugarič, B. (Eds.), *Power to the People: Constitutionalism in the Age of Populism*, Oxford Academic, Oxford, pp. 81-104.; Tworzecki, H. (2019), "Poland: A case of top-down polarization", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 681 No. 1, pp. 97-119.

за проєктом FiW, відповідно) і консолідованих автократій (близько 1,0 бала або 0,10 бала і нижче за проєктами NiT та V-Dem, відповідно). Примітно й те, що означені країни відрізняються від усіх інших аналізованих європейських держав тим, що мають і не парламентаризовані, і навіть не збалансовані системи правління, а навпаки давно апробують президентські чи президенціалізовані (президентсько-парламентські) напівпрезидентські системи правління, що, скоріше за все, власне і є каталізатором швидкої консолідації автократичних інститутів та практик у цих країнах. Тільки умовно та значно меншою мірою до цієї групи країн свого часу належала Вірменія, навіть попри те, що вона ніколи після отримання незалежності в 1991 р. не була автократією, а була гібридним політичним режимом, у якому часто переважали атрибути не демократії, а саме автократії. До певної міри це зумовлено тим, що для Вірменії різного часу були притаманні вкрай різні системи правління, зокрема спочатку від президентсько-парламентської до прем'єр-президентської напівпрезидентської, а згодом – навіть до парламентської.

Ще інша група країн, які досі більшою мірою перебували поза нашою увагою, – це головно держави ПСЄ, а також держави СЄ, що умовно розташовуються на «арені» саме «ніколи незавершуваних» (або в будь-якому випадку довготривалих) політичних транзитів від автократії до демократії та/чи навпаки або ж коливаються між більш демократичними й більш автократичними опціями політичних режимів. Інакше кажучи, ці країни «застрягли» десь по середині у континуумі між автократичними та демократичними типами режиму, будучи так званими гібридними режимами у різних (більш демократичних чи більш автократичних) і навіть змінюваних формах та демонструючи або відносно незначні коливання в одну зі сторін континууму, або стабільно знаходячись в приблизно одній і тій самій точці транзиту. У науковій літературі їх ідентифікують доволі часто, проте іменують по-різному, зокрема як суто електоральні демократії, дефектні демократії[1], «ілліберальні» демократії[2], а також навіть як змагальні

[1] Bogaards, M. (2018), "De-democratization in Hungary: Diffusely defective democracy", *Democratization*, Vol. 25 No. 8, pp. 1481-1499.; Bogaards, M. (2009), "How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism", *Democratization*, Vol. 16 No. 2, pp. 399-423.; Croissant, A. (2004), "From transition to defective democracy: Mapping Asian democratization", *Democratization*, Vol. 11 No. 5, pp. 156-178.; Merkel, W. and Croissant, A. (2004), "Conclusion: Good and defective democracies", *Democratization*, Vol. 11 No. 5, pp. 199-213.

[2] Hanley, S. (2018), "Understanding the illiberal turn: Democratic backsliding in the Czech Republic", *East European Politics*, Vol. 34 No. 3, pp. 276-296.; Karatnycky, A. (1999), "The decline of illiberal democracy", *Journal of Democracy*, Vol. 10 No. 1, pp. 112-125.; Krasztev, P. and Van Til, J. (2015), *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*, Central European University Press, Budapest.; Piotrowski, G. (2020), "Civil society in illiberal democracy: The case of Poland", *Politologický časopis*, Vol. 27 No. 2, pp. 196-214.; Plattner, M. (2019), "Illiberal democracy and the struggle on the right", *Journal of Democracy*, Vol. 30 No. 1, pp. 5-19.; Smith, P.H. and Ziegler, M.R. (2008), "Liberal and illiberal democracy in Latin America", *Latin American Politics and Society*, Vol. 50 No. 1, pp. 31-57.; Wagrandl, U. (2021), "A theory of illiberal democracy", in Sajó, A., Uitz, R. and Holmes S. (Eds.), *Routledge Handbook of Illiberalism*, Routledge, London, pp. 94-117.; Wodak, R. (2022), "Entering the 'post-shame era': The rise of illiberal democracy, populism and neo-authoritarianism in Europe", in Foster, R. and Grzymski, J. (Eds.), *The Limits of Europe: Identities, Spaces, Values*, Bristol University Press, Bristol, pp. 207-227.

автократії[1] тощо. У нашому аналітичному випадку це такі країни ПСЄ і СЄ, як Албанія, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Косово, Молдова, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія й Україна, про що можна зробити загальний висновок за орієнтовно 30 років з даних табл. 1, а також більш уточнений висновок на підставі детальнішого розгляду динаміки політичних режимів і транзитів цих країн за останні майже 15 років згідно з даними у табл. 2.

Наведені дані дають підстави стверджувати, що взяті до уваги країни ПСЄ та СЄ демонструють різноспрямовані та не дуже значні коливання своїх політичних транзитів, проте загалом «залишаються» зі своєю усередненою оцінкою як різних форм гібридних режимів. Разом із цим, окремі країни, такі як Албанія, Вірменія, Косово, Молдова, Північна Македонія, Чорногорія, станом на момент дослідження і декілька років до цього мали певний демократизаційний прогрес або принаймні демонстрували стабільність показників свого політичного транзиту й політичних режимів. Натомість Боснія і Герцеговина, Грузія, Сербія й Україна демонстрували деяке погіршення ситуації та регрес розвитку демократичних інститутів і практик. Тим не менше це дуже спорадичні, ситуативні та короткострокові висновки, адже в триваліших часових рамках для всіх перелічених у цій групі країн притаманні волатильність і коливальний рух політичних транзитів/режимів у різних напрямах. Тому однозначно заявляти про «покращення» чи «погіршення» ситуації недоцільно, адже оцінки по кожній країні між собою подеколи відрізняються навіть мінімально (приміром, на 1–2 бали за 100-бальною шкалою). А це власне і слугує емпіричним підтвердженням того, що аналізовані країни дійсно «застрягли» в одній умовній точці континууму розвитку політичного режиму.

Чи не найяскравішу девіантну практику й історію в цьому розрізі демонструє Сербія, яка виявилась кейсом не лише «ерозії» чи «відступу» демократії, а й доказом того (рівно як і Угорщина, описана вище), що політичний транзит завершити дуже складно, навіть якщо йдеться вже про напівконсолідовану демократію. Попри те, що Сербія не є членом ЄС, як Угорщина, ця країна є релевантним випадком для аналізу, адже має опосередковані зв'язки з Унією, будучи кандидатом на вступ до неї. Ще у 2006–2017 рр. Сербія демонструвала стабільні показники вільної країни та напівконсолідованої демократії, отримуючи згідно з проєктом FiW оцінки в межах від 2,5 до 2,0 бала.

[1] Brumberg, D. (2002), "Democratization in the Arab world? The trap of liberalized autocracy", *Journal of Democracy*, Vol. 13 No. 4, pp. 56-68.; Levitsky, S. and Way, L. (2002), "Elections without democracy: The rise of competitive authoritarianism", *Journal of Democracy*, Vol. 13 No. 2, pp. 51-65.; Levitsky, S. and Way, L. (2010), *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge.; Way, L. (2004), "The sources and dynamics of competitive authoritarianism in Ukraine", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 20 No. 1, pp. 143-161.; Zavadskaya, M. and Welzel, C. (2015), "Subverting autocracy: Emancipative mass values in competitive authoritarian regimes", *Democratization*, Vol. 22 No. 6, pp. 1105-1130.

Таблиця 2

Динаміка розвитку політичних режимів країн Південно-Східної та Східної Європи з «ніколи незавершуваним» транзитом (2010–2023 рр., згідно з FiW)[1]

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Регіон Південно-Східної Європи														
Албанія	3,0	3,0	3,0 (63)	3,0 (67)	3,0 (67)	3,0 (67)	3,0 (68)	3,0 (68)	3,0 (68)	3,0 (67)	3,0 (66)	3,0 (67)	3,0 (67)	3,0 (68)
Боснія і Герцеговина	3,5	3,5	3,0 (62)	3,0 (61)	3,5 (60)	3,5 (57)	4,0 (57)	4,0 (55)	4,0 (55)	4,0 (53)	4,0 (53)	4,0 (53)	4,0 (52)	4,5 (51)
Косово	4,5	4,5	4,5 (42)	4,5 (43)	4,5 (52)	3,5 (52)	3,5 (52)	3,5 (52)	3,5 (54)	3,5 (56)	4,5 (54)	3,5 (56)	3,5 (60)	3,5 (60)
Північна Македонія	3,0	3,0	3,0 (64)	3,0 (64)	3,5 (60)	3,5 (57)	3,5 (57)	3,5 (58)	3,5 (59)	3,0 (63)	3,0 (66)	3,0 (67)	3,0 (68)	3,0 (64)
Сербія	2,0	2,0	2,0 (78)	2,0 (78)	2,0 (80)	2,0 (78)	2,5 (76)	2,5 (73)	3,0 (67)	3,5 (66)	3,5 (64)	3,5 (66)	3,5 (62)	3,5 (57)
Чорногорія	2,5	2,5	2,5 (72)	2,5 (71)	2,5 (71)	3,0 (70)	3,0 (69)	3,0 (67)	3,5 (65)	3,5 (62)	3,0 (63)	3,0 (67)	3,0 (67)	3,0 (69)
Регіон Східної Європи														
Вірменія	5,0	5,0	4,5 (42)	4,5 (43)	4,5 (46)	4,5 (46)	4,5 (45)	4,5 (45)	4,0 (51)	4,0 (53)	4,0 (55)	4,0 (55)	4,0 (54)	4,0 (54)
Грузія	3,5	3,5	3,0 (60)	3,0 (63)	3,0 (64)	3,0 (64)	3,0 (64)	3,0 (64)	3,0 (63)	3,0 (61)	3,5 (60)	3,5 (58)	3,5 (58)	3,5 (58)
Молдова	3,0	3,0	3,0 (65)	3,0 (64)	3,0 (63)	3,0 (60)	3,0 (62)	3,0 (61)	3,5 (58)	3,5 (60)	3,0 (61)	3,0 (62)	3,0 (62)	3,5 (61)
Україна	3,0	3,5	3,5 (57)	3,5 (55)	3,0 (62)	3,0 (61)	3,0 (61)	3,0 (62)	3,5 (60)	3,0 (62)	3,5 (60)	3,0 (61)	4,0 (50)	4,0 (49)

Однак після перемоги на парламентських виборах 2016 р. партії «Сербія не повинна зупинятися» та перемоги на президентських виборах 2017 р. А. Вучича фактично почалось поступове погіршення демократичних показників. В умовах використовуваної в Сербії прем'єр-президентської напівпрезидентської конструкції склалась система уніфікованої більшості, за рахунок чого відбулось фактичне посилення інституту президента та, як наслідок, спроба монополізації ним політичного процесу. Тому

[1] Сірим виділенням позначено випадки відносного погіршення показників окремих країн порівняно з попереднім періодом. Використані для таблиці дані: Freedom House (2024a), "Aggregate Category and Subcategory Scores, 2003-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/Aggregate_Category_and_Subcategory_Scores_FIW_2003-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).; Freedom House (2024b), "All Data, FIW 2013-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/All_data_FIW_2013-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).; Freedom House (2024d), "Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2024", available at: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/Country_and_Territory_Ratings_and_Statuses_FIW_1973-2024.xlsx (accessed 9 November 2024).

вже у 2023 р. оцінки Сербії згідно з FiW становили 3,5 (62), а згідно з NiT – 3,61 (43) балів[1]. Аналітичною і концептуальною противагою цьому можуть слугувати зворотні процеси в інших країнах, зокрема послаблення чи навіть деконсолідація саме автократичних інститутів і практик. Зокрема, подібна ситуація станом на момент дослідження простежувалась у Вірменії, яка згідно з показниками проєкту NiT класифікувалась як напівконсолідована автократія з 2004 р., а з 2021 р. набула статусу країни, що знаходиться в транзиті. Відтак примітно, що деконсолідація автократичного режиму у Вірменії припала на період утвердження й апробації парламентської системи правління на зміну напівпрезидентській.

У цілому же, проаналізувавши динаміку та особливості розвитку політичних режимів і транзитів у країнах ЦСЄ, ПСЄ та СЄ, постає питання, які фактори можуть впливати на їхній стан в тому чи іншому випадку. Однозначно можна сказати, що система правління і загалом інституційний дизайн та їхня волатильність є чи можуть бути одними із визначальних факторів. Дійсно, це можна спостерігати на прикладі низки країн, сценарії та динаміку політичного транзиту котрих окреслено вище, бо президенціалізовані країни усереднено зазнали автократизації, парламентаризовані – демократизації, а країни з волатильністю конституційних систем правління часто перебувають у довготривалому, різноспрямованому і коливальному політичному транзиті. Звісно, це лише усереднені і теоретизовані висновки й серед них допустимі девіації. Одна із найцікавіших серед них стосується випадків парламентських або парламентаризованих систем правління, які теоретично повинні сприяти консолідації демократії, але так не завжди було чи є на практиці, що продемонстровано досвідом Болгарії, Польщі та Сербії як парламентаризованих напівпрезидентських систем, так і Молдови й особливо Угорщини як раніше або ж поточно парламентських систем.

Сумарно це змушує нас звертати увагу на вплив політичних й інституційних перешкод, ризиків і перспектив завершення демократичного транзиту, зокрема як на системи правління й міжінституційні відносини та виборчі й партійні системи, так і на роль європейського, євроатлантичного чи загалом геополітичного напрямів розвитку різних держав і регіонів. Це цікаво, адже країни, що, приміром, вибрали європейський/євроатлантичний курс розвитку і надалі дотримуються геополітики ЄС, усереднено досягли та найчастіше зберігають високий ступінь консолідації демократичних інститутів або ж загалом вищі показники розвитку демократії, ніж інші країни. І навпаки, країни, що вагаються/вагалися у своєму зовнішньополітичному виборі або намагаються/намагалися дотримуватися політики «багатовекторності» (Вірменія, Грузія, Молдова, Сербія, Угорщина, Україна тощо), набагато частіше знаходяться на «арені»

[1] Castaldo, A. (2020), "Back to competitive authoritarianism? Democratic backsliding in Vučić's Serbia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 72 No. 10, pp. 1617-1638.; Stojić, M. (2024), "Anchoring or undermining democracy: The European People's Party and democratic backsliding in Serbia", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol. 62 No. 2, pp. 546-563.

не просто «незавершеного», а «ніколи незавершуваного» транзиту або навіть зазнали «ерозії» набутих (консолідованих і напівконсолідованих) демократичних інститутів та практик. Своєю чергою, країни, що обрали інтеграцію в євразійський простір, зазнали повної автократизації (Азербайджан, Білорусь, росія) або свого часу значно автократизувались, різнотерміново зближуючись із цим «простором» (Вірменія, Грузія, Україна тощо). Відтак євроатлантичний рух та євроінтеграція виступають головним каталізатором демократичних перетворень. А тому критерії для набуття членства в ЄС сприяють демократизації (бо напряму вимагають цього), а натомість країни, що вагаються у виборі «євроатлантизму», не можуть виконати відповідні умови і дуже часто «застрягають» у довготривалому чи навіть «незавершуваному» політичному транзиті.

Якщо підсумувати, то у цій частині дослідження здійснено спробу емпіричного аналізу й верифікації концептів «ерозії» демократії та «незавершеного» і «ніколи незавершуваного» політичного транзиту. Ми вже дійсно доволі тривало спостерігаємо динаміку і навіть тенденцію деконсолідації демократичних інститутів та практик у низці країн й загалом погіршення рівня демократії у світі. Разом з цим, емпірично засвідчено цілу низку ознак «ніколи незавершуваного» політичного транзиту в більшості країн ПСЄ та СЄ, у тому числі в Україні, яка також демонструє високу волатильність своїх системи правління й політичного режиму.

У підсумку, в дослідженні було комплексно проаналізовано та порівняно стан розвитку й динаміку політичних режимів і політичних транзитів у країнах ЦСЄ, ПСЄ і СЄ, а на цьому тлі – з прицілом на з'ясування політичних й інституційних перешкод і ризиків завершення демократичного транзиту й європейської інтеграції – це детально зроблено стосовно кейсу України. Як наслідок, отримано висновки, які є цікавими й актуальними з погляду поступу політичної науки і транзитології, зокрема у контексті концептуалізації і реконцептуалізації політичного транзиту як такого та його різновидів, напрямів і динаміки, але головно на підставі емпіричного обґрунтування і верифікації як загалом кейсів незавершеного транзиту, так і концепта та прикладів «ніколи незавершуваного» транзиту. У рамках такої логіки доведено, що незавершений транзит може характеризуватись або як «допоки незавершений» (у певний момент), або навіть як «ніколи незавершуваний» (з погляду минулого). Перший сценарій демонструють ті країни (передусім ЦСЄ і частково ПСЄ), у яких демократії: або не можуть осягнути статусу повних, ліберальних чи консолідованих і тому стало лишаються ілліберальними, напівконсолідованими чи лиш електоральними, продовжуючи свій демократичний транзит (передусім Болгарія, Румунія, Чорногорія, а також меншою мірою Латвія і Хорватія); або ж зазнають «ерозії», «відступу» чи деконсолідації від раніше, здавалося би, усталених і консолідованих демократій, тим самим не підтверджуючи завершення демократичного транзиту (Угорщина, частково Польща і Литва). Натомість другий сценарій – «ніколи незавершуваного» транзиту – властивий для тих країн (передусім ПСЄ і СЄ), які характеризуються коливаннями та змінами напрямів і

результатів незавершеного транзиту, а відтак переважанням то більш демократичних, то більш автократичних атрибутів політичного режиму (Албанія, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Косово, Молдова, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія та Україна). Означені сценарії кидають виклик модернізаційній теоретичній парадигмі, а натомість повністю пояснюються у рамках інституціональної і транзитологічної парадигм, які допускають різновекторність політичних транзитів та розвитку політичних режимів (як у напрямі демократичного, так і автократичного типів) і підтверджуються проєктними й статистичними даними.

Богдан Грушецький
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Роль політичних партій у формуванні та реалізації європейського та євроатлантичного курсу Болгарії (1989-2007 рр.)

Болгарія розпочала демократичний транзит у 1989 р. після ліквідації в країні комуністичного режиму. З того моменту почала формуватися партійна система країни, заснована на принципах плюралізму. Одними з ключових питань, з якого політичні сили могли мати відмінні погляди, був європейський і євроатлантичний курс Болгарії. Важливо проаналізувати розбіжності у програмних документах політичних партій щодо цих питань, для того щоб зрозуміти перебіг інтеграції Болгарії до НАТО і ЄС, що був завершений у 2004 і 2007 рр. відповідно.

Протягом 1990-х рр. найбільшими політичним силами Болгарії, представники яких очолювали уряд країни, були ліва Болгарська соціалістична партія (БСП) та правий Союз демократичних сил (СДС). Впливовими партіями також був ліберальний Рух за права і свободи (РПС), що представляв інтереси турецької національної меншини, і аграристський Болгарський землеробський народний союз (БЗНС), які в цілому займали центристську позицію стосовно двох провідних партій.

Лівоцентристська БСП була створена на початку 1990 р. шляхом реорганізації Болгарської комуністичної партії, зокрема й зміни ідеології (соціалістична замість комуністичної) [19, с. 21-38]. Представники партії очолювали Раду міністрів у 1989-1990, 1995-1997 і 2005-2009 рр., у 1990-1991 рр. входили до складу коаліційного уряду. Крім того, наприкінці 1989 – 1990 рр. президентом Болгарії був соціаліст П. Младенов, а у 2002-2012 рр. – Г. Приватно.

Початковий зовнішньополітичний курс БСП повністю відповідав радянській політиці «нового політичного мислення», проте швидко еволюціонував: якщо у грудні 1989 р. пріоритетними були оголошені відносини з соціалістичними країнами, то вже в лютому 1990 р. акцентувалось на участі Болгарії у створенні «спільного європейського дому»[19, с. 18; 21, с. 21, 52-53; 22, с. 26-27].

З часом всередині керівництва БСП починають формуватись два політичних крила: консервативне та реформістське. Представники першого (А. Лілов, Ж. Віденов, А. Луканов) виступали за тісну співпрацю з ЄЕС і Російською Федерацією як гарантів незалежності країни від США, однак категорично проти вступу до НАТО. Реформатори (А. Томов, Ч. Кюранов) виступали за активізацію регіональної

та загальноєвропейської співпраці, вступ Болгарії до ЄЕС, розвиток економічних відносин зі США, Німеччиною, Грецією. Вони пропонували зберегти тісні зв'язки з СРСР і країнами Східної Європи, але в тій мірі, наскільки це не суперечило б європейській інтеграції. При цьому вони також були противниками вступу до НАТО [5, p. 62-65].

Внаслідок внутрішньопартійної боротьби на початку 1990-х рр. управління було зосереджено в руках консерваторів, ідеологічним поглядам яких відповідала програма БСП 1994 р. Д. Ішияма відзначає відносну перевагу в ній національно-патріотичних цінностей над загальноєвропейськими [7, p. 486-487]. Послідовне здійснення цієї програми здійснював кабінет Ж. Віденова (1995-1996 рр.). Соціалісти намагались відновити тісну взаємодію з пострадянськими та православними країнами [4, p. 150], натомість зв'язки із західними державами відійшли на другий план. Керівництво партії наполягало на реалізації ідеї створення європейської системи безпеки за участю Росії [2]. У 1996 р. після серії переговорів між НАТО і Болгарією уряд вирішив, що не має на меті членство держави в організації [8, с.74-75].

Альтернативний БСП зовнішньополітичний курс здійснював протягом 1990-х рр. правоцентристський СДС, створений 7 грудня 1989 р. на основі широкого спектру опозиційних партій і рухів. Представники цієї політичної сили обіймали посаду Президента у 1990-2002 рр. (Ж. Желєв), очолювали уряд у 1991-1992 рр. і 1997-2001 рр.

Неоднорідність блоку впливала на його зовнішньополітичну програму. Початкові лідери (Ж. Желєв, П. Дертлієв, П. Берон) займали помірковані позиції, орієнтуючись на «нове політичне мислення» М. Горбачова. Вважалось, що Болгарія повинна брати участь у створенні загальноєвропейської системи колективної безпеки, що мало на увазі одночасний розпуск НАТО й ОВД [13, с. 105-106; 23]. Наприклад, Президент Ж. Желєв заявляв: «Без відмови від старих нам потрібно шукати нові, досить надійні гарантії нашої безпеки. Цей шлях, на щастя, ми можемо шукати не в прив'язці до однієї великої сили,.. а інтеграцією до єдиного європейського та світового співтовариства» [12, с.9] В той же час більш рішуче налаштована частина СДС заявляла вже в першій половині 1990 р. про необхідність вступу Болгарії до НАТО [30, с. 374].

Наприкінці 1990-1991 рр. після віддалення від партії поміркованого крила та посилення позицій радикалів (Ф. Димитров, С. Савов, С. Ганєв) зовнішньополітична програма СДС змінилась [5, p. 70]. Діяльність партії починає бути спрямованою на швидке зближення з Заходом, в першу чергу США. При цьому СДС на той момент орієнтувався на неучасть Болгарії у військово-політичних блоках, вважаючи, що система гарантій безпеки буде найкращим варіантом для країни [20,

с. 20]. В умовах початку югославських конфліктів підкреслювалась важливість європейської інтеграції регіону [24].

Нові розколи партії у 1992-1994 рр. призвели до того, що на перші позиції всередині СДС висуваються реформатори на чолі з І. Костовим, зовнішньополітична орієнтація яких визначалась прагматичними мотивами [17, с. 94, 101-102]. На їхню думку, лише співробітництво з розвинутими державами Заходу, в першу чергу ЄС, могло вивести Болгарію з економічної кризи [5, p. 74-85]. З 1993 р. переважна частина керівництва партії перейшла на позиції вступу Болгарії до НАТО, що вважалось важливою умовою реалізації європейського курсу країни й основний засіб забезпечення національної безпеки [8, p. 74].

Саме таку політику реалізовував уряд СДС на чолі з І. Костовим (1997-2001 рр.). Зокрема 10 грудня 1999 р. на Гельсінському саміті ЄС було ухвалене рішення визнати Болгарію офіційним кандидатом на вступ до ЄС і почати з нею переговори з цього питання [6, p. 90].

Завершилася також епоха невизначеності у питанні євроатлантичної інтеграції Болгарії. 17 лютого 1997 р., було ухвалене рішення Ради міністрів про бажання Болгарії почати переговори про вступ до НАТО. 8 травня 1997 р. парламент прийняв декларацію, що підтвердила безальтернативність євроатлантичної орієнтації країни [32, с. 135]. Співпраця з НАТО за уряду І. Костова стала більш тісною. 3 грудня 1997 р. підвищився статус двосторонніх дипломатичних відносин: був створений пост постійного представника Болгарії при НАТО в Брюсселі. Євроатлантичний курс Болгарії був офіційно закріплений в нормативно-правових актах. Були створені спеціальні інститути для координації інтеграційних процесів: Міжміністерський комітет на чолі з міністрами закордонних справ і оборони, а також інтеграційна рада в міністерстві оборони [8, p. 78].

Центристські партії намагались подолати поляризацію між лівими та правими, пропонуючи компромісну зовнішньополітичну програму. У першій половині 1990-х рр. найбільший політичний вплив серед них мав БЗНС. Керівництво цієї партії, як це відзначалося у політичній програмі 1992 р., підтримувало інтеграцію Болгарії до ЄЕС/ЄС та розвиток партнерських відносин з НАТО, однак обережно ставилося до членства у військово-політичному альянсі [26, с. 125]. Проте вже з кінця 1994 р. союз оголосив про підтримку членства Болгарії у НАТО [25].

На позицію іншої партії центристського спрямування – РПС – впливали два ключових чинника: етнічний (турецький) характер партії та її ліберальна ідеологія. Політична сила була створена 4 січня 1990 р. РПС був учасником коаліційних урядів у 1992-1994 і 2001-2009 рр., тісно співпрацював з урядом у 1991-1992 рр.

З моменту свого створення рух підтримував європейську інтеграцію Болгарії [11], оскільки це могло б забезпечити захист прав національних меншин [16, с. 68]. Ставлення РПС до НАТО було на початку 1990-х рр. неоднозначним: у 1992 р.

А. Доган вважав, що вступ країни до альянсу «суперечить життєвим інтересам Болгарії» [10, p. 50], проте вже у грудні 1993 р. партія одностайно голосувала за Декларацію про приєднання Болгарії до НАТО.

В середині 1990-х рр. після виходу з партії релігійного крила (М. Ходжа, Н. Генджев) на тлі різкого погіршення економічного становища турецької меншини зміцнюється курс на вступ Болгарії до ЄС як головного пріоритету зовнішньополітичної програми РПС. Беззаперечною стає також підтримка євроатлантичної інтеграції Болгарії. У 1999 р. А. Доган цілком підтримав операцію НАТО у Югославії, тому що, на його думку, «політична поведінка Болгарії повинна бути такою, як у країни-члена НАТО» [16, с. 40].

Безумовна підтримка інтеграції Болгарії до ЄС і НАТО зберіглась і в наступному десятилітті. РПС відіграв важливу роль у переговорах про вступ Болгарії до ЄС. На той момент, за словами А. Догана, політика європейської інтеграції була найважливішим пріоритетом для країни [1, с. 76].

Незважаючи на успішність реалізації європейського та євроатлантичного курсу урядом І. Костова, на парламентських виборах 2001 р. перемогла не СДС, а цілком нова партія-»сюрприз», сформована напередодні початку виборчої кампанії. Тоді ліберальні центристські групи об'єднались навколо колишнього царя Симеона II (1943-1946 рр.), що несподівано вирішив повернутися до Болгарії. На чолі новосформованої партії Народний рух «Симеон Другий» (НРСД) він переміг на парламентських виборах й під іменем С. Сакскобургготського очолював до 2005 р. уряд, а до 2009 р. НРСД зберігала участь в уряді у складі коаліції.

Ключові аспекти програмних положень НРСД щодо європейської та євроатлантичної інтеграції Болгарії були близькими до програми СДС на чолі з І. Костовим, і навіть більш рішучими. Основним зовнішньополітичним пріоритетом для цієї політичної сили було досягнення Болгарією повноправного членства у ЄС і НАТО, що вважалось гарантією національної безпеки [15]. НРСД виступав за якомога швидшу інтеграцію країни до ЄС, підтримуючи приєднання до валютного союзу та введення євро як національної грошової одиниці [18].

У програмі уряду С. Сакскобургготського 2001 року особлива увага приділялася інформаційній підтримці вступу Болгарії до НАТО: збільшення кількості прихильників євроатлантичної інтеграції всередині країни з одного боку та висвітлення досягнень Болгарії на цьому шляху перед зарубіжними партнерами з іншого [31]. Завдяки такому впевненому курсу Болгарія стала повноправним членом НАТО у 2004 р.

Під впливом значної народної підтримки ідей європейської та євроатлантичної інтеграції Болгарії поступово почала змінюватися і позиція БСП щодо означених питань. На партійну програму мали вплив проєвропейські народні виступи у 1996 р. і поразка на парламентських виборах 1997 р. Аби мати шанс повернути

контроль над урядом у майбутньому, соціалісти переглянули свій курс. Гостра внутрішньопартійна криза на межі 1996-1997 рр. мала наслідком прихід реформаторського крила БСП на чолі з Г. Пирвановим до управління БСП. Реформатори все більше схилялися до співпраці з НАТО [5, p. 62, 67].

Деякий час програма партії залишалась незмінною: на 43-ому конгресі БСП (травень 1998 р.) зазначалось, що «стратегічним вибором Болгарії є членство у ЄС», але підкреслювалась «послідовна політика незалученості до військових союзів» [9, с. 21]. Партія підтримувала співробітництво з НАТО лише «як одного з елементів колективної європейської безпеки» [28, p. 408]. Незважаючи на відданість євроінтеграції, передвиборча програма БСП 2001 р. мало уваги приділяла механізмам здійснення цього процесу [14, с. 365-368].

Проте вже на 44-ому конгресі (травень 2000 р.) Г. Пирванов зумів переконати однопартійців підтримати «активне партнерство та взаємодію з НАТО» [17, p. 186]. Європейську та євроатлантичну інтеграцію Болгарії він почав розглядати як «реальний шанс вийти з «сірої зони» європейської безпеки» [29, с. 38].

Остаточний перехід соціалістів на нові позиції відбувся після обрання Г. Пирванова на посаду Президента Болгарії у 2001 р. Сам цей факт свідчив, що проєвропейські та проєвроатлантичні ідеї нового керівництва БСП знайшли підтримку у виборців. Крісло голови партії з 2001 р. обійняв реформатор С. Станішев, а консерватори були остаточно витіснені з найвищих партійних посад [17, с. 144-146]. Відтепер програмні документи БСП включили положення про вступ Болгарії до НАТО, що розглядалось як перший крок на шляху приєднання до ЄС. При цьому соціалісти оголошували необхідність переконатись у тому, що інтереси Болгарії будуть захищені в обох організаціях [7, p. 491].

Новий курс партії сприяв зростанню її електоральної підтримки та відновлення ролі у партійній системі. У 2005 р. БСП посіла перше місце на парламентських виборах, завдяки чому її представник С. Станішев очолив коаліційний уряд. Протягом 2005-2009 рр. продовжувала розвиватись тісна співпраця з державами НАТО. Уряд підтримав дії США в Афганістані й Іраку.

Нове керівництво зробило важливі кроки у напрямку євроінтеграції. Програма уряду С. Станішева містила пункт про «перетворення європейської політики на внутрішню для Болгарії політику і повне сприйняття пріоритетів ЄС» [27]. Завдяки реалізації такого курсу у 2007 р. Болгарія стала членом ЄС.

Отже, на межі 1980-х – 90-х рр. Болгарія здійснила перехід від комуністичного режиму до багатопартійної системи та поступово рухалася в напрямку до членства в ЄС і НАТО. Різні політичні партії мали різні позиції щодо цього курсу, і їхні підходи до інтеграції часто змінювались у відповідь на внутрішні та зовнішні виклики.

Болгарська соціалістична партія (БСП) та Союз демократичних сил (СДС) представляли два основних табори у політичній системі країни. Спочатку БСП, як спадкоємиця комуністичної партії, дотримувалась більш прорадянської позиції, але згодом, під впливом внутрішніх реформаторів, почала орієнтуватися на європейську інтеграцію. СДС, у свою чергу, з самого початку підтримував ідею співпраці з Заходом і поступово перейшов до активної підтримки вступу до НАТО, особливо після того, як партія консолідувалася навколо прагматичної зовнішньополітичної програми. Підходи СДС навіть ще більш рішуче поділяв ліберальний НРСД. Позиція центристських РПС і БЗНС до середини 1990-х рр. теж схилилася до підтримки членства Болгарії в ЄС і НАТО.

Важливим аспектом політичного ландшафту Болгарії було поступове досягнення консенсусу щодо європейського та євроатлантичного курсу, що сприяло успішній інтеграції країни до ЄС та НАТО, незважаючи на періодичні зміни урядів і політичних орієнтацій. Болгарія стала членом НАТО у 2004 році, а в 2007 – ЄС, що було важливим кроком для її модернізації та стабільності в регіоні. Хоча наразі електоральна підтримка політичних партій, що були найбільш впливовими протягом 1989-2007 рр., суттєво скоротилася, низка з них (БСП, партії-спадкоємці РПС, окремі представники СДС) представлені у нинішньому парламенті Болгарії та продовжують мати вплив на європейський і євроатлантичний курс країни.

Список використаних джерел:

1. Baeva I., Kalinova E. Bulgarian Turks During the Transition Period // Bulgaria and Europe: Shifting Identities / Ed. by S. Katsikas. London: Anthem Press, 2011. P. 63-78.
2. Bulgarian Government on New System of European Security / Bulgarian Telegraph Agency. URL: http://www.hri.org/news/balkans/bta/1996/96-03-25.bta.html
3. Foreign Policy Commitee Adopts Draft Resolution on NATO Application / Bulgarian Telegraph Agency. URL: http://www.hri.org/news/balkans/bta/1996/96-02-01.bta.html
4. Giatzidis E. An Introduction to Post-Communist Bulgaria: Political, Economic and Social Transformation. Manchester: Manchester University Press, 2002. 181 p.
5. Katsikas S. All change: The reform effect of image modification within Bulgarian political parties on their foreign policy agendas during the 1990s // Etudes balkaniques. 2006. № 1. P. 57-78.
6. Katsikas S. Negotiating Diplomacy in the New Europe: Foreign Policy in Post-Communist Bulgaria / S. Katsikas. – London: I. B. Tauris, 2011. – 267 p. 267 p.
7. Spirova M. The Bulgarian Socialist Party: The Long Road to Europe // Communist and Post-Communist Studies. 2008. № 41. P. 481-495.

8. Tashev B. Security through Integration: Bulgaria's Long Road to Foreign Policy Consensus // Slovak Foreign Policy Afairs. – 2004. – № 2. – P. 72-86. P. 72-86.
9. Todorov A. The Role of Political Parties in the Bulgaria's Accession to the EU. Sofia: Center for the Study of Democracy, 1999. 40 p.
10. Vassilev R. V. Post-Communist Bulgaria's Ethnopolitics // The Global Review of Ethnopolitics. 2001. № 2. P. 37-53.
11. VII Велико Народно събрание. Първо тържествено заседание (София, вторник, 17 юли 1990 г., продължение). URL: http://www.parliament.bg/pub/StenD/20130308024905170719 90_1%20tyrjestveno%20zasedanie.pdf
12. Александров Е. Някои размисли по въпроса за сигурността // Международни отношения. – 1990. – № 8. – С. 7-11.
13. Берон П. Не плюй в стария кладенец // Берон П. Извън сценария. София: Христо Ботев, 1996. С. 105-106
14. Георгиева С. Политически консенсус за европейската интеграция на България?: Социологически проблем // Социологически проблеми. 2005. № 3-4. С. 354-369.
15. Декларация за основните ценности на НДСВ. URL: http://www.ndsv.bg/content/28.html
16. Доган А. България и новият световен ред. София: Институт за либерални изследвания, 2001. 111 с.
17. Карасимеонов Г. Партийната система в България. София: Nik, 2010. 316 с.
18. Манифест на НДСВ «Политиката, от която се нуждае България». URL: http://www.ndsv.bg/content/1139.html
19. Манифест о демократическом социализме в Болгарии: Политическая декларация XIV внеочередного съезда БКП. Устав Болгарской коммунистической партии, принятый XIV внеочередным съездом БКП (30 января – 3 февраля 1990 г.). София: София Пресс, 1990. 55 с.
20. Млечин Л. И курица птица, и Болгария заграница // Новое время. 1991. № 34. С. 20.
21. Пленум на Централния комитет на Българската комунистическа партия: За състоянието на страната, партията и непосредствените задачи (11-13 декември 1989 г.). София: Партиздат, 1989. 60 с.
22. Предизборна платформа на Българската социалистическа партия // БСП: Промяна за всички. София: Изд-во на БСП, 1990. С. 3-30.
23. Предизборна платформа на СДС «45 години стигат. Времето е наше» (1990). URL: http://www.omda.bg/page.php?tittle=%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%84%D0%BE

%D1%80%D0%BC%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D0%A1%D0%94%D0%A1_-_1990&IDMenu=209&IDArticle=1631
24. Предизборна програма на Съюза на демократичните сили «За възраждане на България» (1991). URL: http://www.prehod.omda.bg/gallery/ gallery.php?IDArticle=1766&IDMenu=666
25. Програма за спасение на България (1994). URL: http://www.prehod.omda.bg/page.php?tittle=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0_%D0%B7%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%BD%D0%B0_%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F&IDMenu=851&IDArticle=1880
26. Програма на Българския земеделски народен съюз // Международни отношения. 1994. № 2. С. 125.
27. Програма на Правителството на европейската интеграция, икономическия растеж и социалната отговорност [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europe.bg/upload/docs/GovernmentalProgramme_final_bg.pdf
28. Първанов Г. Къде са гаранциите за националната сигурност в предлаганата концепция? // Първанов Г. Преди и след десети. София: Д. Благоев, 2001. С. 406-408.
29. Светлорусова Л. М. Георгий Пырванов – первый год президентства // Политические лидеры и стратегии реформ в Восточной Европе: Сб. обзоров и реф. / Под ред. Л. Н. Шаншиевой. М.: ИНИОН РАН, 2003. С. 36-41.
30. Тодоров І. Я. Євроатлантична інтеграція Болгарії як складова модернізаційних процесів // Дриновський збірник/Дриновски сборник. Т. IV. Харків, 2011. С. 373-378.
31. Управленска програма на Правителството на Република България «Хората са богатството на България» [Електронен ресурс]. – Режим на достъп: http://www.iriasl.org/files/government_program1.pdf
32. Черній В. А. Болгарія та Європейський Союз на шляху об'єднання / В. А. Черній, Л. В. Поппер // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 11. – С. 132-137.

Іріна Дудінська
кандидат філософських наук,
професорка кафедри теорії політики,
директорка Інституту політології
Пряшівського університету в Пряшеві (Республіка Словаччина)

Міхал Цірнер
кандидат політичних наук,
асистент кафедри теорії політики
Пряшівського університету в Пряшеві (Республіка Словаччина)

Порівняння проблемних моментів рамок транскордонного співробітництва в регіональному самоврядуванні Словаччини та Чехії[1]

Однією з проблем чеських і словацьких регіонів у контексті їхньої парадипломатичної діяльності є те, що в територіально-статистичній категоризації NUTS вони належать до категорії NUTS 3 – «малі регіони», тоді як польські регіони входять до категорії NUTS 2 – «основні регіони для застосування регіональної політики». З цієї точки зору чеські та словацькі регіони перебувають у невигідному становищі, хоча в Чеській Республіці для отримання кращих позицій у фінансуванні з фондів ЄС було створено Когезійні регіони (NUTS 2), в рамках яких чеські регіони об'єднувалися в більші одиниці. Словацькі самоврядні регіони ще менші (за площею, населенням тощо), але така платформа для співпраці на рівні NUTS 2 не існує. Звичайно, польські воєводства є природно більшими одиницями, оскільки Польща – це велика країна в порівнянні з Чеською Республікою та Словаччиною, але ця проблема не обмежується лише розмірами держав. З 1999 року в Польщі було впроваджено фундаментальну реформу публічної адміністрації, що також означало скасування 49 воєводств і створення 16 воєводств. Це призвело до того, що нові польські воєводства стали більшими одиницями [7].

Хоча об'єктом нашого дослідження були регіони, ми не можемо забувати про той факт, що до складу регіонів також входять самоврядні міста і громади (в Польщі також самоврядні райони), які належать до місцевого самоврядування та мають власну автономію, але також прямо або опосередковано беруть участь у транскордонній діяльності регіонів (участь у транскордонних проєктах, міжнаро-

[1] The paper was prepared as part of the project APVV-21-0057 «Slovensko-Ukrajinská cezhraničná spolupráca počas a po pandémii COVID-19: faktory a perspektívy, dopad na politiky».

дних партнерствах тощо). У цьому сенсі словацькі та чеські регіони знову опиняються в невигідному становищі, оскільки в Словаччині та Чеській Республіці не було так званої муніципальної реформи, яка об'єднувала б громади та міста в більші та функціональніші одиниці. Дрібна структура поселень у Чехії та Словаччині означає велику кількість малих, майже нефункціональних громад, які не можуть бути відповідним партнером або опорою, на яку могли б спиратися регіони навіть у парадипломатичних заходах. Польські воєводства мають природні переваги завдяки своєму розміру (вони сильніші в фінансовому плані, у плані людських ресурсів у регіоні тощо) і також отримали переваги від згаданої реформи публічної адміністрації.

Законодавство також відіграє значну роль у компетенціях регіонів або їхній міжнародній діяльності. Наприклад, Чеська Регіональна рада має законодавчу ініціативу, що означає, що вона може ініціювати ухвалення нового закону, який також міг би стосуватися міжнародної співпраці чеських регіонів. Навіть польські воєводства можуть тиснути на уряд, оскільки група щонайменше 100 000 громадян має право на законодавчу ініціативу в Польщі. У Словацькій Республіці немає законодавчої ініціативи самоврядних регіонів. Можна отримати підписи від щонайменше 100 000 громадян для петиції, яку має розглянути пленарне засідання Словацького парламенту. Політична система також сприяє різницям. Парламенти в Чехії та Польщі двопалатні, і їхня верхня палата парламенту – сенати – в певному сенсі можуть замінити регіональні палати парламенту, оскільки Польський сенат обирає 100 сенаторів у 100 виборчих округах, а Чеський сенат обирає 81 сенатора в 81 окрузі. Словацький парламент однопалатний, і 150 депутатів обираються в одному виборчому окрузі для всієї Словаччини (і траплялося так, що майже половина або третина депутатів представляють лише 1 з 8 регіонів Словаччини – Братиславський регіон) [4].

Що стосується польських регіонів, то вони мають власне представництво в Брюсселі, головним чином тому, що Польща має регіональні операційні програми для освоєння фондів ЄС, які керуються самими регіонами – не урядом, а саме регіонами (трикутник: Європейська комісія – уряд – регіон). Оскільки Словаччина та Чехія не мають регіональних операційних програм, керованих самими регіонами, мотивація словацьких і чеських регіонів для представлення в Брюсселі є нижчою. Якби в Словаччині та Чехії були регіональні операційні програми, керовані регіонами, це могло б допомогти створити регіональні представництва в Брюсселі як партнера для інституцій ЄС і, таким чином, зміцнити їхні позиції, що, своєю чергою, забезпечило б створення та підтримку офісів та їхнього персоналу в Брюсселі. Це має вирішальне значення для регіонів, оскільки, наприклад, Пряшівський самоврядний регіон не має представництва в Брюсселі з 2018 року (після 15 років діяльності) [5, s. 115].

Якщо подивитися більш конкретно на законодавство, яке визначає права та обов'язки регіонів, ми виявили, що існує багато відмінностей, але головне питання полягає в тому, що на польські воєводства великий вплив має Міністерство закордонних справ Польщі щодо міжнародної співпраці, тоді як автономія словацьких і чеських регіонів у цій справі є значною [6].

Питання полягає в тому, що є більш вигідним для регіонів. Імовірно, має бути можливість вільно вирішувати питання транскордонної діяльності та партнерств, але також має бути певна форма нагляду, а також форма допомоги чи координації на офіційній платформі в міністерствах закордонних справ, яка могла б бути належною частиною зв'язку між регіональною дипломатією та дипломатією на національному рівні. У Чеській Республіці та Словаччині, можливо, вистачило б ініціативи з боку міністерств або регіонів для тіснішої співпраці. Це могло би допомогти уніфікувати деякі процеси, щоб кожен регіон не працював по-різному. Саме для цього потрібні законодавчі зміни [1, s. 200].

Наприклад, Україна має власний закон про транскордонну співпрацю. Подібний нормативний акт міг би гармонізувати та завершити на національному рівні всі права та обов'язки регіонів (або публічних органів) у галузі міжнародної співпраці, які розпорошені по багатьох нормативних актах. Якби такий законопроєкт був розроблений в окремих країнах, він не повинен був би нехтувати питаннями, які законодавець раніше не враховував в інших країнах, такими як економічна дипломатія тощо.

Що стосується законодавства, яке підтримує парадипломатію, Словаччина є зразком для Польщі та Чехії, оскільки тільки Словаччина серед досліджених країн має вторинне законодавство, яке зобов'язує уряд фінансово підтримувати парадипломатичну діяльність самоврядних регіонів (закон про підтримку регіонального розвитку, який передбачає відшкодування співфінансування транскордонної співпраці; фінансова підтримка регіональних агенцій розвитку; з закону про підтримку туризму це фінансова підтримка регіональних туристичних агенцій).

Іншим питанням є те, що польські та чеські регіони реалізують проєкти з офіційної програми допомоги розвитку Польщі та Чехії, які адмініструються Міністерствами закордонних справ. У Словаччині жоден самоврядний регіон не реалізував проєкт розвитку з офіційної допомоги розвитку Міністерства закордонних справ Словаччини, що могло б допомогти регіонам не тільки фінансово, а й у встановленні нових контактів тощо[3, s. 25].

Ще однією проблемною сферою у чеських і словацьких регіонах є відсутність стратегічного планування міжнародної співпраці, відповідно до недостатньо розроблених частин в інших стратегічних документах. У Польщі, крім органів воєводств, такий стратегічний документ також затверджується Міністерством закордонних справ Польщі. Оскільки словацькі та польські регіони не мають такого

обов'язку за законом, через причини неперервності регіони повинні підготувати та затвердити обов'язкове положення про планування міжнародної співпраці в регіональних парламентах, визначивши часовий горизонт, протягом якого має бути розроблена нова стратегія міжнародної співпраці регіону. Відповідно до розробки стратегії можна було б узгодити інші стратегічні документи, які регіони складають за законом (наприклад, у Словаччині вони мають програми економічного та соціального розвитку як стратегічні документи регіонів). Було би бажано, щоби стратегія міжнародної співпраці регіону була обов'язковою також для всіх регіональних агентств розвитку або організацій з підтримки туризму, а також для підзвітних і бюджетних організацій, заснованих у регіоні.

Що стосується міжнародних партнерств із найбільшою юридичною силою (угоди про співпрацю), для того щоб ці партнерства не були лише формальними, слід розглянути можливість «оживлення» їх або ініціювання створення робочих груп регіонів у рамках транскордонних партнерств, які б регулярно зустрічалися. Робочі групи повинні розробити план дій на конкретний період часу щодо питання та скласти звіт про те, що було досягнуто, що не вдалося досягти і з яких причин.

Це було би хорошою основою для того, чого бракує всім регіонам, а саме для відповідної оцінки міжнародної співпраці на основі вимірювання заздалегідь визначених індикаторів, які показують регіонам, як вони досягли стратегічних цілей у сфері міжнародної співпраці через свою діяльність. Оцінка їхньої суспільної користі може бути складною для оцінки, але співпрацю можна «виміряти», наприклад, на основі фінансових вигод від спільних проєктів, які були підтримані ЄС. Можуть бути використані методи бенчмаркінгу в публічному адмініструванні, а також зовнішня оцінка і зовнішній аудит. Регіони також повинні збирати дані у формі баз даних, наприклад, створюючи бази даних транскордонних партнерів (а також внутрішніх партнерів), з якими вони співпрацювали/співпрацюють, вказуючи кількість спільних заходів, проєктів для оцінки вигод співпраці. База даних усіх міжнародних проєктів використовуватиметься для оцінки фінансових вигод від міжнародної співпраці. Також може допомогти щорічне складання документів щодо оцінки розвитку взаємних відносин і міжнародної співпраці з регіональними партнерами за кордоном та їх основним напрямом на наступний період відповідними організаційними підрозділами регіональних офісів, які займаються міжнародною співпрацею. Ці документи повинні бути розглянуті регіональним парламентом, який після обговорення прийме резолюцію з цього питання[2, s.33].

Крім того, чеські та словацькі регіони, зокрема, повинні посилити свою участь у міжнародних асоціаціях, якщо це буде ефективно для них. Ми рекомендуємо розглянути можливість принаймні членства в Асамблеї європейських регіонів (AER) і Асоціації європейських прикордонних регіонів (AEBR).

Останнє, але не менш важливе, кадрові ресурси організаційних підрозділів регіональних офісів, відповідальних за міжнародну співпрацю, повинні бути посилені. Ми не повинні дивуватися, що результати міжнародної співпраці деяких регіонів не є чудовими, коли дуже широкий порядок денний відповідно до організаційних правил має керуватися кількома співробітниками (5 – 7). Посилення цих послуг було б краще обґрунтоване і мало б кращі шанси на успіх, якби в регіонах існували вищезгадані відповідні інструменти для оцінки міжнародної співпраці (наприклад, фінансові вигоди від транскордонних проєктів). У цьому випадку ми рекомендуємо, щоб нові співробітники, які зазвичай володіють іноземними мовами, також володіли мовами сусідніх транскордонних регіонів або мовами партнерських регіонів, які були визначені як пріоритетні партнери стратегією міжнародної співпраці.

Майже всі описані зміни можуть бути здійснені регіонами без зміни національного законодавства за їх власною ініціативою та активністю, тому ми вважаємо їх цільовими рекомендаціями для регіонів. Рекомендації розроблені на основі виявлених найкращих практик – найкращих аспектів парадипломатії досліджених регіонів. Ці рекомендації призначені для інших регіонів, де таких практик бракує.

Рекомендації щодо політики

• Щоби усунути обмеження щодо доступу до структурних й інвестиційних фондів ЄС, що виникають через включення словацьких регіонів до категорії NUTS 3, Словаччині слід надихатися чеським прикладом і створити Когезійні регіони, які відповідають критеріям NUTS 2.

• Чеська Республіка та Словаччина повинні наслідувати приклад польської реформи публічної адміністрації, яка створила самоврядування на рівні об'єднаних муніципалітетів, що вирішує проблему недостатніх можливостей малих громад. Об'єднані муніципалітети можуть стати кращими партнерами самоврядних регіонів у розвитку міжнародної співпраці та залученні додаткових ресурсів для регіонального та місцевого розвитку в Чехії та Словаччині.

• Чеське натхнення для Польщі та Словаччини – для посилення компетенцій регіонів – запровадити право на законодавчу ініціативу регіонів через регіональні парламенти.

• Польське натхнення для Словаччини та Чехії – для сприяння створенню регіональних представництв у Брюсселі як партнера для інституцій ЄС – повинні бути створені регіональні операційні програми, керовані регіонами.

• Словацьке натхнення для Чехії та Польщі – прийняття вторинного законодавства, яке зобов'язувало б уряд фінансово підтримувати парадипломатію регіонів.

• Польське та чеське натхнення для Словаччини – використовувати проєкти офіційної допомоги розвитку Міністерства закордонних справ для підтримки парадипломатичної діяльності.

• Ми рекомендуємо чеським і словацьким регіонам надихатися польською моделлю, в якій польські воєводства за законом зобов'язані готувати документ про пріоритети зовнішньої співпраці воєводства через відсутність або недостатнє стратегічне планування міжнародної співпраці.

• Чеські, польські та словацькі регіони не мають відповідної оцінки міжнародної співпраці на основі вимірювання заздалегідь визначених індикаторів, які показують регіонам, як вони досягли стратегічних цілей у сфері міжнародної співпраці через свою діяльність, тому ми рекомендуємо провести таку оцінку міжнародної співпраці.

• Ми виявили, що чеські та словацькі регіони менш активно беруть участь у діяльності міжнародних асоціацій, ніж польські регіони, тому ми рекомендуємо цим регіонам посилити свою участь у міжнародних асоціаціях.

• Ми рекомендуємо посилити кадровий потенціал організаційних підрозділів регіональних офісів, які відповідають за міжнародну співпрацю, через низьку кількість персоналу та дуже широкий порядок денний, визначений організаційними правилами регіональних офісів.

Список використаних джерел:

1. Klimovský, D. (2009) O možných riešeniach fragmentovanej lokálnej sídelnej štruktúry [The possible solutions of fragmented local settlement structure]. In: *Acta Politologica*, Vol. 1, No. 2, pp. 182-213, https://archiv.vlada.gov.sk/krajina/data/att/24360_subor.pdf (accessed: October 1, 2024).
2. Klimovský, D. (2010) Samosprávy v EÚ: Česká republika. Extrémne fragmentovaná sídelná štruktúra, kompetenčná kategorizácia obcí [Czech Republic. Extremely fragmented settlement structure, competence categorization of municipalities]. In: *Územná samospráva*, Vol. 6, No. 2, pp. 32-37, https://archiv.vlada.gov.sk/krajina/data/att/24361_subor.pdf (accessed: October 1, 2024)
3. Kordoš, M. (2014) Základné princípy a ciele regionálnej politiky EÚ [The EU regional policy's fundamental principles and objectives]. In: *Sociálno-ekonomická* revue, Vol. 5, No. 3, pp. 19-27, https://fsev.tnuni.sk/revue/archive/REVUE-2014-03.pdf (accessed: October 1, 2024).

4. Kyseľ, T. (2016) Ovládajú parlament východniari alebo Bratislava? [Do the Easterners or Bratislava control the parliament?]. *Aktuality.sk*, https://www.aktuality.sk/clanok/374213/ovladaju-parlament-vychodniari-alebo-bratislava/ (accessed: October 1, 2024).
5. Maradyk, N., Dudinská, I. (2023). Deyaki aspekty transkordonnoho spivrobitnytstva Pryashivskoho samovryadnoho krayu z Ukrayinoyu. In: Ostapec, Y.(ed.): *Ukrayina – Yevropeyskyy Soyuz: Format rozvytku vidnosyn Ukrayiny ta krayin Tsentralnoyi Yevropy u konteksti rosiysko-ukrayinskoyi viyny, harantiy bezpeky ta reintehratsiyi tymchasovo okupovanykh terytoriy*. Uzhhorod: TOV»RIK-U», 2023. pp. 114-116.
6. Marczewska-Rytko, M. – Aksiuto, K. – Maj, D. – Pomarański, M. *Občianska participácia v krajinách Vyšehradskej štvorky po roku 1989. Príručka osvedčených postupov* [Civic participation in the Visegrad Four countries after 1989. Handbook of best practices]. Visegrad Fund, http://www.fsvucm.sk/files/projekt%20visegrad/Guideline_sk.pdf (accessed: October 1, 2024).
7. Svoboda, K. (2000) *Reforma veřejné správy v Polsku* [Public administration reform in Poland]. Moderní obec, https://www.moderniobec.cz/reforma-verejne-spravy-v-polsku-2/ (accessed: October 1, 2024).

Наталія Марадик
кандидат політичних наук, доцентка кафедри теорії політики Пряшівського університету в Пряшеві (Республіка Словаччина)

Транскордонне співробітництво в рамках словацько-українських кордонів[1]

Ще з 1991 року, коли Україна здобула незалежність, Європейський Союз прагне до політики зближення. Мотивом для занять цією проблематикою було вивчення літератури про Україну, а також її географічна близькість в рамках наших кордонів. Нас вразило, скільки можливостей і краси пропонує ця країна. У межах глобалізації було б шкода не використати потенціал, який ця країна має, як з точки зору туризму, так і з точки зору природних багатств та культури. Крім того, близькість Пряшева та Ужгорода, близько 89 кілометрів, сприяє формуванню проектів співпраці, які були б корисні для обох країн. Крім того, проблема дослідження кордонів і транскордонної співпраці (border studies) є на сьогодні дуже актуальною також на нашій альма-матер. Значення і внесок статті ми бачимо в тому, що вона сприятиме профілактиці ксенофобії, страху перед іммігрантами і в свій спосіб допоможе покращенню і розширенню співпраці на словацько українському кордоні. Метою роботи є частково окреслити транскордонну співпрацю Словаччини з Україною і знайти рішення для поглиблення цих відносин.

Словацько-український кордон

Регулювання відносин на словацько-українському кордоні вирішується за допомогою кількох правових актів. Міністерство закордонних справ Словацької Республіки своїм Повідомленням № 1/1995 Z. z. від 14 жовтня 1993 року прийняло Договір між Словацькою Республікою та Україною про спільні державні кордони, що сприяє розвитку дружніх відносин з обох сторін кордону, між обома націями, на основі принципів територіальної цілісності, недоторканності державних кордонів та на основі взаємної поваги. Цим договором було встановлено державні кордони, і також була досягнута угода про їх утримання.

Основою законодавчого регулювання, яке визначає захист шенгенського кордону, а також процедуру контролю транспортних засобів та пасажирів, є Рег-

[1] The paper was prepared as part of the project APVV-21-0057 «Slovensko-Ukrajinská cezhraničná spolupráca počas a po pandémii COVID-19: faktory a perspektívy, dopad na politiky».

ламент Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 2016/399. Він встановлює кодекс Союзу щодо правил пересування осіб через кордони. Усі правові рамки підпорядковуються цьому основному правовому акту і створюються у повній відповідності з ним. До законів, що стосуються правопорядку в Словацькій Республіці, які регулюють прикордонні переходи на спільному кордоні з Україною та визначають умови малого прикордонного руху, належить Конституція Словацької Республіки та договори між урядами Словаччини та України [4, s. 33].

До законів Словацької Республіки належать також укази Міністерства внутрішніх справ, розпорядження Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки, розпорядження президента Поліцейського корпусу Словацької Республіки, а також накази директора Управління прикордонної та іноземної поліції.

Ще одним важливим правовим актом є закон Міністерства закордонних справ Словацької Республіки № 2/1995 Z. z. від 14 жовтня 1993 року, яке містить Договір між Словацькою Республікою та Україною про режим на словацько-українських державних кордонах, про взаємну співпрацю та допомогу. Цим документом були уточнені умови двосторонньої співпраці.

Збірка законів № 441/2008 містить Договір між Словацькою Республікою та Україною про малий прикордонний рух. Цей договір дозволяє власнику дозволу на малий прикордонний рух перетинати спільний державний кордон у рамках режиму малого прикордонного руху. Це означає, що люди, які проживають у прикордонній зоні, мають право на частий перетин кордону з метою виконання соціальних, культурних, сімейних або інших обов'язків. Максимальна тривалість такого перебування не повинна перевищувати 90 днів протягом 180 днів. Ця угода значно сприяла поліпшенню двосторонніх відносин між обома країнами, а також досягненню прогресу у видачі віз.

Важливим феноменом нового підходу до словацько-українського транскордонного регіону, окрім політико-правового, є також культурно-історична спадщина в межах нематеріального виміру. Я. Венцалек називає цей простір «фазовим простором». До цього фазового простору з боку Словаччини належать Прящівський та Кошицький самоврядні краї, а з боку України – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська області [8, s. 21].

У 2008 році Європейська комісія представила програму Східного партнерства, яка була спрямована на 6 країн Східної Європи, серед яких була й Україна. Програма Східного партнерства реалізовувалася на таких рівнях:

- розвиток співпраці в галузі міграційної політики,
- досягнення безвізового режиму між країнами Європейського Союзу та країнами Східного партнерства,
- створення зони вільної торгівлі шляхом укладення угод про лібералізацію торгівлі.

Відносини Словаччини з Україною В. Бенч характеризує як дружні, доброзичливі з давніми історичними та культурними зобов'язаннями і без негативних відгуків, з великим потенціалом для розвитку. Єдиним недоліком сусіднього розташування та транскордонної співпраці є той факт, що Україна не інтегрована в простір Європейського Союзу [5, s. 63].

Документи, що стосуються словацько-української транскордонної співпраці

Європейська політика сусідства та ENPI (European Neighbourhood Partnership Instrument) мали створити та сприяти появі планів дій між Союзом та його окремими сусідами. Завдяки цьому був розроблений документ План дій Європейський Союз – Україна, початок якого бере ще з часів президентства Леоніда Кучми, але світ побачив його лише після Помаранчевої революції 2004 року. Ця нова посилена угода мала замінити існуючу Угоду про партнерство та співпрацю, яка була підписана в 1994 році, ратифікована в 1998 році і діяла до 2008 року. План дій для України є ключовим документом, що регулює відносини між Європейським Союзом та Україною. Плани дій для кожної країни розробляються індивідуально, під її конкретні потреби. План дій для України визначає пріоритети у вибраних сферах, виконання яких наближає країну до Європейського Союзу. Виконання Плану дій моніториться, і його зміст адаптується залежно від досягнутого прогресу. Обсяг і темпи виконання пріоритетів залежать від самої України, і немає суворого механізму, який би мотивував її до реалізації цього плану. З 2007 року з'явився новий фінансовий інструмент – Інструмент Європейського сусідства та партнерства, який замінив раніше використовувані фінансові інструменти Європейського Союзу щодо Росії (MEDA, PHARE, TACIS) та щодо країн-партнерів. Цей новий фонд має більший обсяг коштів, служить для реалізації планів дій та підтримки стратегічного партнерства між Європейським Союзом та Росією. Він орієнтований на транскордонні проекти, які підтримують охорону навколишнього середовища, сталий розвиток, охорону здоров'я, прикордонний контроль, боротьбу з організованою злочинністю, розвиток громадянського суспільства та освіту. Плани дій визначають порядок денний економічних та політичних реформ, які мають на меті узгодження стандартів країни Європейської політики сусідства зі стандартами Європейського Союзу. Вони пропонують великий спектр можливостей для співпраці – від діалогу до реформ політичних інститутів, соціального розвитку, регуляторних та економічних реформ, питань торгівлі, співпраці в галузі безпеки та правосуддя, співпраці у таких секторах, як енергетика, навколишнє середовище, транспорт, дослідження та розвиток. Плани дій пропонують країнам за прогрес у реформах стимулюючі заходи, такі як збільшена фінансова допомога,

більша інтеграція до європейських програм або більший доступ до внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Східна Словаччина є одним із найбільш відсталих регіонів Словаччини, а також Європи з точки зору соціально-економічного розвитку. Причинами такого стану є її розташування та характер, що в минулому був переважно сільськогосподарським, без значних промислових підприємств. На думку М. Лачного, незавершена трансформація економіки та низький приплив як іноземних, так і вітчизняних інвестицій є причинами відставання цього регіону [7, s. 88].

Виникнення Східного партнерства стало спільною ініціативою Швеції та Польщі на засіданні Ради Європи у 2008 році. Воно базувалося на тезі про посилення європейської пропозиції для східних сусідів Європейського Союзу на основі Європейської політики сусідства. Це була також пропозиція, яка пішла навіть за межі цього підходу. Східне партнерство було призначене для таких країн, як Україна, Молдова, Азербайджан, Білорусь, Грузія та Вірменія. Східне партнерство зосередилося на:

- створенні зони вільної торгівлі шляхом укладення угод про лібералізацію торгівлі;
- посиленні секторальних реформ у цих країнах відповідно до європейського acquis;
- досягненні безвізового режиму та розвитку співпраці в галузі міграційної політики;
- підписанні посилених угод між країнами-партнерами Союзу та їх поступовій заміні угоди про партнерство та співпрацю;
- підготовці нових планів дій, які б ще більше пов'язували процес реформ у цих країнах та досягали їх поступової інтеграції в Європейський Союз;
- суворому дотриманні диференційованого підходу Союзу до країн-партнерів на основі оцінки їхньої волі та прогресу в реалізації реформ;
- збільшенні цілеспрямованості фінансової допомоги Союзу залежно від досягнутого прогресу в реалізації реформ [1, s. 17].

Транскордонна співпраця на словацько-українському кордоні

Як уже було зазначено вище, хоча культурна та історична близькість України та Словаччини є значною, обидві країни мають різний політичний розвиток, що, відповідно, призвело до різних структур публічної адміністрації. У той час як Словаччина є частиною ОЕСР, НАТО, ЄС, В4 і членом євроатлантичних структур, вона також є східним кордоном шенгенської зони. Україна має інше політичне становище, хоча й підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. До іншого розвитку публічної адміністрації в цій країні також призводить відмінна по-

літична ситуація порівняно зі Словаччиною, доповнює М. Цірнер та Г. Секелі [3, s. 75].

Якщо Словаччина хоче покращити умови транскордонної співпраці з Україною, вона повинна брати участь у формуванні політики Союзу. Потрібно вести діалог і прагнути до укладення таких угод із Європейським Союзом, які б створили сприятливіші умови для транскордонної співпраці словацьких суб'єктів із партнерами в Україні. Взаємність працює й у зворотному напрямку, тобто якщо Україна хоче покращити умови транскордонної політики зі Словаччиною, вона повинна прагнути змінити договірний режим із Союзом для полегшення руху товарів, послуг та людей, а також капіталу між Союзом і Україною, а отже, і між Словаччиною та Україною. З наведеного вище випливає, що національна рамка переважає двосторонні відносини між Словаччиною та Україною, визначає умови, а також зміст транскордонної співпраці. Подальший розвиток залежить від ступеня залучення України до єдиного інтегрованого простору Європейського Союзу, де важливим є усунення перешкод для взаємної транскордонної співпраці. Дослідники також зазначають, що для розвитку словацько-української транскордонної співпраці було би найоптимальніше, якби Україна стала повноправним членом Союзу. Це повністю усунуло б перешкоди для транскордонної співпраці обох країн. Поки що ця візія не стала реальністю, важливою є спільна торгова політика Союзу, що регулює внутрішній ринок у рамках норм щодо якості товарів і послуг, правил державних закупівель, державної допомоги та правил конкуренції. Крім того, важливою є також спільна політика в галузі правосуддя та внутрішніх справ, що стосується юстиції, міграції, захисту зовнішніх кордонів, а також спільної зовнішньої безпекової політики Союзу.

З історичної точки зору на словацько-українському кордоні виникли цивілізаційні дефіцити, пов'язані з нестачею церковно-релігійних та секулярних еліт. Одночасно пізніше прибуття індустріальної революції до українського регіону через периферійне розташування сприяло застряганню громадянського суспільства на етапі національно-емансипаційного процесу [6, s. 45].

Слабкими сторонами в рамках словацько-української транскордонної співпраці на сьогодні є:

- недостатня інформованість і, як наслідок, недостатнє висвітлення транскордонної співпраці в медіа;
- відсутність насамперед фінансових інструментів для її підтримки як на національному, так і на регіональному рівні;
- інфраструктура та загальне управління кордоном як бар'єри для співпраці;
- мала кількість прикордонних переходів, особливо на півночі спільного кордону з Україною;

• незавершена реструктуризація традиційних галузей, низька конкурентоспроможність промислових секторів;

• низька координація діяльності в галузі транскордонної співпраці;

• низька соціальна активність у питаннях громадянського розвитку суспільства;

• недостатній розвиток транскордонних територій та компетенцій;

• погана, невідповідна транспортна інфраструктура;

• мала інтенсивність транскордонної торгівлі;

• недостатній захист від повеней у населених пунктах;

• відставання технічної інфраструктури, особливо в сільській місцевості;

• нерівномірний розподіл промислових баз у прикордонному регіоні;

• знання і технологічне відставання;

• негнучка система ринку праці, висока безробіття, відсутність стратегій для розвитку транскордонних ринків праці;

• погана доступність транскордонних населених пунктів за межами основних транспортних коридорів;

• відставання у співпраці між економічними суб'єктами в регіоні;

• недостатнє використання природних, культурних та історичних переваг регіону в галузі туризму;

• відставання у використанні інформаційних та комунікаційних технологій у рамках інформування про різні можливості транскордонної співпраці;

• недостатня інфраструктура для розвитку досліджень, науки, інновацій;

• наявність районів з поганою доступністю до медичного та соціального обслуговування;

• зростаюча маргіналізація населення та його бідність, особливо в сільських районах;

• недостатня пропаганда прикордонних територій як туристичних напрямків;

• нестача фінансових ресурсів для розвитку культури, поганий технічний стан культурних та історичних пам'яток;

• депопуляція, погіршення вікової структури сільських населених пунктів, особливо в периферійних частинах регіону, негативний міграційний баланс [1, s. 30-31].

Закарпаття та його потенціал

Закарпатська область України розташована в її південно-західній частині. Вона межує зі Словаччиною, Польщею, Угорщиною та Румунією. Завдяки своєму чудовому географічному положенню ця область має багато переваг, як конкуре-

нтних, так і геоекономічних. Цей регіон має важливе значення також з точки зору транс'європейського транзитного потенціалу енергоресурсів, функціонування європейських прикордонних переходів та стратегічного значення у сфері євроінтеграційної співпраці із сусідніми країнами Європейського Союзу. Соціально-економічна ситуація у сільських районах Закарпатської області України є складною. Ці сільські райони вважаються гірськими з точки зору законодавства України. У більшості цих гірських сіл відсутні стимули до саморозвитку, і така ситуація є результатом поганої та повільної економічної, екологічної, бюджетної та соціальної політики.

Використання лише власного виробничого потенціалу, хоч і багатого на природні ресурси, не сприятиме достатньому розвитку. Тому необхідно реалізувати державні програми таким чином, щоби вони були ефективними у розвитку гірських районів. Це пов'язано із тим, що неможливо реалізувати економічні пріоритети Закарпаття без сільських районів, таких як сільське господарство, лісове господарство або туризм.

У Закарпатській області понад 90% валової продукції забезпечується приватним сільським господарством у сільськогосподарському секторі. Багато землі не обробляється, і така форма господарювання створює неефективну конкуренцію. Закарпаття має невикористаний потенціал як з точки зору природних ресурсів, так і з точки зору туристично-рекреаційного потенціалу. У сфері природних ресурсів у цій частині України було виявлено понад 30 видів корисних копалин, дорогоцінних металів, руди, мармуру, андезиту, перліту та інших. У цьому регіоні є найбільші запаси води, густа мережа річок і струмків. Значну частину складають гори, у яких лісові та гірські луки використовуються недостатньо. Сільськогосподарські землі займають невелику площу, здебільшого розташовану в гірських і передгірних районах, де розташування та кліматичні умови є несприятливими факторами для розвитку сільського господарства. З точки зору туристично-рекреаційного потенціалу, Закарпаття має багаті запаси мінеральних вод, які мають різний хімічний склад і широкий спектр лікувальних властивостей. За якістю вони порівнянні з мінеральними водами з Чехії або Франції. Тут є багато рекреаційних і лікувальних курортів, різних туристичних баз, побудованих у красивому середовищі Карпатських гір. Регіон також пропонує можливості для сплаву по річках, має відповідні умови для лижного спорту та зимового туризму [8, s. 11].

Основною метою Словаччини у відносинах з Україною, а отже, і з Закарпаттям, є перетворення країни відповідно до стандартів, що діють у нас. Це європеїзаційне прагнення, яке би знизило економічні, політичні та безпекові ризики в рамках взаємодії. Воно б допомогло Києву вступити до Європейського Союзу та скористатися тими перевагами і можливостями, які Союз пропонує своїм членам.

Що стосується інших проблемних областей, Закарпаття не має оптимального розподілу праці з точки зору територіальних факторів, а також неефективно використовуються природні багатства. У порівнянні з іншими регіонами тут спостерігається низький рівень економічного та промислового розвитку. Державна підтримка у формі мікропозик, перекваліфікації тощо є недостатньою, особливо бракує підтримки малого та середнього підприємництва. Соціальна та виробнича інфраструктура перебувають у занепаді, загальне відставання регіону та зниження рівня життя населення є очевидними. Для цього регіону характерна трудова міграція населення, відставання як у виробничій, так і в соціальній інфраструктурі. Відставання також помітне в грошових доходах населення порівняно з прикордонними районами сусідніх країн. З іншого боку, що стосується позитивних аспектів, завдяки транскордонній співпраці з прикордонними районами сусідніх країн (Словаччини, Румунії, Угорщини та Польщі) у Закарпатті було реалізовано багато проектів, спрямованих на його розвиток та розвиток інфраструктури. Успішність цих проектів відобразилася також у рамках інтеграційної стратегії України. Угода про співпрацю між Закарпатською областю України та Пряшівським самоврядним краєм та Рамкова угода між Закарпатською обласною державною адміністрацією та Кошицьким самоврядним краєм мали позитивний вплив на цей регіон.

Приклади транскордонної співпраці на словацько-українському кордоні

Як уже зазначалося, культура українців та словаків має давню спільну традицію. Доказом цієї традиції є Спілка Матіці Словацької на Закарпатті або Ужгородська спілка словаків. Щороку в Закарпатській області проводиться традиційне словацьке свято, яке є оглядом фольклорних танців та народної творчості закарпатських словаків. На українській території також діють інші активні інституції, такі як Словацьке товариство Мілана Растіслава Штефаніка, Товариство словаків Людовіта Штура на Закарпатті, Закарпатське культурно-освітнє товариство словацьких жінок «Довіра» та Товариство словацької інтелігенції на Закарпатті. У школах сіл Сторожниця та Ужгорода були відкриті класи зі словацькою мовою навчання. На Ужгородському державному університеті з 1996 року функціонує кафедра та відділення словацької мови та літератури.

Прикладом транскордонної співпраці на словацько-українському кордоні є виникнення дерев'яних сакральних будівель на північному сході Словаччини, які представляють чудову історичну співпрацю між словаками та українцями, що почалася ще у 15 столітті. Після створення Ужгородської унії в Східних Карпатах почалося церковне будівництво дерев'яних храмів. Національною культурною пам'яткою, що внесена до списку ЮНЕСКО, є дерев'яна церква св. Миколая в селі

Бодружал. У районі Свидника є ще дві сакральні будівлі: храм Покрови Пресвятої Богородиці в Корейовцях і храм св. Василя Великого в селі Крайне Чорно. У районі Бардіїв знаходиться ще 5 двозрубних дерев'яних сакральних будівель [8, s. 20].

У словацькій земплінській частині Східних Карпат знаходяться 11 дерев'яних церков, інші розташовані в усьому північно-східному регіоні Словаччини, а також у бойківській частині Закарпатської України.

В. Бенч у своїй публікації зазначають ризики, які випливають із проблем, які ми детально описали вище. Ігнорування або невирішення цих проблем призведе до таких ризиків:

- невизначеність і нестабільність законодавства впливає на підприємницьке середовище, розвиток транскордонної співпраці, а також на приплив потенційних іноземних інвестицій;
- на обох сторонах кордону помітно зростає маргіналізація деяких частин прикордонних регіонів;
- відтік молоді з прикордонних районів призведе до значного та постійного відтоку кваліфікованої робочої сили;
- інвестиції будуть спрямовані в інші регіони та економіки внаслідок зростаючої конкуренції на внутрішніх і міжнародних ринках;
- виникає значна різниця у законодавчих умовах між Україною та Словаччиною, зокрема у питаннях компетенцій регіональних органів влади щодо транскордонної співпраці;
- залежність від імпорту, особливо енергетичних і стратегічних ресурсів;
- через брак фінансових ресурсів для реалізації транскордонної співпраці виникає байдужість до цієї співпраці;
- стагнація у відновленні та будівництві технічної інфраструктури;
- економічна криза негативно впливає на розвиток зайнятості та підприємництва;
- низька пропускна здатність кордону для легальної міграції, недостатнє соціальне та технічне забезпечення прикордонних переходів;
- старіння населення;
- подальше погіршення стану історичних міських зон, історичних об'єктів;
- відсутність координаційних органів розвитку на регіональному рівні, а отже, відсутність комунікації в галузі розвитку транскордонної співпраці;
- унаслідок урбанізаційних процесів відбувається деградація природних ресурсів;
- існують ризики повеней через незавершені гідротехнічні протипаводкові роботи [2, s. 35-36].

Рекомендації для практики

• створити систему, в якій мігранти надавали би зворотний зв'язок для роботи міграційних органів і поліції у справах іноземців (це дозволило б спростити процеси для громадян, тобто впровадити так званий клієнтський підхід, коли державні органи надавали б послуги потенційним мігрантам);

• зробити процес видачі віз для українців до країн В4 більш прозорим і спрощеним (спростити необхідні документи для різних типів віз, що дозволило б усунути посередників або агентства, оскільки ці послуги не розвивають економіку України);

• забезпечити мігрантів інформацією, необхідною для адміністративних формальностей, їхньою мовою (усунення мовного бар'єру);

• через різні медіа поширювати позитивні образи України та українського народу, а не лише інформацію про військовий конфлікт;

• стабілізувати адміністративну процедуру з точки зору прозорості інформації в рамках процесу оформлення та поновлення дозволів на тимчасове проживання для мігрантів (усунути часті зміни цих умов, а у разі їх зміни чітко інформувати через відповідні веб-сайти).

Список використаних джерел:

1. BENČ, V., ed., 2006. Slovensko-ukrajinská cezhraničná spolupráca: analýza problémov a stratégia rozvoja. Bratislava: Transparency International Slovensko.
2. BENČ, V., a kol. 2014. Stratégia rozvoja slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce do roku 2020. Košice – Prešov – Užhorod: Program cezhraničnej spolupráce ENPI.
3. CIRNER, M., SZÉKELY, G. 2022. International partnerships of local and regional public administration bodies of Košice region and Prešov region with partners in Ukraine. *Slovak Journal of Public Policy and Public Administration, 9*(2), pp. 67-85.
4. DULEBA, A., a kol. 2017. Hranice a cezhraničná spolupráca. Úvod do výskumu hraníc. Prešov: Adin.
5. DULEBA, A., V. BENČ a V. BILČÍK, 2010. Európska politika susedstva a východné partnerstvo. Politický rámec a príležitosti pre spoluprácu Slovenska a Ukrajiny. Prešov: Adin.
6. GEREMEŠOVÁ, G., 2017. Historicko-politické charakteristiky súčasných regionálnych identít Slovenska a Zakarpatska II. Pracovný zošit IV. Prešov: Adin.
7. LAČNÝ, M. 2023. *Cezhraničná spolupráca v kontexte regionálneho rozvoja slovensko-ukrajinského pohraničia: úvod do komparatívneho výskumu pohraničných regiónov*. Prešov: Filozofická fakulta, 2023. 155 p.
8. VENCÁLEK, J., 2017. Genius loci ako faktor cezhraničnej spolupráce na slovensko-ukrajinskej hranici. Pracovný zošit II. Prešov: Adin.

Daniel Kamenský
RNDr., PhD Student, Inštitút politológie,
Prešovská univerzita v Prešove (Slovenská Republika)

Výskum hraníc a cross-border governance ako cezhraničná správa vecí verejných

Úvod

Správa vecí verejných (governance) predstavuje komplex mechanizmov a inštitúcií, ktoré umožňujú efektívne riadenie spoločnosti. Tento koncept zahŕňa spoluprácu medzi štátnymi aj neštátnymi subjektmi a reaguje na potrebu koordinácie, ktorá je čoraz dôležitejšia v globálnom kontexte a v rámci nadnárodných inštitúcií, ako je napríklad Európska únia. Koncept správy vecí verejných (governance) získava v medzinárodných vzťahoch a riadení nadnárodných spoločností stále väčší význam. V zásade ide o mechanizmy zodpovednosti a koordinácie, ktoré manažérom umožňujú efektívne a transparentne rozhodovať, a to v rámci národných i cezhraničných štruktúr. Dobrý governance predstavuje ideál rozvojovej politiky, ktorý zahŕňa kľúčové aspekty ako efektívnosť, zodpovednosť, transparentnosť a právny štát. Tento prístup sa využíva najmä v krajinách OECD, kde medzinárodné organizácie a štáty podporujú demokratické riadenie buď priamou diplomatickou intervenciou, alebo zapojením domácich aktérov do reformných procesov. Článok ponúka štyri hlavné prístupy k podpore dobrej správy vecí verejných – medzivládne a nadnárodné, orientované na výsledky aj na procesy. Tieto prístupy posilňujú buď administratívne schopnosti vlád, alebo participáciu verejnosti, čo umožňuje tvorbu politík s vyššou legitimitiou a verejnou podporou. V dnešnom globalizovanom svete je efektívna a inkluzívna správa vecí verejných zásadná nielen pre výskum, ale aj pre praktické fungovanie medzinárodných inštitúcií, ktoré čelia výzvam harmonizácie politických a regulačných prístupov na rôznych úrovniach riadenia.

Definícia a výskum hraníc

Výskum a štúdium hraníc predstavuje komplexnú oblasť zameranú na skúmanie hraníc medzi štátmi, regiónmi a kultúrami. Význam štúdia hraníc spočíva v jeho schopnosti prispieť k hlbšiemu pochopeniu procesov spojených so vznikom, zmenami a dôležitosťou hraníc v spoločnostiach i na globálnej úrovni. Štúdium hraníc sa zaoberá tiež sociálnymi, politickými a ekonomickými vplyvmi spojenými s existenciou a dynamikou hraníc. Otvára nám pohľad do komplexných interakcií medzi rôznymi kultúrami, identitami a politickými jednotkami. Taktiež umožňuje preskúmať fenomény ako globalizácia, migrácia či konflikty a ich vzťah k hraniciam a ich prekračovaniu. Hranice sú kľúčovým geografickým fenoménom, ktorý formuje priestorové rozdelenie geografických oblastí a tým nepriamo ovplyvňuje ich celkový socio-ekonomický rozvoj. Mnohí geografi začlenili koncept hraníc do svojich výskumov a snažili sa ho definovať. Bezák ponúka v

publikácii O dvoch koncepciách hraníc v priestorovej analýze jednu z najjednoduchších definícií, keď hranice opisuje ako línie, ktoré rozdeľujú geografický priestor na dvojrozmerné ohraničené územia, čo predstavuje presné a jednoznačné matematicko-geometrické chápanie hraníc. Na druhej strane väčšina autorov zdôrazňuje zahrnutie aj priľahlého územia, ktoré hranica oddeľuje [Bezák 1995].

Hranice sú podstatným geografickým prvkom, ktorý určuje rozdelenie geografických oblastí a ovplyvňuje sociálno-ekonomický vývoj krajiny. Môžu byť chápané ako prekážky, ale aj ako zdroje príležitostí. Hranice zohrávali rôzne úlohy už v dávnej histórii, pričom kľúčovou funkciou bola kontrola obchodu a migrácie. Vytvárajú podmienky pre rozdiely v obchodných praktikách, cenových hladinách, mzdách, pracovných podmienkach a legislatíve. Prekročenie hranice predstavuje príležitosť pre obchod a zamestnanie a cezhraničná spolupráca môže priniesť synergické výhody. Hranice tak umožňujú vznik príležitostí, ktoré by inak nevznikli. V kontexte európskej integrácie, predovšetkým v rámci schengenského priestoru, nadobudol koncept hraníc nové rozmery. Hranice sa, preto stávajú interdisciplinárnym pojmom [Muller 2014].

Hranice môžu predstavovať bariéry, no zároveň ponúkajú možnosti a zdroje. Už od staroveku plnili hranice rôzne úlohy, pričom ich hlavnou funkciou bola regulácia obchodu a migrácie. Hranice umožňovali rozdiely v podnikateľských podmienkach, cenách, mzdách, pracovných normách a legislatíve. Ich prekročenie otvára nové možnosti, vrátane obchodných a pracovných príležitostí, a podporuje cezhraničnú spoluprácu s potenciálom na vytváranie synergických efektov [Matos a kol., 2017].

Demek (1984) popisuje štátnu hranicu ako výsledok prirodzenej alebo mentálnej diskrétnosti krajinného priestoru. Podľa neho hranica môže byť dvojako definovaná: buď ako ostrá línia jasne oddeľujúca dve územia, alebo ako prechodové pásmo, kde je hranica menej zreteľná a prechod medzi dvoma oblasťami postupný [Demek 1984].

Štátna hranica môže byť chápaná ako nástroj na vymedzenie teritórií. Teritórium sa v tomto kontexte označuje ako priestor, v rámci ktorého platia určité vlastnícke práva. Podľa De Blija a Mullera úvádza že, hranica vytvára okolo seba tlakové pásmo, ktoré so vzďaľovaním od hranice slabne, čo znamená, že vplyv hranice postupne klesá so vzdialenosťou od nej [De Blij a Muller 1988].

Funkcia hranice sa v priebehu času dynamicky mení. Pri hodnotení hraníc v európskych historických obdobiach sú identifikované dve významné etapy. Do polovice 19. storočia hranice slúžili najmä ako nástroj moci na vymedzenie území panovníkov a ich majetku, pričom spoločnosť bola štruktúrovaná prevažne na princípe bipolárneho spoločenského usporiadania (poddaný – feudál). Od polovice 19. storočia sa však začína presun k občianskej spoločnosti, čo zvýšilo význam kultúrnych a sociálnych hraníc. V tomto období sa začínajú výraznejšie formovať hranice založené na religióznych, etnických, jazykových a národnostných kritériách. Dnes dominuje koncept národnostných hraníc na celom svete. Ak hraničné línie neodrážajú národnostné alebo náboženské

zloženie obyvateľstva, často sa to vníma ako problém, najmä v autoritatívnych režimoch alebo mladých a nestabilných demokraciách, ako je Slovensko. Takýto nesúlad môže byť zdrojom napätia a konfliktov, pretože obyvatelia môžu hranice vnímať ako nespravodlivé alebo neprirodzené [Chromý 2000].

Cross-border governance ako cezhraničná správa vecí verejných

V literatúre a každodennej reči sa pojem «governance» najčastejšie interpretuje ako zodpovednosť osôb rozhodujúcich vo firme voči niekomu za svoje činy, čo pramení z oddelenia vlastníctva a kontroly v súčasných nadnárodných spoločnostiach. Mechanizmy, ktoré obmedzujú manažérov v presadzovaní osobných záujmov na úkor záujmov akcionárov, sú označované ako štruktúry riadenia podniku. Zodpovednosť manažérov voči akcionárom sa dá dosiahnuť rôznymi spôsobmi, čo tvorí jadro štúdia v oblasti corporate governance. Riadiace štruktúry sú spravidla národné a výrazne sa líšia medzi jednotlivými krajinami, dokonca aj v rámci ekonomických blokov ako je Európska únia. Nadnárodné firmy fungujú v rámci týchto národných štruktúr, čo vedie k výzvam v oblasti cezhraničného riadenia – hlavnému dôsledku medzinárodnej expanzie. Tento jav môžeme skúmať dvoma hlavnými spôsobmi. Prvý, tradičný prístup sa sústreďuje na kontrolu manažérov vlastníkmi, pričom sa využíva teória hlavného agenta (Jensen a Meckling, 1976). Druhý prístup, bežnejší v teórii medzinárodného podnikania, sa zameriava na riadenie hospodárskych transakcií, pričom vychádza z prác Williamsona (1975, 1979, 1985) a Teecea (1983). Tento prístup je prepojený s internalizačnou teóriou vysvetľovania nadnárodných podnikov (Buckley a Casson, 1976, 1985; Buckley, 1988, 1985, 1990), ktorá sa opiera o priekopnícku prácu Ronalda Coasea (1937). Táto kapitola sa pokúša skombinovať tieto prístupy a poukázať na ich vzájomné dopĺňanie pre komplexnejšie pochopenie cezhraničného riadenia [Keasey a kol., 1997].

Na prelome tisícročí sa pojem governance stal jedným z najčastejšie používaných termínov v spoločenských vedách. Táto popularita úzko súvisí s ďalším zistením: chápanie toho, čo by malo byť predmetom výskumu v oblasti governance, je veľmi rôznorodé a bohaté. Nie je preto prekvapujúce, že koncept governance našiel svoje miesto aj vo výskume, ktorý bol dovtedy pomerne málo skúmaný akademickými kruhmi – cezhraničná spolupráca v Európe. Táto publikácia sa preto snaží priblížiť pojem governance, ako aj jeho empiricky a konceptuálne identifikovateľné aspekty v oblasti cezhraničnej spolupráce spolu s ďalšími relevantnými otázkami. Kapitola má za cieľ prispieť v dvoch smeroch: po prvé, analyzovať rôzne formy riadenia, ktoré sa v praxi vyskytujú na príklade štyroch oblastí cezhraničnej spolupráce, ich charakterizáciu a hodnotenie ich funkčnosti. Po druhé, z normatívneho hľadiska skúmať, či a aké generalizujúce charakteristiky cezhraničného riadenia sa dajú identifikovať na základe tejto analýzy, ako sa líšia od iných prístupov k správe, najmä regionálneho riadenia, a aké

perspektívy môžu priniesť pre komplexné chápanie cezhraničného riadenia. Položená otázka v tejto kapitole je úzko spojená s dvoma koncepčnými rovinami pojmu governance. Na jednej strane existuje normatívny pohľad na verejnú správu, ktorý bol prvýkrát vyjadrený v koncepcii dobrej správy vecí verejných v rámci rozvojovej spolupráce [Theobald 2001].

Renate Mayntz predstavila koncept správy vecí verejných v širokom zmysle, pričom pod ním rozumie rozmanité mechanizmy, ktoré zabezpečujú poriadok medzi aktérmi. Tento poriadok môže vzniknúť jednostranným prispôsobením (ako v trhovom prostredí), cez hierarchické príkazy a poslušnosť, vyjednávaním v rámci sietí alebo spoločnou orientáciou činnosti na normy a štandardné postupy v spoločnosti. V užšom zmysle konceptu správy ide o rozlíšenie medzi rôznymi formami zámernej regulácie kolektívnych procesov a o určenie, ktoré sú regulované situácie a ktorí sú regulujúci aktéri a ich vzorce interakcie [Mayntz 2009].

Z tohto pohľadu je možné vyvodiť dve základné analytické diferencie. Prvá sa týka spôsobu dosahovania kolektívnej regulácie, čo zahŕňa procesné aspekty, ako sú rozhodovacie procesy, pravidlá rozhodovania a politické štýly, teda správa v užšom zmysle ako procesná dimenzia. Druhá diferenciácia zahŕňa otázku rôznych organizačných foriem tohto procesu, napríklad klasické inštitúcie oproti sieťam, čo predstavuje štruktúrovaciu dimenziu riadenia v užšom zmysle. Navyše, k týmto dvom rozmerom môžeme pridať ďalšie diferenciácie, ktoré umožňujú rozvíjať tretiu analytickú dimenziu: vládnutie ako špecifický model riadenia, v ktorom sú zapojené aj súkromné podnikateľské subjekty do regulácie spoločenských záležitostí. Táto analytická dimenzia zahŕňa rozlíšenie medzi špecifickou formou nehierarchického riadenia a interakciou hierarchických a nehierarchických foriem regulácie, resp. štátnych a neštátnych regulatívnych prístupov. Posledným, štvrtým rozmerom konceptu riadenia je diferenciácia podľa úrovní riadenia. Tento rozmer sa vo vertikálnej perspektíve sústreďuje na rozdielne priestorové úrovne pôsobenia, zatiaľ čo v horizontálnom rozmere sa týka typológie aktérov, ktorí sú do procesu zapojení (štátne/neštátne subjekty, verejný-súkromný-sociálny sektor). Tento prístup tak zahŕňa perspektívu viacúrovňového riadenia [Benz 2009].

Diskusia o pojme «cross-border governance» (dobrá správa vecí verejných) je v akademickej sfére rozsiahla, no napriek tomu panuje obmedzená zhoda na jeho presnej definícii. Výskumníci pristupujú k definícii rôzne, pričom ju často prispôsobujú špecifikám svojich výskumných oblastí alebo podľa toho, akých aktérov zahrňujú do svojich štúdií. V oblasti rozvojových štúdií sa navyše často zamieňa «dobrá správa vecí verejných» so všeobecným pojmom «správa vecí verejných» bez presného vymedzenia rozdielu medzi týmito dvoma pojmami. Na systematizáciu dostupnej literatúry o dobrej správe vecí verejných bol vyvinutý analytický rámec, ktorý ponúka širší pohľad na správu vecí verejných ako na inštitucionalizované mechanizmy koordinácie,

prostredníctvom ktorých sa prijímajú kolektívne záväzné rozhodnutia a vykonávajú sa. Táto definícia neobmedzuje riadenie len na hierarchické štruktúry a verejných aktérov, ale zahŕňa aj nehierarchickú spoluprácu medzi verejnými a súkromnými subjektmi, ako aj samoreguláciu v súkromnom sektore. Koncept riadenia zahŕňa minimálny normatívny prvok, pretože odkazuje na inštitucionalizované formy koordinácie, zamerané na poskytovanie kolektívnych statkov, na rozdiel od individuálneho prospechu alebo osobných záujmov [Ladwig a kol., 2007].

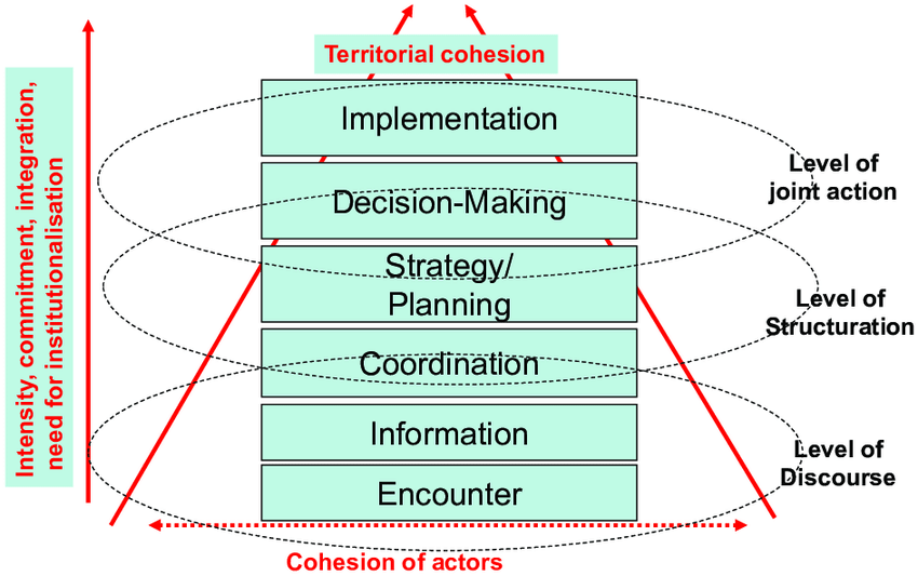

Orázok č.1 Funkčné úrovne cezhraničného riadenia

[Zdroj: https://www.researchgate.net/figure/Functional-levels-of-cross-border-governance_fig3_363177781]

Na druhej strane, pojem «dobrá správa vecí verejných» nesie významné normatívne dôsledky. Hoci sa jeho definícia a výklad v odborných zdrojoch líšia, všeobecne sa využíva ako indikátor vhodnej rozvojovej politiky, s dôrazom na kľúčové princípy správy vecí verejných v krajinách OECD. Táto politika kladie dôraz na efektívnosť, účinnosť, transparentnosť, zodpovednosť, predvídateľnosť, zodpovedné finančné riadenie, boj proti korupcii, ako aj rešpektovanie ľudských práv, demokratických hodnôt a právneho štátu. Medzi týmito prvkami však existujú výrazné rozdiely v tom, ako súvisia s pojmom

dobrej správy. Prvý analytický rozmer oddeľuje administratívne jadro dobrej správy vecí verejných od politických aspektov, ktoré sú s ňou úzko späté. Prvky ako zodpovednosť, efektívnosť, transparentnosť a právny štát súvisia s administratívnym jadrom, zatiaľ čo rešpektovanie ľudských práv, participácia a demokratizácia súvisia s politickými dimenziami dobrého riadenia [Conzelmann 2004].

Niektorí autori sa zameriavajú výlučne na správne fungovanie verejnej správy a regulačného rámca, zatiaľ čo iní považujú za neoddeliteľnú súčasť dobrého riadenia aj demokratické aspekty. Rozličné konceptualizácie tohto pojmu vedú k množstvu interpretácií, ktoré sú často predmetom kontroverzných diskusií. Ak je však pojem dobrého riadenia založený na hlbšom normatívnom alebo politickom obsahu, takéto riadenie je vnímané ako legitímnejšie a disponuje jasnejšou morálnou hodnotou. Legitimita tak slúži aj ako prostriedok na systematické triedenie rôznych prístupov k pochopeniu dobrej správy vecí verejných. Rozlišovanie medzi «vstupnou» a «výstupnou» legitimitou prispieva k diskusii o administratívnom a širšom politickom chápaní dobrého riadenia. Výstupná legitimita sa týka toho, do akej miery sú výsledky politických rozhodnutí považované za prínosné pre občanov, čím sa dobrá správa vecí verejných sústreďuje na efektívne riešenie spoločenských problémov. Vstupná legitimita však vyžaduje, aby politické rozhodnutia reflektovali preferencie dotknutých občanov, a teda dobrá správa vecí verejných musí zabezpečiť, že tieto preferencie sú primerane zohľadnené v procese tvorby politických rozhodnutí [Dolzer 2004].

Zlepšenie správy vecí verejných sa stalo kľúčovým cieľom zahraničnej politiky mnohých medzinárodných organizácií a západných štátov. Externí aktéri môžu podporovať dobrú správu vecí verejných rôznymi spôsobmi, napríklad prostredníctvom tradičnej diplomacie alebo medzivládnych interakcií, alebo môžu ovplyvňovať domáce reformné procesy v cieľových štátoch cez nadnárodné procesy a angažovanie spoločenských aktérov. Medzivládny prístup umožňuje externým aktérom ovplyvňovať preferencie cieľových vlád buď prostredníctvom manipulácie ich výpočtov nákladov a výnosov, alebo cez socializáciu a presviedčanie, ktorými sa snažia zavádzať nové normy. Nadnárodný prístup sa naopak zameriava na posilnenie domáceho neštátneho sektora, aby títo aktéri získali silnejšiu pozíciu pri presadzovaní politických reforiem vo svojich krajinách. Oba prístupy, medzivládny aj nadnárodný, umožňujú vonkajším aktérom priamy i nepriamy vplyv na cieľovú krajinu. Schimmelfennig rozlišuje medzi nepriamym vplyvom, pri ktorom sú reformné procesy poháňané domácimi aktérmi, a priamym vplyvom, pri ktorom sú politické zmeny v cieľovej krajine výsledkom vonkajšej intervencie zameranej buď na úpravu motivácie štátnych a neštátnych aktérov, alebo na ich presvedčenie prijať nové normy [Schimmelfennig 2007].

Kombináciou dvoch alternatívnych kanálov priameho vonkajšieho vplyvu – medzivládneho a nadnárodného – spolu s rozlíšením medzi vstupnou a výstupnou legitimitou sme vytvorili maticu dva na dva, ktorá nám umožňuje identifikovať štyri zá-

kladné prístupy k podpore dobrej správy vecí verejných. Prvý prístup, medzivládny a orientovaný na výstupy, sa sústreďuje na posilnenie administratívneho jadra verejnej správy s cieľom zlepšiť fungovanie vlády a jej administratívnych štruktúr. Hlavným cieľom je zvýšiť efektívnosť a zabezpečiť kvalitné poskytovanie služieb občanom. Tento prístup kladie dôraz na efektívnu verejnú správu, ktorá dokáže efektívne plniť svoje úlohy a poskytovať verejné statky (Börzel a kol., 2008). Druhý prístup, nadnárodný a orientovaný na výstupy, zameriava svoju pozornosť na angažovanie neštátnych subjektov v procese implementácie politík. Tento prístup podporuje zapojenie aktérov ako mimovládnych organizácií, občianskych združení a súkromného sektora, čo umožňuje vytvárať inovatívne riešenia a zvyšovať akceptáciu politík medzi verejnosťou. Cieľom je optimalizovať politiky a zlepšiť ich implementáciu prostredníctvom rozmanitých zdrojov a vyššej podpory verejnosti [Börzel a kol., 2008].

Záver

Správa vecí verejných je základným pilierom moderného riadenia, ktorý sa neustále rozvíja pod vplyvom globálnych i lokálnych výziev. Význam riadenia spočíva v jeho schopnosti reflektovať a zabezpečovať kolektívne potreby spoločnosti, a to nielen prostredníctvom tradičných administratívnych procesov, ale aj participatívnych modelov, ktoré umožňujú širšie zapojenie verejnosti. Štúdia analyzuje štyri hlavné prístupy k posilneniu dobrej správy – od medzivládneho a nadnárodného pôsobenia až po orientáciu na vstupy a výstupy. Každý z týchto prístupov ponúka unikátny pohľad na to, ako externí aktéri, vrátane medzinárodných inštitúcií, môžu podporovať transparentnosť, efektivitu a dôveryhodnosť vládnych inštitúcií. Podporou správne nastavených politík a kontrolných mechanizmov sa zároveň vytvára priestor pre zvyšovanie dôvery verejnosti v systém riadenia, čím sa legitimizujú nielen rozhodnutia, ale aj samotné inštitúcie, ktoré ich prijímajú. Skúmanie týchto rôznych prístupov pomáha identifikovať osvedčené postupy, ktoré možno adaptovať v rôznych regiónoch sveta, čím sa napomáha stabilizácii a rozvoju demokratických princípov. V konečnom dôsledku je dôležité, aby vlády a inštitúcie neustále pracovali na tom, aby boli efektívne, inkluzívne a otvorené voči občanom, čím vytvoria pevné základy pre budúci udržateľný rozvoj spoločnosti.

Zoznam Bibliografických Odkazov:

1. BENZ, A. 2009. *Politik in Mehrebenensystemen*. Wiesbaden. ISBN 978-3-531-14530-3, s. 257.
2. BEZÁK, A. 1995. *O dvoch koncepciách hraníc v priestorovej analýze. In Trizna, M., ed. Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín*. Bratislava: Kartprint, ISBN: 8096723472, s. 284.

3. BÖRZEL, T.A., PAMUK, Y., STAHN, A. 2008. *Good Governance in the European Union*. Working Paper No. 2008/7. Kolleg-Forschergruppe (KFG) The Transformative Power of Europe, Freie Universität Berlin. [online]. [cit. 2024-06-10]. Dostupné z: https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/19026/2008-7_Boerzel_Pamuk_Stahn.pdf.
4. CONZELMANN, T. 2004. *Gutes Regieren in europäischen Farben? Zur Leitbildsteuerung der Europäischen Union in der Entwicklungszusammenarbeit*. Working Paper, Place Published: 24.
5. DE BLIJ, H. J., MULLER, P. O. 1988. *Geography: Regions and Concepts.* Miami: Fifth Edition.
6. DEMEK, J. 1984. *Teoretická geografie*. Praha, SPN, s. 221.
7. DOLZER, R. 2004. *Good Governance: Neues transnationales Leitbild der Staatlichkeit?,* [online]. [cit. 2024-06-10]. Dostupné z: https://www.zaoerv.de/64_2004/64_2004_3_a_535_546.pdf.
8. CHROMÝ, P. 2000. *Historickogeografické aspekty vymezování pohraničí jako součást geografické analýzy*. Geografie – Sborník České geografické společnosti, 105, č. 1, ISSN 1212-0014.
9. KEASEY, K., THOMPSON, S., WRIGHT, M. 1997. Corporate Governance: Economic and Financial Issues. OUP Oxford, s. 320.
10. LADWIG, B., JUGOV, T., SCHMELZLE, C. 2007. *Governance, Normativität und begrenzte Staatlichkeit.* SFB-Working Paper Series, No. 4. ISSN 1863-6896.
11. MATOS, F., VAIRINHOS, V.M., DAMERI, R.P., DURST, S. 2017. *Increasing smart city competitiveness and sustainability through managing structural capital, Journal of Intellectual Capital*, 18. [online]. [cit. 2024-06-11]. Dostupné z: https://doi.org/10.1108/JIC-12-2016-0141.
12. MAYNTZ, R. 2009. *Governancetheorie: Erkenntnisinteresse und offene Fragen, in: Grande/May (Hrsg.), Perspektiven der Governance-Forschung, Baden-Baden: Nomos,* ISBN 978-3-8329-4287-8, 91 s.
13. MULLER, K.B. 2014. *Aktivní hranice a evropeizace veřejné sféry. Jak «stejný» může být i «jiný» a naopak. Sociológia, 46. Fakulta mezinárodních vztahů VŠE,* Praha. [online]. [cit. 2024-06-10]. Dostupné z: https://www.sav.sk/journals/uploads/09240816 Muller%20%20zalomena%20OK.pdf.
14. SCHIMMELFENNIG, F. 2007. *Europeanization beyond Europe. Living Reviews in European Governance*, 1:1. [online]. [cit. 2024-06-10]. Dostupné z: http://www.livingreviews.org/lreg-2007-1.
15. THEOBALD, CH. 2001. *Zehn Eckpunkte zu Good Governance, in: König, K./Adam, M. (Hrsg.), Governance als Entwicklungspolitischer Ansatz,* Speyer. [online]. [cit. 2024-06-11]. Dostupné z: https://dopus.unispeyer.de/frontdoor/deliver/index/docId /225/file /FB-219.pdf.

Андрій Панарін
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

Персональний бренд політика в умовах війни та кризи

Персональний брендинг сформувався на стику комерційних напрямків маркетингу і PR. Як і інші інструменти з комерційного напрямку, через процес адаптації до специфіки політичної сфери, персональний брендинг стає надбанням власне політичного маркетингу і політичного PR, оскільки і політичні партії, і політики, і потенційні кандидати зацікавлені використовувати методики комерційної сфери, які показали там свою ефективність, для налагодження комунікації, взаємодії і побудови тривалих відносин з громадянами [4; 7; 8; 11]. Власне такі запозичення значно допомагають розвиватися політичному маркетингу і політичному PR як нішевим сферам, які акумулюють в собі багато різних спеціалізованих напрямків.

Багато досліджень фокусуються на дослідженні політичних брендів партій, а не персональних брендів політиків, тим більше в умовах війни. І щоб окреслити специфіку роботи персонального бренду політика в таких зовнішніх обставинах, спершу потрібно детальніше розібрати структуру персонального бренду, де буде розглянуто особливості роботи його елементів.

Однією із важливих складових персонального бренду більшість дослідників вважають ідентичність бренду. Її концептуалізують як бажане сприйняття та асоціації з персональним брендом, які формуються і поширюються творцями бренду [2]. Ідентичність бренду включає:

1) цінності, до яких прагнуть [5] і вони стають центральними ідеями бренду, які в подальшому транслюються стейкхолдерам. На основі цінностей висвоюються представники цільових аудиторій. Цінності виступають для них в якості орієнтиру, і допомагають класифікувати персональний бренд як «свій» і «для них». Цінності також тягнуть за собою причетність. Це можливість людям погодитись, приєднатися і зрозуміти про що персональний бренд.

2) бачення/візію і прагнення [6; 10], які «витягуються» назовні та розвиваються за допомогою його трансляції через засоби комунікації та відносини. Ці елементи персонального брендингу визначають стратегію, а стратегія визначає цілі, які необхідно досягнути для реалізації цієї стратегії. Цілі визначають дії, тобто що конкретно потрібно зробити, щоб ці цілі були реалізована. Важливість візії для

персонального брендингу обумовлюється ще і тим, що вона є ознакою лідерства. Лідер, по суті, це той, хто бачить дальше за інших тому, що в нього є перспектива, простір, напрямок, вектор і цей персональний бренд політика транслює це своїм стейкхолдерам, що він створює ось таке бажане майбутнє. Наприклад, Д. Трамп і його візія, одним із проявів якої став слоган «Make America great again». І кожен житель США розуміє на що націлений Д. Трамп, чого він буде прагнути досягти, з ними чи без них. І якщо їм цікаво, якщо їм це важливо, якщо вони хочуть результати власне в цьому напрямку, то стейкхолдери інтуїтивно йдуть за людиною, яка є візіонером. Нема лідерства без візії. І будь-яка візія вектору розвитку, якими політик починає ділитися з оточуючим середовищем, призводить до того, що цей політик починає сприйматися лідером і займає лідерську позицію, коли його бачення перспективи, вектору резонує з людьми, яким теж це співзвучно. Він стає уособленням і провідником цієї ідеї.

Різні дослідники накладають ряд вимог до ідентичності, як складової персонального бренду політика: вона має бути послідовною та довговічною, але при цьому адаптивною та готовою до змін залежно від змін/криз у внутрішньому та зовнішньому середовищі [1] і несуперечливою. Зважаючи на вимоги лише до кількох елементів персонального бренду і виходячи з його розуміння як стійких образу, обіцянки, очікувань, які з'являються у свідомості інших людей від конкретної персони[9], можна припустити наступні варіанти ситуації стосовно персонального бренду політика в умовах війни і кризи, нею породженої:

1) Якщо персональний бренд політика будувався до війни, то в час її настання, він втрачає актуальність. Стратегія його побудови і просування породжена логікою мирного часу і, скоріш за все не відповідає логіці часу воєнного. Крім того воєнний час накладає свої обмеження: а) «повістка дня» і топові теми, які не будуть відповідати логіці персонального бренду мирного часу (його візії, вектору, цінностям); б) доступ до офіційних ЗМІ і можливість стати спікером; в) «замикання» на підконтрольних політику каналах комунікації і узгодження інформаційних приводів з актуальною повісткою, тощо.

2) Якщо персональний бренд політика будувався в час війни, він актуалізується поточною ситуацією і, відповідно, в мирний час він або втратить актуальність, або доведеться проводити ребрендинг. В час же війни і повістка дня, і актуальні теми «будуть працювати» на просування персонального бренду політика. Просування такого персонального бренду буде зав'язано на оперативність та ефективність реагування на проблеми, які передбачають обставини і його дії в основному будуть детерміновані вимогами поточного моменту.

Список використаних джерел:

1. Alsem, K. J. and Kostelijk, E. (2008). Identity Based Marketing: A New Balanced Marketing Paradigm. European Journal of Marketing, Vol. 42 (9/10), 907-914.
2. Aqeel, Z. Hanif, M. I. and Malik, M.S. (2017). Impact of co-branding and brand personality on brand equity: A study of telecom sector in Pakistan. Journal of Business and Retail Management Research, Vol. 12 (1), 86-93.
3. Aqeel, Z. Hanif, M. I. and Malik, M.S. (2017). Impact of co-branding and brand personality on brand equity: A study of telecom sector in Pakistan. Journal of Business and Retail Management Research, Vol. 12 (1), 86-93.
4. Billard, T. J. (2018). Citizen typography and political brands in the 2016 US presidential election campaign Marketing Theory, Vol. 18 (3), 421-431.
5. Bosch, J. Venter, E. Han, Y. and Boshoff, C. (2006). The Impact of brand identity on the perceived brand image of a merged higher education institution: Part one. Management Dynamics, Vol. 15 (2), 10-30
6. Gylling, C. and Lindberg-Repo, K. (2006). Investigating the links between a corporate brand and a customer brand. Journal of Brand Management, Vol. 13 (4/5), 257-267.
7. Harris, P., and Lock, A. (2010). Mind the gap: the rise of political marketing and a perspective on its future agenda. European Journal of Marketing, Vol. 44 (3/4), 297-307.
8. Kornum, N. and Muhlbacher, H. (2013). Multi-stakeholder virtual dialogue: Introduction to the special issue. Journal of Business Research, Vol. 66 (1), 1460-1464.
9. Peters, T. (2007), The Brand Called you [Online], available at: https://www.fastcompany.com/28905/brand-called-you
10. Ronzoni, G. Torres, E. and Kang, J. (2018). Dual branding: a case study of Wyndham, Journal of Hospitality and Tourism Insights, Vol. 1 (3), 240-257,
11. Speed, R. Butler, P. and Collins, N. (2015). Human branding in political marketing: Applying contemporary branding thoughts to political parties and their leaders. Journal of Political Marketing, Vol. 12 (2-3), DOI: 10.1275/15333457.2013.781278.

Тамара Козак
кандидат політичних наук,
доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка

Англійська мова в сучасній Азії: локалізація між культурною адаптацією та глобальним впливом

Актуальність проблематики англійської мови як інструмента комунікації, в тому числі в країнах Азії, зростає з огляду на її широке поширення, особливості адаптації та роль в умовах глобалізації. Англійська мова, що колись була мовою колонізаторів у цій частині світу, з часом стала важливим елементом культурної і соціальної ідентичності в ряді азійських країн, зокрема в Китаї, Індії, Південній Кореї, Філіппінах тощо. Відповідно, процес «азіанізації» англійської мови, тобто її адаптації до місцевих реалій і культурних контекстів, створює численні лінгвістичні та соціокультурні виклики. Разом із цим, процес поширення англійської мови супроводжується певними труднощами, такими як проблема деколонізації мовних стандартів і загроза надмірного впливу західної культури. І все це неодмінно потребує вивчення. Тому метою цього оглядового дослідження є аналіз особливостей адаптації англійської мови в Азії, зокрема в Китаї, Індії та Південній Кореї, а також дослідження впливу цього процесу на національні мовні і культурні ідентичності. Зокрема, дослідження зосереджене на проблемах соціальної нерівності, розвитку національних варіантів англійської мови та впливі «англійської лихоманки» на політичну та культурну ситуацію в країнах регіону. Щоби розглянути цю проблему, початку розглянуто теоретичні основи «азіанізації» англійської мови, зокрема через призму концепту плюрицентричності мови. Після цього проаналізовано практичні приклади адаптації англійської мови в різних країнах Азії, з увагою до соціальних і культурних наслідків цього процесу. Врешті, окрему увагу присвячено оцінюванню позитивних і негативних аспектів впливу англійської мови на національні ідентичності й мовні політики, а також можливих стратегій для подолання соціальних розривів і збереження мовного різноманіття в умовах глобалізації.

Англійська мова, яка колись була мовою британських колонізаторів, протягом останніх століть глибоко укоренилася в багатьох країнах Азії, ставши важливим інструментом для комунікації, освіти і культурного вираження. Процес «азіанізації» англійської мови став темою численних обговорень серед лінгвістів, культурних діячів та політиків цього регіону. З цього приводу Б. Качру у своїй статті

«Англійська мова як азійська мова» зазначає, що англійська в Азії здобула статус «функціональної рідності» і повинна розглядатись як важлива складова лінгвістичної спадщини цього регіону. Вчений стверджує, що англійська мова стала «натуралізованим засобом для вираження локальних ідентичностей» як в межах Азії, так і поза її межами [8].

Цей дослідник виокремлює декілька основних аспектів використання англійської мови в Азії. По-перше, англійська мова є засобом міжкультурної комунікації між різними лінгвістичними й етнічними групами. По-друге, англійська мова слугує мовою для творчості і літератури, яка дозволяє передавати азійські реалії та ідентичності. По-третє, процес азіанізації англійської мови включає розвиток її місцевих варіантів з унікальними лінгвістичними ознаками. По-четверте, незважаючи на історію колоніалізму, ставлення до англійської мови в Азії є амбівалентним: вона сприймається і як спадщина колонізаторів, і як корисний інструмент. Ці особливості азіанізації англійської мови стали можливими завдяки її широкому поширенню в регіоні. Наприклад, за даними того Б. Качру, наприкінці ХХ століття в Китаї понад 200 мільйонів студентів вивчали англійську як іноземну мову, а в Індії близько 330 мільйонів людей розуміли англійську мову, з яких 200 мільйонів могли нею спілкуватися [8]. Сьогодні ці показники значно виросли і це вказує на великий потенціал англійської мови в Азії як «lingua franca» - не лише сьогодні, а ще кілька десятиліть тому.

Проте процес азіанізації англійської мови завжди супроводжувався і продовжує супроводжуватись певними труднощами та викликами. Як зазначає В. Діссанаяке, одним з важливих завдань залишається «деколонізація» англійської мови, тобто звільнення її від імперських асоціацій та адаптація до місцевих умов [6]. Це вимагає переосмислення традицій англомовної літератури, підходів до викладання та стандартів цієї мови у регіоні. Е. Тумбу, в свою чергу, акцентує на значенні розвитку «подвійної перспективи» для азійських авторів, які пишуть англійською мовою. На його думку, ці письменники мають поєднувати західні літературні традиції з місцевими культурними кодами, створюючи нову, унікальну форму [19]. В. Шоїнка, зі свого боку, пропонує цікавий погляд на англійську мову, розглядаючи її як «новий органічний засіб комунікації», який віддзеркалює «нову культуру» постколоніальних суспільств [18]. Цей підхід точно передає ідею «привласнення» англійської мови колишніми колоніями і її трансформацію в інструмент культурного самовираження. В Азії це проявляється в розвитку національних опцій англійської мови, таких як індійська, китайська, сінгапурська, філіппінська тощо, а також у виникненні потужних традицій англомовної літератури.

Однак саме в цьому й полягає проблема, оскільки поширення англійської мови часто супроводжується надмірним захопленням західною (особливо американською) культурою. Це може призвести до «емоційної прив’язаності» та

«нав'язливого зачарування» Заходом, що загрожує місцевим культурним традиціям [20]. Це також частково пояснюється історією впровадження англійської мови, яка часто супроводжувалася колоніальною риторикою про її «цивілізаційну місію». Наприклад, у Філіппінах американська влада вважала англійську мовою засобом «просвіти і цивілізації» для місцевого населення. Подібні ідеї висловлювались і британськими колонізаторами в Індії [8]. Проте сьогодні ситуація змінилася. Як підкреслює Р. Боверс, сучасна політика просування англійської мови орієнтована на «підтримку позицій англійської як світової мови» та поширення через неї «британських цінностей та спадщини» [2] або стандартів американського й загалом західного способу життя. Це свідчить про те, що колишні метрополії все ще вважають англійську важливим інструментом «м'якої сили» та соціокультурного впливу [8].

У цьому контексті особливо важливим є концепт плюрицентричності англійської мови, який, зокрема, підтримує Б. Качру. Згідно з цією теорією, англійська мова в Азії має численні центри, що виконують різні функції: від розробки норм для вивчення мови – до створення методик і матеріалів для локальних освітніх потреб; від використання інновацій у літературі – до розвитку специфічних лінгвістичних ресурсів для місцевої адаптації. Також ці центри визнають природну взаємодію англійської з місцевими мовами та розглядають процеси натуралізації мови як невід'ємну частину міжмовного різноманіття [8]. Цей підхід дозволяє подолати традиційну дихотомію між носіями та неносіями мови, що часто застосовується для підтримки мовної гегемонії. Б. Качру пропонує розрізняти «генетичну рідність» (що стосується історії походження мови) і «функціональну рідність» (що визначається її роллю в суспільстві) [8]. Такий підхід дозволяє визнати азійські варіанти англійської мови як повноцінні лінгвістичні системи, а не як відхилення від англомовних стандартів.

Це має важливі наслідки для мовної політики, освіти і культурної самоідентифікації в різних країнах. Однак варто уникати спрощеного сприйняття азійської англійської мови як єдиного і монолітного явища. Світ азійської англійської мови є багатогранним – він включає лінгвістичні, культурні, інтеракційні та політичні аспекти, що відображають різноманітність національних варіантів англійської мови в Азії [8]. Кожен з них має свої особливості. Наприклад, сінгапурська англійська мова поєднує елементи британської англійської мови з китайськими діалектами, малайською та тамільською мовами. Індійська англійська мова відзначається впливом санскриту та місцевих мов, що проявляється в лексиці, синтаксисі і вимові. Філіппінська англійська мова зазнала впливу іспанської мови та місцевих мов, таких як тагальська. Така лінгвістична гібридність відображає складну культурну ідентичність постколоніальних суспільств [7]. Також важливо зауважити роль англійської мови у створенні спільного азійського культурного простору. Як

зазначає Б. Качру, англійська мова стала важливим «пан-азійським інструментом творчості», який дозволяє людям з різних країн взаємодіяти та обмінюватися ідеями [8]. Це є частиною складності і багатогранності процесу азіанізації англійської мови, що охоплює не лише лінгвістичні трансформації, а й ширші культурні та соціальні зміни в кожній країні регіону.

Подібні тенденції поширення англійської мови спостерігаються у багатьох країнах Азії, а не лише в Індії та Китаї. Продемонструвати це хочемо на прикладі Південної Кореї, де вже кілька десятиліть триває справжня «англійська лихоманка». Це явище проявляється у високій мотивації населення до вивчення англійської мови та значних фінансових вкладень в її освоєння. Деякі дослідники навіть трактують цю тенденцію як прояв «лінгвістичного імперіалізму» [13] або специфічної мовної політики [15]. Корені цього феномена сягають кінця XIX століття, коли в Кореї з'явилися перші англомовні школи. Проте англійська мова набула особливої значущості під час американського військового правління у 1945–1948 роках, коли володіння цією мовою безумовно відкривало доступ до урядових та адміністративних посад. У подальшому стратегічне партнерство між Південною Кореєю та США лише посилило позиції англійської в країні.

Справжній сплеск інтересу до англійської мови відбувся в 1990-х роках, коли уряд Південної Кореї взяв курс на глобалізацію. Англійську мову почали розглядати як важливий інструмент міжнародної конкурентоспроможності країни. Зокрема, її вивчення стало обов'язковим із третього класу початкової школи, а великі компанії почали висувати суворі вимоги до рівня володіння мовою, вимагаючи високі результати у міжнародних мовних тестах [9; 14]. Цей процес породив цілу індустрію навчання англійської мови [4]. На початку XXI століття корейські родини щорічно витрачали понад 15 мільярдів доларів на приватне навчання [3], що складало близько 1,9% ВВП країни. Стало поширеним явище, коли батьки відправляли дітей на навчання за кордон, щоби забезпечити їм природне мовне середовище. Також з'явилася унікальна практика створення «англомовних сіл» – спеціально організованих просторів, де корейці можуть повністю зануритися в англомовне середовище, не виїжджаючи з країни. Таким чином, англійська мова в Південній Кореї стала не просто засобом комунікації, а важливим соціальним і економічним фактором, що впливає на освітні стратегії, кар'єрні можливості та навіть життєві пріоритети багатьох громадян.

Однак «англійська лихоманка», яка охопила Південну Корею та інші країни Азії, має не лише позитивні, але й серйозні негативні наслідки. Один із ключових ризиків – зростання соціальної нерівності, оскільки доступ до якісного вивчення англійської мови значною мірою визначається фінансовими можливостями. Це призводить до формування розриву між тими, хто володіє англійською на високому рівні, і тими, хто не має ресурсів для її освоєння, що, у свою чергу, впливає

на кар'єрні перспективи та соціальний статус громадян. Ще одним викликом є вплив англійської мови на національну ідентичність та статус місцевих мов. Наприклад, у Південній Кореї неодноразово обговорювалися радикальні ідеї, як-от пропозиція зробити англійську офіційною мовою країни. Ця дискусія набула особливої гостроти в 1990-х роках, після публікації книги Г.-І [1]. Бока, який стверджував, що корейська мова не відповідає викликам глобалізації та повинна поступитися місцем англійській. Хоча ця ініціатива так і не була реалізована, сам факт її обговорення свідчить про надзвичайно високий статус англійської мови у корейському суспільстві [10].

Дослідники по-різному оцінюють ці тенденції. Деякі вважають поширення англійської мови природним наслідком глобалізації та її функціонування як світової «lingua franca» [5]. Інші вчені розглядають цей процес як прояв «лінгвістичного імперіалізму» та загрозу місцевим мовам і культурам [16]. Є також і ті науковці, які наголошують, що експансія англійської мови – це не просто природний процес, а соціальна конструкція, яка підтримується як носіями мови, так і тими, хто прагне її вивчати [11; 12]. Особливий інтерес викликає ситуація в Південній Кореї, де англійська мова стала не лише інструментом глобальної інтеграції, а й важливим елементом внутрішніх соціальних процесів. Тут вона виконує роль механізму соціальної селекції та відтворення існуючої ієрархії влади. Корейське суспільство сприймає англійську як ключовий чинник «ідеології заслуг» [10; 14; 17], відповідно до якої соціальний успіх залежить від особистих здібностей та зусиль. Проте на практиці якісна англомовна освіта доступна переважно заможним родинам, що посилює нерівність і обмежує можливості соціальної мобільності для менш забезпечених верств населення. Водночас ситуація в інших країнах, таких як Індія чи Китай, має свої унікальні особливості, оскільки мовна політика та соціальні структури в них розвивалися за іншими сценаріями. Це підтверджує, що поширення англійської мови в Азії – це складний, багатовимірний процес, який не можна пояснити лише глобалізаційними тенденціями чи впливом Заходу.

У підсумку в дослідженні доведено, що в сучасній Азії англійська мова пройшла складний шлях від інструмента «лінгвістичного імперіалізму» до динамічного елемента лінгвістичного плюрицентризму. Процеси локалізації англійської мови в різних країнах регіону демонструють баланс між культурною адаптацією та впливом глобалізації, формуючи унікальні варіанти англійської, які відображають місцеві соціокультурні реалії. З одного боку, англійська мова зберігає свою роль мови міжнародного спілкування, освіти та економічного розвитку, а з іншого – набуває специфічних рис у різних азійських контекстах. Це свідчить про відхід від традиційної моделі домінування та поступове утвердження плюрицентричного підходу, що визнає рівноправність локальних варіацій англійської мови. Таким чином, майбутнє англійської в Азії буде визначатися подальшою взаємо-

дією між глобальними та локальними факторами, що сприятиме розвитку багатомовного і культурно різноманітного середовища.

Узагальнюючи результати з приводу розвитку англійської мови щодо країн Азії, можна дійти висновку, що її популярність не є однозначно позитивним чи негативним явищем. Скоріше, вона поєднує в собі і переваги, і виклики, що є характерним для будь-якого феномена в умовах глобалізації. Це жодним чином не заперечує статус англійської мови як найпотужнішої та найвпливовішої «lingua franca» в історії, однак дозволяє її розглядати з різних точок зору, враховуючи широкий спектр теоретичних підходів і аргументів. Очевидним залишається те, що культурна глобалізація і зростаюча компетентність в англійській мові взаємно посилюють одна одну, сприяючи пришвидшенню обміну ідеями та інформацією. Це підтверджує, що домінування англійської мови стало можливим передусім завдяки економічній і політичній владі держав, які її просували та просувають. Водночас навіть за умов посилення її ролі як «lingua franca», багатомовність не втратила своєї значущості. Вона залишається ключовим фактором розвитку крос-культурної обізнаності і космополітизму, сприяючи збереженню мовного та культурного різноманіття. Тож питання щодо наслідків, ризиків і майбутнього розвитку англійської мови як міжнародної, світової та глобальної залишається актуальним і надалі потребує всебічного осмислення.

Список використаних джерел:

1. Bok, G.-I. (1998). Kwukcee sidayui mincoke. Seoul: Mwunhakkwa Jiseng.
2. Bowers, R. (1995). You can never plan the future by the past: Where do we go with English? In A. Bamgbose, A. Banjo, & A. Thomas (Eds.), *New Englishes: A West African perspective* (pp. 87–112). Ibadan: Mosuro.
3. Cho, J. (2007, July 2). English is the golden tongue for S. Koreans: Parents pay a fortune so children can learn. Washington Post.
4. Chun, H.-C., & Choi, H.-S. (2006). Economics of English. CEO Information (No. 578). Seoul: Samsung Economic Research Institute.
5. Crystal, D. (1997). English as a global language. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Dissanayake, W. (1985). Towards a decolonised English: South Asian creativity in fiction. *World Englishes*, 4(2), 233–242.
7. Jussawalla, F., & Dasenbrock, R. W. (1992). Interviews with writers of the post-colonial world. Jackson & London: University Press of Mississippi.
8. Kachru, B. B. (1998). English as an Asian language. *Links & Letters*, 5, 89–108.

9. Lee, J. (2004). Multi-layered aspects of language policy: Implementing English education at elementary schools in Korea. *Working Papers in Educational Linguistics*, 20(1), 71–87.
10. Park, J. S.-Y. (2009). The local construction of a global language: Ideologies of English in South Korea. Berlin: de Gruyter.
11. Pennycook, A. (2003). Global Englishes, Rip Slyme, and performativity. *Journal of Sociolinguistics*, 7(4), 513–533.
12. Pennycook, A. (2007). The myth of English as an international language. In S. Makoni & A. Pennycook (Eds.), *Disinventing and reconstituting languages* (pp. 90–115). Clevedon: Multilingual Matters.
13. Phillipson, R. (1992). Linguistic imperialism. Oxford: Oxford University Press.
14. Seth, M. J. (2002). Education fever: Society, politics, and the pursuit of schooling in South Korea. Honolulu: University of Hawaii Press.
15. Shim, D., & Park, J. S. (2008). The language politics of «English fever» in South Korea. *Korea Journal*, 48(2), 136–159.
16. Skutnabb-Kangas, T. (2003, November 26–29). Can a «linguistic human rights approach» deliver? International Conference on Language, Education and Diversity, University of Waikato, Hamilton, Aotearoa/New Zealand.
17. Song, J. J. (2011). English as an official language in South Korea: Global English or social malady? *Language Problems & Language Planning*, 35(1), 35–55.
18. Soyinka, W. (1993). Art, dialogue and outrage: Essays on literature and culture. New York: Pantheon Books.
19. Thumboo, E. (1985). Twin perspectives and multi-ecosystems: Tradition for a Commonwealth writer. *World Englishes*, 4(2), 213–222.
20. Tsuda, Y. (1992). Dominance of English and linguistic discrimination. *Media Development*, 39(1), 32–34.

ДЛЯ НОТАТОК / FOR NOTES

Наукове видання

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 9: Збірник статей і тез

за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та політико-інституційні відносини в умовах російсько-української війни та кризи світового розвитку: український, європейський і світовий виміри» – дев'ятої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 15–16 листопада 2024 року

за редакцією **Анатолія Романюка** і **Віталія Литвина**

Комп'ютерне верстання *В. С. Литвин*

Організовано та підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу у рамках «Програми Еразмус+» за напрямом «Жан Моне для вищої освіти» (Модуль «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by
the European Union

Фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань культури та освіти. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Calibri Light
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 27,00

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції. Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Scientific edition

Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices

Volume 9: Collection of proceedings

based on the materials of the International scientific conference «Party-Electoral Processes and Political-Institutional Relations in the Context of the russian-Ukrainian War and the Global Development Crisis: Ukrainian, European and Worldwide Dimensions» – the ninth conference within the series of international scientific conferences of the Department of Political Science «Political Parties and Elections: Ukrainian and World Practices» (in memory of Yuriy Shveda) on November 15–16, 2024

edited by **Anatoliy Romanyuk** and **Vitaliy Lytvyn**

Computer Layout *V. Lytvyn*

Organized and prepared with the financial support of the EU as part of the «Erasmus+ Program» under the direction «Jean Monnet actions in the field of higher education» (Module «Political Institutions and Systems in Europe: Comparison and Experience for Ukraine», 101126702 – PISE-CEfU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH)

Funded by the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

60×84/16 format. Offset paper. Calibri Light font
Offset printing. Cond. print. sh. 27,00

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska strt., 1, Lviv, 79000

Certificate of the subject of publishing entry into the
State Register of Publishers, Manufacturers and Distributors of
Publishing Production. ДК Series No. 3059 dated 13.12.2007